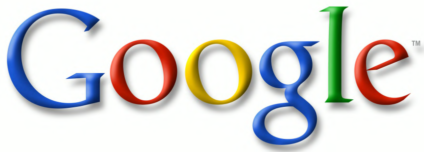
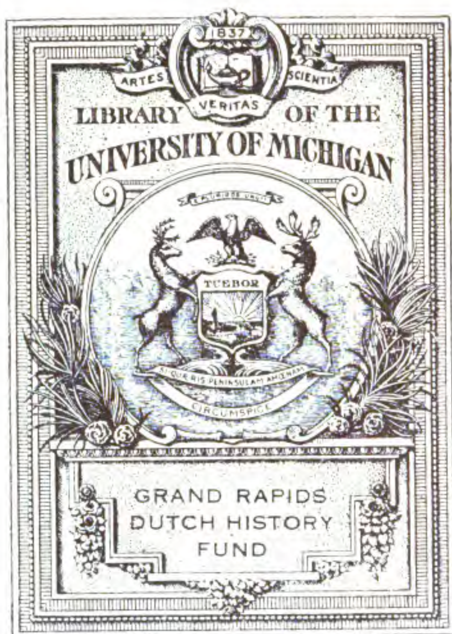



A 412281


1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
GRAND RAPIDS
DUTCH HISTORY
FUND



BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM

VAN

HAARLEM.

Onder Redactie van

J. TH. BEYSENS, C. J. GONNET, J. J. GRAAF, J. J. DE GRAAF,
Dr. A. H. L. HENSEN en M. P. J. MÖLLMANN.

EENENTWINTIGSTE DEEL.

HAARLEM,
W. KÜPPERS.
1896.

SNELPERS-DRUKKERIJ SINT JACOBS-GODSHUIS TE HAA'

INHOUD.

—

KERKELIJK SCHIEDAM

vóór de Hervorming.

De oorsprong van Schiedam verliest zich niet in mythologische nevelen, noch staat in bepaalde betrekking tot eenig merkwaardig historisch feit; het ontstond, gelijk zoo menige plaats in Nederland, door den natuurlijken of kunstmatigen samenloop der verkeerswegen, en kwam op door de begunstiging der landvorsten.

Sommige geschiedschrijvers mogen de Schie door de Romeinen laten graven, zooveel is zeker: omstreeks het jaar 1000 bestond er geen Schiedam en moest zijn grond nog aan het water ontwoekerd worden. De Schie, zoo kan men zich denken, gegraven tot afwatering van den Schieboezem, liep eertijds tot omtrent het tegenwoordige Ouwerschie, en werd door den *Ouden Maasdijk* — thans nog als den *Ouden Dijk* bekend en een half uur gaans boven Schiedam gelegen — van de Maas gescheiden. Eene afwateringssluis in den dam zal de eenige gemeenschap geweest zijn tusschen het boezem- en het rivierwater. Dat deze dam eene groote belemmering was voor de scheepvaart, die zich langzamerhand tusschen Delfland en de Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche eilanden begon te ontwikkelen, laat zich aanzien; de groote schepen moesten overladen, de kleine werden door middel van een overtoom — een brug op rollen — over den dam gevoerd. Gelijk veelal hier te lande gaf zulk een overtoom bedrij-
aanleiding tot het bouwen van stapelplaatsen

en woningen. [1], Op deze wijze zal Ouwerschie zijn ontstaan, waarvan het eerst melding gemaakt wordt in een document van vóór 993. [2]) In deze oorkonde geven graaf Arnulf en zijne gemalin Ludgard de kerk van Vlaardingen met haar tiend, benevens *Hargan* en *Sche* met de tienden aan de abdij van Egmond. [3]) Onder *Sche* moet het tegenwoordige Ouwerschie verstaan worden, daaraan wordt door bevoegde geschiedschrijvers niet getwijfeld; evenmin bestaat er thans nog onzekerheid omtrent den naam *Hargan:* deze plaats is het tegenwoordige Kethel; vandaar heeft men nog ten westen van Schiedam het water: de *Harga*, den *Hargweg*, den *Hargpolder*, de *Hargkade*, enz. [4]) In elk dezer twee plaatsen was eene kapel of filiaalkerk onderhoorig aan de kerk van Vlaardingen, die daarom moederkerk genoemd werd; aldus in eene oorkonde van 28 December 1063 — *cum capellis Herago et Sche.* [5])

Aanvankelijk was de kerk van Vlaardingen met onderhoorigheden door de Frankische koningen den H. Willibrordus geschonken en door dezen aan de abdij van

---

1) Dr. H. Blink. *Nederland en zijne bewoners.* Dl. III, blz. 362, 363. Amsterdam 1892.

2) Mr. L. Ph. C. v. d. Bergh. *Oorkondenboek van Holland en Zeeland.* Dl. I, blz. 42.

3) Volgens R. C. Bakhuizen van den Brink zouden de woorden: *Similiter Hargan et Sche cum decimacione sua* als nadere bepaling van: *Flardinghe cum decimacione sua* waarschijnlijk door een compilator van de XV[e] eeuw zijn toegevoegd. — *Het Nederlandsche Rijks-archief.* Dl. I, blz. 222. — Mr. A. C. Bondam kan zich met deze meening niet vereenigen. *Bijdr. voor Vaderl. Gesch.* III[e] Reeks, Dl. VIII, blz. 37.

4) *Jaarboekje voor Schiedam*, 1862, blz. 9. Dr. Maas gist dat *Papsou* eene verbastering is van *Abtswoude*, of wellicht van *Paaps-ouwe*, *Priesterland;* wij zouden dien naam eerder afleiden van *Popswoude*, waarvan in de oorkonden meermalen sprake is. — *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.*, Dl. I, blz. 134 en 290.

5) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.*, Dl. I, blz. 55.

Echternach vermaakt. De graven van Holland Dirk III, Dirk IV en diens broeder Floris stoorden zich echter weinig aan de eigendomsrechten der buitenlandsche abten; zij maakten zich eenvoudig van de kerkelijke goederen meester. Oorlogen en rooftochten, destijds aan de orde van den dag, waren oorzaak, dat deze goederen ten laatste aan Willem, bisschop van Utrecht, vervielen, die volgens reeds genoemde oorkonde van 1063 ze voor de helft afstond aan Reginbertus, 23sten abt van Echternach. Met deze schikking der geestelijke heeren schijnt de graaf van Holland geen genoegen te hebben genomen, althans het volgende jaar gaf koning Hendrik IV een handvest, waarbij al de goederen — o. a. *ecclesia in Flardinge cum capellis* — die door Dirk III en zijn opvolgers ontnomen waren, aan Utrecht terug gegeven werden. [1]) Ook dit gezag was op de eigenmachtige graven van weinig invloed; en wij zien omstreeks 1101 Theofridus, abt van Echternach, een verzoekschrift bij keizer Hendrik IV indienen om de kerken in Holland terug te erlangen.

Ondertusschen hadden de graven van Holland gemelde goederen aan hunne bevoorrechte stichting, de abdij van Egmond, toegewezen. In den blafferd der abdij-goederen tijdens den abt Adallardus (1083–1120) vindt men: „nabij de Scie twee mansen" — *juxta Scie duo mansus.* Tevens wordt daar vermeld, dat de abdij het collatierecht bezat van Vlaardingen, Ouwerschie, Harga of Kethel. [2]) Om een einde te maken aan de klachten, die omtrent deze wederrechtelijke beschikking voortdurend bij den keizer inkwamen, zond graaf Dirk VI in 1156

---

1) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.*, Dl. I, blz. 56.

2) Een manse is twaalf morgen lands. — *Iste sunt ecclesie ad collacionem cenobii Hecmundensis: Hardinga, Oldscie, Harga sive Ketel.* — *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.*, Dl. I, blz. 69.

den abt van Egmond als zijn vertegenwoordiger naar Echternach, waar overeengekomen werd, dat de abt van Echternach eenige landerijen op het eiland Schouwen zou verkrijgen, maar dan ook zou afzien van alle rechten op *Flardingh, Harrichen* en *Scie*, en geen klachten meer zou indienen. Aldus kwam de abdij van Egmond in het wettig bezit dezer goederen. Ongestoord bleef dit bezit echter niet: de kapelaan van Dirk VI had zich de kerk van Vlaardingen weten toe te eigenen. Tegen deze rechtsverkrachting vaardigde Floris III in 1162 een vernietigend decreet uit. [1]) „Bij het gezag van God en van alle Heiligen „en ook van mij bevestig ik, dat zij (de abdij) voor„noemde kerk met het geheele tiend tusschen de rivier „de *Matlinge* en het water de *Thurlide*, dat *Harga* ge„noemd wordt, met al hare aanhoorigheden, zoowel in „landerijen als in eigendomsrechten bestaande, vrij en „zonder iemands tegenspraak voor altijd bezitten zal." — Als getuigen treden op o. a. de priesters Hugo van Scie en Ambrosius van Saxnem.

Aan het recht, dat de abten in het vervolg op deze streken lieten gelden, herinnert nog de polder ten noorden van den *Ouden Dijk*, de *Abtspolder* geheeten, en later verdeeld in *Oost- en West-Abtspolder*. Moge de naam *Matlinge*, in plaats van Scie, op het eerste gezicht vreemd schijnen, hij wijst ons niet onduidelijk heen naar *Mathenesse*, dat met *Matlinge* verwant is. [2])

Na verloop van tijd slibde er voortdurend meer land aan ten zuiden van den *Ouden Dijk*, zoodat de uitwatering der *Schie* dreigde te verzanden en men genoodzaakt

1) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.*, Dl. I, blz. 91.

2) Van beide woorden is *Mat* de wortel, in het eene geval met den uitgang *ling* of *linge*, dat een lang water beteekent, in het andere met *nesse*, d. i. laag en dikwijls overstroomd land, verbonden. — *Jaarb. van Schiedam* 1862, blz. 6.

was een vaargeul door de gorzen naar de Maasbedding te graven. Op deze uiterwaard, aan de toenmalige monding der Nieuwe of verlengde Schie en den Maasoever, werd vermoedelijk nog in de 12de eeuw een kasteel gebouwd, dat in officieële stukken het Huis *te Rivier* genoemd wordt en later als het Huis *Mathenesse* voorkomt. [1]) Dit kasteel schijnt oorspronkelijk eene grafelijke bezitting geweest te zijn, daar het later onmiddellijk leenroerig van de Graven van Holland was, en door hen aan de Heeren van *Mathenesse* in leen gegeven werd. Of het door de Graven als tolhuis gebruikt werd, zooals er vele langs onze rivieren bestonden, is met geene zekerheid te bepalen. De aangeslibde grond besloeg allengskens zulk een omvang, dat men besloot, waarschijnlijk tegen de helft der 13de eeuw, de uiterwaarden in te dijken. Aldus kwam de nieuwe dam tot stand; en gelijk de overtoom bij den *Ouden Dijk* aan *Ouwerschie* het aanzijn had geschonken, zoo gaf de overtoom aan den *Nieuwen Dijk* of Dam aanleiding tot de stichting van *Schiedam*. De handel verlegde zich van *Ouwerschie* naar den *Nieuwen Dam*, en trok door de toenemende scheepvaartbeweging tusschen Zuid-Holland en Zeeland zooveel nijvere bewoners, dat er zich een dorp vormde en spoedig ook eene kerk verrees, die genoemd werd de kerk aan den *nieuwen Schie-dam*. Sinds droeg de kapel aan den *ouden Schie-dam*, ter onderscheiding den naam van *Oud-Schiedam*, *Ouderschie* of *Oudescie*, somtijds alleen *Scye*.

Bij den dood van den Roomsch-koning Willem II in 1256, had Floris V nog geen twee jaren bereikt, zoodat zijn oom Floris, bijgenaamd *de Voogd*, de teugels van het bewind voor hem in handen nam. Ook deze graaf

---

1) Dit Huis *te Rivier* lag dus niet ter plaatse van de woningen bij *Ouderschie* aan den *Ouden Dijk*, die thans dien naam voeren.

kwam op noodlottige wijze reeds twee jaren later om het leven, en nu kwam de voogdijschap aan gravin Aleid van Holland, zuster van Willem II, in 1246 gehuwd met Jan van Henegouwen, heer van Avennes. Behalve de hooge waardigheid van voogdesse, viel aan Aleid een groot gedeelte der bezittingen van Floris *den Voogd* en van Richardis, hare moei, als erfgoed ten deel, waaronder ook het Huis *te Rivier* met onderhoorigheden, m. a. w. het ontluikende Schiedam. Een verkeerd denkbeeld zou men zich vormen, wanneer men meende, dat Schiedam nu reeds eene aanzienlijke plaats was; het was niets meer dan een zoogenaamd dijkdorp; woningen aan weerszijden van den dijk gebouwd, gelijk men er thans nog in Holland aantreft, bijv. langs den Ouden Rijn, den Hollandschen IJsel, aan de Lek, den Noord en de Merwede. [1]) Doch in gravin Aleid zou het eene schutsvrouwe erlangen, die het spoedig tot hoogeren bloei zou brengen, uitbreiden, bevoorrechten zou. De nieuw opgekomen plaats verdrong Ouwerschie niet alleen wat welvaart betrof, maar streefde er ook naar om onder kerkelijk opzicht onafhankelijk te worden van de oude kapel te Ouwerschie. Totnogtoe waren de geloovigen onderhoorig aan den pastoor van Ouwerschie, maar men begon de uitgestrektheid zijner parochie te betwisten en zijne parochiale rechten te miskennen. Gravin Aleid, als patrones der kerk van *Nieuw-Schiedam* nam de partij op harer onderdanen tegen Philippus, den plebaan van *Oud-Schiedam.* Toen beide partijen niet tot overeenstemming konden komen, kozen zij Betto, Aleid's kapelaan tot scheidsrechter; en nu werd den 28 April 1264 met wederzijdsch goedvinden vastgesteld, dat „allen, die wonen en voortaan

1) Dr. H. Blink. *Nederland en zijne bewoners.* Dl. III, blz. 256-260.
2) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.* Dl. II, blz. 53 en 54.

„zullen wonen in *Nieuw-Schiedam*, eveneens in het district, „in het ambt of het gebied van vrouwe bovengenoemd „(Aleid), en op den dijk der Schie, hetzij buiten- of „binnendijks tusschen Nieuw-Schiedam en *Lanersloet*, met „hun huisgezin en goed, wat het parochieel recht betreft, „zullen behooren tot de kerk van Nieuw-Schiedam." — Ter vergoeding voor alle rechten zullen jaarlijks tegen Kerstmis twaalf Hollandsche *solidi* door de kerk van Nieuw-Schiedam aan den priester van Oud-Schiedam moeten uitbetaald worden. Dit besluit werd den 10 Mei van hetzelfde jaar door Henricus, bisschop van Utrecht, bekrachtigd. [1])

Hoezeer de plaats in welvaart toenam, kan men opmaken uit eene oorkonde van September 1264. In dit stuk beleent de Gravin Jan van Rijnsburg en zijne nakomelingen met een erf, gelegen ten oosten van het kerkhof te Schiedam. Een tweede erf ontvangt hij daarbij in leen, gelegen nabij het openbare plein en de straat – *forum et platea communis* – onder beding evenwel van op geenerlei wijze het plein of de straat in bezit te nemen. [1]) Schiedam bezat dus een kerkhof, een openbaar plein en, behalve den weg over den dijk – de tegenwoordige *Hoogstraat* en den *Dam* – ook nog eene zijstraat.

Of de abt van Egmond wegens zijn collatie-recht van Ouwerschie destijds nog rechtstitels heeft laten gelden op de kerk van Schiedam is ons niet bekend. Van Ouwerschie bestaat nog een verdrag met Nicolaas, abt van Egmond, uit den jare 1266, maar Schiedam is er niet in betrokken. De parochie van Ouwerschie was n. l. verplicht, zoo dikwijls de abt de pastorie dezer plaats bezocht – *ad curtim in Schie* – een pond was te leveren; thans kwamen partijen overeen, dat jaarlijks tijdens de

1) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.* Dl. II, blz. 56.

Delftsche kermis op het feest van Sint Odulphus het kerkbestuur namens geheel de parochie vrijwillig drie pond was aan de pastorie zou brengen. [1])

Wat Aleid bewogen heeft in 1268 tegen 424 pond Hollandsche penningen aan Floris V afstand te doen van verschillende erfgoederen, waaronder ook „*hare woninghe ter Nuwer Schie ende al dat lant dat si daer ghecocht heft*", is moeilijk te raden. Misschien was er oneenigheid ontstaan over den rechtstitel der erfgoederen; misschien was zij door den drang der omstandigheden – met geweld was haar de voogdijschap ontnomen – tot dezen maatregel overgegaan. In ieder geval, den 24 October droeg zij hare goederen aan graaf Floris over, en den volgenden dag werd haar zoon Floris van Henegouwen er mede beleend. Hij ontving „onse woninghe ter *Nuwerscie*, die „hure was (van Aleid), ende al dat lant, dat wi daer „hebben ligghende tusscer der *Ouderscie* ende *Nuwen* „*Sciedamme*, hofsteden ende al dat gherechte, ende vis„scerie, ende sluse die ons toe bestaen." [2]) — Zijne moeder Aleid bleef echter, volgens uitdrukkelijke verklaring, levenslang in het bezit en het genot dier goederen. Van ongunstigen invloed was deze overdracht voor Schiedam niet; het bleef deelen in de bevoorrechting zoo van Floris V als van Aleid. Den 29 Mei 1270 stelden beiden een jaarmarkt in te Schiedam, en verzekerden aan alle kooplieden, zoo landzaten als vreemdelingen, die zich derwaarts zouden begeven, vrijgeleide en bijzondere bescherming. Deze jaarmarkt – *apud novum Schiedamum* – moest gehouden worden op den derden dag na Maria-

---

1) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.* Dl. II, blz. 63.
2) Idem. Dl. II, blz. 78 en 79.

Geboorte en acht dagen duren. Bovendien stelden zij de wekelijksche markt op Vrijdag vast. [1])

Bij al deze privilegiën, waarmede Nieuw-Schiedam begunstigd werd, was de welvaart der bevolking – meest visschers, schippers en kleine bouwlieden – nog niet zoo hoog gestegen, dat het kerkbestuur de nieuwe parochiekerk, thans onafhankelijk van Ouwerschie, uit eigen inkomsten voltooien en onderhouden kon. Zij riep de hulp in der hoogere geestelijkheid; en zoo kwam den 17 Juni 1271 Emundus, bisschop van Curium en wijbisschop van Utrecht, naar Nieuw-Schiedam om de kerk, voor zoover voltooid, te consacreeren, en door het verleenen van geestelijke gunsten de geloovigen tot ruimer aalmoezen aan te sporen. Het koor met het altaar benevens het kerkhof werden toegewijd aan de allerheiligste Maagd Maria, de H. Maria Magdalena en Alle Heiligen; voorts schonk de bisschop aan alle geloovigen – natuurlijk: *vere penitentibus et confessis* – op het kerkwijdingsfeest: den Zondag voor Sint-Jans-geboorte, een aflaat van één jaar en één careen, mits zij een aalmoes aan de kerk gaven. Deze aflaat was ook onder het octaaf te verdienen. [2])

Aanmerkelijk breidde Aleid van Henegouwen hare bezittingen uit door in 1272 van Dirk van Wassenaar al zijn ambacht en gerecht, dat hij te *Nieuwendam* bezat, voor 100 pond Hollandsch te koopen. Hij stond daardoor af „al mien ambuecht ende mien gerechte, dat ic hebbe „ten *Nieuwendamme* van der westziden den moelenwerve, „die bewest den *Nieuwendamme* staet, an die nortside „van den *Schie*, oestwart tot an 's graven ambuecht ende „zuetwart tot der halver Schie, ende nortwart tot an

---

1) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.* Dl. II, blz. 87. — *Crux erigetur et in octava erectionis sue die more aliarum nundinarum dimitetur seu deponetur.*

2) Idem. Dl. II, blz. 93.

„dien diecscloete, die bi norden den dike gaet. Ende ic „sal behouden die scouinghe van des Drussaten lande. „Vort hebbic hore verkoecht omme die vorghenomede „penninghe al die visscerie, die ic hadde van den *Ouden-„damme* tot uet in die *Maze*, alsoe verre als zoe mien „was. Vort sal mien vroue hebben dat ambacht alsoe „verre buten den dike als siet hevet up den dike, ende „mien is." [1]) Aldus kwam al het land in en om Schiedam onder de heerschappij van vrouwe Aleid, die vervolgens door haren invloed van den jeugdigen graaf Floris V wist te verkrijgen, dat hare onderdanen door geheel het graafschap van de grafelijke tol werden vrijgesteld. Dit privilegie werd in 1274 officieel den tollenaars te Ammers, Niemantsvrient, Moerdrecht, Dubbelmonde, Dordrecht, Geervliet en Strinemonde medegedeeld. [2])

Al bezaten de ingezetenen van Schiedam enkele rechten als burgers — *jure oppidanorum* zegt laatstgenoemd charter — toch kregen zij eerst hunne wetten en keuren als vrije poorters den 18 Maart 1275. Het was wederom gravin Aleid, die aan „onsen poorteren binnen onsen „nyeuwen stadt by 't huys *te Rivier*" het uitgebreidst gezag in de burgerlijke en rechterlijke zaken toekende, zonder vooralsnog eenigen dienst tot vergoeding te vorderen; „maer die diensten, die men ons offte onse nacomelingen voor dese vryheyt bewysen zall, om der nyeuwe „plantinge will ende armoede des stadts, houden wy tot „onsen wille in suspens." [3])

Als Schiedam's schutsvrouwe was zij er steeds op uit om *hare* stad te begunstigen en tot krachtigen bloei op te wekken. Het spreekt van zelf, dat de poorters daar-

---

1) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.* Dl. II, blz. 100.
2) Idem. Dl. II, blz. 115 en 122.
3) Idem. Dl. II, blz. 125.

door aan hunne gebiedster aanhankelijk waren; en zij, toen er in 1277 een vredebreuk ontstond tusschen graaf Floris V en Floris van Henegouwen, Aleid's zoon, voor de laatsten partij trokken. Deze dankbare trouw kwam hun, zoo het schijnt, op verlies van hunne tolvrijheid te staan. Eerst in 1281 na oplossing van den twist, werd het grafelijk privilegie hun teruggeschonken.

Gravin Aleid gaf een laatste bewijs harer toegenegenheid jegens Schiedam door de stichting eener kapelanie op het Huis *te Rivier* of Mathenesse. Ter eere der Allerheiligste Maagd, der H. Maria Magdalena en van Alle Heiligen bepaalde zij, dat er voortdurend een kapelaan op het kasteel zou verblijven en wekelijks de H. Mis lezen; des Zondags *in sero*, des Maandags voor de overledenen, des Donderdags van den H. Geest, des Zaterdags van de Allerheiligste Maagd. Vertoefde zij of een harer verwanten op het kasteel, dan moest de kapelaan als een der huisgenooten – *tanquam nostre familie commensalis* – beschouwd worden. Tevens was hij na haren dood tot eene jaarstonde gehouden. Voor de bezoldiging werden aangewezen de inkomsten van verschillende goederen te Schiedam, Voorschoten en elders gelegen. Deze beschikking werd voor haar bezegeld door haren zoon Floris van Henegouwen en bekrachtigd door graaf Floris V, als landsheer — *tanquam Dominus terre.* — [1])

Wanneer het patronaatsrecht over de kerk van Schiedam door gravin Aleid aan de praemonstratenser proostdij Koningsveld, bij Delft, is afgestaan, schuilt nog in het duister. Het lijdt echter geen twijfel: vóór 1285 behoorde het reeds aan den proost. In genoemd jaar toch erkent de ontvanger der pauselijke tienden van den proost van Koningsveld het verschuldigde ontvangen te hebben

1) *Oorkondenboek van Holl. en Zeel.* Dl. II, blz. 207.

voor de kerken van Pijnacker en Schiedam — *ad dictum monasterium pertinentium*. Er moet zelfs een brief bestaan hebben van bisschop Guido van het jaar 1314, waarin deze verklaart, dat Aleid het patronaat der kerk van Schiedam met machtiging van bisschop Hendrik, dus vóór 1267, aan den proost van Koningsveld voor altijd heeft overgedragen. [1])

Dat deze schenking aan de proostdij van Koningsveld den abt van Egmond aan zijne aloude aanspraken op Schiedam moest herinneren en het verlangen bij hem opwekken, eene rechtsvordering in te stellen, is verklaarbaar. In 1290 openbaarde zich het geschil, dat vrij hoog liep en eerst in 1314 voor de bisschoppelijke rechtbank van Utrecht eindigde. De proost van Koningsveld werd daarbij in zijn recht gehandhaafd. In het vervolg zien wij hem dan ook de pastoors van Schiedam voordragen, gewoonlijk — misschien altijd — door hem gekozen uit de kanunniken van Marienweert, welke abdij met Koningsveld nauw verwant was. Zoo ontmoeten wij, als rector Ecclesie of „prochiepape" in 1298 *Thomas* regulier kanunnik, in 1328 *Arnt* regulier kanunnik, in 1357 *Gerardus* regulier kanunnik. Tijdens het pastoraat van dezen laatste ontstond er een twist met Gerardus Vrencke, pastoor van Ouwerschie, over de grenzen van beider parochie. De pastoor van Schiedam beweerde, dat het Huis *te Rivier* tot de parochie van Schiedam behoorde, en alle kasteelbewoners dus hem als pastoor in alles moesten erkennen; de pastoor van Ouwerschie daarentegen hield staande, dat het kasteel op zijn grondgebied stond, en hij dus tot de uitoefening der parochiale bediening gerechtigd was. Het geschil kwam voor bisschop Jan van Utrecht, die door zijn officialen aan Ma-

---

1) *Römer. Kloosters en Abdijen van Holl. en Zeel.* Dl. I, blz. 157.

thias van den Bosch, pastoor te Delft, last gaf de zaak te onderzoeken en naar bevinding te beslissen. Na een uitgebreid verhoor werd het duidelijk, dat het Huis *te Rivier* burgerlijk behoorde tot het ambacht Mathenesse; daar nu dit ambacht tot de parochie van *Oudeecie* behoorde, zoo volgde hieruit, dat ook het kasteel onder deze parochie ressorteerde. Als grens tusschen beide parochiën werd vastgesteld: de *Riviersloot* — thans de *Broersvest* — die loopt van den weg langs de Schie tot den dijk. [1])

De veertiende eeuw opende voor Schiedam een tijdvak van bloei. Jan II, graaf van Henegouwen en heer van Schiedam, was graaf geworden van Holland en daardoor volkomen bij machte om „zijne" poorters te bevoorrechten. Hij liet zich niet onbetuigd. De stad verkreeg volmacht om de verzande haven uit te diepen, eene sluis aan te leggen, tol te heffen; zij zag meermalen den graaf binnen hare wallen om daar zijn troepen te verzamelen en in te schepen voor den oorlog tegen de Vlamingen. Het handelsverkeer met Zeeland nam zulk een vlucht, dat 's graven rentmeester van Zeeland te Schiedam zijne residentie vestigde, en deze stad onder Holland's aanzienlijkste steden gerekend werd. [2])

Deze toenemende welvaart had aanwas der bevolking ten gevolge, en vermoedelijk was deze weder oorzaak, dat zich de behoefte aan een nieuw kerkgebouw deed gevoelen. Moeten wij gezag schenken aan een handschrift getiteld: *Beschrijving van Schiedam* [3]), dan werd in 1335

---

1) v. Mieris. *Charterboek*, Dl. III, blz. 20.

2) Men beweert dat tengevolge van dit drukke verkeer met Zeeland er nu nog verwantschap valt te bespeuren tusschen het Schiedamsch en het Zeeuwsch dialect.

3) *Jaarboekje v. Schied.*, 1856, blz. 22.

de oude kerk afgebroken en de grondslag gelegd voor de nieuwe Sint-Janskerk. [1])

Van dit gebouw is ons niets naders bekend, dan dat er zich in het koor van den noorderzijbeuk een wonderdadig Maria-beeld bevond, waarvan de geschiedenis het volgende mededeelt: Het was vóór 1380, dat zeker beeldhouwer zich te Schiedam bevond met een Maria-beeld, dat hij te koop aanbood. Hij wilde naar Antwerpen scheep gaan om het beeld aldaar op de jaarmarkt te verkoopen, doch zie, terwijl de bootslieden van land wilden steken, waren zij getuigen van een wonderbaar schouwspel. Ofschoon het beeld zoo licht was, dat één man het zonder moeite dragen kon, en het schip op andere tijden gewillig luisterde naar het roer, waren thans twintig en meer mannen, ondanks alle krachtsinspanning, niet bij machte, om het van den wal te zetten. Iedereen stond onthutst en zocht tevergeefs de oplossing van dit raadsel. Eindelijk kon men voor dit vreemd verschijnsel geen andere verklaring vinden dan de tegenwoordigheid van dit beeld, dat aldus deze stad tot zijn verblijfplaats scheen uit te kiezen.

De kerkmeesters der Sint-Janskerk traden nu in onderhandeling met den koopman, die het beeld zonder aarzelen afstond. Het beeld werd eene eereplaats gegeven in de kerk; na verloop van tijd vormde zich eene broederschap van mannen en vrouwen om ter eere van Onze-Lieve-Vrouw dit beeld op bijzondere wijze te vereeren. [2])

Eerbiedwaardig was ook dit heiligdom, omdat in deze kerk de H. Liduina op Palmzondag van het jaar 1380 het H. Doopsel ontving; hier bracht het engelachtig kind

---

1) Het is ons niet gelukt eenige reden op te sporen, waarom aan deze nieuwe kerk Sint Jan tot patroon gegeven werd, ofschoon koor en altaar der oude kerk aan de H. Maagd waren toegewijd.

2) G. A. Meijer. *Leven der H. Liduina.* 2[de] uitgave, blz. 12.

zoo menig oogenblik door, geknield voor het miraculeus beeld der H. Moeder Gods, dat haar aanminnig tegenlachte; hier naderde zij voor het eerst tot de H. Tafel en leerde Gods oneindige Barmhartigheid en Liefde kennen. — Deze kerk werd echter verwoest bij de algemeene ramp, waardoor Schiedam in 1428 geteisterd werd. Een geweldige brand, door onvoorzichtigheid eeniger varensgezellen nabij de *Hoofd-* of *Sint-Christoffelpoort* ontstaan, deed in den nacht van Sint Frederik, den 18 Juli, de niets duchtende burgerij verschrikt opspringen. Verslindend greep het vuur om zich heen, in de houten huizen steeds nieuw voedsel vindend. Niets kon het element in zijn vaart stuiten; geheele wijken werden de prooi der vratige vlammen; zelfs de kerk en het daarachter gelegen zustershuis werden in de asch gelegd. Slechts één huis bleef te midden dier blakende vuurzee als bij wonder gespaard: de woning der H. Liduina.

De bijzondere zorg, waarmede God zoo zichtbaar over Liduina scheen te waken, deed hare nederige woning tot voorloopige rustplaats verkiezen van het hoogvereerde Maria-beeld, dat nog bijtijds uit de vlammen gered was. Dit beeld was nagenoeg de eenige schat, welke de zwaarbeproefde burgerij was overgebleven. Hare woningen waren vernield, haar huisraad verwoest, terwijl de parochiekerk, eerst onlangs, den 24 Juni 1425, door bisschop Zweder van Kuilenburg gewijd, slechts zwartgeblaakte muren aanbood. Voor welvarende plaatsen zou zulk een ramp waarschijnlijk aanleiding gegeven hebben tot de stichting eener nieuwe kerk, meer overeenkomstig de kunsteischen dier dagen, maar de grillige fortuin had Schiedam den rug toegekeerd; het getij was verloopen, de welvaart geweken. De schitterende dageraad, waarmede de 14[de] eeuw voor Schiedam aangevangen was, had getoond niets meer te zijn dan een bedriegelijke bode.

Reeds omstreeks 1350 begon Schiedam's zon te tanen. Rotterdam en daarna Delft leidden ieder door een eigen kanaal van de Schie naar de Maas den handel van Delf- en Schieland van Schiedam af en bespoedigden door geduchte mededinging den ondergang dezer stad, die bovendien door de aanhoudende verzanding der haven van alle riviervaart dreigde te worden afgesneden. [1]) Voeg nog daarbij den woedenden krijg der Hoekschen en Kabeljauwschen, die de sloten in den omtrek verwoestten, het land afstroopten en platbrandden, alle handelsverkeer te water en te land belemmerden, en men begrijpt dat de magistraat geenszins aan den bouw eener nieuwe monumentale kerk denken kon. De oude, ruime doch hoogst eenvoudige tempel werd zooveel mogelijk hersteld. [2])

Acht jaren later was deze kerk getuige van eene treffende plechtigheid, waardoor zij onder alle kerken van Holland beroemd werd. Den 20 April 1433, in de Paaschweek maar op eenen Vrijdag, na de plechtige hoogmis, droeg men onder grooten toeloop de eerbiedwaardige overblijfselen der H. Liduina, der heldhaftige lijderes, grafwaarts; zij werd op het kerkhof begraven, doch zoo

---

1) „Had Rotterdam dit kanaal niet gekregen, het zou misschien een dorp „gebleven zijn of een stad van den 2den rang, terwijl Schiedam haar plaats „zou hebben ingenomen. Misschien, want voor den mond der Schie bij „Schiedam had aanslibbing plaats en vormde zich een breed voorland. Deze „stad werd hierdoor van de rivier de Maas gescheiden, zoodat de haven „er telkens verlengd moest worden." — Dr. H. Blink. *Nederland en zijne Bewoners*, Dl. III, blz. 864.

2) Dat de kerk niet geheel een prooi werd der vlammen, leiden wij af uit de volgende omstandigheden: den 18 Juli 1428 sloeg de brand uit en werd het bekende Maria-beeld naar Sint-Liduina's woning gebracht, doch den 18 November 1428 was dit beeld weder in de kerk geplaatst; dit lezen wij uitdrukkelijk in haar leven. Uit dezelfde bron weten wij, dat de kerk wel werd hersteld, maar niet herbouwd: *Ante hoc vero tempus* (18 Nov. 1428) *cum repararetur ecclesia Schiedamensis, translata fuerat imago praedicta* etc. — A. S. S. 14 April, p. 285.

nabij den muur van het koor, dat men het volgende jaar door den aanbouw eener zijkapel het graf bij de kerk kon trekken. Alsnu werd de Sint-Jan van heinde en ver bezocht door geloovigen, die op Liduina's graf troost kwamen zoeken voor hunne bedrukte harten, genezing voor hunne smartelijke lichaamskwalen. [1]) Deze vereering nam toe en werd officieël door Schiedam's overheden bekrachtigd en bestendigd, toen in 1489 de stad aan een verraderlijken aanslag der Hoekschen op Liduina's voorbede, zooals men meende, ontkomen was. Sinds bewoog zich telken jare den 14den Februari, den gedenkdag dier gebeurtenis, eene plechtige processie door de straten, waaraan burgemeesters, magistraatspersonen, stedelijke beambten, gilden, zoowel als geestelijken, kloosterlingen, broederschappen deelnamen. Dit jaarfeest werd misschien alleen overtroffen door den jaarlijkschen gedenkdag van Liduina's gelukzalig afsterven, dat met grooten luister en toevloed van geloovigen in de Sint-Jan gevierd werd.

Moge het bezoek der pelgrims somtijds voor bedevaartsplaatsen niet zonder invloed zijn geweest op stoffelijk gebied, te Schiedam schijnt het zich onder dit opzicht bepaald te hebben tot het offeren van ex-voto's op Sint Liduina's graf en het stichten van enkele fundatiën. Noch de kerk, noch de stad verraden eenig spoor van welstand, laat staan van rijkdom. Duidelijk komt dit aan het licht in de *Informacie op 't stuk der verpondingen* [2]) van het jaar 1514. Daaruit blijkt dat van de 470 huizen, welke de stad telde, er 97 arm waren en 6 ten gebruike der geestelijken; tien of twaalf burgers leefden er van hunne rente, doch deze bedroeg voor drie slechts 50 pond, voor

---

1) Zie over Liduina's vereering bovengemeld *Leven der H. Liduina*, Aanhangsel, blz. 138.

2) A. W. Sijthoff. Leiden, 1866.

de anderen 100 pond Hollandsch in 't jaar. De overige poorters waren grootendeels haringvisschers en bootsgezellen, die soms ten getale van 200 man op zee zwalkten, terwijl vrouw en kinderen zich geneerden met spinnen en netten breiden. Ook woonden er een dozijn lakenwevers — „drapenierders" — en een viertal brouwers; maar elk bedrijf ging den kreeftengang. De 26 haringbuizen waren tot 20 ingekrompen; van de 7 koopvaardijers — als wij de toenmalige „coopschepen" zoo mogen noemen — waren er vier in zee achtergebleven; de „drapenierders" hadden het werk moeten staken wegens de duurte der wol en de goedkoopheid der lakens; de brouwers, eertijds acht thans vier in getal, konden bij gebrek aan doorvaart of verkeer hun bier niet slijten. Daarbij waren de havenhoofden vergaan, de vesten verslijkt en verdroogd, de poorttorens verweerd, de sluis lek en dreigde het raadhuis, de zetel van Schiedam's vroede mannen in puin te vallen. Voorzeker altemaal misselijke teekens. De parochie telde volgens den toenmaligen pastoor Henricus Hermansz. 1600 min 20 communicanten, waaronder een klein getal uit de *crepelstraet*, die tot Ouwerschie behoorden, maar met toestemming des pastoors te Schiedam kerkten. Eene buurt van vijf à zes huizen met een klooster der Derde Orde — het Sint Ursula-klooster op den *Dam* — parochieerde in de Ketel. [1])

Met dezen verachterden toestand der stad komt zeer

---

1) Hoe de bewoners van de *Crepelstraet* tot de parochie van Ouwerschie behoorden terwijl de *Riviersloot* — *Broersvest* — tot grens tusschen beide parochiën was aangewezen, is ons niet recht duidelijk. Misschien moet men onder de *Riviersloot* niet de *Broersvest* maar de *Crepelstraet* verstaan en was aldaar oorspronkelijk de oude stadswal. — Door het afsluiten van het *Koedood*, een water dat tegenover Schiedam de tegenwoordige *Nieuwe Maas* met de *Oude* vereenigde, werd het handelsverkeer dezer stad met Zeeland en Dordrecht afgebroken.

wel de beschrijving overeen van het Schiedamsche volk, zooals Petrus Opmeer ons dit schildert: „De ingezetenen „zijn vernuftig, en vyanden van de ledigheit. De vis„schers zwerven doorgaans met hunne schepen op de zee; „en begeeven zich zeer vlytig tot de haringvangst. Veele „van hen dryven sterken koophandel: de voornaamste „bezigheit der vrouwen is, netten te breyen en te ver„stellen: de kinderen worden meest aan het hennip „draayen gezet: ja die jonge jeugd wordt van het spin„newiel niet verschoond; of word aan eenig ander werk „gezet. Dewijl men dan aldaar niemand ledig ziet loopen; „zoo ziet men der ook niemand van huis tot huis gaan „bedelen. Zy leven doorgaans van wey of getapte melk, „en van pekelharingen en bokkingen, of van gezoute „vleesch of visch, die zy in hunne kelders bewaaren. Het „gebeurt zeer zelden, dat ze bij malkander goede cier „maaken, of hun hert met eeten en drinken eens op„haalen. Men zou zweeren dat ze de manier van huis„houden, de zorgvuldigheit en de naarstigheit van de „Mieren geleert hebben" [1]). — Op het stuk van godsdienst stelden zij meer prijs op uitstekende vroomheid en deugd, dan op schitterende geleerdheid; zij droegen den vromen priesters achting toe, te meer daar hunne „deunigheid" hun maar zelden veroorloofde om hunne kinderen voor den geestelijken stand of de studie op te leiden.

Een volk met zulke degelijke hoedanigheden — misschien wat te idyllisch geschetst — had getrouw moeten blijven aan het voorvaderlijk geloof, maar tegen verleiding, gesteund door wapengeweld, was het, althans voor het grootste gedeelte, niet bestand. Reeds in 1520 wordt er melding gemaakt van zekeren Jan IJsbrantsz. van Rotterdam, die in de omstreken van Schiedam de „Lu-

1) Van Heussen. *Schielandsche Oudheden*, blz. 509.

therije" predikte; in Augustus 1566 hielden Pieter Gabrielsz. en Wouter Simonsz., afgevallen pastoor te Poortugaal, hunne hagepreeken; maar vooral droeg de houding van Schiedam's baljuw, Salomon van der Houve, er toe bij, dat de dwaling onder de poorters dagelijks veld won. [1]) Hetzij deze persoonlijk de ketterij aanhing, of weigerde het voortdringen der nieuwe leer te beletten, men vond redenen genoeg om hem van zijne waardigheid te ontheffen en in Den Haag op de Voorpoort over zijne nieuwe begrippen te laten nadenken. Daar wist hij na eene zevenjarige gevangenschap te ontsnappen, en nu sloot hij zich bij de Watergeuzen aan. Als scheepskapitein, evenals zijn stadgenoot Jacob Antonisz., was hij bij de inneming van Den Briel tegenwoordig en zal, van daaruit zeker geene poging onbeproefd hebben gelaten om Schiedam aan de zijde van den Prins te krijgen. Hiertoe was echter vooreerst geen kans. Evenals te Delft en te Rotterdam lagen daar Lombardiërs in garnizoen, en met deze geharde krijgers was eene kennismaking, zelfs voor zeeschuimers — Lumey had dit bij het slot Spangen ondervonden — niet geraden. Doch de inneming van Bergen door graaf Lodewijk gaf uitkomst. Alva riep al zijne troepen ter bestrijding der opstandelingen uit Holland, en nu lagen de steden voor de Geuzen open. Het baatte weinig, of de vroedschappen getrouw wilden blijven aan den wettigen vorst en den alouden godsdienst; door niemand gesteund roeiden zij tevergeefs tegen den nieuwen stroom op. Delft onderhandelde den 27 Juli en moest tegen wil en dank voor het gespuis van Lumey zijne poorten openen. Van daar trokken dagelijks benden al dreigende naar Schiedam, totdat de magistraat voor den dubbelen drang der partijgangers binnen en der Geuzen buiten de muren bezweek

---

1) *Jaarboekje v. Schiedam*, 1860, blz. 8 en 1865, blz. 4.

en met den woesten jonker Barthold Entes van Mentheda in onderhandeling trad.

Wat er op den intocht van dit berucht gepeupel volgde, welke geweldenarij er gepleegd werd op alles wat den katholieken heilig was, willen wij hier niet verhalen, maar liever ter aanvulling van Schiedam's kerkelijken toestand vóór de Hervorming nog eene korte beschrijving geven van de Sint-Janskerk, de kloosters en overige godshuizen.

De Sint-Janskerk.

De Schiedamsche Sint-Jan, volgens het eertijds strenge voorschrift, met het priesterkoor ten Oosten gericht, geeft geen hoogen dunk van de welvaart der stad in de eerste helft der 14de eeuw. Menige onaanzienlijke plaats in ons land kan op vrij schooner en grooter tempel bogen. Ook al denkt men de verschillende misstanden weg, die latere tijden hebben aangebracht, dan nog blijft de kerk een hoogst eenvoudig, bijna armoedig gebouw. Drie evenhooge beuken vormen haar tot eene zoogenaamde halkerk, terwijl het eenvoudig gebinte op 24 pilaren rust. Volgens Van der Aa meet zij 48 M. in de lengte tegen 24 M. in de breedte. [1])

Oudtijds bevond zich ter weerszijde van het priesterkoor eene kapel; rechts de kapel welke Philips, heer van Spangen, in 1478 gebouwd en voor zich en zijne nakomelingschap tot begraafplaats had bestemd; links de beroemde kapel, waar sinds 1434 de kostbare overblijfselen rustten der H. Liduina. Dit heiligdom verdient zeker nader onze aandacht.

Het eerbiedwaardig overschot der uitverkoren Maagd was in 1433 aan de zuidzijde van het koor, nabij den

---

1) A. J. van der Aa. *Aardrijkskundig Woordenboek.*

buitenmuur ter aarde besteld, zoodat men in het volgende jaar, wijl de vereering der geloovigen jegens de H. Liduina steeds toenam, zonder veel bezwaar eene zijkapel over haar graf kon bouwen. De kapel werd lang 20 voet en breed 18 voet en was zóó tegen den kerkmuur opgetrokken, dat zij zich aan de binnenzijde in de kerk opende en alleen door een ijzeren hek was afgesloten. Het graf werd gedekt met een zerk, waarop de beeltenis was uitgehouwen van Liduina, door twee engelen gekroond, terwijl in de vier hoeken de zinnebeelden der vier Evangelisten waren aangebracht. Bij de grafstede richtte men vervolgens een altaar op ter eere der allerheiligste Drievuldigheid, waarschijnlijk omdat dit groot geheim door Liduina steeds bijzonder was vereerd. Op dit altaar werd het beeld geplaatst der bevoorrechte Maagd, met een kroon op het hoofd en drukkend een kruis aan haar hart; daarachter was op een geschilderd raam haar wondervol leven afgebeeld. Ter zijde van het altaar bevond zich eene schilderij van de H. Liduina, houdende een kruis in de linkerhand, en begroet door haren Engelbewaarder, die haar een olijftak aanbiedt. Vervolgens prijkte de wand met een twintigtal schilderijtjes, waarop tafereelen uit haar leven waren voorgesteld. Eindelijk werd dit heiligdom nog opgeluisterd door een groote schilderij, waarop Liduina stond afgemaald als de troosteres en de toevlucht der bedrukten. Daar aanschouwde men haar op de legerstêe uitgestrekt, en omringd door een menigte ongelukkigen van allen staat en stand, die hare hulp afsmeekten. 1) — Aan de zuidzijde der kerk, naast het klokluidershuisje, was de doopkapel.

Rustig, als ware hij eigen kracht bewust, verheft zich de zware, vierkante toren tusschen de talrijke, hoogop-

1) *Memoriale de Servae Dei Liduinae cultu.*

schietende schoorsteenen en wielende korenmolens, kinderen van later eeuw; zij komen en verdwijnen, maar hij blijft als trouwe wachter pal en spot met den loop der tijden. Toch heeft ook hij offers moeten brengen aan den wansmaak van latere geslachten. Zijne hoogte bedraagt van den beganen grond tot den omloop 38,29 M. en vandaar tot het kruis slechts 15,69 M., maar eertijds rees de spits ranker ten hemel en was – mag men Vinck's *Beschrijving van Schiedam* gelooven – als een teeken van voorrang door vier torentjes geflankeerd. Uit de hooge galmgaten rolt het dof gebrom van drie zware klokken over de bedrijvige stad en stemt de inwoners tot godsdienstzin, waarschuwing, vreugde of rouw. Welsprekend geeft dit de brandklok, in 1455 door Willem van Ridterdinck (?) en Steven Buterduc [1]) gegoten, te kennen door het volgend randschrift:

Laudo Deum verum, voco plebem, colligo clerum,
Defunctos ploro, fugo pestem, festa decoro.

In zwaarte wordt deze klok verre overtroffen door de Sint-Jansklok. Woog gene ruim 3500 pond, deze brengt het tot 5000 pond. Volgens het opschrift – door Vinck onduidelijk opgeteekend – werd zij ter eere van den H. Boetgezant in 1519 door Wilhelm Jaspar gegoten. *Wilhelm Jaspar me conflavit ere tonante anno* 1519; aldus luiden de laatste woorden. Met deze klokken vormt de halfuurs- of werkklok, dagteekenend van 1710 met opschrift: *Omnis spiritus laudet Dominum*, en 2000 pond zwaar, een akkoord van *ut mineur*, daar zij resp. stemmen in *E mol*, *C.* en *G.*

Gelijk alle andere kerken van ons land bezat de oude Sint-Jan tal van altaren, waarvan vele door broeder-

1) De namen der klokkengieters zijn in Vinck's handschrift niet volkomen duidelijk te lezen.

schappen en gilden waren gesticht. Met zekerheid kunnen worden vermeld: het altaar der H. Drievuldigheid, der 40 HH. Martelaren, van Sint-Michiel, van Sint-Pieter benevens de H. Ursula en Alle Heiligen. Het bakkersgild had er zijn Sint-Aubertus-altaar, de armmeesters hun altaar van den H. Geest, terwijl vooral het altaar van Onze Lieve Vrouw, geplaatst in een zijkoor, door eene bijzondere broederschap werd in eere gehouden.

Door het vrome voorgeslacht waren verschillende vicarieën gesticht, wier begeving aan den proost van het klooster Koningsveld en aan andere hooggeplaatste geestelijken was voorbehouden. Zoo werd voor de vicarie van Sint-Pieter's-altaar, welke door den dood van Johan Michielsz. opengevallen was, in 1427 Willem Sass door den proost van Koningsveld voorgedragen. Voor de vicarie der 40 H.H. Martelaren werd bij doode van Quirijn Adriaansz. in 1578 bevestigd: Adriaan Woutersz.; voor de vicarie van Sint-Michiel bij doode van Adriaan van Bleiswijk in 1577: Boudewijn Cornelisz. [1])

PASTOORS VAN SCHIEDAM.

1298. Thomas, canon. regul. Insulae B. Mariae rector Ecclesiae de Novodamme. [2])

1328. Arnt, kanunnik van Premonstreit en parochiepape te Schiedam.

1357. Frater Gerardus, kanunnik van Premonstreit.

1358. Heer Jan van den Pol, prochiepaep te Schiedam.

1407 (08?). Heer Andries, can. reg. Ins. B. Mar.

1413. Heer Jan Engels, „ „ „ „ „

1429. Heer Johan Reyneri, „ „ „ „ „ [3])

---

1) Volgens Mr. Vinck, *Beschrijving van Schiedam*, waren er twaalf vicarieën, die door den proost van Koningsveld begeven werden.

2) *Bijdragen v. Haarlem*, Dl. IV, blz. 328 en 368.

3) Römer, o. c. Dl. I, blz. 578.

1436. Heer Dirk Spuelre, can. reg. Ins. B. Mar., nam in 1439 het tijdelijk bestuur der abdij op zich en werd in 1441 abt.

1445. Heer Gualterus de Overrijn, can. reg. Ins. B. Mar.

1450. Heer Christianus Phennen, " " " " "

149 .? Heer Herman van Rossum, " " " " "

1514. Heer Henricus Hermanni, " " " " "

1529. Heer Henricus de Voirdt, " " " " "

1544. Heer Thomas Vanevelt, " " " " "

1553? Heer Joannes de Meijer, " " " " "

Vóór 1558. Heer Stephen Versteeck, " " " " "

156 .? Heer Clemens Amersfortius, can. reg. Ins. B. Mar.

1572. Heer Cornelis van Gouda. 1)

---

1) *Schielandsche Oudheden*, blz. 500. — Zou men wellicht onder dezen Cornelis van Gouda niet eerder Cornelis Chrysopolitanus, biechtvader van het Sint-Ursula-klooster, moeten verstaan?

Een blik in het kerkelijk bestuur dier dagen gunt ons volgend charter: „Item, ordonneeren, dat die Provisoer, ende Deecken van Schielandt zul„len te rechtsitten by hoer zelven, off hoeren substituten alle Dingsdagen, „als 't rechtdach es binnen die stede van Rotterdam.

„Item, ordonneren, dat die Provisoer, ende Deecken voorgenoempt zul„len te recht sitten als voor alle Vrydage binnen der stede van Schiedam.

„Item, ordonneren, dat die ingeseten van Rotterdam, off van Schiedam „en zullen nyet moegen getrocken worden buyten hoer steden, maer salmen „die aenspraecke elcx in hoer stede als Provisoor, ende Deecken daer te „recht zullen sitten.

„Item, die binnen Rotterdam, ofte Schiedam zijn geseten zullen actoers „ende aenleggers eenen yegelicken, die binnen die Jurisdictie van Schielant, „geseten es, moeghen doen, roupen, ende citeren voor Provisoor, ende „Deecken, in die stede, daer zy woenachtich zyn, dan die van Rotterdam „en sullen nyet moegen vuyt Rotterdam, noch die van Schiedam vuyt „Schiedam, als voorsz. es getrocken worden.

„Item, alle die gheene, die West oft Noortwest als Vlaerdinge, ende „Ketelamboicht zyn geseten, salmen nyet moegen citeren, ofte roupen te „recht dan tot Schiedam.

„Item, alle die gheen, die Oostwaert, Zuytoost, als Bergen, Craelingen, „Berckel, Zevenhuysen, Bleyswyck ende IJselmont zyn geseten, salmen „nyet moegen citeren, ofte roupen te recht dan tot Rotterdam.

Het Sint-Jacobsgasthuis.

De stichting van dit gasthuis klimt op tot de eerste jaren van Schiedam's bestaan; waarschijnlijk is het zelfs even oud als de parochiekerk, die door gravin Aleid gesticht werd. In een brief van bisschop Guy van Utrecht uit het jaar 1314 worden de kerk en het gasthuis in éénen adem genoemd als gesticht door gravin Aleid met machtiging van bisschop Hendrik, dus vóór 1267. [1]) Het huis was bestemd tot opneming en verpleging der armen – *hospitale pauperum* –, wellicht ook tot huisvesting van doortrekkende pelgrims, kruisvaarders of vreemdelingen; de naam van Sint-Jacob, patroon der pelgrims, geeft aan dit vermoeden eenigen grond. De gravin was niet alleen stichtster van het gasthuis, maar zij verrijkte het ook met goederen en inkomsten en droeg daarbij zorg om een curator aan te stellen voor de bescherming en het beheer van dit huis. Dit curatorschap werd, evenals het patronaat van Schiedam's kerk, met machtiging van den bisschop, door haar den proost van Koningsveld opgedragen.

„Item, die ander als Ouderschie, Charloes, Delfsche have, en Roen „salmen indifferenter moegen doen roupen, ofte citeren tot Rotterdam, ofte „Schiedam, daer 't den anlegger believen sal.

„Angaende de convocatie, die alle jaers es, van de Pastoeren, ende „Vicecureyten der kercken, binnen de geestelicke Jurisdictie van Schielandt „gelegen, zoe zal men die convocatie houden alternatis vicibus, in 't een „jaer binnen Rotterdam, ende in 't ander jaer daer naest anvolgende binnen Schiedam, ende alsoe altoes voortgaende van jaere tot jaere.

„Voort zullen die Pastoren, off kerckemeesteren, off die daertoe gescict „worden van den kercken wegen, te weten van Vlaerdingen, van Ketel, „ende van Roen, haer sacramenten haelen alle jaers vuytte Schiedam, ende „die kereke van den Berch van Berckel, van Cralingen, Zevenhuysen, „Bleyswyck, ende IJselmonde vuyt Rotterdam.

„Item, die kercken van Ouderschie, Delfshaven ende Charloes zullen die „sacramenten haelen, daert hem zall believen, ende best zal duncken gelegen te wesen." — F. van Mieris. *Groot Charterboek*. Dl. III, blz. 575.

1) Römer. *Kloosters en Abdijen in Holland en Zeeland*, Dl. I, blz. 157.

Zoowel van stadswege als door de liefdadigheid van bijzondere personen werd voor de instandhouding dezer stichting zorg gedragen. Zij deelde in den opbrengst der tollen en accijnzen, en genoot van de bijzondere stedelijke inkomsten. In 1286, den 7 Januari, verkreeg het gasthuis o. a. het *recht van het opperste kleed.* Deze belasting bestond hierin, dat van elken poorter, die stierf, hetzij man of vrouw, hetzij binnen of buiten de stad, het beste kleed of de waarde daarvan aan dit gesticht moest komen. Twee mannen werden met de uitvoering dezer keur belast. Daar de stad nog geen gemeente-zegel had, hingen de schepenen hun poorterszegel aan dezen brief en boden hem ter bezegeling aan den proost van Koningsveld en aan Floris van Avennes, heer der stad. 1)

Zooals uit oude charters blijkt, was dit gasthuis eertijds gesticht in een huis, toebehoorende aan den graaf van Holland en *Wildenberg* genaamd. Deze huizing, gelegen tusschen de woning van Coman Floren en Diderik Sniders, werd in 1322 door Jan de Keizer, grafelijk rentmeester van Zeeland, met machtiging des graven, verruild tegen *Vrederixhuis*, een pand insgelijks grafelijk eigendom en vóór dezen door den rentmeester bewoond. Hoelang dit „stienhuys staende tyegens over der Lom„barder huys" tot huisvesting en verzorging der armen dienst deed, is onbekend, maar in 1333 werden het huis *Wildenberg* „ende dat huys ende erve, dat wilen eer „'t gasthuys was van Schyedamme ende gheleghen is bei „der kercken an die westzide van Prochypapen woninghe" voor vijf pond Hollandsch jaarlijks verhuurd. Wellicht was toen reeds het Sint-Jacobs-gasthuis verplaatst naar de *Hoogstraat*, oudtijds de *Goeystraat* geheeten. 2)

---

1) v. Mieris. *Groot Charterboek*, Dl. I, blz. 464.

2) F. v. Mieris. *Groot Charterboek*, Dl. II, blz. 281, 282 en 542.

Door de talrijke giften en legaten, waarmede het katholieke voorgeslacht dit gasthuis verrijkte, was men ook in staat gesteld een priester te onderhouden, die met de geestelijke zorg van het gesticht was belast. Hem werd ook opgedragen in de gasthuiskerk kerkelijke diensten te verrichten, welke de weldoeners bij hunne vermaking gewoonlijk bedongen hadden. Deze vicarie bekleedde in 1549 Philippus Niklaasz., van het diocees Utrecht.

Het Sint-Ursula-klooster.

In het leven der H. Liduina ontmoet men meer dan eens geestelijke zusters, die deze heilige Maagd in haar mateloos lijden kwamen troosten, haar van kleedingstukken voorzagen en menigmaal haren raad inriepen. Deze zusters waren van den derden regel van den H. Franciscus en werden gewoonlijk Tertiarissen genoemd; zij onderhielden het gemeenschappelijk leven en woonden *Achter 't Kerkhof*, nabij de Sint-Janskerk, in een klooster aan Sint Ursula gewijd.

Dit klooster werd gesticht in 1405, ofschoon de beginselen dezer stichting reeds vroeger aanwezig waren. In gemeld jaar deden de weduwe Machteld van der Specke en haar schoonzoon Klaas Woutersz. – volgens getuigenis van Schout, Schepenen en Raden van Schiedam – afstand van een huis en erve, oostwaarts van de kerk gelegen, met het vrome doel, dat daar maagden en weduwen met elkander mochten leven. Bij deze gift werden verschillende bepalingen gevoegd, niet ongelijk aan die, welke voor andere kloosters destijds werden vastgesteld. Jaarlijks zouden de zusters o. a. twee burgers kiezen tot hare vertegenwoordigers, die tevens het recht zouden hebben om religieusen, welke zich onbetamelijk gedroegen, te verwijderen. Bij gebrek aan bewoonsters moest het huis overgaan in handen der Tertiarissen van Delft en Rotterdam.

Nieuwe zusters konden alleen door de meerderheid der oudere zusters aangenomen worden en moesten alsdan hare roerende goederen aan het gesticht overdragen. Bijaldien zij kwamen te overlijden, zouden hare onroerende goederen voor de helft aan hare wettige erfgenamen en voor de andere helft aan het huis komen; enz.

De Schiedamsche regeering beloofde bescherming aan het Sint-Ursula-klooster en ontsloeg de zusters van de betaling van alle stedelijke belasting, van „scote ende „lote, wachte ende wake, exsissen ende alle onghelde."

Al woonden de zusters nu onder één dak en waren zij aan zekere regels gebonden, toch konden zij zich vrij buiten het klooster begeven om zieken te bezoeken en andere werken van naastenliefde te verrichten. Ook moesten zij zich dagelijks naar de parochiekerk begeven, want een eigen kapel was haar niet toegestaan. Eerst in 1424 verleende pastoor Joannes Engels, met toestemming van den proost van Koningsveld, Hendrik Bijl, haar eenige voorrechten; hij stond toe, dat zij eene gewijde kapel met één altaar hadden, dat het allerheiligste Sacrament voortdurend bij haar berustte, dat een priester uit haar Orde hare biecht hoorde. Vervolgens mochten zij en alle huisgenooten in de kapel begraven worden, alsmede anderen desverkiezend, mits zij zes kroonen als schadevergoeding aan de kerk gaven. Ook was op bepaalde dagen de gezongen Mis en het openbaar sermoon in hare kapel toegestaan, en mocht er met eene klok geluid worden. Rezen er geschillen, dan moesten deze door den proost van Koningsveld en den prior der Regulieren te Delft beslist worden. [1])

Deze gunsten waren de voorbereiding tot de clausure, waartoe de Bisschop van Utrecht in 1425 overging. De

1) Römer. *Kloosters en Abdijen in Holland en Zeeland.* Dl. I, blz. 577.

Kerkvoogd zond twee afgevaardigden, Mr. Johannes de Galemcoep, S. T. Prof. en Timannus Braem, superior van de Franciscaner-orde, die de religieusen tot slotzusters verklaarden en haar bijgevolg alle verkeer met de wereld ontzegden. Bisschop Zweder nam ze in zijne bescherming en verleende bij gelegenheid van de wijding der kloosterkapel en des altaars een aflaat van 40 dagen voor allen, die aan de gewone voorwaarden zouden voldoen. [1])

Drie en twintig jaren dienden de zusters hier den Heer in ongestoorde rust, toen in 1428 de felle brand het godshuis vernielde. Zij vroegen nu aan de stedelijke regeering en aan den Bisschop verlof, om hetgeen van hare verbrande woning „achter 't kerckhoff" restte, te verkoopen en zich op eene andere plaats in de stad te vestigen. Dit werd ingewilligd, en tevens toegestaan de twee lijken, die in de kapel begraven lagen, op te delven en mede te voeren. De bekrompenheid van het terrein, de onmogelijkheid om dit te vergrooten, zullen de beweegredenen van dit verzoek geweest zijn. Geschikter kwam haar een onbebouwd erf voor in de nabijheid der Ketelpoort, aan den *Dam* gelegen, binnen de muren der stad. [2]) Daar de smalle strook, die zich ter westzijde van de *Lange Haven* en de *Schie* uitstrekte, zoo niet geheel dan toch voor een groot gedeelte, tot het geestelijk rechtsgebied van Ketel behoorde, moest hare keuze door den pastoor van Schiedam en den Bisschop bekrachtigd worden.

1) Volgens Vinck o. c. verrichtte de wijbisschop Matthias van Biduane de consecratie den 17 van Lentemaand.

2) Van Heussen, en na hem Van Alkemade, niet lettende op de plaatselijke omstandigheden laten het klooster overbrengen naar het *dorp* Ketel, toch staat er uitdrukkelijk in den brief: *infra septa oppidi Schiedamensis*. Het klooster stond, waar men nu het Huis *ter Poorte* vindt, en was ingesloten door den *Dam*, de *Breestraat*, de *Verbrande Erven* en de *Pieters- of Papensteeg*.

De kloosterstichting geraakte hier tot grooten bloei. Geen jaar ging voorbij, waarin het convent niet door uiterste wilsbeschikkingen, giften, overeenkomsten, enz. aan landerijen, huizen en renten won. Het bezat landerijen in Ketel, Rijswijkbroek, Nieuw-Mathenesse; ontving erfpachten en losrenten van de steden Schiedam en Delft, van particulieren in Ketel, Vlaardingerwoud, Maasland en elders; had huizen en erven te Schiedam. Verschillende leden van Schiedamsche familiën namen aldaar den sluier aan en begunstigden het gesticht met legaten voor maandstonden, jaargetijden en voor armenbedeeling. Vooral muntte het geslacht Ofhuys door milddadigheid jegens het klooster uit. [1]) Wat het klooster aldus geschonken werd, viel door de hand der religieusen weer grootendeels als aalmoes in den schoot der noodlijdenden; deze deelden rijkelijk in de inkomsten des convents. Oude brieven getuigen, dat er jaarlijks voor een aanzienlijk bedrag aan spijs, kleedingstukken en geld onder de huiszittende armen der stad werd verdeeld. Zoo beloofden de zusters ten jare 1468 aan deze armen te zullen uitreiken: „an eten of drincke̅ of cledere̅ of ghelt na haer „dacht, dat sy dat best te doen souden hebben die waarde „van tien rinsz. gulden 't jaers." [2]) Met recht was het Sint-Ursula-klooster een toevluchtsoord voor de armen.

Om nevens dien tijdelijken bloei ook den geestelijken bloei van het klooster te bevorderen, schonk de kerkelijke overheid belangrijke voorrechten; zoo gaf bisschop Zweder van Utrecht in 1429 aan de zusters algeheele vrijheid om hare eigene overste te kiezen. In 1439 bekrachtigde bisschop Rudolf de toestemming, welke de pastoor van Ketel, Bartholomeus, aan de religieusen ver-

1) Van Heussen. *Schielandsche Oudheden*. Blz. 508.
2) Römer. o. c. Dl. II, blz. 124.

leend had, om hare kloostergebouwen uit te breiden. In 1510 nam P. Nicolaus Gonor, vicaris-generaal van de Hollandsche Congregatie der Predikheeren, de zusters in het deelgenootschap van de goede werken der Orde op en beloofde, dat voor de overleden zusters dezelfde gebeden zouden gestort worden als voor de broeders der Orde. Deze verschillende voorrechten werden bekroond door het privilegie van exemtie, ten jare 1468 aan het klooster verleend.

Na dit tijdperk van bloei braken er voor het klooster, zoo op geestelijk als tijdelijk gebied dagen van tegenspoed aan. Gelijk al het menschelijke aan verzwakking onderhevig is, en de eerste ijver natuurlijkerwijze niet duurzaam zijn kan, waren er in de kloostertucht verschillende misbruiken ingeslopen. Ten jare 1507 hielden P. Hendrik van Zutphen, minister-generaal, en P. Otto visitatie in het klooster. Zij vonden, zoo verklaarden zij, wel „een loeffelike vergaderinge", maar toch „somige gebreken die sy gheerne verbetert sagen." Uit de voorschriften, door hen gegeven, blijkt dat de overtredingen meest van disciplinairen aard waren: fouten, waardoor het menschelijke in den mensch zich nooit geheel verloochent. Zoo werden de zusters vermaand tot „silencium „holden in der kerken opt dormter opt reventer; voorts „tot maet holden van spreken op allen anderen tyden, „sonderlinghe van achterklap eñ onuttighe woirden." Zij moesten zich onthouden van bijzondere vriendschap evenzeer als van bijzonderen afkeer, het kapittel bijwonen zooals het betaamt en ten laatste zorgen bij alle oefeningen der religieuse gemeente op tijd aanwezig te zijn. Op de overtredingen dezer voorschriften werden bepaalde straffen gesteld. — Wanneer de visitators geen grootere overtredingen of misbruiken hebben ontdekt – en er is geen reden om daaromtrent argwaan te koesteren – dan

was het met den geestelijken toestand des kloosters, ten minste in dien tijd, nog zoo treurig niet gesteld. Ook is het nog geen volstrekt bewijs van geestelijk verval, wanneer het klooster in 1521, ook namens eenige Delftsche en Haagsche kloosters, zich met beroep op den Paus tegen de visitatie van den bisschop Philips van Bourgondië verzet. Een vermeende inbreuk op wettige pauselijke privilegiën zou zulk een tegenstand zoo niet kunnen billijken, dan toch verklaren. Maar de klachten door een der zusters in 1529 heimelijk tot den baljuw en de burgemeesters van Schiedam gericht – al zijn deze klachten waarschijnlijk overdreven – bewijzen dat het communiteitsleven te wenschen overliet, dat de vrede was geweken. Na verloop van tijd waren er leden opgenomen, zonder roeping tot het kloosterleven; zij waren een hinderpaal voor de observantie en het geregeld bestuur des kloosters.

Nog in 1560 riep P. Gerardus van Zutphen, minister-generaal, de hulp in der burgemeesters om de Mater van het Sint-Ursula-convent te steunen tegen deze conventualen „dye UE. wall kundich synne dye welke alsoe „nyet hyer voermaels hebben geleefft gelick guede gyste- „like parsonen schuldich synnen the doenen."

Ook de staat der geldmiddelen bleef niet even gunstig. In 1544 klaagden zij over de zware belasting, die de Keizer sedert 1523 van hare inkomsten en landrenten hief, eene belasting, waartoe de Paus hem volmacht gegeven had. Overigens waren de zusters niet ongenegen om tot bevordering van het algemeen welzijn, en van Schiedam in 't bijzonder, bij te dragen. In 1560 stelden zij door hare geldelijke ondersteuning de stadsregeering in staat om het hoofd en de haven te herstellen, die deerlijk vervallen waren.

Van degenen, die met het geestelijk of tijdelijk be-

stuur des kloosters belast waren, zijn de volgende personen met naam bekend:

Paters:

1464, 1466, 1476, 1485 *Jacob Bueckels* of *Bokels.* (Hij had in 1485 27 jaren dienst).

1489, 1490, 1492 *Floris Simonsz.*

1498 *Pieter Klaasz.*

1517 *Jan Hendriksz.*

1535 *Pieter Joostenz.*

1543 *Pieter Joostenz.*

1544, 1550 *Mattheus Jansz.*

1565, 1568, 1570 *Corn. Gerritsz. Chrysopolitanus.*

Zonder jaartal *Jan Bol.*

Maters:

1471 *Maria Jacob Ofhuisdr.*

1498 *Katryn Pietersd.*

1505, 1510 *Lysbet Pietersdr.*

1517 *Zua Jansdr.*

1535, 1544, 1549, 1550 *Klaasje Klaasdr.*

1564 (?), 1570 *Machteld Hendriksdr.*

Procuraatster:

1521 *Dieweerd Willemdr.* [1])

Het Sint-Anna-klooster.

Weinig meer dan de naam eener onaanzienlijke straat — het *Slootje* of de *Sint-Anna-Zusterstraat* — herinnert ons aan bovengenoemd klooster. Wat de geschiedschrijvers omtrent dit gesticht hebben opgeteekend, is zoo onbeduidend als vaag. Het lijdt geen twijfel, de zusters, die hier woonden, waren Augustinessen — dit blijkt uit een brief van den Utrechtschen bisschop Joris van Egmond —

---

1) Römer. o. c. Dl. I, blz. 582.

maar wanneer zij zich hier ter stede gevestigd hebben, of wat het doel der stichting was, ziedaar vragen, waarvan de oplossing nog niet gegeven is.

Het eerst wordt van dit klooster gewaagd in 1498 in de merkwaardige akte, die de officiëele uitgave van het leven der H. Liduina vergezelde. „Schiedam, bij Sint-Anna", zoo onderschrijven aldaar de kerkmeesters.

Eenige jaren later, in 1505, treedt het weer te voorschijn naar aanleiding van een geschil met de abdij Leeuwenhorst, nabij Noordwijk. Jan van de Water, rentmeester der abdis, was overleden, en nu stelden de abdij en het klooster elkander vorderingen, wier rechtmatigheid niet onbetwistbaar was. De zusters van Sint-Anna benoemden den burgemeester en den pastoor van Schiedam tot scheidsrechters. Dezen gelukte het eene uitspraak te doen, die ten gevolge had, dat „Mater ende Convent van Sint-Annen t'Schiedam" zich voldaan verklaarden van wege de hoogwaardige abdis.

Ingewikkelder was het geschil in 1535 met het Sint-Ursula-klooster. Het gold eene zuster, Neeltge Pieters, die eerst professie gedaan had bij de Tertiarissen op den *Dam*, maar later zich naar Sint-Anna begeven had. De vraag, of dit geschied was „buyten conventwille ende weten van haeren oversten", werd door de eene partij bevestigend, door de andere ontkennend beantwoord. Aan dit geschil ging een ander gepaard over de bezittingen, die de zuster bij hare intrede aan het klooster vermaakt had. Niet dat de zusters van Sint-Anna aanspraak maakten op den eigendom, maar zij vorderden het vruchtgebruik der vermaakte landerijen. Het gerecht van Ketel, onder welks rechtsgebied beide kloosters behoorden, besliste ter gunste van het Sint-Anna-klooster; het Hof van Holland daarentegen stelde de zusters van Sint-Ursula in het gelijk.

Het Klooster Leliëndaal.

Volgens het eenstemmig gevoelen van allen, die omtrent Schiedam's kloosters aanteekeningen te boek stelden, was dit klooster gelegen aan den *Achterweg*, waar zich nu het protestantsch weeshuis bevindt. De oude plattegrond van Schiedam, door J. D. Gheyn in 1598 geteekend, bevestigt dit ten overvloede. Even eenstemmig is ook de openhartige bekentenis dier schrijvers, dat er verder volstrekt niets meer van dit klooster bekend is.

Wij gelooven gelukkiger te zijn en deugdelijke bewijzen te kunnen aanvoeren tot staving, dat Leliëndaal en het Sint-Liduina-klooster dezelfde stichting zijn. [1])

Tot deze gevolgtrekking vóór ons nog door niemand gemaakt, komen wij aldus:

1° *Er bestonden te Schiedam slechts drie zustershuizen: het klooster van Sint-Ursula, van Sint-Anna en Leliëndaal.*

2° *Noch het klooster van Sint-Ursula, noch dat van Sint-Anna kan het Sint-Liduina-klooster geweest zijn;*

derhalve is Leliëndaal het Sint-Liduina-klooster.

De *eerste* stelling bewijzen wij voldingend uit eene *Informacie upt stuck der verpondingen van het jaar* 1514. Om de kracht van dit bewijsstuk te erkennen, diene men te weten, dat in 1514 op last des Keizers, als graaf van Holland, commissarissen alle steden en dorpen doortrokken om den staat der bezittingen, inkomsten, uitgaven, enz. van elke gemeente op te maken en dienovereenkomstig elke bijdrage in de bede der provincie te bepalen. De magistraat moest onder eede, de geestelijkheid op haar priesterwoord verslag uitbrengen. Wat nu lezen wij o. m.

---

1) Onder het Sint-Liduina-klooster verstaan wij — om ons te voegen naar andere schrijvers — het klooster, dat ter gedachtenis aan deze Heilige in 1461 bij hare woning gesticht werd. Er bestond echter, voor zoover wij weten, te Schiedam geen klooster dat den *naam* droeg der H. Liduina.

van Schiedam? „Dat in die stede zijn 470 huysen, daer„van er 97 arm zijn ende 6 priestershuysen (door pries„ters bewoond). Daerenboven hebben zij 1 mannencloos„ter, 3 vrouwencloosters, te wetene van *St. Anne*, *St.* „*Ursule* ende *Lelyendale.*" — Slechts drie vrouwenkloosters worden vernoemd, ofschoon het toch zeker is, dat het Sint-Liduina-klooster destijds bestond, want dit werd in 1461 gesticht en in 1572 geseculariseerd. Tot bevestiging kunnen wij er nog aan toevoegen, dat op geen enkelen plattegrond van Schiedam, buiten deze drie kloosters, een vrouwenklooster staat aangegeven.

Voor de *tweede* stelling dienen de volgende argumenten: Het klooster van Sint-Ursula bestond reeds tijdens het leven der H. Liduina en kan dus niet ter harer eer zijn gesticht geweest; de datums der resp. stichting 1405 en 1461 wijzen dit bovendien uit. Vervolgens wordt het Sint-Ursula-klooster nooit naar de H. Liduina genoemd, maar draagt tot de laatste dagen van zijn bestaan den naam zijner oorspronkelijke Patrones. — Het Sint-Anna-klooster kan niet in aanmerking komen, omdat deze zusters Augustinessen waren, terwijl volgens den stichtingsbrief en de aanteekeningen van Cornelis van Gouda, laatsten pastoor van Schiedam, het Sint-Liduina-klooster door Franciscanessen = Clarissen bewoond werd.

Er blijft dus over, dat Leliëndaal het Sint-Liduina-klooster geweest is. Wij kunnen hierbij aanhalen het getuigenis van P. Wadding uit de eerste helft der 17[de] eeuw. Afgezien van enkele onnauwkeurigheden, verklaart deze: „Thans is hetzelve klooster (Sint-Liduina klooster) 't welk „noch huidendaags onder 't gebied derzelfde stad in wezen „staat, en van ouds, zooals ik door Schiedammers onder„richt ben het Vrouwen-konvent plagt te hieten, door de „nieuwgezinden verandert in een Weeshuis." — Dit alles

wijst ontegenzeggelijk op Leliëndaal, dat later in een protestantsch weeshuis veranderd is.

Waartoe, zal men zich wellicht afvragen, dit uitvoerig betoog? Omdat, wanneer het vaststaat, waar het Sint-Liduina-klooster geweest is, men ook zekerheid heeft, waar de H. Liduina haar leven op de lijdenssponde heeft doorgebracht, welke plaats door haar lijden is geheiligd geweest. Immers het Sint-Liduina-klooster werd, blijkens den stichtingsbrief, opgericht „op (de) hofstede ende erve „(waar) Lijdwij Pietersdochter zaliger gedachten gestor„ven is." — Molanus bevestigt dit op gezag van Cornelis van Gouda met deze woorden: „Het klooster der zusters „van Sint-Franciscus had ook een altaar geconsacreerd ter „eere van de H. Maagd Lijdwijdt, aan de westzijde, ter „plaatse waar men zegt dat zij, op het ziekbed uitge„strekt, God in dit leven gediend heeft."

De plaatselijke gesteldheid is hiermede niet in strijd. Achter het huis der Maagd liep, zooals men leest in haar leven, eene gracht; welnu ook achter Leliëndaal loopt eene gracht, de *Baan*, die in verbinding staat met de *Kreupelstraat*, bekend wegens Liduina's ongeval. De overlevering blijft dus volkomen bewaard. Daar wij nu meenen voldoende bewezen te hebben, dat Leliëndaal het Sint-Liduina-klooster geweest is, zoo is daarmede de *Achterweg* aangewezen als de straat, waar de nederige woning gestaan heeft van haar, die wij thans het geluk hebben op het altaar te vereeren. 1)

Volgen wij in deze gegronde veronderstelling de ge-

---

1) Ons gevoelen, den 5 Maart 1893 in de *N. Schied. Cour.* medegedeeld, lokte eenige bedenkingen uit in No 4630 van hetzelfde blad. Het verschil van zienswijze vond zijn grond in Van Alkemade. Deze geschiedschrijver heeft echter de onnauwkeurigheden van Van Heussen en Vinck overgenomen en daarbij nog eigen misvattingen gevoegd, zoodat zijn gezag onbetrouwbaar en tegenover authentieke oorkonden niet te handhaven is.

schiedenis van Leliëndaal. De H. Liduina, wier woning uiterst armoedig was, had elk aanbod van een aanzienlijker huis standvastig afgeslagen. Toen nu een vermogend en vroom man haar weder met zulk een aanzoek overlast aandeed, antwoordde zij: „Indien iemand op deze plaats „na mijn dood een gasthuis voor de armen opricht, bid „ik den Hemelschen Vader dat de aalmoes niet ijdel in „zijn schoot zal wederkeeren." — Gedachtig aan deze woorden stichtte Willem Sonderdanck, waardige zoon van den edelen, menschlievenden geneesheer Godfried Sonderdanck, na Sint-Liduina's dood in hare woning een gasthuis voor noodlijdenden. Niemand minder dan P. Brugman getuigt dit: „Hetgeen wij na den dood der Maagd „onder Gods bestiering vervuld zien door den geneesheer „Willem Sonderdanck, zoon van meester Godfried zaliger."

Het woonvertrek der Zalige werd in eene bidkapel veranderd, de woning uitgebouwd om een aantal armen huisvesting te verleenen. Dit werd bekostigd door de aalmoezen, welke de geloovigen ter eere der H. Liduina ruimschoots gaven, zelfs zoo overvloedig, dat het gesticht bedeelingen hield en o. a. jaarlijks „ter eere Goods ende „der zaliger maget Lijdwij" iedereen, die zich aandiende „jonck off out, arme ende rijcke", een wittebrood uitreikte.

In 1461, den 17 Maart, droegen de H. Geestmeesters of armmeesters ten overstaan van schout, burgemeesters, schepen en raadsleden van Schiedam het gesticht over aan „die susteren van der derden oirden Sinte Franciscus uut „dat convent van Haerlem tot Sinte Claren." Onder de voorwaarden bij de overdracht bedongen, behoorde dat de armen, die in het gesticht aanwezig waren, levenslang daar zouden onderhouden worden; dat de zusters jaarlijks twee eerzame burgers zouden kiezen om haar met raad en daad bij te staan en hare belangen bij de wereldlijke

overheid te behartigen; dat het klooster naar believen erfenissen mocht aanvaarden of afwijzen; dat bijaldien de zusters het klooster ooit zouden verlaten „een derdendeel „(zou komen) an die heylighe kerc van Scyedam, een „derndeel an den heylighen (Geesthuis?) ende een dern„deel an 't gasthuys"; enz. Daar de magistraat vreesde, dat de zusters te eeniger tijd bij de wereldlijke of geestelijke overheid pogingen zouden aanwenden, om de relikwieën der H. Liduina uit de Sint-Janskerk naar Leliëndaal, Liduina's woning, te doen overbrengen, moesten de religieusen tevens beloven nooit hiertoe eenige stappen te doen. [1])

Het Begijnhof.

Onderscheiden van de drie zusterskloosters door inrichting en regeltucht, overtrof het Schiedamsche begijnhof de andere kloosters der stad verre in ouderdom. Reeds in 1301 wordt het vermeld in een testament van Cille Eggaerts die aan de begijnen van Nieuwendam (Schiedam) 5 schelling vermaakte. Het hof was gelegen ten zuiden der Sint-Janskerk. Door aankoop en vrijwillige giften werden steeds nieuwe panden aangeworven en tot begijnenhuisjes verbouwd, zoodat het geheel ongeveer het aanzien van een proveniershuis moet hebben gehad. Het strekte zich uit tot de zoogenaamde *Laan*, tegenover het stedelijk ziekenhuis.

---

1) Wij ontleenen deze bijzonderheden aan den stichtingsbrief, afgedrukt in de *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*. Dl. XVI, blz. 431. — In dezen brief wordt het klooster aangegeven als liggende in de *Bogaertstraet*. Wij vermoeden, dat deze naam voor dien van *Achterweg* heeft moeten wijken; een geval dat te Schiedam, evenmin als elders, alleen staat. Zoo heette de *Hoogstraat* voorheen de *Gooystraet*, en sprak men nog vóór weinige jaren van het *Nieuwwerk* en het *Kolenpad*.

Het Kruisbroedersklooster.

Omstreeks de helft der 15de eeuw bestond er te Schiedam een klooster van Kruisbroeders of Kruisheeren; dit blijkt uit verschillende akten van het Sint-Ursula-klooster. Met dit laatste klooster stonden zij in nauwe betrekking, zooals volgt uit stukken van het jaar 1465 en 1468. In beide stukken nemen de kloosterzusters eenige verplichtingen op zich ter vergelding van ontvangen weldaden, en verklaren dat zij, bij tekortkoming aan deze verplichtingen, de landerijen, die zij ontvingen, zullen overgeven aan de Hieronymianen te Delft en de Kruisbroeders te Schiedam.

Ook bij de abdis van Rijnsburg, Elisabeth van Mathenesse (1460–1494) stonden deze kloosterlingen in hooge gunst. Zij vereerde hun klooster met een gebrand glas, waarop zij zelve was afgebeeld in haar geestelijk gewaad en met eenen staf in de hand.

Overigens zijn de geschiedkundige bijzonderheden van dit huis luttel. Wij weten dat het landerijen bezat in Nieuw-Mathenesse; dat het somtijds in testamenten bedacht werd, zooals in dat van Pieter Claesz. Palingh van Alkmaar in 1540, maar hiertoe bepaalt zich onze kennis. Van alle kloosterlingen, die het bewoonden, is alleen de naam van Quinten Willemsz. van Hasselt uit het jaar 1556 tot ons gekomen. Ook omtrent hun werkkring is ons niets bekend. Meergenoemde *Informacie* van 1514 teekent bij de Schiedamsche kloosters slechts aan: „die „alle niet en geven noch en contribueren met die inge„setenen van der voorn. stede, maer brouwen ende maicken „lyndelaickenen gelijck die waerlicke luyden."

Goudhoeven, Van Heussen, Van Leeuwen zoeken dit klooster *buiten* of *bij* Schiedam; doch het lijdt geen twijfel, het lag *binnen* Schiedam. Zóó wordt het in oorspronkelijke

brieven van het Sint-Ursula-klooster aangegeven; zóó wordt het nog aangewezen door het *Broersveld,* het *Broersveldpad* en de *Broersvest,* straten ons herinnerend aan de Kruisbroeders en gelegen binnen Schiedam's wallen. Het *Land van Belofte,* door deze straten ingesloten, is dan niets anders dan de plaats van het voormalige Kruisbroedersklooster.

Het Heilige-Geesthuis.

De broederschap van den H. Geest, die zich de verzorging der armen ten doel stelde, dagteekent reeds van 1405. Aan het hoofd dezer liefdadige vereeniging stonden vier Heilige-Geestmeesters, wien het beheer der goederen en het inzamelen der liefdegiften waren opgedragen. Zij bezat in de Sint-Janskerk haar altaar en hare offerbussen, en had uit hare fondsen een gasthuis gesticht tot ondersteuning van armen en weezen. Dit gebouw stond ter plaatse wat nu *Achter den Raam* en *Achter de Stoof* genoemd wordt of bij de *Verbrande Erven.*

Het Oude-Mannenhuis.

In 1564 vermaakte Mr. Servaas Pietersz. Fabri van de Hoogerwerff – naar gissing een Schiedamsch geestelijke – 1000 gld. voor den aankoop van een huis en 6000 gld. voor een fonds om een gasthuis te stichten, dat op de eerste plaats zou dienen tot huisvesting van zeven à acht behoeftige leden van zijn geslacht; voorts zouden de schamele reeders der stad Schiedam er een onderkomen vinden en, waren dezen in geen voldoend getal aanwezig, dan konden ook arme stuurlieden, bootsgezellen en andere burgers worden opgenomen. De stichting verrees in de *Lange Kerkstraat,* maar was hoogst eenvoudig opgetrokken. „De gedaante van dit huis" – aldus Mr. A. Vinck – „is eenvoudig, zonder sieraad, tusschen de hui-

„zen gebouwd, met eene groote ronde poort ende heeft „eene plaats rondom met kleine huisjes betimmerd."

Als stichting uit den katholieken tijd komt nog in aanmerking het *Leprozenhuis*, dat buiten de *Ouwerschiesche poort* gestaan heeft ter plaatse van het tegenwoordige proveniershuis. Zeker bestond het reeds in 1482, want van dat jaar begint de lijst der leproosmeesters, welke nog aanwezig is. Eveneens stamde uit dien tijd het *Pesthuis* aan de Noord-Molenstraat, ten westen van het Hofje van Belois. Het was gesticht in 1570 in een huis, gekocht van het Sint-Anna-klooster, en had tot fonds eene zekere belasting, die door alle herbergiers, slijters, tappers, enz. moest betaald worden.

Of de *Hofjes van Belois*, gesticht door Huybrecht Korsse of Corstiaansz., burger van Schiedam en ambachtsheer van Belois, nà de Hervorming dagteekenen, wordt betwist; eenigen geven 1501, anderen 1589 als stichtingsjaar aan. Wij laten deze vraag in het midden en vermelden nog den *Sint-Joris-doelen* op de *Schie* en den *Sint-Sebastiaan-* of *Handboogs-doelen* in het *Land van Belofte*.

Ziedaar de verschillende stichtingen, door een vroom voorgeslacht ter eere Gods en uit christelijke naastenliefde gegrondvest. Zij leggen getuigenis af van het krachtig, levendig geloof onzer voorvaderen, die niet overvloedig met tijdelijke goederen gezegend, toch met edele vrijgevigheid de vruchten van hunnen arbeid en hunne spaarzaamheid voor hooger doel ten offer brachten. Dat geloof verklaart ons, hoe in de Middeleeuwen zelfs arme plaatsen, gelijk het stedeke Schiedam, rijk waren aan godsdienstige en liefdadige instellingen.

Nijmegen. G. A. Meijer,
Ord. Praed.

PASTOOR BUYCK'S TREURZANG

OP DEN

OVERGANG VAN AMSTERDAM IN 1578.

(Verg. *Bijdragen*, Deel VIII, blz. 425—82).

De catalogus der stadsbibliotheek van Amsterdam geeft onder N° 24–27 van zijn III° Deel vier handschriften op van den laatsten Pastoor der St. Nicolaasparochie.

Die handschriften bevatten:

1° (n° 24) eene verhandeling over de ware Kerk (*De vera Ecclesia*);

2° (n° 25) preeken over het Geloof en over het Allerh. Sacrament (*Sermones* 22 *de Fide; de Augustissimo Sacramento materia per totam Quadragesimam;* verder: *per Octavam Corporis Christi*);

3° (n° 26) een cataloog zijner boekerij (*Catalogus librorum*), waarachter, behalve eenige Latijnsche preeken en verhandelingen, ook Latijnsche en Hollandsche gedichten.

4° (n° 27) *Copij.* Translaat van 't 2° *Testament* of *Codicil* van Jacob Buyck.

In dubbelen vorm nu komt onder die handschriften eene elegie voor op den val van Amsterdam in 1578 — „val" in den zin van afval van het ware geloof en het wettig gezag. Eerst in het handschrift *sub* n° 25, verhaalt Buyck, achter zijn preeken op het H. Sacrament, hoe hij zelf en Duncanus met hunne kapelanen zich voorgenomen hadden ten jare 1578, onder 't Octaaf van den H. Sacramentsdag, over 't Allerheiligste te prediken, maar zij door de overweldiging van de stad door de Geuzen

op den 26en Mei daarin verhinderd zijn [1]); hij weidt daar verder uit over de ergernis, door den grijzen Duncanus toen gegeven en betreurt het ongeluk zijner vaderstad, „welke het mij zoet is", zegt hij, „in de ballingschap, van verre met deze treurdichtregelen te groeten" [2]). Dan volgen 12 disticha, welke t. a. p. in de *Bijdragen* werden medegedeeld, maar later door den dichter tot 25 disticha uitgebreid en gewijzigd, onder dezen vorm achter den catalogus zijner boekerij (dus *sub* n° 26) bij de overige Latijnsche gedichten staan, en wel als n° 16 in de rij, f° 71. Wij meenden wel te doen, ter aanvulling van het vroeger geleverde, het gedicht ook in zijn meer uitgebreiden vorm, zoo in 't Latijn als in 't Hollandsch, den lezers der *Bijdragen* voor te leggen.

J. C. Alb. Thijm, *S. J.*

AD MISERAM PATRIAM,

CULPA ET NEGLIGENTIA SUPERIORUM PERDITAM.

Tradita, non victa es, mea patria, tradita ab illis,
Queis commissa salus et tua vita fuit.
Tradita es a propriis (quis posset credere) amicis,
Quos in honore paris, quos pia mater alis.
Hi dum *nudarant* te lana, vellere, lacte,
Objecere feris viscera et ossa lupis. [3])
Impia Quempenas tunc juramenta colorans
Ad perjurandum civibus auctor erat.
Non ego te potui solus defendere: tecum
Trador, et exilii taedia malo pati.
Interea numquam nostro de corde recedes,
Absens, quam curam debeo pastor, agam.

---

1) Zie *Jaarboekje v. Alb. Thijm*, 1891, bl. 45.
2) Verg. *Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, VIIIe Dl. bl. 427-28.
3) Mich. 3, 3.

Saepe tuos doleo non ficto pectore casus,
  Defleo saepe tuas cum Daniele vices. [1])
Non ego ob exilium tristor, mea damna moleste
  Non fero, nam merces maxima Christus erit.
Conqueror objectos crudelibus hostibus agnos,
  Deploro sic patriam sic periisse meam.
Sensimus auxilium Domini, superavimus hostes,
  Quando repugnandi tempus et ardor erat.
Vidimus unanimes cives tunc; vidimus acres,
  — Fida gerunt Regi pectora, fida Deo —
Cunctis pro patria, pro templis fundere vitam,
  Dulce videbatur pro pietate mori.
Sola magistratus deerat vigilantia, sola
  Curia Catholicum perdidit emporium.
Regnandi faciebat amor, faciebat habendi;
  Sed periit proprio proditor ipse dolo.
Non mora longa, *boni* [2]) pelluntur ab urbe patroni,
  Coguntur pavido vertere corde solum.
O utinam soli paterentur! at omnia nutant,
  Relligio cadit et gens quoque tota perit.
Supra urbes alias tu foelix sola fuisses,
  Te nisi turba senum prostituisset iners.
At nunc, quis putet hoc, frustra es tot passa labores,
  Mutasti longo gaudia cuncta metu.
Ecce iaces, spoliata Deo, spoliata salute,
  Ablata est capitis pulchra corona tui.
Heu quantum est facies veteris mutata pudoris!
  Fit subito meretrix quae modo virgo fuit.
Relligione, fide, virgo inviolata fuisti,
  Sed nunc haereseon foetida lena manes.
Aspera iam te virga manet, manet exitus ater,
  Imminet et capiti poena cruenta tuo.

Respiciat Christus te vultu, quaeso, sereno,
  Et placidus solita te bonitate juvet;

---

1) Daniel 9 deplorat populi sui miseriam et orat pro eo.
2) Ironia.

Daemonis a vinclis, saevaque tyrannide tandem
Liberet ablato tristia colla jugo. [1])

AAN MIJN RAMPZALIGE VADERSTAD,

DOOR SCHULD EN VERZUIM HARER OVERHEID IN 'T VERDERF GESTORT.

Verraden zijt ge, niet verwonnen, Vaderstad!
Verraden door wie u ten burg en borstweer dienden,
Verraden (kan het zijn?) door uw vertrouwdste vrienden,
Door 't kroost, dat gij in eer gebaard, gevoedsterd hadt!
Hun eigen hand ontroofde u wol en melk en vacht,
Gaf wolven uw gebeente, uw merg den gier te vreten!
Toen heeft de Kempenaar [2]) hun eeden goed geheeten
En ach, uw burgerij ten schande en val gebracht!
'k Vermocht u niet alleen te schutten in den strijd:
Verraden ben 'k als gij, gedoemd tot ballingssmarte;
Doch geen geweld rukt ooit uw beeld mij uit het harte:
Werd ik mijn kudde ontscheurd, mijn zorg blijft haar gewijd.
In ongeveinsde smart betreur ik vaak uw val
En schrei met Daniël om 't noodlot u beschoren,
Niet om mijn ballingschap, om wat mij ging verloren,
Daar Christus zelf mijn loon voor eeuwig blijven zal.
'k Beklaag het lam, ten prooi aan wreede wolventand,
'k Beween u, o mijn stad, dus in 't verderf gezonken.
En toch! de vijand week, God had ons hulp geschonken,
Toen elk vol geestdrift vloog ten wakkren wederstand.

---

1) Bij deze latere bewerking hing de dichter er, minder gelukkig, nog het volgende distichon aan:

Teque suum Pastor Clemens ad ovile reducat,
Ne fias stygiis sordida praeda lupis.

Vertaald:

Paus Clemens voere u weer tot zijne lamrenkooi,
En late u niet den wolf der hel ten vuigen prooi!

Naast de vier laatste disticha staan in 't H. S. acht regels van een kwalijk leesbaren variant.

2) „De Kempenaar" (*Quimpenas*) is Duncanus, aldus genoemd naar zijn geboorteplaats *Kempen*.

Wij zagen ze eensgezind, de burgers, en vol moed,
Met harten aan hun God, hun Koning trouw gebleven,
Voor stad en voor altaar om strijd het leven geven:
Te sterven voor 't geloof der vadren scheen hun zoet.
Dan, 't waakzaam oog ontbrak. Geen ander dan uw Raad,
O Katholieke vest, richtte al uw bloei ten gronden,
Uw Raad, door lage zucht naar macht en goud verslonden;
Maar reeds in eigen net verstrikt is 't sluw verraad.
Een wijl nog en de gunst dier *goede* meesters wijkt,
Ik zie met pooplend hart hen vlieden uit uw wallen...
O leden zij alleen! Maar alles dreigt te vallen,
De godsdienst zelve wankt en gansch een volk bezwijkt.
Geen stad, wier star niet dook, waar uwe heilzon rees,
Deed lafheid van uw Raad niet al uw luister dooven.
En thans – vergeefs gezwoegd! thans, ach, wie kan 't gelooven?
Sterft al uw blijdschap weg in lange, bange vrees.
Daar ligt gij neer, beroofd van God, van al uw heil!
Men rukte u de eerekroon baldadig van den schedel!
Helaas, wie schond aldus die trekken kuisch en edel?
Van reine maagd werdt gij een deerne vuig en veil.
Ja, maagdlijk hadt ge uw trouw aan 't rein geloof bewaard;
Thans hebt gij trouw en eer aan 't wangeloof versmeten...
Reeds wacht de scherpe roe, reeds rammelt de ijzren keten,
Reeds hangt u boven 't hoofd der Godswraak bloedig zwaard!

O strale uit Christus' blik u vrede en nieuw geluk!
Zijn liefdrijk vaderhart, zoo dikwerf u gebleken,
Helpe u de boei der hel, den wreeden dwang verbreken,
En vrije uw fieren hals van 't harde slavenjuk!



HET REGULARISSEN-KLOOSTER

VAN

SINT AGNES TE DORDRECHT.

Medegedeeld door Mr. J. C. Overvoorde, archivaris der gemeente Dordrecht.

In het in velerlei opzichten zoo belangrijk gemeente-archief te Dordrecht is de afdeeling klooster-archieven nagenoeg niet vertegenwoordigd. Waarschijnlijk zijn deze archieven tijdens de troebelen in het begin van den tachtigjarigen oorlog, door de geestelijken zoogenaamd in veiligheid gebracht naar andere steden, waar de oude leer nog ongestoord bloeide en de prinsgezinden nog niet de overwinning hadden behaald; tot heden is het mij echter nog niet mogen gelukken deze schuilplaats te ontdekken en daarmede nieuwe bronnen te openen voor de plaatselijke geschiedenis van Dordrecht tijdens de Middeleeuwen. [1])

Van te meer gewicht is derhalve de aanwinst voor het archief op de veiling van de collectie van notaris Struyck in 1891, waar, onder meerdere zeer belangrijke archiefstukken, een rekeningboek werd aangekocht van het Sinte Agnieten-klooster te Dordrecht, met rekeningen over de jaren 1451 en 1464 tot 1503. Dit deel bevat verschillende gegevens niet slechts belangrijk voor Dordrecht, maar

1) Mocht een der lezers van dit tijdschrift mij kunnen mededeelen, waar de Dordtsche klooster-archieven zich thans bevinden, zoo zoude hij mij hiermede zeer kunnen verplichten. Verschillende nazoekingen in de archieven van plaatsen, waarheen het bekend is, dat na de hervorming Dordtsche kloosterlingen zijn uitgeweken, leidden tot geen resultaat.

ook voor de kennis van de inrichting van de Hollandsche kloosters in het algemeen, welke mij gewichtig genoeg voorkwamen om voor eene behandeling in dit tijdschrift te bearbeiden.

Na een kort overzicht van hetgeen ik in handschrift of in druk over dit klooster heb aangetroffen, laat ik een extract uit de bovengemelde rekeningen volgen, waarbij de rekening over 1451 in extenso is opgenomen en uit de volgende rekeningen de belangrijkste posten zijn afgedrukt.

Het klooster van Sinte Agnes werd volgens de overlevering in 1326 gesticht door *Walpurgis*, eene Noorsche edelvrouw, welke in dit jaar te Dordrecht hare woonplaats vestigde, en stond aan de stadsvest tusschen het Steegoversloot en de Nieuwstraat. [1])

De stichtings-oorkonde is thans niet meer bekend, zoodat met zekerheid het jaar niet is vast te stellen, doch belangrijk verschil met de bovengenoemde opgave is niet waarschijnlijk, daar ons bij van Someren de namen van verschillende nonnen bewaard zijn sinds 1338, van priors sinds 1350 en van priorinnen sinds 1348. Deze namen zijn verzameld uit oude rekeningen van het klooster, welke nu echter helaas verloren zijn.

---

1) Balen, beschrijv. v. Dordrecht, p. 148; van Someren, Beschr. der stad Dordrecht, fol. 56 vv., in H. S. aanwezig in het gemeente-archief te Dordrecht. (Dit werk is waarschijnlijk ten onrechte aan van Someren toegeschreven; kortheidshalve citeer ik echter als van Someren); Dr. R. C. Römer, Geschiedk. overzicht van de kloosters en abdijen in de voornoemde graafschappen Holland en Zeeland, Leiden 1854, I, p. 152 vv.; van Heussen, Histor. Episc. Ultr.; J. C. van Slee, De kloostervereeniging van Windesheim, Leiden 1874, p. 198—200; etc.

Het klooster sloot zich omstreeks 1426 aan bij het Kapittel van Windesheim (gesticht 1387), waar het o. a. in 1430 vermeld wordt en bekend stond als Domus Sanctae Agnetae in Dordraco, oppido Hollandie, diocesis Trajectensis. [1]) Het was het 8ste onder de stiften. [2])

In 1426 had de wijding van de kloosterkerk plaats door Henricus, bisschop van Rosa; de kerkwijding werd gevierd op den Zondag binnen den octaaf van O. L. V. Geboorte.

Den 23 Februari of den 3 Maart 1499, werd met eene belangrijke verbouwing of geheele vernieuwing van de kerk begonnen [3]), waarbij op den 11 Maart daaraanvolgende bij het graven der fundamenten een oud Mariabeeldje gevonden werd, aan welk beeld later bijzondere kracht werd toegeschreven, hetgeen niet weinig bijbracht tot den bloei van het klooster.

De nieuwe kerk had een afgesloten koor met drie altaren, terwijl aan de zuidzijde een kapelletje was uitgebouwd, gewijd aan Maria en ter eere van het miraculeus Mariabeeldje. Deze kapel werd in 1505 gesticht en was rijkelijk versierd, het verwulfsel was o. a. geheel verguld.

Over de inrichting van het klooster blijkt, dat er een Groothuis was voor de nonnen, hetwelk in 1451 belangrijke herstelling behoefde, een patershuis met biechthuis, een materskamer, een ziekhuis en een afzonderlijk gebouwde keuken, beide laatsten in 1468 gebouwd, en een brouwhuis, o. a. vermeld in 1471, 1473 en 1499. Achter het kloostergebouw was een tuin voor de nonnen en ach-

---

1) v. Someren, fol. 56; Balen, p. 148.

2) A. Schoonebeek, Nette afbeeldingen der eygene dragten van alle geestelijke vrouwen en nonnen orders, Amst. 1691, p. 36. Tot dit Kapittel behoorden later 86 kanunniken- en 16 kanonikessen-gestichten, (Römer, I, p. 326.

3) Rekeningboek, fol. 232 en 234.

ter de kerk een tuintje voor den pater. De eerstgenoemde tuin was aan de straat gelegen, doch door een heining tegen onbescheiden blikken beschermd, zoodat de nonnen in 1475, toen de straat gehoogd werd, om hare vrijheid te bewaren zich genoodzaakt zagen de heining te verhoogen.

Het convent behoorde tot den Augustijnen regel en sloot zich later aan bij het Kapittel van Windesheim en volgde de hierdoor gestelde regelen.

Aan de professie ging gewoonlijk een proeftijd vooraf, waarna men de volgende belofte had af te leggen:

> Ick suster N. love voer God ende allen Heyligen, in teghenwoerdicheyt des priors ende ons rectoers stantachticheyt in desen cloester, dat ghesticht is in der eeren der salichster maghet Agniete, ewige reynicheyt mijns lichaems, derven eyghen guets ende ghehoersaemheyt onser priorinnen ende haare rechte nacomelingen, na Sinte Augustyns regel ende ghemeen insettinge ons generaels-capittels.

Daarna verkregen de nonnen het geestelijk kleed, bestaande uit: „zwarte wielen op het hoofd, witte-lindenvouwen en huiven, en om er halsen geployde barbetten, voorts aanhebbende witte-wollen-rokken en schapulieren." [1]) Om deze kleeding werden zij veelal de Witte Nonnen genaamd.

Bij hare professie deden zij afstand van hare goederen ten bate van het klooster en deelden daarna met hare medezusteren. Het was derhalve voor het convent niet van belang ontbloot wie het opnam, waarschijnlijk stelde het zelfs bepaalde eischen, of deed het bij de opname door de familie schenkingen toezeggen, wanneer de bezittingen

---

1) Balen, p. 149. Eene afbeelding van dit costuum vindt men bij Schoonebeek, p. 36.

of het te verwachten erfdeel van de toetredende te gering waren. Soms beloofde de familie eene bijdrage in natura als bijdrage in haar onderhoud.

Meermalen vindt men overeenkomsten, waarbij de toetredende, met goedkeuring van het convent, voor het geheel of een gedeelte van de te verwachten erfenissen afstand doet tegen eene medegave door hare familie toegezegd.

Tweemaal vond ik eene opname om godswil vermeld, waarbij echter geeischt werd, dat de opgenomene door haar arbeid het Convent en de overige nonnen zoude dienen. [1])

Tijdens den proeftijd betaalden de novicen eene bijdrage voor haar onderhoud, althans zoo zij vóór de professie weder vertrokken. [2])

Als professide non waren zij gehouden door werken in het onderhoud van het klooster bij te dragen; zoo vindt men inkomsten wegens weven, naaien, bleeken, vlashekelen en schrijven. Wegens den rijkdom van het klooster schijnt hierop echter niet al te zeer te zijn aangedrongen, althans de ontvangsten uit den arbeid der conventualen zijn altijd gering en in 1481 wordt zelfs vermeld, dat in 3 jaren niet om geld geweven was.

Aan het hoofd van het klooster stond een prior en een priorin, door de zusters gekozen. Bij de keuze door de professide nonnen gold het volgende formulier:

> Suster X. wij besweeren u in den heiligen geest ende in der bester manieren als wy vermogen ende maeken, dat gy een nonne dezes huis of daer buiten kiest priorin van dezen huizen, die gy na God in uwe

---

1) In 1472 en 1483.

2) In 1461 2 gulden per jaar en in 1472 10 R. gl. als de kosten voor kleeding en begrafenis.

conscientie, zoo veel als de menschelijke krankheid gehenget ende bequam meent te wezen tot het ampt van priorinschap. [1])

In zaken van minder aanbelang werd beslist door den prior of de priorin, doch voor gewichtige besluiten was de toestemming van het geheele convent vereischt en de bekrachtiging met het conventszegel. [2])

Den prior werd soms verlof gegeven om eenen medegezel bij zich te nemen, een geestelijken broeder, die gewoonlijk den prior opvolgde, zoo hij niet te voren tot eene andere waardigheid benoemd werd.

In den eersten tijd werd het klooster geregeld bezocht door een biechtvader uit Roodendaale of Groenendaale in Sonyenbosch bij Brussel.

In 1572 worden ook eene suppriorinne en eene procuratrix vermeld. In 1500 woonde ook een kloosterdienaar in het convent.

Door de toetreding tot het Windesheimer Kapittel was het klooster gehouden aan de voor dit Kapittel gemaakte statuten. Volgens Römer [3]) behoorde o. a. hiertoe, dat het Kapittel de bevestiging had van den prior, de verkiezing kon vitieeren en onwaardige priors afzetten; dat het algemeene voorschriften kon maken, verklaringen en verbeteringen, welke, na op drie achtereenvolgende algemeene Kapitteldagen te zijn goedgekeurd, voor de aangesloten kloosters kracht van wet erlangden. Zij verbonden echter niet ad culpam.

De prior moest jaarlijks van het Kapittel vragen: „a suorum officio seu regimine prioratuum se absolvi", en

---

1) v. Someren, fol. 57 vs.

2) Oorspronkelijk voerde het convent een zegel met de H. Maagd en Sinte Agniet, doch omstreeks 1479 werd dit gewijzigd en werd alleen de beeltenis van Sinte Agniet in het zegel behouden.

3) Römer, I, p. 324.

de kloosters waren onderworpen aan de visitatie door of namens het Kapittel. Dergelijke visitaties vond ik o. a. vermeld in de rekeningen over de jaren 1475, 1476 en 1491. In 1476 geschiedde dit door den prior van Vredendaal.

Voor enkele belangrijke besluiten werd de toestemming van het Kapittel verzocht; dit geschiedde o. a. in 1475 voor den verkoop van eene losrente en in 1490 voor de opname van een man, die zich voor den kost bij het klooster had ingekocht.

Het convent mocht zich reeds spoedig verheugen in de gunst en bescherming van aanzienlijke geestelijke en wereldlijke heeren. In 1451 en 1479 werd de kerk aangewezen als een der zeven kerken, waar bijzondere aflaat te verkrijgen was, hetgeen in 1451 aan het convent een geldelijk voordeel opbracht van 355 gulden, een zeer belangrijk bedrag voor die dagen.

In 1500 werd de kerk met verschillende aflaten begunstigd, o. a. door Frederik van Baden, bisschop van Utrecht, ten behoeve van hen die tusschen 11 en 18 Maart de kapel met het Mariabeeldje bezochten en daar gebeden lazen, of de kerk begunstigden.

Ook aan medewerking van aanzienlijke leeken heeft het niet ontbroken, vele aanzienlijke dames vestigden zich in het klooster [1]) en belangrijke schenkingen werden o. a. in 1419 gedaan door Gerard van Heemskerk, heer van Oosthuyzen, raad van hertog Jan van Beieren, en vier jaar later door den hertog zelven, die eene rente van 100 gulden schonk, te heffen van de Lombarden te Dordrecht: „te hulpe hoir cloister mede op te timmeren." [2])

---

1) J. v. Beverwijck, beschr. v. Dordrecht, p. 171.
2) v. d. Wall, Handv. en priv. der stad Dordrecht, D. 1790, I, p. 483.

In 1430 werd het convent rijk begiftigd door Vrouwe Walburg van de Merwede, in 1485 door Mr Jan Aelbertsz., in 1491 door Reynier de Jonge, heeren Reyniersz., tresorier der stad, en omstreeks 1494 door Hendrik Helmers. 1) Ook de stad Dordrecht begunstigde het klooster meermalen, o. a. in 1451 door het toekennen van de opbrengst van bepaalde boeten.

Het verwondert ons niet, dat na zoovele schenkingen het klooster zich in finantieelen bloei mocht verheugen en op verschillende wijzen de kloostergebouwen verfraaide. Zoo werd in 1465 eene nieuwe klok aangeschaft, die Johannes gedoopt werd, „welken naem Jhoannes wil bewaren ons ende ons hof ende huus." In 1469 werden nieuwe glazen geschonken voor de kerk en in 1485 werden door Mr Jan Aelbertsz. verschillende kostbare kerksieraden aan het klooster gelegateerd.

De inkomsten van het convent bedroegen in 1461 reeds 1458 gulden en 1½ stuiver en volgens den blafferd van 1592 2) toen nog 1533 gulden 5½ st. 1 blanc, waarvan afgetrokken moet worden 10 gulden 17 st. wegens verplichte uitkeeringen. De inkomsten waren toen aldus verdeeld:

lijfrenten	62	gulden.				
grienden, enz. . . .	18	„	15	st.		
kleine renten in Dordrecht	68	„	15	„	1	blank.
renten uit landerijen	135	„	5½	„		
huur van landerijen	1248	„	10	„		

Het klooster bezat 257½ morgen land en 18 gemet vroonland in Oudenhoven. De landerijen waren gelegen in Heer Oudelants ambacht, achter Eemsteyn, Kijfhoek, Hendrik-Ido ambacht, Sandelingen ambacht, Oud Rijder-

1) Balen, p. 148, Römer, I, p. 359.
2) Gemeente-archief, Inv. II B., p. 16 nº 2.

weerd, Linde, Bolnes, Barendrecht, Heerjansdam, Mijnsheerenland, Heinenoord, aan den Blaak, Mathena, Giessen, Nieuw-Lekkerland, Arkel, Noordeloos, Sliedrecht, Bleskensgraaf, Dussen, Werkendam en Zuidbroek.

De verdere inkomsten bestonden uit de erfenissen en medegaven van de nonnen, ontvangsten in de kerk, inkomsten uit arbeid en buitengewone ontvangsten als aflaten, schenkingen, enz.

De uitgaven zijn in de rekeningen niet gespecifieerd, maar verdeeld in groote maanden en kleine maanden, terwijl de uitgaven voor timmering afzonderlijk vermeld worden.

Ook wordt enkele malen melding gemaakt van een timmerboek, waarbij van de bouwkosten afzonderlijk rekening werd gedaan.

De beteekenis van de groote en kleine maanden wordt niet nader vermeld, doch daar beiden over 12 maanden verrekend worden, zoodat het geen verschil in maanden kan zijn, is het waarschijnlijk, dat hieronder verstaan werden de maandelijksche groote uitgaven (b. v. voor levensonderhoud, huren, enz. en de kleine uitgaven van meer specialen aard. Wat onder de groote maanden viel en wat onder de kleine maanden wordt niet vermeld.

In 1461 bedroegen de uitgaven voor de kleine maan-

den	104½ gulden	5½ st.	1 oort.
voor de groote maanden	1076 „	2 „	5 p.
en voor timmering . . .	89 „	7½ „	1 duit.

Bij den overgang van Dordrecht tot den Prins in 1572 werd het klooster opgeheven; doch er werd aan de conventualen uit de inkomsten der kloostergoederen eene toelage verstrekt, waarvoor zij bij particulieren werden uitbesteed. In 1573 werd aan Maryken Jacob Oomsdochter voor haar en de 21 conventualen slechts 320 £ voor

onderhoud verstrekt [1]), welk bedrag in 1574 echter aanmerkelijk werd verhoogd.

Toen werd eene vaste lijfrente aan de conventualen toegekend en wel 60 £ aan Maryken Jacob Oomsdochter, suppriorin, en van 20 tot 50 karolus gulden aan elk der conventualen, te samen 682 karolus gulden; welk bedrag echter aanmerkelijk lager was, dan de inkomsten, welke dat jaar uit de kloostergoederen getrokken werden. [2])

Den 1sten Februari 1573 verzochten de H. Geestmeesters en toezienders van het comptoir voor de armen der Groote kerk, om het ruimere klooster van de Witte Nonnen te mogen gebruiken, hetwelk hun goedgunstig werd toegestaan [3]). De goederen waren reeds tijdelijk onder beheer gesteld en in 1574 werd Jan Foppen tot rentmeester der goederen benoemd.

Den 16 Maart 1592 werd door de Staten van Holland en West-Friesland aan de reeds genoemde H. Geestmeesters veroorloofd om in alle goederen van het klooster te succedeeren, onder gehoudenis van de nog levende nonnen, wier aantal toen 18 bedroeg, te onderhouden. [4])

Het kloostergebouw bleef nu in het bezit van de H. Geestmeesters, tot het volgens de resolutie van den oudraad van 1 December 1759 tot krankzinnigengesticht werd ingericht. [5])

Dordrecht. J. C. Overvoorde.

---

1) Gemeente archief, Inv. II B., p, 16, n° 2.

2) De nominale inkomsten bedroegen 2139 gulden 10 st. 4 d. 5 bl., waarvan echter een aanzienlijk bedrag moet afgetrokken worden wegens de door den oorlog niet betaalde pachten en lijfrenten.

3) Balen, p. 132 en 133.

4) v. d. Wall, p. 1565.

5) Eene kaart van het gebouw in 1759 is te vinden bij Dr S. A. van der Chijs, Geschiedenis van Dordrecht's krankzinnighuis," Dordrecht 1886. Het gesticht werd later meermalen belangrijk verbouwd en uitgebreid, o. a. in 1760, 1765, 1845, 1853 en 1870.



REKENINGEN VAN HET CONVENT

VAN

SINT AGNES TE DORDRECHT.

1451 EN 1464—1503.

1451, los blad.

Dit is datghenen is totter tymeringhen ende dat ic [1]) *daertoe ghelaten heb van besterften ende van testamenten.*

Item van Peter van Coelkerken, Anne onss suster swagher, XII gul. propter deum.

Item van onsen commissaris propter deum IIII sal. facit V½ gul.

Item van die stede van Dordrecht, van buete die si ons ghegheven hebben, XXV gul.

Item van Abel Peters onsen lieve neve saligher ghedachte pro testamento XXV sal. facit XXXV gul.

Item van weghen suster Gheertruut van Breda, als van besterften haerre moder, dien godt ghenadich wesen moet, XLV R. gul.; facit LXXXVIII Ar. gul. min II quartier van gul. Summa CXXXIX gul. III½ st.

Item dese CXXXIX gul. heb ik weder uutghegheven in betalinghe van balken ende oncost, die daerop ende totter tymeringhe ghedaen is, also men claerliken int jaerboec vinde mach; ende het is buten die ghemeen ontfang ende uutgheve ghebleven, daerom heb ic dit hiervoer gheteyken ende bewijst.

Item om te weten wat dat grote huus cost, ende om datter veel betalinghe van hout in die rekeninghe coemt,

1) Waarschijnlijk de procuratrix van het convent.

so is te weten dat binnen twee jaren ghecoft sijn CCCXXXVII R. gul. vaet houts, tot ghesette daghen te betalen.

Summa VI^c^XL Ar. gul. III st.

Item dit hout heeft ghecost eert inghecomen is XLV gul. VII st., also men vinden mach in jaerboec, ellic op sijn stede, behalve den cost van eten ende drincken ende de arbeyt, die wi selver daertoe ghedaen hebben.

Summa tesamen van den hout VI^c^LXXXVI gul.

Item men sel weten dat in dit jaer die stoel van Romen heeft verleent der goeder stat van Dordrecht sonderlinghe graci, want veel menschen int jaer van vijftighen te Rome niet en mochten, noch en sijn ghecomen, als dat een yegheliken soude moghen verdienen binnen der stede alsulke ghenaden ende verlictenissen, als men te Romen binnen doen. Des souden sij biechten teghens alsulke priesters, als daer bisonder toe gheoerdeneert waren, den welken die macht bevolen ende ghegheven was, en doen al na horen raet, ende oec souden sij visiteren VII kerken, die daer bi namen toe gheoerdeneert waren in [1]) die ghedeynkenis der VII kerken van Romen, met ghebede ende offerhande alle daghe, XXIIII daghen lanc, die inwonres der stat, ende die van buten quame III daghen. Ende dese gracie voerscreven heeft dese gheduert van Onser Vrouwendach Purificaci tot den heylighen Ascensioensdach.

Item soe is te weten dat wi in onser kerken een hebben gheweest van den VII kerken voerscreven, ende hebben daerof ontfanghen offerhande ende weldaden, van welliken ghelde onse mater suster Agnes Heynricsdochter heeft gheweest ontfancster ende uutgheefster, ende hette is sonderlinghe ghegaen tot kallic, tot balken, tot X ghe-

1) De volgende 7 woorden zijn met gelijktijdige hand bijgevoegd.

bynte te tymmeren, tot een nyewe schuere opte rechten ende deser ghelike, die summa sel ic [1]) hieronder teykenen.

Summa III^c LV gul.

Item is te weten dat ic in mijn rekeninghen altoes buten laet dit ghelt, al ist dat ic scrive van allen ontfanc of uutgheven, want ic dit ontfanghen noch uutghegheven en heb.

1464, fol. 1 vs. *Uitgemergeld land.*

Item VI merghen in die Linde ende heeft dit jaer ghebruct dat cloester Emsteyn om XII schilden, overmits dattet uuter hueren lach ende oec also uut was ghebout, dat men daer gheen wynter vleys op weyen en mocht, mer doet Cleys Cornelisz. brukede, doe was die huer XIII R. gulden, XX st. voer den gulden etc.

fol. 2.

Item XVI½ merghen in die Mathena van Papendrecht ende plach te ghebruken Cleys Cornelisz. ende Herman syn broeder, ende heeft dit jaer gheleghen uuter hueren, ende wij en hebben dit jaer daer niet of ontfaen dan dat hoy van V merghen, IIII Wilhelmus schilden, van Jacop Aerts, als van den April, ende dese huer van Jacob Aerts als van die IIII Wilhelmus schilden sal dueren IX jaer etc.

fol. 3 vs.

Item dit sijn die renten, die wi jaerlicx uutreyken erflic:

Item in den eersten dat capittel ter Groter kerc miten erve, daer ons kerc op staet, XXVI st. ter rechter lanthueren facit III st. I ort.

---

1) In h. s. is „ic" herhaald.

Item noch den capittel uuten erve ghenaemt Bysanten I ℔, X st. voer I ℔.

Item noch den capittel voer ons sepultuer VII loet silvers . facit VI gulden.

Item [1]) die graeflicheit van Hollant uut den selven erve XLVI s.

fol. 4.

Dit sijn alsulke goeden ende renten als ic suster Alyt van Ghoer een onbequaem procuratrix van ons convents weghen heb ontfaen van den derden dach in Junio int jaer ons heren MCCCC ende LXIIII wederom totten VI dach in Junio int jaer ons heren MCCCC ende LXV.

Item in den eersten van den restant	VI$\frac{1}{2}$c ende IX gul. VII$\frac{1}{2}$ st.
Item van erfrenten	I$\frac{1}{2}$c ende XX gul. I st. I dt.
Item van lijfrenten	I$\frac{1}{2}$c ende XXXI gul. VIII$\frac{1}{2}$ st.
Item van onseker opcomen	IIc ende XX gul. VI st. I ort.
Item van linden laken	Ic XXX gul. V$\frac{1}{2}$ st.
Item van weven	XLIX gul. III$\frac{1}{2}$ st. I ort.
Item van testament	XLVI gul. min I st.

Summa van allen ontfanc op dit jaer beloept XIIII$\frac{1}{2}$c ende VIII gul. I$\frac{1}{2}$ st.

Item dit sijn die naemen vanden welken ic dat testament heb ontfaen.

Item Reyer Willemsz.	XLIX st.
Item Hildegont meyster Jans wijf was	I ℔ gr.
Item van Mari Robbrechtsdoechter	XXIX gul.

Item dat hierna volghet heb ic uutghegheven, ende ic reken eerst dat ic daghelics heb uutghegheven in die koken bi cleynen maenden, IIII weken voer een maent, alst ghewoenlic is.

In die eerste maent	VII$\frac{1}{2}$ gul. II$\frac{1}{2}$ st. I penninc.
In die ander maent	VIII$\frac{1}{2}$ 〃 II 〃 V 〃

1) Hier tusschen volgen 2 renten aan particulieren.

In die derde maent	VII½ gul. III½ st.
In die vierde maent	X gul. I leliaert.
In die vijfte maent	VI 〃
In die seste maent	VI 〃 II½ st.
In die sevende maent	VII½ gul. I st. III dt.
In die achte maent	VIII gul. IIII st. I ort.
In die neghende maent	V 〃 IIII 〃 I dt.
In die tiende maent	VI 〃 III 〃
In die elfte maent	XI½ 〃 V penninc.
In die twaelfte maent	IX 〃 II st. I dt.
In die dertiende maent	IX 〃 VII½ st.

Summa van den cleynen maenden beloept
C ende IIII½ gul. I½ st. I ort.

Item dit is dat ic uut heb ghegheven in die grote maenden:

In Junio	XC gul. ende II gul. III½ st. I ort.
In Julio	LXI gul. min I dt.
In Augusto	XXXVII gul. I leliert I penninc.
In Septembri	LXXXIII gul. III st. I 〃
In Octobri	C ende XLII gul. I½ st.
In Novembri	LXXVI gul. VII st.
In Decembri	LXVI gul. IIII st. min III penninc.
In Januario	XXVI 〃
In Februario	XIII 〃 II½ st.
In Marcio	XXVIII 〃
In Aprili	CCLX 〃 V st. I penninc.
In Mayo	CLXXXIX 〃 V 〃

Summa van den groten maenden beloept X½^{c} ende XXVI gul. II st. ende V penninc.

Item totten tymmeren als van den ghelint ende an der mueren in Swindrecht ende ander dinghen, die ghebroken waren metten groten wynt op Sint Matheusdach, beloept in deser rekeninghe LXXXIX gul. VII½ st. I dt.

Summa van den cleynen ende groten maenden ende van tymmeren beloept op dit jaer
XII½^{c} ende XX gul. VII½ st. I dt.

Item dit is dat ic heb ontfaen in dit jaer:

Item van	restant	VI½c ende IX gul. VII½ st.
〃 〃	erfrenten	I½c ende XX gul. I st. I dt.
〃 〃	lijfrenten	I½c ende XXXI gul. VIII½ st.
〃 〃	onseker opcomen	IIc ende XX gulden VI st. I ort.
〃 〃	linden laken	Ic ende XXX gul. V½ st.
〃 〃	weven	XLIX gul. III½ st. I ort.
〃 〃	testament	XLVI gul. min I st.

Summa van allen ontfanc op dit jaer beloept XIIII½c ende VIII gul. I½ st.

Item [1]) ic heb ghelaten aen LXII hoet taruwen, aen ghersten ende haveren mout VIIc gul. Item aen vlas, gaern ende laken I½c ende XX gul. Item aen verken ende vleys, torf ende hout LXXXVII gul.

Summa IXc ende LVII gul.

fol. 6.

Item in dit jaer opten elften dach in Januario is bi ons ghecomen Lyedewy Ockers doechters om bi ons te wonen; ende si sal hebben C R. gul. van hare moeder saligher ghedachten ende voert delen van al, dat haer aencomen mach als van vader ende voert allen vrienden, ist dat si in levende live is bi ons blivende. Ende waert tsake dat si weder uutghinc, so sel si gheven II ℔ gr. des jaers voer haren cost.

Dese [2]) C R. gul. sijn ghegaen tot steen totter timmeringhe.

Item dit jaer hebben wi die muer, die leit aen Willem Michyels lant, weder vermaect, omdat si nedergestoten was op Sint Matheusdach, ende si heeft ons ghecost XXXVIII gul. 1½ st., behalven dat wi daertoe deden in den cost.

---

1) Hieraan gaat vooraf eene verrekening van ontvangst en uitgaaf en van het batig saldo met de bestaande schuld groot IXc ende XXXV gul.

2) Deze regel is met lichtere inkt bijgevoegd.

1465, fol. 11 vs.

Item in dit jaer LXV opten XXX dach van Marcio, die doe was Palmsonnendach, soe heeft meyster Jan Aelbertsz., wesende deken ter Groter kerc, onse cloc ghewijt ende si heeft ontfaen den naem Jhoannes, welken naem Jhoannes wil bewaren ons ende onse hof ende huus. Item si hout int ghewijcht III^c ende VIII ₰, behalven dat yserwerc, dat daer omleit. Item doe men se wiede, wert daer gheoffert II ₰ gr. III st.; ende daertoe coste si noch bet dan LIII gul. metten clochuus, dat men daer nyeu toe makede, behalven die oude cloc, die wi toegaven. Item die cloc coeste alleen metten yserwerc XIX R. gul. ende XV st. ende I Philippus, ende wi gaven die oude cloc toe, die woech ...... [1]). Dese cloc is al verwisselt ende wech ghedaen.

fol. 12 vs.

Item opten XVIII^sten dach in Mey int jaer doe men screef LXVI heeft suster Gheertruut Luncxdoechter van den Bos professie bi ons ghedaen, ende si soude hebben vijf mudden rogghen erflic. Voer dese mudden rogghen gaven die vrienden C ende XXXV R. g. ende dese syn ghegaen totter tymmeringhe van den siechuse.

Item int jaer LXVII opten XX^sten dach in April is uuter tijt ghescheiden Dirc Jansz. in die Kar; ende in dit jaer hebben wij ontfaen die twee hondert schilden, die hi sijn doechter belovede na sijnre doot, daer si dat erfnisse van haren vader mede ofstont. Ende si syn weder gheleit aen die tymneringhe van den siechuus ende koken. [2])

---

1) Opgave van gewicht ontbreekt.

2) Verdere vermeldingen van toetreding of sterven worden door mij slechts vermeld wanneer zij bijzondere bepalingen bevatten.

fol. 13.

Item in dit jaer op Sint Gregorius dach is uuter tijt ghescheiden Ghijslief Heynensoen, ende wi syn ghebleven erfnamen van onser suster weghen, als Pieter Aelberts doechter, in dat half verendeel van den goeden ende schulden, also groet ende cleyn, als hi after heeft ghelaten, welke goeden men vinden mach in die vertich, die wy daerof hebben.

1468, fol. 30 vs.

Item in dat jaer opten xx^{sten} dach in Octobri brac dat lant in Papendrecht in.

Item in dit jaer beghonsten wy dat huuys als dat siechhuus ende koken te fonderen.

1469, fol. 35 vs.

Item in dit jaer is dat coer in ons kerc ghetymmert ende het coste LXIIII gul. ende VIII st., behalven calc ende steen, die wy bi ons hadden, ende die glasen werden ghegheven.

1471, fol. 41.

Item is te weten dat wi ghescheyden sijn van Jan die Brouwer als van besterfte van sijns wijf weghen, oec Jan gheheten zaligher ghedachten, que obiit in vigilia Nativitatis Domini anno LXIX. Ende want wi niet en creghen binnen desen twee jaren, als van weghen onser medesuster Beatrijs haerre beider ghetroude dochter, so sijn daertusschen ghegaen sommighe vrienden, bisonder Joest Ariaenssoen ende Reyer heren Reyerszoen. Ende om saken ende wedersaken, die te lanc te scriven waren, so sijn wi bi rade van onsen vrienden ende ghemeen convent ghebleven aen x½ merghen lants, ende (syn) gheleghen in Ryderwaert, ende aen IIII hondert R. gulden, die ons

Jans voerscreven ander kinder versekert hebben met een scepenbrief, te betalen na Jans voerscreven doot, welke Jan voerscreven niet en heef moeten weten, ende aen sulke lijfrenten als op haer sterven moghen, als II ℔ gr. na haers vaders doot ende II ℔ gr. na Mychiel haers broeders doot, of si in levende live is. Item aen C R. gulden ende XXX, die si voer ghehadt heeft in haerre professien. Voert so hebben wi quytscheldinghe ende ofstallinghe ghedaen na uutwisinghe des navolghende briefs, die wi ghegheven hebbe.

Wij suster Agnes Heynricxsdochter ende ghemeen convent van den besloten nonnen van Sinte Agnieten closter binnen Dordrecht doen condt allen luden ende bekennen met desen openen brief, dat wi van ons convens weghen quyt gheschonden hebben ende schelden quyt met desen brieve Jan die Brouwer Mychielszoen ende overmits bewisinghe, die hij ons ghedaen heeft, van elftalven merghen lants gheleghen in Ryderwaert, daerin hij ons heeft ghelovet te vestighen na den recht van der stede ende mits alsulken schepenbrief van driehondert Rynscher gulden, als ons die kinder voerscreven bekent ende voerleden hebben, van alle erfnisse ende besterfnisse, die ons in enigher manieren van joncfrou Beatrijs Jan die Brouwersdochter onse professide suster aenghecomen ende bestorven moghen wesen bij dode Jannekijn haerre moeder, die Jan die Brouwers wijf was. Ende hebben noch voert daertoe afstallinghe ghedaen ende doen afstallinghe mit desen brief van alle [1]) goeden, erfnisse ende besterften, die ons van joncfrou Beatrijs weghen in toecomender tijt in enigher manieren aencomen ende besterven mochten bi dode van Jan die Brouwer voerscreven of van sinen kinderen ende kinders kinderen, sonder daer na te talen tot

1) In h. s. all alle.

enighen tiden, behoudeliken dat wij na der doot van Jan die Brouwer voerscreven hebben ende heffen sullen alsulke lijftuchrenten, als Joncfrou Beatrix voerscreven op der stede van Dordrech sprekende heeft, na inhout derselver stedebrief. In kennisse der waerheit hebben wij priorinne ende convent voerscreven onse seghel hieraen ghehanghen int jaer ons heren MCCCC ende een en tseventich opten achsten dach van Sul. [1])

Item dese brief is ghegheven Reyer voer hem ende die kinder, want hi metten brief, die ons pater Jan voerscreven belide voer scepen, niet tevreden en was.

fol. 42 (renten).

Item noch enen nobel uuten Heylighen Gheest, daer men dat jaerghetide mede doet des heren van Eemskerc ende sijnre vrouwen.

fol. 44 (lijfrenten).

Tot live suster Alyt Joest Ariaensdochter XX R. gulden, dach Urbani et Katherina.

Item dese laet haer vader voer den cost ende hemden, doeken ende so wat si behoevet, maer de rocken ende boeken gheeft hi, ende hierom ende sum ic dit niet onder die renten, maer ic scrijffe mede int ontfanc vander stede, om dat ic dit onder die ghemeen quitancie ontfae, want het behoert noch int onseker opcomen.

fol. 46 vs.

Item om enighe dinghen, die mi ghemoet sijn, so sel ic setten dat hierna volghet:

Item over drie jaer, dae ic dit officium ontfinc, doe bleef boven scult, also men daer claerliken vint, IIII^{c} LXXXIX gul.

---

1) Sul = Februari.

Item des heb ic in desen III jaren buten die coken uutgheleyt: in den eersten jaer bewijsde ic I^c^V R. gul. aen enen nywen brouketel, aende put ende aen die nyewe muren binnen dat fundament ende aen dat scip, dat wi alle dat jaer hadden, ende so men in die boeken bescheydeliken vint.

Item dat ander jaer hadden wi soveel sieken, dat wi van Paschen tot Bamis gheen webben en hadden. Item in dat jaer coften wi enen merghen lants om LX scil., so men dat bescheydeliker vint sum LXXXIIII gul.

Item ic heb uutghereiket dese drie jaren meer dan men pleghet LIX R. gulden, aen XV goude R. gul. des jaers ende V scil. des jaers, facit I^c^ XVIII gul.

Item hebben wi an heren scattinghe op ons lant ghegheven over LII gul. ende van ons lyfrenten van enen R. gul. I stu. van een half jaer renten, facit LVI½ gul.

Item wi hebben ghelost I R. gul. met XVIII R. gul. met die voerscreven terminen, also als men vint onder die uutreykende renten, facit XXXVI gul.

1472, fol. 48.

Item des Woensdaghes in die Pynxterdaghen is bi ons comen, overmits haer oetmoedighe ghebede ende ghestadighe aenhanghen, suster Cornelis Damisdochter van Rotterdam propter deum, altoes bereyt te wesen binnen of buten totten arbeyt, die men haer bevelet.

fol. 48 vs.

Item het is te weten dat Peter van Slinghelant Dircs ons aengheleghen heeft doer hem selven, doer ander personen, opter salen ende oec in den Haghe, om die brieven te hebben van den fron ende oc ander brieven, daer ons allen wel kundich of is, dat ons docht dat hi ende syn voervaders of voerders te onrecht ghebruket of beseten hebben. Ende want hier niet dan cost, moeysel ende

onvrienscap of en quam, ende wi dat goet ende oc die personen niet en hadden dat te vervolghen ende daerom te pleyten, ende oec alsulke manumenten of insetten ghemaect sijn, so dat men den gheesteliken conventen sonder scade of moeynisse niet en laet, dat si langhe beseten hebben, ende die heren niet liden en willen, dat si haer eerfnisse hebben, soe heeft sommighe van onzen vrienden uut onse bede ende beclaghen guet ghedocht, dat men mocht dadinghen tusschen ons ende Peter voerscreven, ende wi liver yet mochten hebben ende gheven die brieven over met eren, dan wi grote moynisse, cost ende scande hadden. Ende aldaer sijn wi ghesceyden in sulken maniren, als hier cortelic na volghet, daer hi nochtans mit groten arbeyt toe ghebrocht is.

Item [1]) so sel Peter voerscreven betalen alle de costen, die hi in de Haghe ghemact had op ons. Item hi sel schencken den nonnen xxv stu. opten Vastelavont mede vrolic te sijn. Item hi sel Adelyt sijn nycht scencken vyf ellen wits, hier heeft hi zwaert voerghenomen. Item hi sel uut liefte n uutreyken jaerlix den nonnen enen Engelschen nobel, guet ende cusbaer enen vijftalven Engels weghende, of anders payment, dat daer guet voer is, etc.

Item dat singhen is ons verdraghen van Peter selve, daer die scedel of hout, ende van die miswijn om den nobel hebben wi oec outheet, want anders waren wi meer bedwonghe dan gherycket.

fol. 49 vs.

Item opten tyensten dach van Junio [2]) is bi ons ghecomen Achte Maes Maes [3]) dochter, bi bede haerre moeder

1) Vooraf gaat de vermelding der scheidsrechters en de toewijzing van het land aan P. v. S.

2) In het h. s. staat Junio boven het doorgehaalde Julio.

3) De voornaam van den vader is opengelaten.

ende Wouter Maesz haer oem, mede bi wesende Jan Vastraetsz die marsman. Ende hem heeft ghelievet, dat si sel hebben dat haer van haren vader aenbestorven is ende dat haer aencomen mach van yment anders, als ander kinder, ist dat si professi doet, ende si sel gheven x Ri. gul. voer haren costs des jaers totter professien ende si sellen se cleden ende besarghen.

1473, fol. 55.

Wy suster Agnes Heynricxdochter priorinne ende ghemeen convent van den besloten nonnen doen kond allen luden mit desen brief, dat ons Jan Molen ende Hildegunt sijn wyf ghegheven hebben tot eenre medegave, doe sy beyde in levende live waren met joncfrou Celia hare beyder wittighe dochter onse medesuster professide nonne, daer godt die siel of hebben moet, alsoveel reets ghelts daer wij doe mede tevreden waren ende noch sijn, mit wellike ghelden ende medegaven voerscreven wij quytschelden Jans ende Hildegont voerscreven eerfnamen van allen besterfnisse, als ons in enigher manieren aenbestorven mach sijn. Ende kennen ons daerof wel voldaen, behoudelic dat dieselve eerfnamen ons quyt ende scadeloes houden sullen van allen uutsculden, so groet ende cleyn, als ons in enigher manieren aengecomen ende bestorven mach sijn bi weghen joncfrou Cecilia voerscreven bi dode van Jan Molen ende Hildegont sijn wijf voerscreven. Ende hierof sijn twee brieven alleens houdende (etc.) — Ghedaen opten seven ende twintichsten dach in Marcio int jaer ons heren dusent vierhondert drie ende tseventich na scriven der stede van Dordrecht.

fol. 55 vs. (*Tymmeringhe*).

Item feria v^{a} post Pascha so hebben wi begonnen te dammen ende te rumen in die graft om die private te

maken met herden steen, want die mure was uutghesleghen van den water ende had sommighe jaren in last ghestaen, dat men om die groetheyt des costen ende moynisse ghebeit hadden of men die graft iet ghediepet had, ende wi hebben wercluden ghehadt so meer so min tot Sacramentsdach toe. Des so is die kelre metten pilen ende venstren gheresen ende die vloer heel verleyt ende buten gheweghet ende ghefloert. Item dit heeft ghecost behalve den herden steen, die wi daertoe ghecoft hadden over drie jaer, ende die ghebacken steen, die wi bi ons hadden, ende behalven den cost, die die wercluden altoes hadden, van steenhouden, metselen, dienen ende grote onreinicheit van den modder uut te doen ende horden selen menigherhande rescap tesamen, also men int cleyn timmerboec vint van merceel tot merceel, LXXXIII gul. II stu. I oert.

Item wi hebben gheleent boven dat voerscreven is XXV voet lijststeen, XI voet egsteen ende VIII voet orduun, die sel wi betalen so wi die copen connen. Die orduun heeft ghecost metten oncost, weder te leveren daer hi ghehaelt was XX gul. II½ stu., die voet lijsteen meen ic met I croen te betalen.

Sum van allen CVI gul. min I oert van stu.

Item in die jaer na Sinte Martyn is dat brouhuus aen een deel gheresen ende beneden stenen ghemaect, dat [wi] daer nedervallen vonde, omdat die balken beneden gheroot waren, ende heeft mi ghecost XXI gul. behalven die steen ende so wat wi binnen huus hadden ende die cot van den wercluden.

fol. 61.

Item dat ic dit jaer heb ghecort van omslach van poten ende stec L gul. II stu.

Item van exsise opten terwen facit V½ gul.

fol. 62 vs.

Item in dit jaer van Sinte Luciendach voert heb ic ghegheven V½ gul. van exsise of scattinghe van coren, want in der steden gheboden is over gheestelic ende waerlic, dat men moet gheven van elc vat, dat men doet malen, enen stu. van exsise of scattinghe.

1475, fol. 67.

Ontfanc van die werken ons huus:

eerst van linde laken facit I^c^XCVII gul. I stu.;
van scriven facit XXXV gul. IIII stu.;
van werken facit XXXVII gul. III stu.;
uut onsen hof facit X gul. ½ stu.;
ontfanc van offer facit X gul. III stu. I ort.

fol. 68. (Uitgaven).

om weyte of terwe facit III^c^ XCI gul. VII st. I p.
om gerst ende spelt facit I^c^ gul. XI stu. I dt.
om haver facit XC gul. III stu. I dt.
van meesteren ende sceren ende laten facit XVI gul.
van reysen ende visitacien facit XVII½ gul. ½ stu.
van schoenbroet ende semelen facit XXII gul.
om cruut, suker, etc. facit XVIII gul. min I stu.
om freut ende mandelen, van II jaer, facit XX gul. min I quartier.
om cuupvleys facit I^c^XXIX gul. IIII stu.
om scapen facit LXI gul. min I stu.
om verken XIX gul. min VII dt.
om oli ende was facit XXIX gul. VI stu. min I dt.
van boter ende melc facit I^c^XVI½ gul.
om kasen XVI gul. III stu. min I ort.
om wijn facit VIII gul. min I quartier.
om harinc ende bockinc facit XXXIX gul. min I prp.
om sout, ael ende droghenvisch facit XXXIX gul. III½ stu. I dt.
om wollen laken ende sceren facit XLIX gul. V stu. min III dt.
om lindelaken facit XXXIIII gul. ½ stu.
om schoen ende stillegang facit XXVII gul. III stu.
om vlas facit I^c^ II gul. III stu.
om torf ende hout facit I^c^XXXIIII gul. IIII stu. I ort.

om terwe ende mout te malen ende bier te draghen facit xx½ gul. III stu.
om appelen facit VI gul. II stu. I ort.
Item van die ghelinten te versetten ende te verbeteren ende ander tymmeringhe ende oncosten facit Ic xxxII½ gul.

fol. 69.

Item in dit jaer is een sonderlinghe ghebot ghedaen op allen gheesteliken cloesteren, kerken ende alrehande priesteren, van den hartoghe van Burgoendien, dat welke nye ghehoert en is, als dat hi heeft willen hebben drie jaer renten van elken cloester, om welke veel commers, ouleden ende reysen tot menigherhande plaetsen ende steden ghesciet sijn van der gheestelicheit ende clergye. Ende men en heeft hem daer niet of moghen brenghen, hi en heeft se ghescict of gheset, die daerop vervolcht hebben met gheboden, met dreyghinghe ende oec met ghewelt te nemen van enighen cloesteren. Aldus heeft een ygheliken moeten overleveren in den Haghe alle die erfgoeden ende lijfrenten, die si binnen LX jaer vercreghen hebben, om hem een jaer renten daerof te betalen of te verwachten, dat hem [1]) alle haer goeden mit ghewelt ghenomen souden worden.

fol. 70.

Item wi hebben moeten gheven dese renten ende noch den XV penine. van alle dese renten, omdat het wederstaen was, facit tesamen, dat hiervoer ghegheven is, XCIII ½ Rijnsscen gul. Ende dit moet men Korsaven weder gheven als van der ander helft.

Item noch van daghen XII stu.
Item van I qintancie VI stu.
Item verloren an pament III stu.
Item van die II leste reysen XXII stu. 1 ort.
} facit II Ri. gul. II stu.

1) In h. s. „hem" boven een doorgehaald „men".

facit tesamen van die eerste termijn XLV ½ Rijnsche gul. I stu. I ort.

Item die heer van Burgoengen is versleghen opten heylighe Dertiendach. Ende doe en hadden wi die termijn noch niet ghegheven van Corsavent, ende houden dat mede te lossen, als wi eerst moghen, die renten, die wi vercoften om dese scattinghe.

fol. 70 vs.

Item om sulke scattinghe als voerscreven is hebben wi, bi orlof des prior van Windecim ende bi rade ons commissarii ende consent ons convents, vercoft XI goude Ri gul. losrente (etc.).

fol. 73.

In Cathedra sancti Petri apostoli is uutter tijt verscheyden Gherijt Gherijtssoen Hadewi onser medesusters vader. Ende want si sijn enyghe dochter is, so hebben wi sijn testamenten betaelt, sijn uutvaert ghedaen ende voert ghedeelt teghens sijn wijf, gheliken ic hier elc na sijn behoren scriven sel.

Item wi sijn noch alleen ghebleven an enen halven gouden Wilhelmus scilt, want dat quartier, dat an Godelt Gherijts wijf soude comen, heeft si ons ghegheven tot scoenbroet, alst sijn jaerghetide sel wesen elcx jaers (etc.).

fol. 74.

Dit is dat sijn uutvaert ghecost heeft:

Item een ghegruefde kist enen Wilhelmus scilt.
Item een nyewe bare enen nobel.
Item II ℔ was binnen huus VII stu.
Item Onser Vrouwen balclich III½ ℔ XII stu. I ort.
Item IIII karsen op dat lijc IIII stu.
Item des afternoens I kaers opt graft ende I bilicht II stu. enen duyt min.

Item des sevendaghes savens v karsen v stu. ende I bilicht van ½ ℔ II stu. min I oert, des anderen daghes noch v karsen v stu. ende savents v karse v stu.

Item die graftmaker XXIIII stu.

Item v stu., die dat lijc blocten.

Item II½ stu. meester Jacop.

Item sinte Amploniengilde VI stu.

Item van sinte Mychielsvaen x stu.

Item Jan van Muulwijc VII R. gul., van dat graft.

Item Jan Bol III R. gul., van Onser Vrouwen pellen ende waslicht.

Item IIII R. gul. van die maeltijt, doe men groef.

Item XIIII stu. om schoenbroet opten eersten dach ende opten maenstont.

Item van die karsen opten maenstont.

fol. 77. (Van hoghe).

Item in dit jaer heeft men die haven ghediepet ende die stede heeft ons die kerren gheseynt op haeren cost, ende wi hebbe onse erve ghehoghet van dat grote huus totten Stege Oversloet. Ende begonnen dat opten Manendach na Onser Vrouwendach visitacie ende eynden dat des Saterdaghes post ad vincula Petri; ende heeft ghecost van eerbeyden ende opwerpen, behalven onsen erbeit ende bier, LXXII gul., also men in dat tymmerboec vint.

Item na deser hoghinghe so hebben wij onse torfhuus metten verkenscot doen reysen ende die ghelinten van den enen eynde totten anderen, omdat die stede den wech buten ghehoghet had, dat men ons sien mocht.

1476, fol. 85 vs.

In dit jaer opten eersten dach van Junio sijn wi ghewisiteert van onsen commissario ende die prior van Vredendael, ende hebben sonderlinghe gheordeneert, dat wi tymmeren souden; ende bi consent van onsen convent, so hebben si aen hem ghenomen met ons prior ende ons

mater, so wat si tesamen deden van renten of lant te vercopen om gelt totter tymmeringhe te crighen, dat souden si moghen doen.

1477, fol. 88.

Item II½ Rinsche gul. tot pitantie van den Heylighen Geest, niet in die summa, quod ad pitanciam pertinet.

fol. 92 vs.

Item noch uutghegheve om vele cleynre dinghen, also men int dat jaerboec vinden mach, in een capitel vergadert, facit LXXI gul.

1479/81, fol. 105.

Item dat hier staet voer van XIII½ merghen te IJselmonde en is niet of ghecomen, mer het heeft onse convent ghecost an redenghelde C ende XVIII R. gul. VI st. totter pleiten, sonder die costen, die wi dicwil daerof hadden van bier ende broet ende ander spise voer diegheen, die hierbuten dicwil maeltiden om deser saken wil, die ic niet te rekenen en wist.

fol. 107[a].

Item so is te weten dat ons prior te Santen heeft gheweest XVIII weken ende daer sic lach ende siec te huus is ghecomen, na welken ic ghebeit hebbe. Ende want hi niet en ghenas, so heb ic des Vridaghes na Beloken Paschen dit offici ofgheleit, dat ic van ghebrec mijnre naturen niet langher doen, en mochte ende mi garen verdraghen is.

fol. 111. (*Vant offelaet*).

Item opten derde Saterdach na Paschen wesende oec sinte Jorijsavont, so is van onsen heylighen vader den paus onser stede Dordrecht ghecomen volcomen aflaet, dat van der clergien met waerdigher processien uut onser

kerken ghehaelt is. Ende wi sijn een van den seven kerken, wat hier of coemt sel ic hierna scriven.

Item hier is ons ofghecomen xv Ryns gul. ende dese heeft [onse] mater totter tymmeringen.

Item die Groter kerc heeft hier die helft teghen ghehadt uut onser kerken.

Van die zeghel. Item in dit jaer bin die maent Juny is ons conventszeghel vermaect, ende daer is ingheprint sinte Agniettenbeelt alleen, omdat ons godshuus hetet tot sinte Agnieten. Ende in die oude seghel stont Onse Lieve Vrou ende sinte Agniet, dat so niet en behoerde, soo men seit.

fol. 111 vs.

Item in dit jaer opten xvii^sten dach van November is bi ons ghecomen suster Jan ende Ariaen Cleysz. dochter uut Zwindrecht, ende want si wel xx jaer out is, so heft syt langhe an ons vervolghet ende om die stede ghebeden ende vercreghen, ende want si moerloes is, so meent si den cloester te gunne, dat si heeft of dat si crighen mach.

Item si heef met haer ghebrocht ii grote plattelen.

Item haer sijn nacomen iii coeyen ende een cleyn vaerskijn.

Dese heeft haer oudevader ende haer vader in biwesen van haer ende mi ghewaerdeert bi leven of sterven of uutgaen voer xxxi scil.

fol. 112.

Item so ende hebben wi in iiii jaren niet om gelt gheweven.

Item heft er oc geweest iii jaer lanc costelike tijt in allen dinghen, overmits vele striden [1]) ende orloghen, die int lant gheweest hebben.

---

1) In h. s. volgt: die

1482, fol. 122 vs. (*Ontvangsten* o. a.)

Item van linden laken   I^{c} ende XXX R. gul. III½ st.
Item van weven   XXXVII R. gul. III st. I ort.
Item van scriven   IX½ R. gul. V st. min I ort.
Item van hekelen ende van vlas IIII½ R. gul. IIII½ st.
Item van naeyen   II½ R. gul.
Item die testamente heeft ons mater an haer.

fol. 123.

Dit jaer heeft men een maetken boters ghecoft om enen braspenninc of om I st. of om VII of IX d.

Dit jaer heeft men ghecoft een C eyer om X st. ende oec somtijt om XI½ st. of somtijt om VIII ende VI st.

Dit jaer heeft men ghecoft een koeyen caes om IIII st. ende I scapen om III of III½ st.

fol. 124.

Item van medicijncruden ende den meysteren ende van laten ende ons priesters te scheren, te samen
VIII R. gul. V st.

Item om wijn in die hoechtiden ende misse mede te doen   XII R. gul. VII st.

Item om schoen ende oude schoen te vermaken ende stilliganghen, tesamen   XV½ R. gul. V st.

1483, fol. 132 vs.

Item wi hebben dit jaer meer ghersten ghebrouwen dan men pleecht, overmits dat wi die haver niet en hadden ende wi hebben noch bet dan vier hoet bi ons.

Item wij hebben ghesayt VII½ merghen lants, dat heeft ghecost   XXI R. gul. II st.

fol. 134 vs.

Item opten Sonnendach na Onser Vrouwen gheboert soe heeft suster Alijt Monnendoechter bi ons professi ghedaen, ende wi en hebben haer erfnisse niet overgheghe-

ven noch wi en hebben met haren ouders niet overdraghen, dan dat si een kijnt sal bliven in alle erfnisse ende besterffenisse.

1484, fol. 137 vs.

Sum van allen erfrenten op dit jaer beloept III^c ende XCVIII R. gul. ende XIIII st.

Item hierweder ofgaende van scattinghe van die stede van Dordrecht XXXVI R. gul. XV st.

Item van nyewe muelen ende sluse ende ander oncosten, die daerop syn gheweest, ende in dit jaer heb ghecort den pachters, ende een deel selve betaelt, ende noch sommighe staen te corten, die ic hier niet in en houde, beloept L R. gul.

(1484, Augustus 31) fol. 141 vs.

..... dat wij Gheertruut Aeriaen Lambrechts doechter puerlic om Gods willen ghegheven ende gheconsentiert hebben een stede in onsen cloester, in welken si den Heer devoteliken bi ons dienen mocht, ende haer moeder Alijt voerscreven heeft onsen cloester ghegheven tot een medegave (etc.) [1]) ende waert sake, dat God verbieden moet, dat Alijt van Neck voerscreven na haerre doot gheen kijnder of van haren kynderen nederdalende buten cloesteren wesende after en liet, soe souden wij mededeilen als voer een kijnt, alsoe veer als suster Gheertrudt dan in levende live waer (etc.).

1485, fol. 150 vs.

Item Machtelt Aertsdoechter is bi ons ghecomen in dit jaer op sinte Lucien-dach, ende si sal hebben XII R. gul. des jaers tot haerre professien toe, ende indien dat wi haer hebben ontfaen om Gods wil, soe heeft haer vader

---

1) Tegen afstand van erfrecht.

daerna, dat si bi ons ghecomen is, wederom onse convent toegheseit om Gods wille L nobelen van haerre moeder goet ende na sijnre doot L nobelen, alsoever als si bi ons professi doet ende si in levende live is, ende is dat si beleeft, dat van haeren susteren of broederen oflivich worden sonder blikende gheboert, soe sal Machtelt voerscreven mededelen half deel eens erfnaem.

151 vs.

Item opten XXVII^sten dach in October is uuter tijt ghescheiden meyster Jan Aelbertsz, wesende deken van Onser Liever Vrouwen kerck binnen Dordrecht, welke meyster Jan voerscreven mijn oem was, ende hi heeft onse godshuse ghegheven II sulveren pullen ende een sulveren paes ende een groot lavoer in onsen reventer ende een kyst ghemaect tot een outaer ende twee sulveren scalen binnen ghewracht met vergulde sonnen, die welke scalen hi heeft ons ghemaect in een testament, die susteren te besighen in den choer, als dat convent communicert, ende tot gheenre tijt van den convent te vervremde. Ende dit is hem toegheseit te houden, als hijt heeft begheert. Item noch heeft hi ghemaect onse convent over mi suster Alijt van Gaer ende suster Anthonia Meeus doechter X merghen lants gheleghen int lant van Outhena boven die kerck ende noch XXV R. gul., die wi hem schuldich waren, ende XVIII, die wi oec schuldich waren, facit XLIII R. g., ende dese XLIII R. g. sijn ghegheven voer Anthonia haer uutsettinghe in der cledinghe ende professien.

1487 fol. 161.

Item enen gouden Burg. schilt uut enen huse ende erve staende in Heyman Tijsstraet, dach sint Mathijs. Desen gouden Burg. schilt is ghecomen van meyster

Pieter Cleysz die barbier, ende overmits dat dat voerscreven huys vervallen was, soe is hi verleyt op een huys int Vriesenstraet, ende men en sal niet meer des jaers ontfaen dan x st.

1490 fol. 184.

Item int jaer XIIII^c ende xc heeft die scattinghe binnen Dordrecht gheweest als den vierden penninc van allen renten ende pachten, die welke wi van onse convents goeden ende pachten oec mede hebben moeten gheven, als wij alle ander voerleden scattinghe alle jaren hebben moeten gheven, waerom onse prior Ghijsbertus heeft vervolcht aen den goeden mannen, die in der salen in den recht saten, dat men onse armoeden woude aensien ende ons wat weder te baten woude comen, waerop si hadden gheconsenteert, dat men ons weder te helpen souden comen, mar ons en is niet meer weder ghegheven noch quijtghelaten dan x Rg. ende VI Rg. XII st., facit XVI Rg. XII st.

fol. 185 vs.

Item in dit jaer heeft Heynrick Helmericxz sinen cost bi ons ghecoft, sijn leven lanc ende hi heeft ons ghegheven xx ℔ gr. Vlaems. Ende van dese voerwaerde is ofghemaect enen brief als hierna ghescreven staet.

Wij Agnees Heynricx doechter priorinne ende ghemeen convent der regularissen binnen Dordrecht lien kennen met desen brief, dat wi bi consent van onsen oversten prior van Windesim anghenomen hebben Heynrick Helmericz in onsen cost te maeltiden bi onsen prior ende den anderen, die met hem te cost gaen, ende Heynrick voerscreven te gheven eten ende drincken ende huysvestinghe, vuer ende licht ende alle, dat hi tot sijnre noetturfte behoeven sel, ende bekennen ons hierof wel betaelt

ende voldaen den eersten penninc metten lesten. Ende waert bi alsoe dat Heynric voerscreven bi ons niet en mocht bliven wonende bi verdriefte of anders binnen Dordrecht, dat wi hem dan betalen sellen alle jaer, alsoe langhe, als hi uut wesen sel, des jaers III ℔ gr. Vlaems sijn leven lanck gheduerende, daerof die eerste dach van betalinghe sel ingaen ten daghe, als hi uuter stede sel reysen. Dit te oirconde soe hebben wi in kennisse der waerheyt desen uuthanghende beseghelt met onsen seghel int jaer ons Heren MCCCC XCI opten x[sten] dach in November.

fol. 186.

(Ontvangsten). Item van bleiken VII½ Rg. VII st.

fol. 187.

(Uitgaven). Item van reisen ende visitaci ende dat capittel van Wyndesim XV Rg. XIX st.

1492 fol. 199 vs.

Item dat capittel (ter Groter kerck) pleecht te hebben uuten erve, daer onse kerck op staet, XXVI st. ende noch [1]) x st. voer I ℔. Ende dat capittel heeft ons daer gunstig in gheweest, dat wi hem die XXVI st. ende I ℔ als X st. hebben hem bewezen op anderen huse, omdattet voerscreven stont op onse kerck, ende hebben hem ghewesen I ℔ op Havixborch ende I ℔ op Kriekenborch ende VII st. IIII d. bi den Hoppensteygher ende XLVI st. VI d. int cloester in Willem Oskensstraet ende I ℔ op Tielman Heynricxz kynder huys staende an de lantside bi Steghe Oversloet.

1493 fol. 203.

Item Suster Agnees Dircx doechter heeft bi ons professie ghedaen als een donatijn optie XV dach in anno

---

1) Hierna ontbreekt de vermelding bv. vi ℔.

xciii in Julio ende si sel hebben alle erfnisse, die haer an besterven mach.

fol. 203.

Item opten xv dach in Julio in anno xciii is suster Lijsbet Gherijt Omers dochter priorinne gheconformiert in onse convent.

Anno [1]) domini xv^c ende xxvi den vierden dach in Mey is oflivich gheworden onse erwaerdighe mater Lijsbet Gerijts Omer dochter voerscreven, die dit convent regiert heft xxxiii jaer eerlic ende vredelic in goeder disciplyn ende sij waren in groter armoed ende doer die hulp Gods ende doer dat Vrouwenbeelt van mirakel, dat bi haren tyden ghevonden wort, ende doer haer grote naersticheit ende meedwaerdicheit tot die vrienden ende tot die guede luyden vercreghen heft groot goet tot die tymmering, tot die kerc ende brouhuys, die muer an de vesten, paters huys beyddie schyfhuys, voer ende after, ende biechthuys after die kercpant ende materscamer ghestoelt int choer ende die monstrancy ende veel ander weldaden.

1494 fol. 215.

Item opten xix dach in Julio in anno xcv soe heeft suster Hillegunt Heynricx doechter professi bi ons ghedaen, ende si heeft beleden ende overghegheven voer een notarius uut haren vrien wil voer haer professi alle haer goeden, die haer aenbestorven sijn of noch anbesterven moghen, onse convent die te hebben tot des cloesters behoef.

1496 fol. 223 vs.

Item opten xv dach in Januario, doe men screef xiiii^c

---

1) De volgende aanteekening is met latere hand bijgevoegd.

ende xcvi, soe brack den Papendrecht-waert met anderen landen in.

1498 fol. 232.

Item int jaer ons Heren, doe men screef xiiii^c ende xcviii, opte xxiii dach in Februario, soe hebben wi bi onser vrienden hulpe beghonnen dat fondament van onser kercken te graven ter eren Gods ende sijnre liever moeder ende maghet Maria, ende opten xi dach in Maert, nadat begonnen graven, soe bina onder die helft van den lencten der mueren, die staet int suden ende west, ghevonden dat beelt van Onser Liever Vrouwen, doer welck beelt Onse Lieve Heer ende Onse Vrouwe hebben ghewrocht an menigher menschen haer goedertierenheit ende hebben menighen mensche ghenade ende ghesontheit verlent, inwendich in der herten ende uutwendich in den lichaem.

1498 fol. 234.

Item opten xviii dach in April int jaer xcix is oflivich gheworden onse eerweerdighe rectoer ende ghemijnde prior heer Ghijsbert Andriesz, die ons duechdeliken ende eerbaerliken heeft gheregiert xii jaren, xxiii daghen min, ende dat fondament van onser kerke was bi hem beghonnen te maken opten iii dache in Maert int jaer xcviii; anima eius requiescat in pace.

1499 fol. 237.

Item opten xii dach in Maart, doe men screef xiiii^c xcix, doe began men dat brouwehuys te graven.

fol. 239.

Item opten xiiii dach in Mey, doe men screef xv^c, soe is Jacob bi ons ghecomen wonen om ons te dienen ende onse renten te manen.

Item opten xxvii dach in Junio in anno xv^c soe is heer Jan van Amsterdam bi ons ghecomen om ons prior sijn gheselle te wesen.

1500 fol. 242.

Item Jacob Martijnsz. heeft professi bi ons ghedaen als een resignat opten xxii^{sten} dach in Junio in anno xv^c ende een, ende hi is weder van ons ghescheiden opten xxiii dach in October in anno xv^c ende vier ende opten xxvii dach in October besliept hi sijn wijf.

Item suster Lijsbet meyster Cornelis dochter is bi ons ghecomen om bi ons te wonen opten xxvii dach in Mey anno xv^c ende een.

1503 fol. 258.

Item opten xxvii dach in October, in anno doe men scref xv^c ende drie, soe is bi ons ghecomen om bi ons te wonen Soet Dirck doechter. Ende in datselve jaer des daechs na sint Andriesdach soe heeft si professi bi ons ghedaen als een conversinne, ende dat bi raede van ons commissaris, ende si heeft mit haer ghebrocht haer tijtlike goede te hulpe ende te baten tot Onser Liever Vrouwe kerke mede op te helpen; ende dat van haren tijtliken goeden ghecomen is, dat heeft ons mater ontfaen tot die tymmeringhe, ende daerof sal men rekeninghe doen alst tijt gheeft.



„DE BLAUWE STEEN"
TE LEIDEN.

In de „Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem" XX bl. 439 [1]) lezen wij betreffende de plaats, waar Cornelius Musius het einde zijner martelingen vond, het volgende: „De galg bevond zich op het plein voor het stadhuis van Leiden. Dat plein was, zegt Opmeer in zijn brief aan Tappheus, beroemd om het zeegroen marmer (blauwe zerken) en in zijn eerste verhaal over 't leven van Musius zegt hij, dat dit plein of deze markt naar de steenen genaamd werd; wij denken daarom, als er gesproken wordt „over den blauwen (eigenl. zeegroenen) steen" niet aan een bepaalden steen, maar aan het plein voor het raadhuis, dat met blauwe zerken belegd was; op dat plein stond de galg"

Ik kan niet zeggen, dat hetgeen hier over de martelplaats van Cornelius Musius verhaald wordt, door juistheid en duidelijkheid uitmunt en het is voor den verdienstelijken arbeid van den Schrijver bepaald jammer te noemen, dat hij, alvorens zich eene voorstelling te maken van de plaats der marteling, zich niet een weinig op de hoogte gesteld heeft van de vroegere plaatselijke toestanden te Leiden. Dan zou hij met zeer geringe moeite bevonden hebben, dat er te Leiden in 1572, het jaar waarin Musius den marteldood stierf, voor het stadhuis geen plein of markt bestond, dat er in de geschiedenis van Leiden nergens wordt geroemd op het zeegroen marmer, hetwelk aldaar zou bestaan hebben en (hier vooral

1) Cornelius Musius, Prior van 't Sint Aechten-klooster te Delft, door J. H. A. Thus.

komt het op aan) dat er wel degelijk op de Breestraat, eenige meters ten noorden van het stadhuis, een bepaalde steen lag, die van oudsher den naam droeg van „de blauwe steen". Vooral de straks aan te halen plaats van Dusseldorp moest, om hare eenvoudigheid, meer dan de gewrongen verklaring van Opmeer, schrijvers opmerkzaamheid gewekt hebben. Wijl het te verwachten is, dat ieder, die in het vervolg eenige levensbijzonderheden van den Prior van het St. Aachtenklooster te Delft wenscht te weten, ook de bijdrage van den weleerw. heer J. H. A. Thus zal raadplegen en het bovendien niet zonder belang is, dat elke verwarring omtrent de juiste plaats van Musius' marteldood worde voorkomen, zoo zij het mij geoorloofd hier als eene kleine aanvulling van de verdienstelijken bladzijde, waarmede de schrijver van „Cornelius Musius" de Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem verrijkt heeft, het een en ander mede te deelen betreffende „de blauwe steen" te Leiden.

Als Opmeer in zijn brief aan Tappheus bericht, dat het plein voor het stadhuis te Leiden beroemd was om het zeegroen marmer en dat dit plein of deze markt naar de steenen genaamd werd, dan toont hij daardoor eenvoudig, dat hij de plaatselijke toestanden in Leiden niet kende en volstrekt geen begrip had van „de blauwe steen" aldaar. In het jaar van den marteldood van Musius was er, zoo min als nu, een plein of markt voor het stadhuis te Leiden; het was daar de doorloopende lata platea, de Breede straat, en het stadhuis lag onmiddelijk aan die straat. Van zeegroen marmer voor het stadhuis, volgens Opmeer nog wel een Leidsche beroemdheid, is noch in de uitvoerige beschrijvingen der stad, noch op de oude kaarten van den platte-grond iets te ontdekken. Was dit beroemde marmer er geweest, men kan er zeker van zijn, dat de beschrijvers der stad Leiden: Simon van

Leeuwen, Jan Orlers en Frans van Mieris, daarvan ten minste met een enkel woord melding zouden gemaakt hebben. Ook op de oude kaarten van de straten der stad ontdekken wij geen spoor van marmeren steenen voor het stadhuis, wel echter vinden wij daarop eene afbeelding van „de blauwe steen" niet ver van het stadhuis, en wordt ook door de stadsbeschrijvers het bestaan gemeld van dien bepaalden steen, die het hart vormde van de vier vierendeelen der oude stad en waar de gerechtigheid haar zetel had opgeslagen.

Wij hebben op het oogenblik voor ons liggen het kostbare werk van den Leidschen Conservator van 's Rijks Museum van Oudheden, W. Pleyte, getiteld: „Leiden voor 300 jaren en thans". Daarin zijn afbeeldingen opgenomen van den platten grond en van de straten van het vroegere Leiden; en nu vinden wij op de vierde kaart van dit werk eene afbeelding van de Breestraat, zooals zij was voor 300 jaren, beginnende van den blauwen steen tot de Koornbrug stadsturfschuur. Wanneer wij die kaart openleggen, dan zien wij tusschen de Pieters Choorsteeg en de Maarsmanssteeg midden op de Breestraat een in het blauw gekleurden cirkelvormigen steen afgebeeld, welke den naam van „de blauwe steen" draagt en waarvan de bijzonderheden in alle beschrijvingen van Leiden te vinden zijn. Zoo b. v. lezen wij in de korte beschrijving van Leiden door Mr. Simon van Leeuwen: „De oude stad was verdeeld in vier vieren-deelen, op het midde-punt, van de welke tusschen de Pieters Choorsteeg en de Maarsmanssteeg een groten blauwensteen in 't midden van de straat leyd." Hetzelfde wordt door Frans van Mieris en Jan Orlers in andere woorden gezegd, terwijl wij in het werk van W. Pleyte nog vinden aangeteekend, dat de blauwe steen reeds in 1316 genoemd wordt in het testament van Pieter van Leiden, wiens huis op den hoek van den Kerksteeg bij den blauwen steen stond.

Het is dus ontwijfelbaar zeker, dat er op de Breestraat te Leiden en wel in het midden tusschen de Pieters Choorsteeg en Maarsmanssteeg in het jaar 1572 een bepaalde steen lag, (geen blauwe zerken voor het stadhuis) die den naam van „de blauwe steen" droeg.

Waartoe diende deze blauwe steen?

„De blauwe steen" het hart der oude stad, waar de vier bonnen of wijken als in één punt te samen liepen, werd van oudsher, zooals Orlers aanteekend, door de burgerij als iets zonderlings, als iets heiligs beschouwd, niet alleen omdat hier het halsrecht werd uitgeoefend, maar ook omdat geen poorter zijn poortrecht kon verliezen dan alleen op den blauwen steen. Reeds in 1463, gelijk blijkt uit een brief van Filips van Bourgondië, werden hier door de stedelijke regeering de misdadigers gestraft; ook de overtreders der stadsverordeningen werden op den blauwen steen te pronk gesteld en ten tijde der lakennering werden de als onnut of kwaad verklaarde lakens hier gedeeltelijk verbrand. „De blauwe steen" was dus de plaats der gerechtigheid, waar de boosdoeners werden gefolterd en de ter dood veroordeelden aan de galg werden opgehangen. Geen wonder alzoo dat ook de goddelooze Lumey ten laatste zijn slachtoffer Cornelius Musius naar „de blauwe steen" liet brengen, als zijnde dit de eenige plaats in Leiden, waar volgens hem een misdadiger als Musius verdiende gestraft te worden! [1])

Dat de eerbiedwaardige Prior van het St. Aachtenklooster te Delft inderdaad op „de blauwe steen" is opgehangen, wordt door alle gezaghebbende schrijvers met zooveel eenstemmigheid getuigd, dat wij hierbij niet

---

1) De galg was juist eenige maanden geleden door de stedelijke regeering tot afschrik voor de twistende burgerij op den blauwen steen geplaatst geworden. Zij stond dus gereed.

behoeven stil te staan. 't Is waar, dat er bij sommigen, die over de martelie van Musius geschreven hebben, omtrent dit punt eenige duisternis schijnt te heerschen, maar dit betreft toch minder „de blauwe steen" als plaats, waar Musius is opgehangen, dan wel zijne ligging en hoedanigheid. Als minder bekend met de plaatselijke toestanden van Leiden, begreep men bij het hooren spreken of het lezen over „de blauwe steen" waarop Musius gemarteld was, niet recht wat daardoor te verstaan was en kwam men dientengevolge tot onjuiste beschrijvingen van de plaats der marteling zelve. Intusschen verdient het onze aandacht, hoe juist en duidelijk de Leidsche Dusseldorp is in zijne aanwijzing van de plaats, waar eens de noodlottige galg stond: „Supra coeruleam petram in lata platea haud procul domo civica. Op den blauwen steen op de Breestraat niet ver van het stadhuis."

De blauwe steen bestaat thans niet meer [1]), zelfs de laatste sporen daarvan zijn voor eenige jaren opgeruimd, maar de plaats waar hij eenmaal lag en waarop Musius zijne ziel aan zijn Schepper wedergaf, moge bekend blijven zoolang de naam zal voortleven van den eerbiedwaardigen Prior van het St. Aachtenklooster te Delft, het slachtoffer van Lumey's geloofs- en priesterhaat.

Leiden. L. STOLK.

---

1) Eene afbeelding van „de blauwe steen" is te zien in het stedelijk archief te Leiden.



MARTINUS DUNCANUS

IN ZIJNE BETREKKING TOT HET ONDERWIJS.

Prof. Moll betreurt het in zijn werk over de Kerkgeschiedenis van Nederland, dat er nog zooveel ontbreekt aan onze kennis van het onderwijs vóór de reformatie. Ik meen dat het daarom zijn nut kan hebben hier het leven van Duncanus te bespreken voor zoover dit met het onderwijs in verband staat; zoowel zijne eigen opleiding als het aandeel dat hij later aan het onderricht der jeugd heeft gehad, bieden ons de gelegenheid, een blik te slaan op toestanden van het onderwijs gedurende de eerste helft der zestiende eeuw.

Maarten Dunck had dit met meerdere geleerde mannen van zijn tijd gemeen, dat armoede en harde jeugd niet in staat bleken hem van de wetenschap af te schrikken maar zijn ijver en werkzaamheden nog staalden. Doch zulk een vlijt zou slechts weinig gebaat hebben, ware niet de Christelijke naastenliefde in die dagen, talentvolle maar arme knapen te hulp gekomen met het verschaffen van onderwijs en het noodige levensonderhoud. Hetgeen wij ter toelichting van die jeugd gaan mededeelen, is voor een goed deel ontleend aan het zeldzame werkje, dat ik onlangs mocht aantreffen onder de boeken welke aan pastoor Buyck hebben toebehoord en thans berusten op de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam [1]). Dit boekje bevat

1) *Corte beschrijvinghe van 't leven en sterven van den weerdigen Heer, Meester Martinus Duncanus, Deken in den Haeghe, etc. T'Antwerpen bij H. Verdussen* 1594. Ons exemplaar is ingebonden bij het laatste werkje dat Duncanus heeft geschreven en eerst na zijn dood is uitgegeven: *Catholyke Catechismus met wederlegginghe van den Heydelbergsche Catechismus. T'Ant-*

het korte levensverhaal van Maarten Dunck, in 1591, ruim een jaar na zijn dood, opgesteld door Jacobus Hezius (van Hees) en den mij verder onbekenden Henricus Vuestrenus. Uit de opdracht blijkt, dat beiden waren aangesteld tot uitvoerders van zijn laatsten wil. Een aantal bijzonderheden kan de eerstgenoemde uit den mond van Duncanus zelf hebben vernomen, want terwijl deze de twaalf laatste jaren van zijn leven als balling om het Geloof in Amersfoort doorbracht, was Hezius kapelaan in het St. Agatha-klooster aldaar [1]).

Het stadje Kempen in het Keulsche, tusschen Venlo en Crefeld gelegen, dat de eer genoot den schijver der „Navolging" aan de wereld te hebben geschonken, zag ook Martinus Duncanus binnen zijne muren geboren worden. De ouders heetten: Heindrik Dunck en Fytje Sophia Duncx. Het waren, gelijk wij reeds hebben aangeduid, geen gelukkige omstandigheden, waaronder hij in 1505, op den vooravond van St. Maarten, het levenslicht aanschouwde. Daar brengen wij natuurlijk niet bij in rekening, dat hij op een Maandag werd geboren, een dag dien toenmaals „de onwijse" als onheilspellend beschouwden. Er bleef nog genoeg werkelijk onheil over: in tegenstelling met zijn tweelingbroeder, was het kind zoo nietig, dat de klomp van zijn vader, aldus wordt ons verhaald, het kon bergen. De vader vervulde beurtelings allerlei en de meest uitloopende betrekkingen; hij was procureur, notaris, landmeter, later kleermaker en leidekker; doch het spreekwoord van de twaalf ambachten vond ook in hem zijne toepassing. Tot overmaat van ramp was

---

werpen bij H. Verdussen 1594. Hoogst waarschijnlijk hebben de schrijvers van het levensbericht, ook de uitgave dezer Catechismus bezorgd. Nog op zijn sterfbed gaf Duncanus het verlangen te kennen, dat zijne werken onveranderd zouden gedrukt worden. —

2) v. Bemmel. Beschrijving der stad Amersfoort I. bl. 253.

hij aan den drank verslaafd, en niet slechts werkte dit zijne armoede in de hand, maar verstoorde tevens de huiselijke eendracht. Gelukkig dat zijne moeder eene brave en kloeke vrouw was, die de allereerste opvoeding van het ziekelijke kind met zorg behartigde; haar was het ook te danken, dat hij zoo spoedig mogelijk naar de school van Kempen werd gezonden. Hier betoonde hij zich aanvankelijk hardleersch; hetgeen ons wordt verhaald van Overberg, den beroemde paedagoog uit het begin dezer eeuw: dat hij acht abcboeken versleet alvorens te kunnen lezen, wordt ook van Duncanus gemeld; niet minder dan zeven jaren deed hij over zijn „bladt". Te vergeefs poogde een onverstandige meester de wetenschap „er in te slaan"; deze toenmaals maar al te zeer gehuldigde methode, zou hem van de wetenschap geheel vervreemd hebben, had zijne moeder hem niet met troost en bemoediging ter zijde gestaan. Het was dan ook geen onwil, — want het kind verlangde vurig te leeren, — maar zijne achterlijkheid kwam, evenals bij Overberg, uit een zwak gestel voort. Toen hij eenmaal vernam welk eene machtige voorspreekster de H. Catharina was voor hen die naar wetenschap verlangen, sloop hij onbemerkt de kerk binnen; daar vonden zijne ouders hem op de knieën liggen, in gebed verslonden voor het altaar van die Heilige. Sinds kwam er een ommekeer; snel leerde „Martijnke" lezen en schrijven, vervolgens al hetgeen hij maar wenschte. Jammer dat de vader in zijne zorgeloosheid geen verstand toonde te hebben „wat voordeel het schoolgaan kon aanbrengen"; misschien werkte ook geldgebrek hiertoe mede. De leergierige knaap werd overhaastig van de school genomen en naar eene werkplaats gezonden waar allerlei aardewerk en tegels werden gebakken. Het weinige onderricht dat hij had genoten, was hem niettemin reeds hier van dienst; hij toonde eene bijzondere be-

drevenheid te bezitten in het aanbrengen van godvruchtige rijmpjes en spreuken op de vervaardigde tegels. Toen op die wijze een twaalftal guldens waren bijeengegaard, besloot echter Maarten het handwerk, dat zoozeer met zijne neigingen streed, er aan te geven om zich verder in de wetenschap te bekwamen. Dit plan werd ten uitvoer gebracht buiten voorkennis van den vader, want men vreesde dat hij nimmer zijne toestemming zou verleenen; daarentegen vond het bijval en aanmoediging bij zijne moeder. Zij begeleidde haar zoon naar het schip dat hem te Nijmegen zou brengen en, zoo moeielijk viel het afscheid tusschen beiden, dat de schipper om er een einde aan te maken, den knaap moest bevelen „neder te duycken". Het was dan ook eene duistere en bange toekomst welke de nog eerst twaalfjarige knaap alleen en onbemiddeld in een vreemde stad te gemoet ging! Om in zijne nooddruft te voorzien moest hij, zelf nog een kind en slechts met de eerste beginselen van het onderwijs vertrouwd, andere kinderen in het onderricht bijstaan.

Tot zijn geluk bestond er in die dagen te Nijmegen eene bloeiende school van de Congregatie, welke zich voor het volksonderwijs in de vijftiende en zestiende eeuw zoo verdienstelijk heeft gemaakt. Reeds in 1475 waren de de Broeders van het gemeene leven van 's Hertogenbosch, waar zij vijftig jaren vroeger een school hadden gesticht, naar Nijmegen gekomen en hadden zich in de Boddelstraat gevestigd [1]). Daar openden zij eene school welke onder bescherming van de HH. Hieronymus en Gregorius werd geplaatst. Het onderwijs omvatte, behalve de lagere vakken, Latijn en Grieksch alsmede de beginselen van Redeneerkunde en Welsprekendheid. De school stond van den

1) Delprat. Verhandeling over de Broederschap van G. Groote. Tweede druk, bl. 161-162.

beginne af tot in later tijd, zelfs na de stichting der groote Latijnsche school (1544), in hooge achting bij de Nijmeegsche regeering, blijkens de talrijke giften in hare stadsrekenboeken opgeteekend. Niet minder offervaardig betoonde zich de burgerij; een aantal legaten hadden hier als elders ten doel, het kind der armen de weldaad van een kosteloos en deugdelijk onderwijs te verschaffen. Zoo werden bijv. in 1523 zekere renten aan de Nijmeegsche broederschool vermaakt [1]) onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat daarvoor jaarlijks zes arme scholieren zouden opgenomen worden; hun moest niet slechts het noodige onderricht worden geschonken, doch wat „potspijse, vuer ende beddynge" betrof zouden zij op ééne lijn staan met de overige kinderen, die voor kostgeld in het Fraterhuis vertoefden. Zulk een voorrecht nu, viel ook aan den jeugdigen Duncanus ten deel; na eenigen tijd werd hij om Gods wil in de Broederschool opgenomen en behoorde hier weldra tot de beste leerlingen. Ongetwijfeld zal hij in later leven dankbaar hebben teruggedacht aan de jaren welke hij in het Fraterhuis had doorgebracht; doch met ééne gewoonte, daar in zwang, kon hij zich, volgens het het levensbericht, niet vereenigen. Toen Thomas van Kempen in zijne jeugd te Deventer vertoefde onder de Broeders van het gemeene leven, deelde hij met Arnold van Schoonhoven niet slechts hetzelfde kamertje, maar tevens dezelfde legerstede [2]). Dit gebruik schijnt later in de Broederscholen te zijn overgenomen; althans toen Duncanus in het Fraterhuis te Nijmegen vertoefde, zag hij zich genoodzaakt met één zijner medeleerlingen op hetzelfde bed te slapen; eene zaak, welke hem om redenen van kieschheid tegenstond.

1) De schenkingsakte is afgedrukt in Nijhoff's Bijdr. v. Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde VII bl. 38-41.

2) Thomae a Kempis Opera omnia. Ed. Sommalii MDCXC pag. 187.

Nadat hij in deze school zijne studiën had voltooid, was het zijn vurigste wensch naar Leuven te gaan ten einde zich aan de beroemde Universiteit verder te bekwamen. Doch waar het noodige reisgeld te verkrijgen? Terwijl Duncanus op middelen zon, had er eene eigenaardige ontmoeting plaats. Wij hebben vernomen, dat hij buiten weten van zijn vader naar Nijmegen was getoogen. Deze, zijn zoon niet ziende te huis komen noch wetende waar hij mocht gebleven zijn, besloot, niettegenstaande hij overigens een zorgeloos man was, Maarten te gaan zoeken. Zoo kwam hij na veel omzwerven ook te Nijmegen en schreef daar op eene deur van de stadspoort: „Hendrik Dunck zoekt zijn zoon Maarten". Het toeval wilde, dat de vermiste zoon spoedig daarna bij diezelfde poort kwam. Terwijl hij vol verbazing het schrift van zijn vader las, kwam de poortwachter naderbij en vroeg hem: „Jongen, kunt gij dit lezen?" Nadat hij bevestigend had geantwoord met de verklaring tevens dat het de hand van zijn vader was, zeide de wachter: „Wel, ga naar de herberg; daar zult Gij uw vader vinden." De knaap gaf aan dezen wenk gehoor, en de ontvangst welke hem ten deel viel, zal zijne verwachtingen zeker verre overtroffen hebben; zijn vader toonde zich zeer verblijd, en toen hij vernam dat Maarten uit gebrek aan reisgeld niet naar Leuven kon vertrekken, gaf hij hem vier gulden met eene vermaning, dat hij naarstig zou studeeren en de belofte het ontbrekende te zullen aanvullen. Vol moed begaf zich Duncanus thans op weg. In een wagen met meerdere reizigers gezeten, had hij tusschen Nijmegen en 's Hertogenbosch nogmaals een zonderlinge ontmoeting. Tot zijn verbazing hoorde hij éene der vrouwen van het gezelschap, herhaaldelijk toespreken met den naam van zijne moeder. Ten laatste richtte hij zich tot haar en zeide: „Vrouwtje, mijne moeder heet Fytje Duncx; hoe komt Gij aan dienzelfden

naam?" Zij antwoordde, aldus genoemd te worden naar een zeker erf en vroeg nu op haar beurt: wie hij was en waarheen hij wilde trekken. De jonge scholier maakte door zijn eenvoudig verhaal zulk een gunstigen indruk op haar, dat hij op hare kosten in eene herberg te 's Hertogenbosch moest gaan eten; daarna zou hij op haar wachten. Deze liet zich dit geen tweemaal zeggen; blijmoedig „at hij zijn buick vol", dat hem sinds langen tijd niet was voorgekomen. Zijne weldoenster kwam daarna tot hem met eene gift van vier daalders. „Soontken, zoo sprak zij, leer vlijtig, vrees God, wees heusch van mond en rein van handen; neem dit geld en bid voor mij." Duncanus sprong op van blijdschap toen hij deze gift ontving en meende dat hij de wereld te rijk was. De ondervinding zou hem ondertusschen spoedig anders leeren.

Met het invallen van den winter, kwam Duncanus te Leuven aan. Voor een leergierigen student viel er geen gunstiger oord te kiezen. De Hoogeschool was het tijdperk van haar hoogsten bloei ingetreden en werd in aanzien alleen door de Sorbonne overtroffen. Door haar spoedig en krachtig optreden tegen Luther, was zij het bolwerk geworden van het rechtzinnig geloof in de Nederlanden; met de stichting van het College der Drie Talen, had zij zich terzelfder tijd bij de machtige strooming aangesloten, welke in het beoefenen der klassieke letterkunde alom heerschte. Het getal harer leerlingen wordt door Erasmus in een brief van 1521 [1]) geschat op omstreeks drie duizend, „en dagelijks, zoo schrijft hij, stroomen er nog meerderen toe". En wanneer hij eenige dagen later [2]) een vriend wil overhalen om zich te Leuven te vestigen, is hij vol lof over het aantal en het gehalte harer leer-

---

1) Erasmi Opera omnia. Lugd. Batav: III p. 666.
2) l. c. p. 653.

aars, niettegenstaande hij met sommigen hunner een hooggaanden strijd had gevoerd. Met haar tal van college's-dat tot drie en veertig steeg – met haar aanzienlijk vermogen en vele beurzen, door mannen van allerlei stand maar vooral ook door geestelijken gesticht, met haar eigen rechtspraak en andere voorrechten, was de Alma Mater eene schier onafhankelijke republiek in den staat, en kan, wat de Hoogeschoolen van onzen tijd betreft, slechts vergeleken worden met de groote Universiteiten van Engeland, beide erfenissen uit den katholieken voortijd. Te midden dezer nieuwe en voor hem zoo aantrekkelijke omgeving, had Duncanus aanvankelijk met groot gebrek te kampen. De lessen kon hij om niet bijwonen, maar in zijn onderhoud had hij zelf te voorzien. Slechts de meest sobere spijs en drank – brood en dun bier – kon hij zich aanschaffen; geld voor vuur ontbrak hem geheel. Bij de nijpende kou, bleef hem derhalve geen ander middel van verwarming over, dan met de boeken zijne legerstede op te zoeken en onder de dekens zich tegen verkleuming te beschermen. Doch om het onderwijs dat hij mocht genieten, zoo getuigt het levensverhaal, werd deze ontbering weinig door hem geteld.

Terwijl hij aldus in gebrek leefde, trof hem het geluk, de opmerkzaamheid te trekken van Ruard Tapper. Deze Godgeleerde, van Enkhuizen geboortig, was sinds 1520 hoogleeraar aan de Universiteit. Door Cornelius Musius 1) is hij eenmaal geprezen als „het uitgelezen sieraad der Godgeleerden", en hij verdiende dien lof niet minder om zijn karakter dan om zijne wetenschap. Gedurende de veertig jaren van zijn professoraat, vormde Tapper eene gansche school van bekwame en plichtgetrouwe

1) C. Musii Delphi Sacrorum carminum Sylvula. MDLXVI. VIII D. Ruardo Tapperio Enchusiano.

priesters; het waren vooral zijne leerlingen die bij zooveel ergernis om zich heen, een sieraad zijn geweest voor hun stand. Ten bewijze, strekke het getuigenis van den Leuvenschen Hoogleeraar Joannes Molanus. Toen deze zijn werk over „de afbeeldingen der Heiligen" in 1570 aan Cunerus Petri, den tweeden bisschop van Leeuwarden opdroeg, verklaarde hij: „ik kan mij niet herinneren dat „er [in het jaar van den beeldenstorm] één enkele van „de Leuvensche school het katholiek geloof heeft ver„zaakt, daarin wankelde of het heeft ontveinsd; zeer velen „daarentegen hebben te midden van het oproer der uit„gelaten menigte, zich ware herders betoond" [1]). Onder de priesters, die twee jaren later om het katholieke geloof zijn ter dood gebracht, waren er dan ook meerderen, die eertijds aan de voeten van Tapper hadden gezeten; zoo, de gelauwerde dichter Musius en niet minder dan vier van de Gorkumsche martelaars [2]). Hij zelf had hun trouwens in zijne lessen meermalen dat lot voorspeld, gelijk Lindanus in het voorbericht van een werk zijns meesters heeft aangeteekend [3]). Ook de voornaamste bestrijders van de nieuwe leer in ons vaderland, de zoo even genoemde Lindanus, het toonbeeld van een bisschop, en Duncanus, hadden aan hem voornamelijk hunne vorming te danken.

Tapper, die de armen tot zijn voornaamste erfgenamen zou maken, trok zich dan het lot van den behoeftigen Duncanus aan. Door zijne bemiddeling werd deze in het College van Standonck geplaatst en daarmede was hij van de pijnlijke zorg voor zijn onderhoud ontheven. Dit

---

1) Molanus. De Historia S.S. imaginum libri IV. Epistola nuncupatoria.

2) De Ram. Notes historiques sur les Martyrs de Gorcum. Leerlingen van Tapper waren: de H.H. Nicolaas Pieck, Leonardus Vechel, Nicolaas van Poppel en Nicasius Hezius.

3) Orationum Theologicarum Ruardi Tapperi Tomi II a Lindano editi., Praefatio

convict ontleende zijn naam aan den stichter Joannes Standonck, een priester van Mechelen geboortig, die in zijn jeugd eveneens met gebrek had te worstelen maar het niettemin tot Hoogleeraar en Rector aan de Sorbonne bracht. Na het college Montaigu te Parijs te hebben hervormd, maakte hij zich voor zijn vaderland verdienstelijk, door in verschillende steden van de Zuidelijke Nederlanden huizen op te richten, welke ten doel hadden, aan arme scholieren kost en inwoning – maar bovenal eene godsdienstige opvoeding te verschaffen. Als kenmerk droegen de leerlingen eene kap van grauw laken, met haken bijeen gehouden; men noemde hen daarom te Leuven in de wandeling, de „kappekens". Dezelfde regel welke Standonck in het Parijsche college had ingevoerd, gold eveneens voor deze stichtingen. Eene groote mate van gestrengheid zat daar voor. Om de jeugd voor dartelheid te bewaren, was niet slechts een veelvuldig vasten voorgeschreven maar het gansche jaar door moesten „de schamele klercken" vleesch derven en zich met visch vergenoegen. Erasmus, die eenigen tijd in het college van Montaigu had vertoefd, terwijl Standonck er zijn strengen regel handhaafde, heeft in een hoofdstuk zijner Colloquia, handelend over „het visch eten", een zeer hard vonnis geveld over deze buitensporige gestrengheid. Het schijnt wel, dat de beroemde humanist hierbij den vinger op eene wonde legde; althans eenige jaren nadat hij dit veroordeelend vonnis had neêrgeschreven, was men te Leuven bezorgd, eenige verzachting aan te brengen, gelijk wij nog nader zullen vernemen.

Wilde Duncanus de geregelde Academische loopbaan volgen, dan moest hij beginnen met zich aan te sluiten bij de faculteit der Vrije Kunsten, ook wel die der Wijsbegeerte geheeten. Het onderricht aldaar gegeven, was de voorbereiding tot de vier overige faculteiten en

vorderde een tweejarigen leertijd. De vakken waarin men zich had te bekwamen waren: natuur- en meetkunde, wijsbegeerte, Christelijke zedenleer en welsprekendheid; oefening in de wijsbegeerte had plaats door een geregeld verdedigen van stellingen. In vier college's, zoogenaamde paedagogiën, op verschillende punten van de stad gelegen, werden de lessen gegeven, welke niet slechts toegankelijk waren voor de inwonende studenten maar ook voor hen, die elders een onderkomen hadden gevonden. Niet minder dan acht uren werden dagelijks aan het onderwijs gewijd. Duncanus koos het aangrenzende college „het Varcken" waarin Adriaan van Utrecht, een ander voorbeeld hoezeer talent en vlijt tegen verwaarloozing waren beschermd, eertijds had gewoond. Het levensbericht meldt ons, dat hij hier vlijtig studeerde en tot de meest bekwame leerlingen werd gerekend; hetgeen echter de ijverzucht van zijne makkers uit Standonck gaande maakte, zoodat zij hem des nachts met stukken hout en andere zaken wierpen. De Regent, die aan het hoofd van het college stond, maakte, zoodra hij dit bemerkt had, door gestrenge straffen een einde aan deze onedele plagerij.

Op schitterende wijze behaalde Duncanus het Licentiaat in de Vrije Kunsten. Tegen het einde van het tweede studiejaar had er een drietal examen's plaats, welke de vorderingen moesten aangeven, eerst van de leerlingen der vier paedagogiën afzonderlijk, vervolgens van de beste leerlingen der paedagogiën, in onderlingen kampstrijd vereenigd. De namen van het uitgelezen twaalftal, dat aan den laatsten strijd had mogen deelnemen, werden vervolgens evenals de overigen die waren geslaagd, plechtig afgekondigd naar de rangorde welke de uitslag van het „Concours" aangaf. Als „Primus" geproclameerd te worden, gold voor de hoogste onderscheiding welke een student aan de Universiteit kon ten deel vallen; in triumf

werd hij door zijne makkers naar het college gevoerd waartoe hij behoorde en hier vierde men zijne overwinning aan een broederlijk gastmaal. De bekende plechtige intocht in de geboorteplaats, is eerst later gebruikelijk geworden. Doch het was ook reeds eene groote eer tot de overige elf uitverkorenen te behooren. Nadat Mgr. De Ram [1]), een lijst had gegeven der Primussen van Leuven, hebben de „Analectes" ook een aantal van de overige bevorderingen medegedeeld. Daaruit blijkt dat Duncanus in 1531 zijn graad behaalde, en van de honderd en drie toen gepromoveerden, was hij de tweede, volgde dus onmiddelijk op den Primus [2]).

Als gevolg van deze schitterende uitkomst hebben wij ongetwijfeld te beschouwen, zijne benoeming tot Regent van hetzelfde college waar hij tot nog toe als „schamele klerck" had vertoefd, eene benoeming welke tevens een gunstig getuigenis aflegt voor het vertrouwen dat men in zijn karakter stelde. En dit vertrouwen heeft hij niet beschaamd; het levensbericht verhaalt, dat hij niet slechts bijzondere zorg droeg voor het godsdienstig gedrag en den studieijver der scholieren, maar tevens voor „de nootdrufticheyt van [hun] eten en drincken." De bezwaren door Erasmus in één zijner colloquia ontwikkeld, werden derhalve op gewichtige punten door hem gedeeld. De hervormingen welke hij in het Leuvensche College van Standonck aanbracht, werkten zoo gunstig, dat men besloot hem naar Mechelen te zenden, waar eene dergelijke stichting bestond, ten einde ook de tucht van dat college te verbeteren.

---

1) Catalogus omnium Primorum Univers. Lovan. editus cura L. J. Bax et P. F. X. De Ram.

2) Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique. 1865 p. 300. De H. Leonardus Vechel neemt op de lijst der in 1547 gepromoveerden de derde plaats in.

Terwijl Duncanus in dezen nieuwen werkkring vertoefde, ontwaakte in hem het vurig verlangen om de H. priesterwijding te ontvangen. Volgens een privilege van Paus Alexander VI [1]) mochten de kweekelingen van het Leuvensche college van Standonck, de H. wijdingen ontvangen van iederen bisschop, en dat wel zonder verplichting van dimissoriaal-brieven te vertoonen of in het bezit te zijn van eenig beneficie. Krachtens deze beschikking liet hij zich in het jaar 1536 te Brussel tot priester wijden. Na op den derden Zondag van Paschen eene plechtige H. Mis te hebben gezongen, spoedde hij zich naar zijne geboorteplaats Kempen. Daar leefde nog immer zijne moeder, die steeds had gehoopt haar zoon priester te zullen zien en daarom vooral hem had getroost en bemoedigd, toen alles scheen zaam te spannen om hem de studie onmogelijk te maken. Thans was zij ziek en gebrekkelijk, doch op eene kruk sleepte zich de gelukkige moeder naar de kerk, en toen de Elevatie zou aanvangen – aldus verhaalt het levensbericht – werd zij met onuitsprekelijke blijdschap vervuld; in hare ontroering trad zij zonder aan eene kruk te denken zoo dicht mogelijk nabij het altaar waar de heilige handeling zou plaats grijpen; haar dierbaarste wensch was nu vervuld en gaarne wilde zij sterven.

Duncanus keerde na het volbrengen van dezen kinderlijken plicht naar zijn werkkring te Mechelen terug. Niet lang mocht hij zich echter daar aan zijne taak wijden; het college van Standonck te Leuven vorderde hem nogmaals als Regent op en schoon hij ongaarne scheidde, de verplichtingen aan het Leuvensche huis waren te groot om te weigeren. Zijn tweede verblijf in de Academie-stad werd tevens dienstbaar gemaakt aan verdere studiën. In

1) Het indult bij Andreas Valerius. Fasti Academici Studii generalis Lovaniensis. pag. 161.

1518 was door de milde schenking van Hieronymus Busleiden, een adelijk prelaat uit het Luxemburgsche afkomstig, de grondslag gelegd voor een college te Leuven waar de drie oude talen, Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch zouden beoefend worden, overeenkomstig de hooge vlucht welke de klassieke studiën in Italie en Duitschland hadden genomen; aan zijn vriend Erasmus komt de verdienste toe, door raad en bijstand zorg te hebben gedragen, dat het plan van den inmiddels overleden weldoener volkomen werd bereikt [1]). Duncanus bezocht thans dit college; de lessen van Goclenius, door Erasmus zoo hooggeschat, en van Petrus Nannius, uit Alkmaar geboortig, zullen hem die bedrevenheid in het Latijn hebben geschonken, waarvan zijne werken getuigen. Hier verwierf hij zich ook de bijzondere genegenheid van Nicolaas de Castro, den toenmaligen President van het college, die niettegenstaande zijne geringe afkomst – hij was de zoon van een pedel – tot de gewichtigste ambten aan de Universiteit opklom en later zelfs op den stoel van Middelburg zou verheven worden. Ook had Duncanus zich bij de faculteit der Godgeleerdheid laten inschrijven en dit bracht hem op nieuw in betrekking tot den grootmoedigen man, die zich eenmaal over zijne armoede had ontfermd. Ruard Tapper was nog immer de gevierde hoogleeraar van Leuven; sinds 1535 bovendien Deken van St. Pieter en als zoodanig Vice-Kanselier der Universiteit. Reeds had Duncanus het Baccalaureaat in „de Godtheyt" verworven en twee der disputen gehouden, welke aan het Licentiaat moesten voorafgaan, toen er onverwacht eene geheele verandering kwam in zijn verdere loopbaan.

Aan Tapper was sinds Juli 1537 het Opper-Inquisiteurschap opgedragen over de Nederlanden, eene taak

---

1) Felix Nève. Mémoire historique et littéraire sur le collège des Trois Langues.

welke hem slechts zorgen en verdriet baarde, en zijn nagedachtenis aan een onbillijk oordeel – of erger nog! – aan laster zou prijs geven. De Inquisiteur-Generaal beperkte zich echter niet tot het schadeloos maken van zedelooze en onrechtzinnige priesters; waar het benoemingen gold voor plaatsen welke door ketterij bijzonder waren bedreigd of aangetast, droeg hij zoo mogelijk de meest kundige en vertrouwbare van zijne leerlingen voor. In zulk een toestand bevond zich ook de gemeente Wormer, op de grens van Kennemerland gelegen Daar evenals in het naburige Waterland, hadden de wederdoopers sinds lang een grooten aanhang verworven. Hoe krachtig zij zich aanvankelijk te Wormer gevoelden en met welk een driestheid zij derhalve optraden, blijkt uit het geval dat Alardus van Amsterdam in één zijner brieven mededeelt [1]). Een klompenmaker, tot de secte behoorende, had zich niet ontzien den pastoor van Wormer op den openbaren weg aan te randen en getracht hem de ciborie uit de handen te wringen terwijl deze de H. teerspijze aan een zieke ging brengen. Wel was later, terwijl het Munstersche godsrijk ineenzonk, ook te Wormer eene gestrenge vervolging tegen hen ingesteld, waar volgens de Commissarissen van het Hof van Holland [2]) „die doopers hem meest onthoudende syn geweest"; doch het meerendeel van hen, wel „vijftich soe mans als vrouwen persevererende bij hoer dwalinge" waren op schuiten weggevlucht en konden niet achterhaald worden. Sinds was de overmoed der wederdoopers gebroken en kregen de meer gematigde beginselen van Menno Simonsz allengs

1) Paquot. Memoires II. 551.

2) Verslag der Commissarissen van het Hof van Holland aan den Graaf van Hoochstraten, berustend in het Rijksarchief van den Haag en afgedrukt in de „Abhandlungen d. Hist. Classe d. Bayerischen Akad. d. Wissenschaften. XI. Bd. II Abth" achter eene verhandeling van C. Cornelius over „die Niederländische Wiedertäufer" in 1534-1535.

de overhand, maar hun aantal bleef te Wormer aanzienlijk, hun invloed overwegend. Toen nu in 1541 een nieuwe pastoor voor die parochie moest aangesteld worden, was de Regeering, welke het recht van benoemen had, er veel aan gelegen eene goede keus te doen. Men richtte zich derhalve tot den vertrouwden raadsman Ruard Tapper, en evenals deze later onder dergelijke omstandigheden, zijn leerling, den H. Leonardus Vechel voor de parochie van Gorkum zou voorslaan, leidde hij thans de keus op Martinus Duncanus. Deze aarzelde aanvankelijk de benoeming aan te nemen; hij werd daardoor onttrokken aan een studieleven dat hem dierbaar was en waarbij hem eene schoone toekomst wachtte – om eene harde en ondankbare taak te aanvaarden in een verafgelegen plaats, welke hij voorheen zelfs nimmer had hooren noemen. De meening van zijn hoogvereerden beschermer en leeraar was echter beslissend; sinds heeft hij zijn leven gewijd aan de zielenzorg en het bestrijden van van de nieuwe leer, totdat hij, hoog van jaren, verradelijk uit zijn ambt werd gestooten en in ballingschap, om het Geloof is gestorven.

De weg naar zijne nieuwe bestemming voerde hem over Amsterdam. Een vroegere studiemakker, Willem Pietersz. Cinnesius, was aldaar pastoor aan de Nieuwe Kerk en overste van het St. Ursula-klooster. Behalve de dierbare herinneringen aan Leuven, bestond er nog een andere reden waarom hij Cinnesius opzocht. Deze was van Wormer geboortig; nog leefde daar zijn vader, die het ambt van burgemeester had vervuld en tot de weinige getrouwe katholieken van die plaats behoorde. Duncanus wenschte derhalve de noodige inlichtingen bij hem in te winnen, daar hij zelfs den juisten weg niet wist, om naar zijne afgelegen parochie te komen. Niet slechts werden deze inlichtingen met bereidwilligheid verleend, maar de pastoor

van de Nieuwe Kerk gaf hem bovendien een aanbevelingsschrijven voor zijn vader mede. Jaren later, in 1566, herdacht Duncanus nog met dankbaarheid de hulp in moeielijke omstandigheden van beiden, vader en zoon ondervonden [1]). Het was er verre van af dat de nieuwe pastoor, die zooveel had opgeofferd, welwillend door zijne gemeentenaren werd ontvangen. Het gerucht dat hij zijne benoeming aan Ruard Tapper had te danken, was hem reeds vooruit gesneld; weldra heette het, dat men hem als „kettermeester" naar Wormer had afgevaardigd. Men besloot, zich den ongewenschten pastoor van den hals te schuiven door hem het leven onmogelijk te maken. Niemand was er, die hem een huis wilde of durfde verkoopen; geene woning kon hij ook maar in huur verkrijgen; in de bakkerij was er voor hem geen brood, in het brouwhuis geen bier te koop; schier overbodig er aan toe te voegen, dat geen enkele gift van zijne parochianen inkwam. Gelukkig vond hij in die benarde omstandigheden, voorloopig een toevluchtsoord bij den katholieken oud-burgemeester.

Wijl de dwaalleer te diep was doorgedrongen om op eene spoedige inkeer der meeste volwassenen te rekenen, besloot Duncanus met de jeugd aan te vangen en derhalve eene school te openen. Merkwaardig is het, dat dezelfde ouders, die zich zoo onverschillig of vijandig gedroegen jegens den pastoor, niettemin zijn onderwijs op prijs toonden te stellen. Het levensbericht meldt ons, dat het plan om hem uit te hongeren en aldus te verdrijven, daarom vooral mislukt is, wijl Duncanus bij alle bereidvaardigheid om onderwijs te geven, van de ouders vooraf vergoeding eischte hetzij in geld, hetzij in eetwaren.

---

1) Het derde boek zijner verhandeling: *de vera Christi in terris Ecclesia* werd daarom aan Willem Pietersz Cinnesius opgedragen.

Overigens is deze bron zeer spaarzaam met hare berichten over de school; na de mededeeling dat allengs vele kinderen uit Wormer haar bezochten, spreekt zij aanstonds over andere middelen, waardoor de ijverige priester zijne parochie trachtte te hervormen. Ook v. Heussen[1]) brengt ons hier niet veel verder; wij lezen bij hem, dat de school „algemeen" nut stichtte, Matthias Hovius, den derden aartsbisschop van Mechelen, onder hare leerlingen telde en er een lijst heeft bestaan van een aantal geleerde mannen, uit deze school voortgekomen. Van meer belang zijn een tweetal brieven door Duncanus zelf in 1553 opgesteld, welke dr. Gansz, rector aan het gymnasium te Warendorf, in zijn studiepogram van het jaar 1876 heeft afgedrukt[2]). Beide zijn geschreven uit Wormer aan den abt van München-Gladbach, die te vergeefs hem de parochie van zijne geboorteplaats Kempen aanbood. Wel handelen deze brieven niet opzettelijk over zijne school, maar er komt toch het een en ander in voor, dat wij als aanvulling kunnen gebruiken. Het blijkt, dat het onderricht der Fraterheeren, dat hij zelf in zijne jeugd had genoten, hem tot voorbeeld diende; van daar dat er, behalve de gewone vakken van lager onderwijs, ook het Latijn in zijne school werd beoefend. Voor de meeste kinderen van zijne parochie, zal Duncanus zich wel beperkt hebben tot de eerstgenoemde kundigheden; doch zij die bijzonderen aanleg bezaten, konden deelen in het onderricht dat hij aan knapen gaf, die hem van elders waren toegezonden. Deze laatsten woonden bij hem in, gelijk dit ook bij de Broeders pleegde te geschieden, en werden verzorgd door eene oude vrouw, die in de dagen toen de onver-

---

1) Historia episcopatus Harlemensis. 66.—

2) Het gebruik daarvan dank ik aan de welwillendheid van den Z. E. Heer van Rootselaar.

draagzaamheid nog oppermachtig was, den pastoor hare gansche bezitting had geschonken onder verplichting van levenslang onderhoud. In 1553, toen de brieven geschreven werden, verkeerde de school blijkbaar in bloeienden toestand; wij vinden daar de vertrouwelijke mededeeling, dat hij in de laatste jaren telkens ruim vijf honderd gulden had overgehouden, voornamelijk als opbrengst der schoolgelden; een groot deel van die spaarpenningen ging echter aan aalmoezen weg. Ook de toestand der parochie was onderwijl veel verbeterd; „wel kwam er nog onkruid „voor onder de tarwe – aldus meldt Duncanus – doch „het is thans hier nagenoeg vrede, terwijl bij mijn aan„komst aanvankelijk alles in beroering verkeerde. En „zoozeer is de overgroote meerderheid mij welgezind, dat „op het bericht dat mij de parochie van Kempen was aan„geboden, aanstonds een brief aan den Kanselier Ruard „Tapper is gezonden, met de bede, dat hij mijn vertrek „uit Holland toch niet zou dulden, daar mijne aanwezig„heid niet slechts voor Wormer, maar tevens voor den „omtrek allernoodzakelijkst is." Klagen moest echter de briefschrijver over zijne zwakke gezondheid; de vele zorgen, vooral betreffende het onderwijs, hadden hem zoozeer uitgeput, dat hij geen twee mijlen ver kon loopen.

Nog een laatste hulpmiddel om het onderwijs van Duncanus, althans bij benadering, te leeren kennen, hebben wij in het leerboek dat hij ten dienste van zijne Latijnsche scholieren opstelde en in 1552 uitgaf. [1]) De opdracht is gewijd aan zijn voormaligen leeraar en beschermer

1) Praetextata latine loquendi ratio, per colloquiorum formulas, nunc jocularíter, nunc serio, studiosis pueris non modo bene loquendi, sed etiam bene vivendi modum praescribens, et miscens utilia dulcib: Authore Martino Duncano Quempenate, Guormariorum Pastore in Hollandia. Antverpiae Apud Joan. Latium MDLII. De stadsbibliotheek van Antwerpen bezit een exemplaar, dat echter onvolledig is.

Nicolaas de Castro. De titel van deze zamenspraken geeft reeds het oogmerk van den schrijver te kennen. Deze strekking wordt in de opdracht nog nader toegelicht waar het heet dat er: „sommige zamenspraken zijn verschenen „en door de scholieren worden verslonden, welke veeleer „nimmer het licht hadden behooren te zien; zamenspraken „welke voorzeker in het zuiverste Latijn zijn geschreven „en voor het kuischen van den stijl zeer geschikt maar „voor de goede zeden allerverderfelijkst." Er kan geen twijfel over bestaan, welke „zamenspraken" Duncanus hier op het oog heeft; in de tweede uitgave zijner Colloquia [1]) had Erasmus verklaard, dat vele der jeugdige lezers door dit boekje „latiniores" en „meliores" waren geworden; terwijl Duncanus het eerste volmondig erkent, is hij zoozeer overtuigd van het zedelijk gevaar waaraan de jeugd in dit boek tevens wordt blootgesteld, dat hij zelf Latijnsche zamenspraken opstelt om de Colloquia van den gevierden schrijver maar buiten het bereik zijner leerlingen te houden. Ook Nicolaas Cannius, de voormalige secretaris van Erasmus, die als overste van St. Ursula te Amsterdam zich aan het onderwijs heeft gewijd, was volgens het getuigenis van Andreas Valerius [2]) dit gevaar zich wel bewust en poogde zelfs den arbeid van zijn meester te zuiveren. Thans zal niemand, die prijs stelt op onschuld in de jeugd, haar de gezamenlijke Colloquia in handen geven; tegenover geestdriftige verdedigers van Erasmus, die zijn roekeloos bedrijf, uit „een anderen tijdgeest" trachten te verklaren en rechtvaardigen, mag echter wel gewezen worden op het afkeurend oordeel van

1) Familiarium colloquiorum opus. Basileae MDXXVI. Erasmus droeg ditmaal de zamenspraken op aan het zoontje van zijn uitgever Froben, en in den brief, welken hij daartoe tot den knaap richtte, gedateerd van den 1sten Aug. 1524, komt de bewuste verklaring voor.

2) Bibliotheca Belgica II, 903.

deze beide tijdgenooten, die waarlijk geene vijanden waren, noch van de schoone letteren noch van Erasmus zelven.

Duncanus legt de zamenspraken, welke het werkje bevat, beurtelings verschillenden leerlingen in den mond. Uit de namen, welke zij daar dragen, blijkt dat meerdere steden van Noord-Nederland hem scholieren opleverden; uit het lofdicht van een tweetal hunner, dat de Latijnsche cursus op zijn school drie jaren vorderde. In de zamenspraken zelf duiken herinneringen uit zijne jeugd, blijde en droevige, meermalen op. Zoo bijv. de talrijke slagen welke een meester „hardhandiger dan Ombilius" 1) hem in de school van Kempen toediende om zijne achterlijkheid te „genezen"; het gematigd optreden daarentegen en de toewijding van den Rector dierzelfde school, „Guassenburgius, wiens naam en herinnering mij zal bijblijven zoolang ik leef." Ter bemoediging van zijne scholieren wordt elders verhaald hoe hij door aanhoudend gebed zijne makkers allengs op zij streefde, later zelfs overtrof. Eene waarschuwing welke hij zelf eenmaal van zijn leeraar in het Fratershuis, Aemilius van Arnhem, heeft vernomen,- dat het studeeren in den nacht veel schadelijker is dan in het vroege morgenuur, wordt ook zijnen leerlingen op het hart gedrukt en hij beroept zich daarbij op eigen ondervinding „daar hij van zijne prilste jeugd af. zeer dikwerf om vier ja om drie uren is opgestaan voor de studie". Nu eens wordt het kluchtig middel verhaald waarvan een berooide scholier zich bediende om geld, kleederen en nog een paard op den koop toe te verkrijgen, dan weder is de stof van ernstiger aard en bezweert hij zijne leerlingen den geestelijken stand toch niet in te treden, dan na ernstig overleg en uit zuivere beweegredenen. Ten slotte wat den vorm betreft waarin deze zamenspraken

---

1) Een leermeester van Horatius.

zijn opgesteld — het Latijn is tamelijk zuiver en pleit voor groote vaardigheid; dit laatste komt vooral uit als er stoffen behandeld worden, welke aan de klassieke schrijvers volkomen vreemd waren, bijv. het recht vaderlandsche vermaak van glijbaantje spelen.

Tot het jaar 1558 kon Duncanus zich aan het onderwijs te Wormer wijden. Met zijne verplaatsing naar de hoofdkerk van Delft, was het met deze soort van werkzaamheid gedaan. De vrije oogenblikken, welke aan een drukken werkkring te Delft en later te Amsterdam konden ontwoekerd worden, heeft de arbeidzame en geleerde priester van toen af besteed aan het schrijven van eene gansche reeks dogmatische verhandelingen en strijdschriften; zijne vruchtbare werkzaamheid op dat gebied ligt echter buiten de grenzen van ons opstel.

Warmond. Dr. A. H. L. HENSEN.



DE St. LAURENTIUS PAROCHIE

VAN

OUDORP.

EEN KERSPEL IN DE LIJST VAN ZIJN TIJD.

I. *Middeneeuwen.*

De tegenwoordige parochie Oudorp heeft met vele plattelands parochiën dit gemeen, eene vrij uitgestrekte grenslijn te omsluiten. Zij omvat, behalve bijna geheel de burgerlijke gemeente Oudorp, geheel Sint Pancras, gedeelten Oterleek en Koedijk, gevestigde parochiën reeds lang vóór de reformatie. Gedeelten van drooggemaakte plassen als de Schermer (groot 4745 bunders, ingedijkt 1631—35), Heer Hugowaard (belastbare oppervlakte: 3061 bunders, ingedijkt in 1626), waar voorheen eene onwisse grenslijn dobberde, behoorden tot haar gebied.

Gaan we een kleine 40 jaren terug, dan ontmoeten wij die oude grenslijn nog. De parochiale indeeling in 1858, voegde een gedeelte van Oudorp bij de St. Laurentius-parochie van Alkmaar. In 1861 werd de Sint Bavo-parochie van Ursem opgericht. Oudorp stond de buurt Rustenburg en een deel van den Schermer-Molenweg af. Eindelijk verrees in 1867 de St. Dionysius-parochie van Heer Hugowaard, reeds in het midden der 17de eeuw was van eene kerkstichting in de Waerdt sprake geweest — nog eenmaal zou Oudorps grens krimpen. De plek, waar nu de Waarderkerk met sierlijke torenspits zich verheft, was voorheen het eindpunt van Oudorps parochie, de grens tusschen de statie (later parochie) Obdam, betwiste grens in de vorige eeuw en reeds vroeger, zeker soms over-

schreden grens in die dagen, edoch niet door onze voorgangers van dien tijd.

Het communicanten-getal alhier, wordt weer gaandeweg gelijk aan dat van 1861. Nieuwe woningen, voor arbeiders-gezinnen of kleine luiden berekend, zijn getimmerd in de kom dezer gemeente vooral en in Sint Pancras. Deze toeneming is echter geene vergoeding in stoffelijken zin voor hetgeen werd afgestaan. Maar wij spreken het den heiden niet na: Sic fata voluere — wij juichen de vermelde parochiestichtingen toe, als voor vele zielen eene weldaad.

Wat deze kerkelijke gemeente van St. Laurens behield, is haar aloude naam; daar heeft het geloof gebloeid al zes eeuwen voor de hervorming; ook tijdens de hervorming bleef de groote meerderheid trouw aan dat geloof bij treurigen afval in den omtrek. Ja, de eeuwen heugende tempel werd ingeruimd voor den gezuiverden eeredienst, maar de naar die zuivering hakenden, waren zoo weinig talrijk, dat eerst in 1608 een predikant werd beroepen voor Oudorp en nog wel vereenigd met Oterleek. Het was Aris Volckersz., alhier in 1612 overleden. [1]) Ook namen van ouderlingen, uit deze gemeente naar eene particuliere synode in Noord-Holland gezonden, zijn onvermeld; zeker vóór 1620. Geen bewijs voor de talrijkheid der gemeente.

Is deze Aris Volckersz. dezelfde als Andreas Volkersz. Arisz., genoemd in de acta der particuliere synodi, gehouden tot Hoorn den 25sten Junij 1590? (Preses was Andreas Dirckz., dienaar des Woordt in Enkhuizen, omtrent 1561 aldaar eerst pastoor in de St. Pancratius-kerk

---

1) De heer J. Bolger, beroepen in 1852, overleden in 1873, is de laatste predikant van de vereenigde gemeenten; sinds heeft elk een eigen predikant.

en afvallig vóór 1566. Dirckz. naam voluit is: Andreas Theodorici Castricomius, geboortig van Castricum en aldaar Pastoor vóór — misschien tot in 1561, zijn opvolger in Castricum Joës Petri, geleek hierin zijn voorganger, dat van hem getuigd is: novitiae fidei addictus).

Deze Andreas „was geschillig met de Gereformeerde Kercken, namelic int stuc van de praedestinatie, maar heeft den synodo genoechsaem contentement gedaen". Moeilijkheid met de synode, de particuliere synode van Noord-Holland, gehouden binnen Hoorn den 28 Oct. 1608, had ook Aris V. Met drie andere predikanten wilden zij wel een onderteeckeninge doen betreffende de confessie, maar weigerden den catechismo te onderteekenen; van de classis gingen ze met een rekest naar den Hage, zich beklagende over het classis bij de E. Heeren Staten.

De synode kreeg bericht, dat de E. H. Staten de akte die men V. wilde laten onderteekenen, wenschten te zien. Dit kon den synodalen niet naar den zin zijn; zij ordonneerden echter de vier doleerenden te hooren ende dan verder met allerlei discretie te doen naer behooren. V. bleef alhier predikant tot het jaar van zijn dood 1612. Ook met zijn opvolger P. P. Aemilius had de synode last.

Wat Oudorp, eerst als statie, later weer kerspel behield, zijn plekken vol godsdienstige herinneringen uit een verleden tijd. B. v. de plek waar voorheen de Carmelieten een aanzienlijken kloosterbouw hadden opgetrokken — verwoest vóór of in 1573 — of plekken weleer in de historie bekend door de forten of burchten, eenmaal daar aanwezig, b. v. het kasteel Nieuwenburg en Middelburg, door Floris V opgericht, of plaatsen waar een stuk vaderlandsche geschiedenis tijdens de graven werd afgespeeld. Men kan wijzen op plaatsen waar de voorlang gevluchte fee der sage werd gezegd zich te hebben vermeid, b. v.

het door Soeteboom [1]) geroemde Vroonen of Verona, niets minder dan Mater Frisiae, nu bekend als Sint-Pancras; op zijn allerminst hoofdplaats der Kleine Friesen.

Nu we van fee en sage gewaagden, zij pro memorie Thet Oera Linda Bok, nog genoemd. Het deelt o. a. mede, dat 2000 jaar vóór Chr., Oudorp, toen Alderga geheeten, domicilie verleende aan geen minder dan aan Neptunus, ex-God der Fabelleer. Neptunus was eigenlijk een viking, een zeekoning of piraat, misschien een gelukkig soldaat, de eerste vorst zijner dynastie; op zwerftocht in de Middellandsche zee, noemden zijne varensgezellen hem familiaar weg: Neef Teunis! Een tweede voorbeeld van brutaal eenvoudige naamverklarende ontleding, leverde onze eeuw niet op.

Het is bekend, dat wonderschuwe schrijvers van hunne hoogten — voor dogma en kerkvorm, mythologie volgens hen, ongenaakbaar en op de geloovigen met verachting neerziende, — eenige jaren achtereen de ontdekkingen van den leuken Nieuwedieper werfwerker C. Over de Linde, als onaantastbare waarheden hebben geslikt. De namen van Eelco Verwijs, Ottema enz. zijn in deze mijlpaal onzer letterkunde voor goed ingebrand.

Voor Soeteboom en de onvindbare puinen van Verona, is het doodjammer, dat eerst in onze eeuw Thet Oera Linda Bok ontstond; we willen ook de verzachtende omstandigheden pleiten voor hen die in den val liepen.

Voor sommigen onder hen, trad dit boek in het licht met, volgens hen, onmiskenbare inwendige kenteekenen van echtheid. Men kon zich vermaken b. v. over een uitval tegen monniken, wezens waarvoor ieder rechtgeaarde zich dient te wachten. Er werd een handvol slijk geworpen

---

1) Vroonens Begin, Midden, en Eynde; in Oud-Heeden van Zaan-Land. 2de deel.

naar den gezegenden Verlosser, aangeduid als Jessos en onder dien naam voorgesteld als een van verdachte geboorte. Het verhoopt genot, in een kronijk uit de grijze oudheid, onverwacht een bondgenoot des ongeloofs te zullen ontmoeten, maakte eenigen tijd sommige ooren doof voor de waarschuwende stem der kritiek.

Met het *claudite rivos pueri*: nemen wij van den olijken kronijk-man uit Helder en zijne eerste verdedigers afscheid, sluiten het vóórhistorisch tijdvak en springen ook nog eenige eeuwen ná Christus, zonder wroeging over.

Omgeven van meeren, plassen, poelen, dellen als Voormeer, Vroonmeer (in 1561 bedijkt), Zwinmeer (in 1567 bedijkt), Heer Hugowaard, Schermeer, zal het oude Oudorp geen behagelijk oord geweest zijn, evenmin als de gehuchten, welke het begrensden, of liever waarvan die plassen het vaak volkomen afscheiden. Wel poogde men zeer kleine eilandjes, bij zomerpeil drooggelegde plekken, b. v. tusschen Schermer en Heer Hugowaard, aan elkaar te hechten. Onbeholpen bedijking! De stormwind deed spoedig de zwakke waterkeering bezwijken. Toch kon hier en daar de betrekkelijke hooge bodem meer weerstand bieden tegen den aandrang van golfslag. Onder die dwergachtige stukjes land moet Oterleek — Otterfoort of Okvoort — een heel eiland hebben geleken.

Maar de West-Friesen of Drechter-Friesen kenden landpad en waterweg, wanneer over Reekerwed of Schermeer hun tocht naar Alkmaar was, plundertocht volgens eenigen, verdedigingstocht van hetgeen zij hunne rechten achtten — ware vrijheidshelden dus — volgens anderen. Reeds de naam Oudorp, waartegenover het ook al bejaarde Niedorp, zelfs het oude Niëdorp, jeugdig schijnt, wijst op een langdurig bestaan. Te recht. In het midden der 11de eeuw heet die plek Aldendorp. De vroege kerk (in 1858 vervangen door het tegenwoordig protestantsch

bedehuis) met stevigen toren — in 1865 ineengezakt — werd geacht te zijn opgetrokken in de 10de eeuw. Zij was toegewijd aan den H. Laurentius, nog heden als patronus loci gevierd, en was niet het eerste gebouw geweest, waar het roomsch voorgeslacht voor het altaar knielde.

Een christengemeente zet niet, pas na hare bekeering uit het heidendom, een zwaar steenen gebouw, met toren, waarvan de muren 93 en 75 centim. dik zijn. Zulk een bouw spreekt van een tijdperk van ontwikkeling en welvaart, doet denken aan vervanging van een vroeger minder aanzienlijk getimmerte. Inderdaad, men meent, dat vóór dien steenen bouw hier eene kapel stond, gewijd aan St. Willibrord, Nederlands Apostel. Tusschen oprichting van de latere kerk en die kapelstichting b. v. honderd jaar te plaatsen, en haar in de 9de eeuw te brengen, zal geen te snel verloop zijn voor de ontwikkeling dier kerkelijke gemeente. Wanneer we het boek over Willibrordus, Apostel der Nederlanden, door P. P. M. Alberdingk Thijm, openslaan, vinden wij in het dertiende hoofdstuk lezenswaardige bijzonderheden omtrent den toestand van handel en nijverheid hier te lande, reeds in Willibrords dagen. Het zal wel een tijd geduurd hebben, eer Oudorp hiervan iets te aanschouwen gaf, maar geen gouw of streek of plek blijft buiten den invloed van dergelijke beweging, dus ook Oudorp niet, al moge dan ook dáár niet vervaardigd zijn het Evangelieboek met miniaturen, door St. Willibrord gebruikt, dat thans in de nationale Bibliotheek te Parijs aanwezig is.

De keuze van St. Willibrord — overleden 739 — tot Schutsheilige, doet denken aan een of ander opvolger der eerste leerlingen waarmee de groote Evangelie-prediker, volgens St. Luidger in communi vita leefde en die hij voor hun hoogere roeping opleidde: ut pater filios educavit. Bovendien, de herinnering aan den onvermoeiden

geloofsverkondiger, moet vooral in deze streken levendig zijn geweest. Heiloo, de heilige hoogte, was niet op verren afstand; daar is nog de plek St. Willibrords-preekstoel geheeten en de St. Willibrords-put wordt, nog twaalf eeuwen bijna na de wonderdadige opwelling des waters, op het gebed van den Heilige, ook door vrome Oudorpers bezocht.

Het liefst zouden we een spoor willen vinden van eenig bezoek des Apostels in Oudorp. Maar het ontbreekt. Hij moge, volgens eene meening, aan Egmond door het woord haec mundate, zuivert deze plaatsen (van de ellendige heidensche praktijken) een blijvenden naam hebben gegeven, en met zekerheid ten noorden van Scoronlo, waar de vliet Kenhem (een Rijnsprunkel) door de duinen heen eene uitmonding zocht in de Noordzee, eenig verblijf hebben gehouden, het gevolgd itinerarium is niet in elke bijzonderheid bekend. Onder de Moederkerken van Holland werd dit kerspel nooit genoemd. De middelpunten, van waar Christendom en beschaving zich verbreidden, zijn: Vlaardingen in Maasland, Ostegeste in Rijnland, Velsen, Heilo, Petten in Kennemerland. [1])

Wij stellen ons de kerstening van deze streken aldus voor: na op eenige plaatsen met zijne medearbeiders werkzaam te zijn geweest, stichtte de Godsgezant eene kapel, stelde een priester aan die het werk voortzette, om vandaar uit, in de nabij gelegen omstreken de leer des Christendoms al verder te verspreiden. Ook zonder met zekerheid den opvolger van den priester te kunnen aanwijzen, die de veronderstelde kapel bediende, is Oudorps herkomen reeds eerbiedwaardig genoeg.

In faam van oudheid, heeft Oudorp het echter voor een tijd moeten opgeven tegen over het deel der paro-

---

1) Van Etten, Leven van St. Willibrordus.

chie, Sint Pancras of Sint Bankers geheeten. Dat daar vóór de elfde eeuw eene kapel zou gestaan hebben, is eene bijzonderheid, waarop ook andere vlekken roemen en dat er eene familie woont genaamd Jongkees, die meent dat hare leden, geslacht na geslacht er acht eeuwen achtereen gevestigd bleven, is iets wat adelijke huizen haar benijden. Het steekt Oudorp niet naar de kroon. Daar, met wat goeden wil, gaat men een paar eeuwen dieper den voortijd in.

Maar voor wie het gelooven wil, is Sint Pancras de grond, waar, in die nevelen der oudheid Vroonen, hoofd- en moederstad der Kleine Friesen, heeft gestaan — volgens Soeteboom. De jaarregel: *Ecce cadit Mater Frisiae.....* die voorheen op een kruis van het voormalig Pankrassen zou gestaan hebben, moet hier als bewijs dienst doen; de weggevallen regel (thans ontbrekende) zou de ineenstorting van die moederstad aan het nageslacht verkondigd hebben.

Vroonen, Soeteboom zij hier het wrakke gezag, zou zijne eerste bevolking hebben ontvangen van de Oostfriesen, (die men Frisii Mayores noemt) (of Groot-Friesen).

Het waren niet de eersten de besten, want dat volk (Soeteboom, beschrijving van Vroonen, 1e boek) durfde zich beroemen, afgekomen te zijn uit de verstrooide cohorten van het Macedonisch heir en dat na den dood van den grooten Alexander! Friso de jongere, 120 jaren vóór Christus, zich in deze streken zich zou neergezet en de grondvesten gelegd hebben van eene stad, naar zijne gemalin Frouna, Vroonen genoemd! De Romeinen vonden het gemakkelijk den naam te latiniseeren en maakten er Verona van.

Was Verona (port de mer) ook met het binnenland verbonden, zonder waterweg te behoeven? Soeteboom, dit voorziende, tracht het bezwaar uit den weg te ruimen. De Zaan als afgeleide arm van den Rijn, biedt volgaarne

hulpe aan, en Soeteboom laat haar, ten genoege der havenstad, zich omtrent Vroonen zoetvloeiende met de zee vereenigen. De oude schrijvers hebben wel meer dergelijke diensten doen bewijzen: Vader Rijn een tak, van zijn stroom afgeleid, de Egg of Eng, was willig genoeg zich naar den duinkant om te buigen, ten einde het punt van uitmonding „Egmond" te doen noemen. Dan is er nog de Zipa als Rijnmond bij Petten. Maar haar laten wij onbesproken.

Staat men koelbloedig den Romeinen toe Vrou-legeest, Vrouwgeest, Frouwlo in Verona te veranderen, dan is het bezwaar luttel, om hier te doen geschieden, hetgeen ná de verbreiding des Christendoms elders voorviel. B. v. de martelie van het Thebaansch Legioen, welks soldaten — allen christenen — zich liever lieten ombrengen dan deel te nemen aan heidenschen offerdienst. Dit geschiedde onder Maximinus Caesar in 285, Augustus in 286. Het eischt bijzondere soort van schrijversmoed, dat tooneel in onze buurt over te brengen, al is St. Victor, hoofd van een der 10 cohorten (zooveel cohorten, plus 10 turmae ruiterij telde een legioen) Patroon van Obdam: van St. Victor is echter bekend dat hij en de zijnen te Xanten den marteldood stierven.

En waarom zijn in deze buurten S. Cassius en S. Florentius niet vereerd, die Vroonen's legende-schrijvers daar laten sterven? Het is de vraag of in deze vlakten, van eenig legioen de hastuli, principes, triarii en het veldteeken, de zilveren adelaar, ooit verschenen, al nemen we aan, dat cohorten en turmae over groote oppervlakten verspreid waren.

Ook St. Ursula met hare gezellinnen — nog heden te Warmenhuizen vereerd — werd gezegd op haar tocht naar Keulen in Verona's haven te zijn binnengevallen. Waarom zouden St. Willibrord en St. Bonifacius eene andere haven hebben gekozen, die — mindere eer — in 847 en 856

volgens de rijke verbeelding der schrijvers, den woesten Noorman zag aankomen om zijn plundertocht door ons land te beginnen?

Een paar aanstippingen en we verlaten deze in droomerijen opgetrokken burcht. Zegt het vermeld opschrift: Ecce cadit Mater Frisiae, ons volstrekt niet, dat Verona-Vroonen bedoeld is, ook een klokje tot 1648 bewaard, laat even weinig verluiden. Het klokje was naar Valkoog vervoerd en werd daar bij het vreugdgelui over den Munsterschen vrede stuk gebeierd. Men las er op, dat Vroonlo — en niemand ontkent dit — in 1280 bestond; dat de Domini (heeren misschien der vroedschap) het deden gieten, en er in September van dat jaar een priester leefde Alardus geheeten. Het bewijs voor het bestaan eener machtige stad, die, verbeeld u, Winkel tot wijnkelder had! vinden wij in die woorden niet, en om dit bewijs was het te doen. Gelukkig dat de verdichting ook een einde — en nog wel een treurig einde — voor deze stad der droomen heeft verzonnen. In 1303 moet graaf Jan van Henegouwen haar geplunderd en verwoest hebben, met bevel, haar naam te schrappen uit register en kronijk.

Verraad, het werd er als opluistering bijgevoegd, was in het spel geweest. Voor goud — een laarsvol — leverde de snoode burgervader Phob of Phoebus, stillekes in den nacht zijne goede stad over. Die snoodheid is naar behooren gestraft geweest aan den boozen verrader, en wel door hen die van het verraad profijt trokken. Hiermee eindigt de legende.

In een naschrift komen wij misschien nog even op die fabel terug. Reeds nu melden wij, dat bij het verdwijnen van die nevelstad, er geene aanleiding is, om de plek waar men haar geplaatst wilde zien, n.l. Vroonen of Vroonergeest, den hoogdravenden naam van 's Heeren hooge Bonwackers, toe te kennen. Vroonen, Vroonl(o)ergeest,

Vroonlo heeft eenvoudiger beteekenis, Vroon wordt gezegd = vrij, bij uitspraak als vrij toewijzen; denk aan vrijen van lasten of schatplichtigheid.

Lo of *Loo*, van één beteekenis met *geest*, duidt aan een streek of strook land, verhevener dan wat er om heen licht. Van heel die mooie verzinning, een machtig Verona betreffende, blijft dan niets over dan zeker meer verheven stuk grond en dat Vroonlo te zeggen is: geest of hoogte vrij van zekere lasten.

Dit Vroonen, heet reeds sins eeuwen her, Sint Pancras, naar zijn schutsheilige St. Pancratius, den 13 Mei door de Kerk gevierd.

Maar niet elke aanspraak op een oud bestaan zij hiermee aan Vroonlo ontzegd. In het document waarbij Dirk V, zevende graaf van Holland, op den 26 van hooimaand 1083 de begiftigingen van zijne voorzaten aan het klooster van Egmond bevestigde, komt o. a. voor: in Vroonen 9 mansen, als vermaakt door Dirk I — of den getrouwen Diderik vermeld in de giftbrief van Keizer Karel den Kale, of de Bladelsche oorkonde van 863. Die getrouwe Diderik overleed in 923.

Binnen de tegenwoordige grens van Oudorp's kerspel, is een stukje vaderlandsche geschiedenis afgespeeld, vooral onder de graven, bij hun strijd tegen de West-Friesen. Men zag er dien Fries over de ijsvloer bij winter, bij zomer in koggeschip over Hugenwaard en Schermeer vervoerd, om als eind of halt van zijn plundertocht Alkmaar te verwoesten. Over Alderdorp heen trok Holland's graaf op tegen den Fries, die op vrijheid tuk, geen graaf als Heer wilde erkennen. Het gebeurde ook dat na eene overwinning, Holland's leeuw voor den Westfries week van Vroonen af tot Heilichlo toe, ja tot Harelem, maar dan drong versche manschap de aanvallers terug. Hoe velen die oorlogsmis zongen van branden en vernielen

In Egmond lagen op de baar
En las men daar aan 't hoogaltaar
De lijkmis voor hun zielen! 1)

Insgelijks geschiedde met minder praal, maar zeker met niet minder rouw te Oudorp, te St. Pancras en bij wijlen te Ottenvoort of Oterleek. Oudorp op het grenspunt gelegen kon moeilijk ongedeerd en zonder rouw blijven.

Enkele feiten en data tot illustratie. Alkmaar in 901 of 924 door de West-Friesen verbrand. Eene eeuw daarna wreekt Dirk III de neerlaag en dood van zijn Vader Arnulf te Winkel op de Friesen en geeft hunne dorpen aan de vlammen prijs. In 1072 wordt Govert met den bult door de West-Friesen negen weken lang in Alkmaar belegerd. Hij vraagt en krijgt assistentie van Willem [2]) Van Gelder, Bisschop van Utrecht, en nu geviel — volgens de kronyken — een bloedige slag, tusschen Oudorp en de Vriezen, omtrent de Halve Maen: eyndelyck mosten de Vriezen het velt ruimen, zoodat er behalve de ghevangens wel 8000 op de plaetse doodt bleven.

In 1132 is Graaf Dirk VI in Alkmaar. Zijn broeder, zwarte Floris, met wien hij in onmin leefde, zocht hulp bij de Friesen, en nu kwam het tot strijd. Alkmaar, met

---

1) Hofdijk, Kennemerland, Sint Vincents-nacht.

2) Willem van Gelder (1054 tot 76) is bekend door deelneming in den strijd van Keizer Hendrik IV, wiens vertrouweling hij was, tegen Paus Gregorius VII; op de vergadering van Worms 24 Januari 1076 voert hij het woord en onderteekent den brief waarin gehoorzaamheid wordt opgezegd aan „broeder Hildebrand". In zijn pijnlijken doodstrijd erkende hij Gods straffende hand en zijne schuld: quod in spem gratiae regis Romano Pontifici sanctissimo viro graves contumelias sciens et prudens innocenti irrogasset. In hac voce *ut asserunt*, sine communione, sine ulla satisfactione expiravit. Aldus de Annalenschrijver door Bat. Sacra aangehaald. Gregorius VII had bisschop Willem in den ban gedaan. In 1064 had Willem eene bedevaart gedaan naar het Heilige Land. De stoet van meer dan 7000 menschen leek eenigszins een kruistocht.

de kerk inkluis gaat in vlammen op en de plundertocht wordt daar niet gestuit. In 1166 trekken de Friesen, nu over de „riviere Ouer fort" Oudorp voorbij, weer naar Alkmaar, en herhalen den tocht in 1169. Eene kleine eeuw later, 1255 op Sint Paulus-bekeeringdag, maakt graaf Willem II, Roomsch Koning, gebruik van den winter: met zijne edelen en manschap gaat het nu over het ijs naar Vroonen. Hij verslaat er de oproerige Friesen, die geen graaf als hun Heer willen erkennen. Drie dagen later boet hij bij zijn tocht over de bevroren Huygenwaard, de overwinning met zijn leven en sterft, afgemaakt door dorpershanden. Zoo viel

De fierste held der Graaflijkheid
De schoonste bloem van Holland.

In 1272 vergadert op Sint Laurensdag, patroonfeest te Alkmaar en te Oudorp, graaf Floris, Willem's zoon zijn leger nabij Alkmaar, gereed 's vaders dood te wreken. Al weder is de geest bij Vroonen het slagveld; de graaf verliest 500 man, wordt teruggedrongen tot Heiloo, daar voegen de Kennemer „huysluiden" zich bij hem, de vervolgers worden vluchtelingen, die, vóór ze binnen hunne landpalen zich geborgen hebben, 800 der hunnen zien vallen. Al weer rouw en ellende.

De macht der Friesen was geknakt. Reeds in 1254 had graaf Willem Torenburg opgericht, om hen in toom te houden; Floris V wilde heel een versterkte linie; daartoe behoorde Middelburg aan den Oudorper weg, en het kasteel of de burcht Nieuwenburg nabij de Halve Maan. Toch moest na den moord op graaf Floris (1296), zijn zoon Jan tegen de Friesen optrekken; andermaal was te Vroonen een bloedbad; de Friesen namen de vlucht, met achterlating van 4000 man. Is het te verwonderen, dat te Sint Pancras een plek den naam draagt van oud-kerk-

hof en op reeds oude kaarten eene kerkhoflaan voorkomt, en dit niet in de nabijheid van het kerkgebouw?

De weerstand was gebroken. Voor den graaf verschenen Zaterdag na Aller-Heiligen, Anno 1299, afgevaardigden uit de dorpen van West-Friesland o. a. uit Oudorp, Vroonen en Oterlek. Zij vragen genade voor hetgeen zij „tegens Heer Jan, grave van Hollandt ende Heer van Vriesland, misdaen hebben; zij compromitteeren met den hoogen Rade, die hen mach setten in goede diensten en onderdanichheyt na synen wille."

Het mag hun in de kerken wel zijn ingescherpt, wat onderdanenplicht beteekende en vorderde. Voor de uitvoering van de opgelegde straf en boete zullen de grafelijke ambtenaren wel gezorgd hebben, maar wat plicht meer eischte, hebben de herders aan de West-Friesen moeten leeren.

Er kwam een tijd van verademing, ook voor de kerspelen Oudorp, St. Pancras en Oterleek. Eene halve eeuw rust na menigvuldige troebelen, gevechten en plundervaarten, was niet te veel voor het lenigen van velerlei leed en nood; zij was niet te lang voor nog noodzakelijker werk, den arbeid aan het zielenheil van den ruwen en door den mislukten strijd voor zijne vrijheden verbitterden West-Fries.

In de lange tijdruimte, hier kort samengevat, hadden, onvermeld gelaten feiten plaats, o. a. de kruistochten, waaraan ook landgenooten deelnamen. Reeds noemden wij de beêvaart, nog vóór die tochten, waar we o. a. Utrechts bisschop Willem ontmoeten, en allen kennen Damiate bij naam. Op kruistocht gingen de Friesen.

Toen Paus Silvester (999–1003), wiens eigen oog in Palestina der Christenen leed had gezien, het westen te hulpe riep, vertolkte wis de Fries Adelbold, vroeger Silvester's medescholier en van 1008–1027 bisschop van

Utrecht, 's Pausen woord. God wil het! riep Peter de Kluizenaar, te Clermont in 1095, en duizenden gingen op kruistocht, daaronder onze landgenooten.

Heeft de West-Fries zijn zwaard geboden aan Pius IX, Paus-Koning, dan is het niet vermetel te vermoeden, dat de West-Fries ook aan kruistocht deelnam, al durven wij het aandeel van elk kerspel niet bepalen.

Ook de Studiën en Bijdr. op het gebied der hist. Theologie (4de dl. 1e st. 14 en Moll, Kerkhist. enz.), spreken van dit ten strijde gaan onzer N.-Nederlanders naar het H. Land. Een kruisprediker van Innocentius III meldt, dat in 1214, vijftig duizend Friesen het kruis zouden hebben aangenomen. Bij Damiate onderscheidde zich de gens Frisonum. Die oude Friesen waren al vroeger in het harnas; zij mogen niet allen, voorheen en altijd als brave kerstenen zich hebben voorgedaan, tot de militia Domini wilden zij behooren.

In 1097 ontmoetten de kruisvaarders op de Middelandsche zee eene vloot wier bemanning bestond uit homines Christianae professionis. Het waren avonturiers uit Vlaanderen, Holland en Friesland, die reeds acht jaren onder Winemer van Boulogne op de Middellandsche zee hadden gekruist.... en met het beste gevolg; want ze hadden „heidine geroeft, ende waren rike", zooals Maerlant van hen getuigd. Door berouw over hunne misdrijven getroffen, compuncti corde, trekken deze brave zeeschuimers met het christen-leger naar Jerusalem. Het had misschien lang geduurd, maar de betere mensch kwam toch eindelijk boven.

Ook de „cleyne luyden" gingen mee, zelfs zij die aan de grens der armoede stonden of haar wellicht hadden overschreden. Zoo werd namens den H. Lodewijk ten jare 1269 in Friesland afgekondigd, dat weinige tochtgenooten, maar goed uitgerust, liever waren dan velen, die door

hun armoede tot last zouden strekken aan anderen en aan het H. Land.

Hiermee is echter de vraag, of ook uit dezen omtrek eenigen het kruis hebben aangenomen, der oplossing niet verder nabij.

In het tijdvak van verademing was er weer gelegenheid om het volk in den geestelijken strijd te oefenen. In de statuten van Jan van Syrck, Utrechts Bisschop (1288–96) en Guido van Avesnes (1301–1317), was voor de curati eene leiddraad gegeven; zich daaraan houdende verrichtten zij een gezegenden arbeid jegens hunne kudde, telken jare aan den inhoud dezer verordeningen herinnerd, herinnerd ook aan excommunicatie en interdikt op geen klein getal misdrijven gesteld.

In dat tijdperk vinden wij anno 1323 Theodoricus als priester te Oudorp vermeld en als eersten pastoor van Koedijk Nicolaas van Remborch, die daar tot 1338 verbleef.

Ruim 60 jaren later, in 1350, brak de duivel van tweespalt weer los, in het „vermaledydde spel van Hoecks ende Cabbeljaus." West-Fries en Kennemer schijnen het een poosje eens te zijn geweest, droegen de grauwe kabeljauwsche hoed of muts, aan de zijde van Graaf Willem V, den dollen hertog. De roode hoed, was die der hoekschen, de zijde volgende der moeder, gravin Margaretha, gemalin van Lodewijk IV, duitsch Keizer en Hertog van Beieren. Het duurde anderhalve eeuw; geestelijk noch wereldlijk werd gespaard, de kerkdienst ontheiligd, menige kerk geschonden. Aldus de kronyken. Er kon aanleiding zijn geweest, tot toepassing van een statuut door Jan van Syrck in 1290 uitgevaardigd, dat de parochie, waarin de hand was geslagen aan kerk of priester, onder interdikt stelde; bij wegvoering trof een gelijk lot de parochie waar hij gevangen bleef. „Si vero interficiatur vel mergatur, quod absit, ille decanatus in quo tale delictum est

perpetratum, maneat totaliter interdictus." De ruime uitgestrektheid van de geinterdiceerde streek in laatstgenoemd geval, werd echter door Guido van Avesnes eenigszins beperkt.

In de droevige dagen tijdens Jacoba van Beieren valt de bekende Kennemerloop met zijn gruwelen voor. Dat Oudorp medeliep is zeker, vermits het in de boete werd betrokken. Die loop bekwam slecht aan steden en dorpen van Kennemerland en West-Friesland, ze verbeurden rechten en vrijheden, moesten alle wapenen uitleveren en mochten geene wapenen in huis hebben. Ze hadden aan Filips van Bourgondie ook verbeurd hunne goederen, roerend en onroerend; die schold hij hen echter kwijt, maar deze genade zouden zij betalen. Oudorp en Oterleek moesten opbrengen 600 kroonen, van Koedijk werden er 800 gevorderd.

Zijn deze cijfers maatstaf, niet van mindere of meerdere braafheid, maar van vermogen, dan is de welvaart alhier luttel geweest; we laten Langedijk met 3000 kronen rusten. Langedijk telt vier dorpen; Heiloo echter en Oesdom moesten 4000 kronen betalen, Schoorl en Akersloot kwamen er met niet minder dan 8000 kronen af. En met laatstgenoemden, is Alkmaar gelijk gesteld.

Er kwam eene vaste belasting bij van vier grooten voor elke haardstede, te betalen op Nieuwjaarsdag in de parochiekerken. De les zal geheugd hebben, al werd mettertijd de straf wat verzacht.

Korte jaren na den Kennemerloop verrees, aan den weg van Torenburg naar Middelburg en Nieuwenburg, eene stichting welke aan dezen weg den naam van Monnikenweg deed geven. Evenals elke stad en zoo menig dorp, zou ook op Oudorps grondgebied een klooster worden gebouwd. Het was bestemd voor de geschoeide karmelieten. De stichting was vooral te danken aan de milde giften

van Karel den Stoute en den ridder Aelbrecht Van Raephorst, schout van Haarlem en rentmeester van Noord-Holland. In de vaste van het jaar 1467 of 1469 kwam deze stichting tot stand; als Onse-Vrouwe-Broeders, of Ons Leeren Broeders waren de bewoners bekend. Een ruim tijdverloop was voor hun gezegenden arbeid niet geopend. In een woeligen tijd gekomen, hebben ze in nog woeliger tijd moeten wijken. Ten jare 1572 is het klooster vernield, na te voren door de beeldstormers te zijn aangevallen.

Van de gebouwen is niets staande gebleven. Wel wordt bij graafwerk in den grond soms eenig metselwerk, resten eener fundeering, bloot gelegd, waaruit men zou willen opmaken dat behalve het hoofdgebouw, ook bijgebouwen aanwezig waren. Voorheen zouden bij het delven ook doodsbeenderen zijn gevonden, maar voorwerpen, op waardige wijze aan een bloeiend verleden herinnerend, zijn voor zoover ons bekend niet gevonden.

Misschien heeft het convent dienst gedaan als toevluchtsoord bij een feit, waarmede het 150-jarig tijdperk van burgerkrijg eindigt, nl. het stormachtige woelen van het Kaas- en Broodvolk. Nog erger gruwelen dan bij den Kennemerloop, meent de verbeelding hier te zien. De West-Friesen deden van zich hooren bij den vernielingstocht in 1492. Oudorp zag toen Nieuwenburg en Middelburg te gronde werpen, om niet meer herbouwd te worden. Te Haarlem werd schout van Ruyven in stukken gehakt. Maar Aelbrecht van Saksen verscheen en maakte een eind aan het oproer; afgevaardigden uit steden en dorpen moesten met de strop om den hals, genade vragen die hen — op enkele uitzondering van voor de galg bestemden na — werd gegeven. Bovendien moesten zij een duren zoenpenning betalen; voor de West-Friesche dorpen 6000 goudgulden. Dat verving nu het eerst ge-

weigerd ruitergeld. Hiermede werd het laatste hoofdtooneel van „'t vermaledijde spel van Hoeck en Cabbeljaus" besloten.

Een paar voorvallen en we hebben het tijdperk doorloopen, waarin ook Oudorp, wegens zijne ligging deel moest ontvangen in de ellenden, door de troebele tijden gebaard.

In 1517 ontmoeten wij de Geldersche Friesen, de *zwarte hoop* die Alkmaar overrompelt en er acht dagen plundert en brandsticht. In 1531 zien wij Christiaan II uit Denemarken verjaagd, binnenvallen; zijn verblijf vestigt hij in het karmelieten-klooster te Oudorp en zijn soldaten houden erbarmelijk huis in het naburige Alkmaar.

De wijle rust, nu gevolgd, zou na weinig jaren plaats maken voor andere tooneelen, voor Oudorp nog noodlottiger, want het ging in vlammen op. De hervorming kwam en door Alkmaar's ontzet na fel beleg, was in deze streken het pleit te haren gunste in 1573 beslist. Bij dat beleg was in Oudorp het hoofdkwartier van Alva's zoon, Don Frederik, en na het ontzet moest vooral Oudorp het ontgelden. Dit bespreken we echter eenige bladzijden lager; hier staan we even stil om uit de schaarsche bescheiden, het een en ander betreffende de kerkelijke toestanden bij een te garen.

Ook op ander dan staatkundig gebied, zijn in de eeuwen bij vogelvlucht beschouwd, voorvallen waar te nemen, wier indrukken en gevolgen niet spoedig waren uitgewischt. We nemen echter gaarne aan, dat de investituur-strijd hier de gemoederen niet erg zal verdeeld hebben. Bisschop Willem van Gelder, vertrouweling van Keizer Hendrik, hielp Govert met den Bult, tegen de West-Friesen. Ook dit zal hebben gewerkt op het bevattingsvermogen der ingelanden, (voor zoover zij het ingrijpend vraagstuk beoordeelden), om des Pausen moed toe te juichen.

Bij de westersche scheuring erkenden de Nederlanden de Pausen te Rome zetelend, daarentegen Filips van Bourgondie, aan het Fransche vorstenhuis verwant, die van Avignon. In ons land zocht Gijsbrecht van Vianen een schisma uit te lokken en zijn broeder door den Paus te Avignon, tot Utrechts bisschop te doen benoemen. De bevolking deed echter niet mede; zij bleef den wettigen kerkvorst, Floris van Wevelinckhove trouw. Maar dat zulk eene scheuring ook tot in de onderste lagen verderfelijk zaad achterliet, valt niet te ontkennen, want de vraag rees: Wie is eigenlijk met het gezag bekleed?

Dan, hetgeen bisschop Guy van Avenes naarstelijk aan het volk wilde doen uitleggen („cum inter caetera crimina, crimen haeresis detestabilius et fidei christianae magis obnoxium reputetur, praecipimus" enz.) hield er het geloof in. Is in deze omgeving verzoeking tot afval van het geloof, vóór de hervorming van buiten af gekomen? Zoo ja, dan is zij misschien uitgegaan van Johannes van Alkmaar, aldus naar zijne geboorteplaats genoemd. Deze clericus was in Alkmaar geboren, misschien 136?, althans als hij Johan. Alcmaria is, die 12 Sept. 1388 te Praag tot baccalaureus in *artibus* werd bevorderd. [1]) Te Parijs werd hij magister en noemt zich: magister in artibus studii Parisiensis, met de bijvoeging: et in theologia baccalaureus.

Hij moest wel voor aanhanger van Wicleff en Huss worden gehouden, want in een geschrift had hij onder 30 stellingen vooropgezet: dat alle wereldlijk gezag (omne temporale dominium) en alle tijdelijke goederen (bona temporalia) aan alle kerkelijke personen, van wat staat of geslacht, moesten ontnomen worden, naardien zij er door verhinderd werden zich aan goddelijke zaken te

1) Studiën en Bijdr. 3e dl. 1e st. bl. 13 en vv.

wijden, en degenen, die van de tijdelijke goederen ontlast zijn, zich met de geestelijke vaardiger zouden afgeven. Hiervan had hij afschriften gezonden aan Hendrik V van Engeland, en nog hooger, aan Sigismond, Roomsch-Koning.

Hij raadde aan Sigismond, dat wereldsch goed òf aan de voornaamste steden (Staten?) òf den omwonenden prinsen te geven. „Et tu Sancte imperator, secundum modum meliorem et utiliorem salutem dominia populi, dominia temporalia per eos occupata terre tue aut civitatibus principalioribus aut principibus illis vicinioribus dignanter committe."

Een grootsch onteigeningsplan! Die vorsten gingen er niet op in. Voor den Alkmaarschen Hussiet of Wicklefist, liep het enkel uit op indaging voor het concilie van Constanz, waar hij in 1418 zijne dwaling herriep en zijn boekske aan de vlammen overleverde. Zijne „Simplicitas", en ook een beetje „Malicia" hadden hem parten gespeeld. De eerste had hem belet het gevaarlijke zijner stellingen te doorzien; het boosaardige was, zijne begeerte naar vorstengunst, want deze zou hem, naar hij hoopte als loon zijner valsche voorstellingen, wel aan wat tijdelijk goed helpen. Wat een beginsel-vastheid!

Verder is van den man niets bekend; het schijnt dat hij in den vreemde het leven sleet, zijne leer niet in geschriften verder bracht en niet onder zijne preekstof opnam. Dit is eene hinderpaal geweest, dat onze „huisluyden" van zijne gevoelens veel zullen geweten hebben. Bij hen zal de lust om Oudorps kerkgoed te naasten niet overgroot zijn geweest en waarschijnlijk was hetgeen de kerk bezat ook van weinig waarde. Te Oterleek moet het bedrag der inkomsten zelfs eenigen tijd zoo zijn gedaald, dat een curatus aldaar benoemd, maar stil wegtrok.

Het heterodox gevoelen van den dwalende, zal wellicht eerst in deze streken bekend zijn geworden, toen een

eigenhandig onderteekend afschrift van zijne afzwering en geloofsbelijdenis Alkmaar, waarvan hij afkomstig was, heeft bereikt. Hij had plechtig beloofd dat afschrift aldaar te zenden.

Van meer invloed kan geweest zijn, Cornelis Kooltuyn, die eene eeuw later in Alkmaar de priesterlijke bediening waarnam; maar met dien man, later afvallig, staan wij op den drempel van het tijdperk der hervorming.

Wat betreft het peil van zedelijkheid alhier, ons ontbreken de gegevens om dit te bepalen. Al dat vechten en al die plundertochten, zullen nu juist de middelen niet zijn geweest ter bevordering van zachte en reine zeden. Met welke eene kracht echter de kerk ook in ons land tegen zedelijke afwijking optrad, leeren de verordeningen, door de Utrechtsche bisschoppen, vooral door Jan van Arkel uitgevaardigd. Laat ons hopen, dat indien ook in deze verordeningen eene afspiegeling dier tijden is te ontdekken, althans de lichtpunten hier niet minder dan elders zich hebben vertoond. De nabijheid van Alkmaar met zijne heerlijke school, waar tijdens Bartholomeus Coloniensis en Johannes Murmellius (1513–17) [1]) over de 900 klerken of leerlingen zijn geweest [2]), grootendeels uit Holland en Friesland, kan ook gunstig hebben gewerkt op de zeden der ruwe Friesen. Zoo uit die school ook mannen van naam zijn voortgekomen, geboren in deze omgeving, dan heeft de tijd hunne herinnering uitgewischt.

Misschien behoort een naam, door Prof. Moll [3]) aangestipt, hier thuis: Simon van Oudorp, geestelijke uit het bisdom Utrecht, ná 1390 eerste pedel der juristen

1) Nog in 1880 door Dr Reuhling, Gymnasial-lehrer in Heiligenstadt herdacht.

2) Boomkamp, Alkmaar, 306.

3) Moll, Kerk. Gesch. II, 292.

aan de hoogeschool te Keulen. Heeft de wieg van dezen Simon in Oudorp gestaan, dan geve het woord pedel den lezer hier geen te geringe gedachte van dit ambt of van den man er mee bekleed. De pedellen van dien tijd, zegt de Moll, waren aanzienlijke universiteits-ambtenaren, die magisters en klerken moesten wezen en tevens als notarissen der school optraden.

II.

Oudorp als kerspel.

Het wordt vermeld onder de parochiën, waarvan de abten van Egmond het recht van benoeming bezaten. Van Vroonlo, St. Pancras en Oterleek geldt hetzelfde. Te voren zal deze bevoegdheid aan de abten van Echternach zijn verleend, althans in een brief, anno 1156, geeft de abt van Echternach al het recht dat hij gehad heeft in de kerken en hare onderhoorige plaatsen, welke genaamd zijn: Alderdorp, Vroonlo enz. aan den eerwaardigen Heer Diderik, grave van Holland, de edele gravin Sophia en al hunne opvolgers. Van de graven gingen die rechten door vrijgevige opdracht, over aan de abten van Egmond.

Die graven waren de abten steeds genegen en de eerste graaf Diderik deed rijke vermakingen aan Egmond. Door zijne opvolgers werden die schenkingen vermeerderd. De abdij met hare bezittingen, waren door graaf Dirk VI, toen hij in 1138 ter Kruistocht toog en te Rome den Paus begroette, aan den H. Petrus opgedragen. Innocentius II aanvaardde de opdracht. Als cijns zouden voortaan de graven telken jare vier schellingen Friesinger munt betalen.

Bevat deze opdracht niet alleen de goederen, maar ook implicite later door graven te verkrijgen rechten, dan ligt het voor de hand, dat de H. Stoel ook heeft gedeeld

in het benoemingsrecht, door Echternachts abt den graven vermaakt. Met dien verstande behoeft van Heussens [1]) opmerking geene verklaring: Oudorp, cura pastoritia pridem penes Rom. Pontificem et Abbatem Egmondanum (fuit). De naamlijst onzer voorgangers vóór de hervorming is echter te beknopt om ons in te lichten of, en zoo ja, wanneer en welke benoeming door den Paus is geschied. Wat v. H. voor Oudorp aanteekent was elders niet ongebruikelijk.

Maar wie ook de benoeming deed, de institutio werd verleend door den Proost van West-Friesland, tot wiens rechtsgebied zoowel St. Pancras, Oterleek, Koedijk als Oudorp behoorde, dat door zijne ligging paalde aan het Dekenaat Kennemerland, waartoe Alkmaar gerekend werd.

Het heeft eeuwen geduurd; al vóór 1128 dagteekent het Aartsdekenaat of Proostdijschap West-Friesland ressorteerende onder het bisdom Utrecht. In gemeld jaar verleende bisschop Gondebald aan dit Proostdijscbap vele rechten en privilegiën.

De proost oefende uit: „per terram West-Frisiae, jurisdictio spiritualis libera et absoluta", en deze uitoefening van bisschoppelijke rechten geschiedde, „absque alia confirmatione episcopali." Hij was bevoegd (ook verplicht?) telkens om de zeven jaar een katholieken Bisschop te nooden voor het wijden van kerken en altaren, ook om die te reconcilieren, (en dit laatste zal bij de krijgs- en plundertocht wel zijn voorgekomen), en om het H. Vormsel toe te dienen, sine licentia Episcopi Trajectensis. [2])

Dit was gewis in het geestelijk belang van Oudorp en nog meer in dat van plaatsen in het nog verder van Utrecht afgelegen Drechterland. Niet minder dan 48 ge-

1) Hist. Episc. Harlem. 149.
2) Bat. Sacra, 140. Moll. II, 319.

meenten, waaronder Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, behoorden tot de proostdij en het dekenaat West-Friesland, want behalve de proost, was er ook een deken van West-Friesland, dien het metropolitaan-kapittel van Utrecht gewoon was te verkiezen.

Ook deze deken was uitgerust met uitgebreide volmachten. Zelfs was hij bevoegd om in den ban te doen!

In 1571 heeft Haarlem's tweede bisschop, Govert van Mierlo, van deze proostdijschap bezit genomen, en haar in zijn bisdom ingelijfd. De toenmalige deken legde zijne betrekking neer, maar werd opnieuw aangesteld, nu als Archipresbyter ruralis. Deze deken was Jan Gruwel, reeds in 1566 voor zes jaren als Archip. rur. Hornae aangesteld; a fide Cath. devius, voegt v. H. achter zijn naam.

Al heeft Oudorp aanspraak op hooge oudheid, het voorheen genoemde Okdorp, Okerdorpe en in een brief van Hendrik IV, 1084, Altathorp, eischt niet onder de hoogst aanzienlijke, niet eens onder de aanzienlijke parochiën of gemeenten in aanmerking te komen. In 1514 telde het slechts 120 communicanten. Een heel getal b. v. tegenover Oterleek, dat zich met 40 à 50 moest vergenoegen, maar gering tegenover St. Pancras, met 300 communicanten in den jare 1518. Laat het spel van Hoeks en Cabbeljaus, vooral de tooneelen van het kaas- en broodvolk tot ontvolking hebben meegewerkt, aan een bloeitijd met jaarlijksche paardenmarkt, lammerenmarkt, zelfs paaschmarkt valt moeielijk te denken.

Maar die geloovigen — hoevelen of weinigen dan in getal — kerkten in een tempel van oude stichting. Reeds zeer vroeg zou hier eene kapel zijn geweest, toegewijd aan St. Willibrordus, misschien was die wel de eenige. „Oudheden van Kennemerland" deelen mede: Oudorp had van ouds eene kerk met eenige kapellen of mindere kerken. Denkelijk zijn die kapellen al sints eeuwen verdwe-

nen en is het vergeefsch werk de plekken uit te vorschen, waar zij voor de omwonenden gelegenheid aanboden de H. Geheimen bij te wonen.

Die St. Willibrords-kapel werd vervangen, misschien reeds in de 10de eeuw, door het gebouw, dat met zijn toren — een baak voor de West-Friesen, die met hun koggen koers zetten naar Alkmaar — getuige werd van de woelige tooneelen, waaraan de omtrek zoo rijk is geweest.

Dien tempel, maar gedeeltelijk een bouwval, en het staand gebleven stuk dat bij de hervormden in gebruik was, hebben nu nog levenden gekend. Het tegenwoordig bedehuis der Protestantsche gemeente dagteekent van 1858. De toren rekte nog enkele jaren een wrak leven, eindelijk werd ook hij tot slooping bestemd. Maar, na aan eeuwen en stormen te hebben weerstaan, nu door sloopershand te worden neergehouwen, zulk een einde was hem al te onwaardig; hij gaf er de voorkeur aan, in het nachtelijk uur met doffen slag ineen te storten.

De kerk was gewijd aan St. Laurentius, den grooten diaken van Rome, den roemruchtigen martelaar, heden even als in den voortijd Oudorp's patroonheilige, nog heden kerkelijk gevierd in de geheele parochie als hooge feestdag met onthouding van slafelijken arbeid.

De verhandeling over dorpen en meeren om Alkmaar, in 1740 geschreven, stelt ons in staat ten minste iets omtrent het kerkgebouw — toen gedeeltelijk een bouwval — mede te deelen. Met dien bouwval — in vroeger tijd het koor — had het gebouw een lengte van 134 voet, dat priesterkoor was 30 voet lang, wijd 19$^1/_4$ voet, en binnenzijds waren de muren 2 voet dik. Aan de kerk is weinig tufsteen gebruikt, meest was het gebakken steen van 1 voet lang en 2$^1/_2$ duim dik. Die kerk was gebouwd op eenigszins opgehoogd terrein, en, wat bijna onnoodig

is aan te stippen, op de oriëntatie was naar gevolgd gebruik gelet. Om het gebouw, schijnt al vroeg een kerkhof te zijn geweest.

De omstandigheid, dat de kerk zich bevond, waar nu en sints overlangen tijd, het dorp eindigt, wettigt het vermoeden dat voorheen de dorpskom aldaar haar grens niet had, maar in zuidelijke richting meer huizingen zal geteld hebben. Wellicht zijn ze verdwenen, en voor goed, toen als vreugdevuur bij Alkmaar's ontzet, zij die ontzet waren, naar Oudorp togen, om het in vlammen te doen opgaan. Don Frederik's hoofdkwartier was het geworden bij het beleg, na opbreking van het beleg moest dit nog worden geboet.

Het inwendige van het kerkgebouw, kunnen we niet schetsen, omtrent versieringen, voorwerpen van kunst moeten we ons tot gissingen bepalen. Met drie altaren prijkte het gebouw. Van de beide zij-altaren was er een toegewijd aan de H. Maagd, een aan St. Laurentius. Het meest weten wij nog van den toren. Wat we daaromtrent mededeelen betreft vooral architectonische bijzonderheden, en is ontleend aan het Jaarboek der Kon. Academie van wetenschappen te Amsterdam voor 1866, Bijl. D. Het bevat een verslag over den thans gesloopten toren te Oudorp bij Alkmaar.

Na vermelding dat Oudorp, volgens oorkonden in het midden der 10de eeuw, Aldenthorp heette, zegt de schrijver W. N. Rose [1]): „Het is zeer wel mogelijk dat de oude toren, die om zijn bouwvalligen toestand thans aan de vernietiging moest worden prijsgegeven, tot even ver verwijderd tijdperk moet worden gebracht. De toren stond tegen de kerk, deze is van A° 1858 en komt dus hier

---

1) Voor wiens rekening daarom alle bijzonderheden blijven, welke hier over bouw, bouwstijl en perioden van bouwkunst worden overgenomen.

niet in aanmerking, de toren daarentegen is voor de kenners van oude technologie, voor zooverre die bij de constructie werd toegepast, van zeer veel belang. In het bijzonder wat het metselwerk aangaat, omdat daardoor de veronderstelling, bij de afbraak van de kerk te Renkum gemaakt, dat er eene periode in de geschiedenis van het metselwerk van ons vaderland, vroeger dan die van het Vlaamsch verband, zou bestaan hebben, eene meerdere bevestiging verkrijgt, die eerst door nadere onderzoekingen volledig kan worden.

„Het belangrijke van die waarneming is voornamelijk daarin gelegen, dat wij wel wisten dat men stellig tot de 13[de] eeuw gebruik maakte van het Vlaamsch verband, maar dat het tot nog toe onbekend was gebleven, wanneer daarmede het eerst een aanvang was gemaakt geworden.

„Tusschen het romeinsche metselwerk, dat wij volledig kennen, en het metselwerk in vlaamsch verband, was ons alles even duister, wij zullen daarom onzen toren vrij uitvoerig beschrijven en hopen hierdoor dat de kennis van- en belangstelling in de constructie der vroeger eeuwen in ons vaderland moge bevorderd worden.

„De toren te Oudorp was vierkant, elke zijde breed 5,45 M., hoog 19,30 M., zonder verwijdingen of terugsprongen, hij had staande banden op de hoeken, drie middellijsten, op ongelijke afstanden geplaatst, twee lichtvensters boven de tweede wendellijsten, verder nog andere kleine vensters alle met ronde bogen voorzien, dat alles draagt het kenmerk van Romaanschen stijl.

„Hij had geen hoofdgestel zelfs geen gootlijst en de kap en het dak waren heel oud. De boog van het tweelichtvenster en de middenpost zijn later vernieuwd geworden, denkelijk hebben zij vroeger uit gehouwen steen bestaan. Ook de beeren beneden aan den voet van den

toren zijn van later tijd. De wendellijsten waren bijna het eenige dat met betrekking tot den vorm en het streven naar versiering, als van eenige aesthetische waarde in aanmerking kan komen. Zij hadden eenen oorsprong gelijk met de staande banden van 7½ duim en bestonden uit boogtafels rustende op dragende éénheden die in overstand zijn geplaatst.

„De eerste wendellijst was uit metselsteenen zamengesteld, die aan eene zijde als een cementsboog uitgekapt tegen het muurwerk met mortel waren aangeplakt. Zij werden gedragen door op hun kant geplaatste koppen van metselsteenen en droegen weder op hun beurt, een laag patijds geplaatste steenen, op deze laatste kwam een laag overhoeks geplaatste metselsteenen (zoogenaamden muizentanden) te staan, eindelijk voltooiden twee lagen metselsteenen deze eerste wendellijst.

„Bij de tweede wendellijst waren de boogtafels uit 4 patijds geplaatste steenen samengesteld, waardoor zij iets van een gedeelte van een veelhoek verkregen. De dragers waren minder ruim dan bij de eerste wendellijst, zij bestonden uit 2 gedeelten van gebakken steenen waarvan de onderkanten gebiljoend zijn geworden. Doordien nu de bovenste meerder breedte had dan de onderste, verkregen deze dragers iets van een korf. Van de derde wendellijst waren de dragers als die van de eerste, de bogen waren zoogenaamde spanbogen, bestaande uit schuins geplaatste metselsteenen aan beide zijden gebiljoend, waardoor zij den vorm van een roeving hebben verkregen. De spansels of driehoekige ruimten tusschen de sponbogen, waren ingediept.

„In het inwendige van den toren viel op te merken dat wanneer men de deur was ingegaan, men in een ruimte kwam die overwelfd was, het was een kruis gewelf. In de binnenruimte van den toren vond men behalve de 4

gewelfskappen, 4 bogen langs den muur, aan den muur verbonden, derhalve muraalbogen. Bovendien waren er nog 2 bogen die elkander in 't midden overkruisten — graadbogen ook diagonaalbogen genoemd.

„Hierin ligt nu 't verschil tusschen de Romeinsche kruisgewelven die geen graadbogen hadden, en die uit den Romaanschen stijl, waar men hen gewoonlijk wel vindt. In 't laatste tijdvak waren die graadbogen zelfs halve cirkels evenals de gordelbogen, waardoor zij de halve diagonaal tot straal hadden, en dus in 't midden veel hooger moesten leggen dan de binnenkruin van den gordelboog, zoo kon het niet anders of de gewelfskappen moesten naar de kruinen der graadbogen klimmen.

„Nu was dit opmerkingswaardig bij den toren te Oudorp: de graadbogen bestonden, maar niet als halve cirkels en toch was er eenige klimming bij de gewelfskappen op te merken. Hij behoorde dus denkelijk tot den oud-Romaanschen bouw, nog in den overgangstijd, die in het laatst van den Basiliekenstijl zich eenigzins begon te ontwikkelen. Ook valt op te merken dat ieder graadboog uit twee op elkander gelegde - gerolde - bogen bestond, ieder een halven steen dik, dus te zamen 0,30 M.; ook nog, dat de rigting dier graadbogen slingerende was, iets dat bij de ribben van de koorsluiting van de kerk te Renkum was waargenomen. Dat slordige, verwaarloosde, nalatige, ongelijke en altoos onderling van afmetingen verschillende, zelfs in volkomen gelijke gevallen, was evenzoo kenmerk te Oudorp als te Renkum.

„Een groot deel van de opening, die van onder den toren naar de kerk leidde, was in staand verband digtgemetseld. In dat metselwerk vond men twee nissen met spanbogen voor wijwater-bekkens. Dat alles is denkelijk, althans mogelijk van de 15de of 16de eeuw. Eenig metselwerk van Frieschen steen, was van lateren tijd en

diende waarschijnlijk om een der gewelfskappen te steunen. En eindelijk, wat het werk zelf aangaat: de muur van den toren, was tot aan het gewelf 0,93 M. dik, van daar gerekend slechts 0,75. De afmetingen van de steenen waren zeer ongelijk, gemiddeld 0,29 M. lang, 0,15 breed, 0,07[5] hoog. Voorts waren de steenen zeer onregelmatig gevormd, veelal rood van kleur en niet zeer hard.

„De mortel bestond uit schelpkalk en fijn zand, ook wel met een weinig kiezel vermengd. De kalk was slecht en verteerd, men vond geheele schelpen nog met ongebluschte kalk gevuld. De bereiding van den mortel was zeer slecht geschied, zoodat op sommige plaatsen te veel zand, en op andere weer een overdaad van kalk aanwezig was. Dit deed de heer opzichter, L. Koot, onderstellen, dat de bereiding had plaats gegrepen even alsof ieder metselaar voorzien was geworden met een bak zand, en een tweeden bak met kalk, en nu ieder voor zich naar goeddunken zijnen eigen mortel bereidde, op den oogenblik waarop hij dien moest gebruiken. De zamenhang van het metselwerk was zeer slecht, de steenen zwak, soms bijna niet met den mortel verbonden; te weinig water gebruikt, waarschijnlijk de mortel op de stelling bewerkt; bij voldoend water hadden door den tijd die dikke muren, door overgaan van kalkhijdraat tot koolzuurkalk voortreffelijk metselwerk moeten geven. De behandeling van het muurwerk was voorbeeldeloos slordig, uitwendig had men gezorgd, althans geen voeg op voeg te werken, maar inwendig had men ook dit verwaarloosd enz. (Eene loftuiting aan den heer L. Koot, wegens bijzonder nauwkeurig vervaardigde teekening van het metselwerk was hier ingelascht).

„Wanneer is nu deze periode (die wij die van het Renkumsche verband genoemd hebben, omdat het daar het

eerst is aangetroffen) aangevangen en wanneer geeindigd? Dat is nog geheel onbekend; denkelijk bestond dit verband in de 10de eeuw; dit is tot nog toe alles wat men dienaangaande weet.

„In de vreeselijke tijden der Noormannen zullen wel niet veel groote gebouwen gesticht zijn; maar het tijdvak van de invoering van het Christendom tot na Karel den Groote, was een tijdvak van ontwikkeling geweest. Wat is er toen in het tegenwoordige Nederland gebeurd? Tot nog toe is alles duister; maar wij vermoeden op niet onwaarschijnlijke veronderstellingen, dat er tusschen het Romeinsche metselwerk en dat van het Renkumsch verband, een periode voor eene technische kunst heeft bestaan, die zich van beiden onderscheidt, en waarbij grootendeels gehouwen steenen, welzand en tufsteen zijn gebezigd geweest.

„Te Renkum vonden wij dat een deel der kerk van tufsteentras was opgebouwd, en hier te Oudorp heeft men in de dikte der muren en boven de gewelven stukken rooden zandsteen en ook hier en daar tufsteen gevonden, denkelijk van afbraak van oude gebouwen afkomstig, die wat meer dan gewone huizen zijn geweest; want toen, en nog lang naderhand, waren die van hout gebouwd. Men laat geen bouwstoffen van ver verwijderde plaatsen komen voor een onbeduidende stichting. Daar is dus vóór den opbouw van den Oudorper toren een tijd geweest waarin men aanzienlijke gebouwen in zand- en tufsteen optrok. Is daarvan hoegenaamd geen spoor overgebleven? Dat is het, wat wij nog onderzoeken moeten."

Tot zooverre het belangrijk verslag van den heer Rose.

Volgens Boomcamp, wiens opneming is van den jare 1740, had de parochiekerk van Oudorp de volgende afmetingen:

toren en kerk lang 104 voet,
koor lang 30 voet,

toren van buiten 20 à 21 voet dik,
kerk van binnen wijd 30 „
koor „ „ „ $19^3/_4$ voet,
dikte der muren 2 voet.

Weinig tuf-, meest baksteen van 1 voet lang, $2^1/_2$ duim dik.

Toren hoog bij gis 160 voet.

Klok hoog 3 voet, wijd $4^1/_2$ voet.

Opschrift: St lavrens ben ic van Peeter van de ghein gegooten int iaer onses heeren MCCCCCLXXXXII.

De geleerde heer C. W. Bruinvis deelt ons als zijne meening mede, dat in vermeld opschrift vermoedelijk een C te veel zal zijn.

In 1573 werd de kerk verwoest, waarvan (zegt, niet zeer duidelijk, de *Tegenw. Staat*, a° 1740) aan het verdelgde koor nog de merkteekenen te zien zijn. Op eene teekening van 1698 ziet men het koor als bouwval; ook op eene ongedateerde van later. Wanneer het is opgeruimd, blijkt niet, omdat de meeste afbeeldingen uit het westen zijn genomen.

Het koor was gothisch, en van later tijd dan de „romeinsche" (romaansche?) kerk. De kerk had aan elke zijde drie inwaarts zeer schuin toeloopende boogvensters (echt romaansch). Deze waren een 50 à 60 jaren geleden, nevens de later gemaakte ramen, nog goed te bespeuren.

De hooge torenspits, geheel van steen gemetseld, zooals nog te Uitgeest en te Heemskerk – ook te Wieringen was de spits geheel van steen – (kenmerk van hooge oudheid), werd afgebroken in 1790 en vervangen door eene lagere, met pannen gedekt.

Tegelijk met afbraak van den toren, is de klok verkocht. Pastoor Eulenbach z. g. had geen koopzin, denkelijk hield hij vast aan het jaartal door Boomcamp vermeld en ver-

moedde geene drukfeil. De klok kon derhalve in zijn oog niet zijn een reliek uit den Katholieken voortijd, en voor de bescheiden spitse, van het toen door de parochianen gebruikte kerkgebouw, was de klok niet geeigend. De toren vertoonde nog een kogel, òf er ingeschoten, òf er in gemetseld tot herinnering aan Alkmaars beleg.

Met de slooping eerst van kerk, later van toren, verdween een belangrijk stuk bouwwerk uit den grijzen voortijd, die hier nu nagenoeg niets meer achterliet. Het steenen gevaarte moge in sierlijkheid van lijnen niet geleken hebben aan het geen kunstvaardige handen later optrokken, het heeft getuigd voor geloof en offervaardigheid van een geslacht, sints eeuwen ter ruste gelegd. Getuigd ook, voor de grijze oudheid, van zeker welvaren en aanzien, waarop toen het kerspel mocht bogen. [1]

Het gebouw behoeft ons niet langer bezig te houden, vermits ons geene bescheiden ten dienste staan, welke ons daaromtrent bijzonderheden kunnen mededeelen. Met uitvoerigheid is alleen vermeld [2]) de stichting van eene vikary, door een van Oudorps pastoors in de tweede helft der 15de eeuw. Wij bespreken haar later.

De naam van een stuk weiland, wekt vermoeden aan de kerk in eigendom te hebben behoord. De naam is: „Kerkebosschen", en daaronder is een perceel weiland bekend, dat waarschijnlijk reeds aan de wateren is ontwoekerd vóór de droogmaking van Heer Huygenwaerdt, aan wier z. w. zoom het lag. Voorts vinden wij in de cavelconditiën van de Schermeer (25 Oct. 1635) sub XX: Wat gronden de gemene Polder toebehoren, vermeld: „Noch

---

1) Van aanzien, want volgens N. Holl. Arcadia (bl. 314) was dit dorp al van aanzien omtrent 1200, wanneer gravin Ada zich met haar gezin hier ophield.

2) Van Heussen. Historia Episc.

een stuck oudt Landt in de Letter F, gekomen van de kerck van Out-Dorp, groot acht Morgen, vijf hondert twee en neghentich Roeden." Dit perceel oud land, is op niet te verren afstand van Oudorp en heeft wellicht bij vroegere aanslib of terugtrekking der wateren, aan de kerk aldaar in eigendom behoord. Van de lasten, verplichtingen of fundatiën kunnen wij niets vermelden; de bescheiden, waarin zij vermeld konden wezen, zijn er niet. [1])

Alleen vinden wij in Hist. Episc. Harl. eene fundatie den 5 Oct. 1463 aan het Maria-altaar besproken. Stichter was de Oudorper pastoor Theodorus Nicolai (of Dirk Klaasz.). Wenschende de wereldsche bezitting om te ruilen

---

1) De kerk en ook de pastorije hebben nog meer grond in bezit gehad. Volgens Boomcamp, Beschrijv. van Alkmaar, 325 en vv. kregen 11 Dec. 1573 de Alkmaarsche predikanten, *Fiat* op hun rekest aan den Prins van Oranje, om „het land en inkomen der kerke en pastorye tot Oudorp" te doen strekken tot onderhoud der kerkendienaars te Alkmaar.

Aan de kerk was ook 1/4 van het schoutambacht Oudorp en Oterleek overgedragen sints 1462 voor Jan Ayriaen en Jan Pietersoen, schepenen van Alkmaar, 10 Mei 1462 dragen Wouter Bairtz., voor zich en de zijnen. Feet Heynricxd^{r} met Steven van der Hoeven haar gekoren voogd voor haar en hare erven en Jan Claassoen voor zich en zijne erven, over aan Gasthuismeesteren, aan H. Geestmeesteren en aan Ziekmeesteren van Alkmaar alsmede aan Kerkmeesteren van Oudorp (Jan Claess. en Dirck Jansz.) elk voor 1/4, het schoutambacht van Oudorp en Oterleek.

Nevens de alkmaarsche schepenen zegelen deze kwijtschelding Jacob Gherytzoen Dwanck en Jan Lambrechtssoen, als mannen der grafelijkheid van Holland, voor de overdragenden die geen zegel bezitten.

Hoe kwamen die lieden er aan? De Heer C. W. Bruinvis heeft dit achterhaald.

Claes Heynric Claessoen had in 1397 100 hollandsche schilden op het schoutambacht der beide dorpen geleend aan Jan, heer van Egmond en IJselstein, baljuw van Kennemerland en Friesland. Hiervan gaf laatstgenoemde den 6 Mei 1419 een bezegelden brief, waarin hij beloofde niet te zegelen of te laten zegelen (met het schoutszegel der ambachten), vóór en aleer hij Claes voldaan had. Van pandhebber schijnt Claes door wanbetaling eigenaar te zijn geworden.

met de hemelsche goederen, had hij tot lof en eer van den Almachtigen God en van Zijne Moeder Maria, altijd Maagd, aan het altaar dierzelfde glorieuse Maagd Maria te Oudorp, een altijddurende kapelanie gesticht en gedoteerd: met laste dat daar elke week drie H. Missen zouden worden opgedragen. Daartoe schonk hij als altijddurende donatie: *Die flosfen in de banne van Nyendorp op ten Dyck*, *die butterfen*, *Pieter Wybrantfen* ende *Ghenenfen*, allen in denzelfden banne. Zijn leven lang zou hem in deze kapelanie de institutie worden verleend; na zijn dood zou alle recht, ook dat van voor te stellen, overgaan op zijn dochterszoon Ludolphus Johannis, die een geschikt (idoneus) priester moest zetten, tot hij zelf de hoogere orden zou ontvangen hebben. Na Ludolphus' dood: jus praesentandi personam idoneam ad eamdem (capellaniam) quoties eam vacare contigerit, spectabit et pertinebit ad seniorem proximiorem heredem, de sanguine dicti Ludolphi descendentem. Hierbij zou man vóór vrouw, clericus non conjugatus gaan vóór leek. De voorgestelde moest, 25 jaren oud geworden, zich doen wijden tot priester, of alle recht en bezit ontging hem.

Akte hiervan was opgemaakt te Hoorn ten overstaan van Notaris Petrus Petri de Horen; getuigen waren Petrus Henrici en Simon Joannis Ludolf, beide Oudorpers.

Petrus Mulet (M. Petrus), van 1463–70 Proost van West-Friesland, schonk zijne goedkeuring, richtte de kapelanie op als altijddurend beneficie, verleende aan den fundator de kanonieke institutie als eerste beneficiant en bekrachtigde dienzelfden 5 October 1463 hetgeen de stichter bepaald had.

Hiermede moeten wij de lijst der fundatiën sluiten. Een inventaris van kostbaarheden of kunstrijke voorwerpen kunnen wij niet leveren.

Aangaande voornoemde fundatie is ons verder niets

bekend. Omtrent de personen, die dezen kapelanie-dienst hebben waargenomen, kunnen wij niets mededeelen. Waarschijnlijk is de dotatie en donatie bij de hervorming gealieneerd.

Had pastoor Dirk Klaasz. eene nieuwe stichting in het leven geroepen, of kwam zij in de plaats van een reeds oudere, maar die misschien was te niet gegaan? Een enkel woordje in den stichtingsbrief geeft tot deze vraag aanleiding. Daar staat: de fundator begeerde de *novo* fundare en dotare Capellaniam. Het licht derhalve voor de hand hier te denken aan eene vorige instelling of eene niet in stand gebleven, misschien wegens den druk der tijden. Ook het kosterschap was een beneficie; volgens v. H. en v. R. werd het begeven door de graven van Holland, dientengevolge had de titularis, die in 1514 vermeld is, het te danken aan den graaf – toen Karel II (V) – (terwijl tijdens zijn minderjarigheid het bestuur werd gevoerd door Keizer Maximiliaan, was de algemeene landvoogdij der Nederlanden opgedragen aan Margaretha van Savoye) dat hij met deze bediening was begiftigd. Het bracht jaarlijks op 16 of 17 Rhijnsche gulden.

Van de pastoors of hunne wakkere medehelpers, die vóór de hervorming hier de kudde des Heeren verzorgden, zijn maar enkelen, althans bij namen bekend, en vóór de 14[de] eeuw is niet eens een naam van een die overleed of wegtrok op te geven.

In 1314 overleed Theodorus dictus de *Oue*, presb. in Oudorp. [1]) Dit weinig zeggend woord is alles wat van dezen voorts onbekenden priester wordt vernomen. Heette hij de *Oue*, wegens langdurig verblijf alhier, dan heeft hij de kasteelen Middelburg en Nieuwenburg zien verrijzen. Hij heeft dan in 1300 met de parochianen en heel de

---

1) Bijdr. v. H. X, 407.

christenheid het jubilé van 't eeuwjaar kunnen vieren, in de bulla van Bonifacius VIII: *Antiquorum habet fida relatio*, voor dat jaar afgekondigd en voor elk eeuwjaar vastgesteld.

Wellicht is deze Theodorus de Oue aangeduid, omdat zijn opvolger in 1323 hier aanwezig, eveneens den naam van Theodoricus droeg. [1]) De bijvoeging presbyter, achter beider naam, sluit de betrekking van pastoor of cureit geenszins uit; zij verzekert echter niet dat beide Theodorici daarmede zijn bekleed geweest. Bleef hij hier tot 1338, dan is in zijn tijd waarschijnlijk Koedijk een kerspel geworden en a° 1323 aldaar tot eersten pastoor benoemd Nicolaas de Rensborch, die in 1338 met Jacob van den Dam zijn kerk ruilt tegen die van Zevenhoven. [2]) Zevenhoven behoorde tot de proostdij of aartsdiakonaat van de St. Janskerk te Utrecht.

Het schijnt dat Theodoricus is vertrokken of overleden in 1338; indien hij de pastoreele functie heeft waargenomen, had Theodorus Schrevelius (Dirk Schrevelt, de 22ste Abt van Egmond) hem benoemd.

Na Theodorus vinden wij a° 1338 vermeld: Wilhelmus, met dezelfde bijvoeging presbyter; is hier te denken tevens aan een parochus, dan is zijne benoeming geschied door den abt van Egmond Hugo Mensonis van Haarlem. Slechts korten tijd was hij in Oudorp, reeds in 1340 werd hij door den dood opgeroepen. Laten wij hopen, dat voornoemden behooren tot het getal gelukkigen, in den Heere gestorven, gevolgd door hunne werken, al is in latere eeuwen de herinnering aan die werken niet bewaard.

Na 1340 is er eene leemte, vacature zal er niet zijn ge-

1) Bijdr. v. H. III, 367.
2) Id. III, 132.

weest, maar de namen ontbreken. In het jaar 1407 ontmoeten wij den naam van Hugo Gerardi, curatus ecclesiae parochialis in Outdorp. Ook was hij Procurator Praepositurae West-Frisiae. [1]) Waarschijnlijk was hij uit Haarlem, misschien uit een koopmans-geslacht, ten minste hij bedacht Haarlem en de Sint Baaf. Hij stichtte er eene vicarie aan het S. Nicolaas-altaar - van het Comans-gild (coman = koopman). Aan dat altaar (communiter altare mercatorum nuncupatum) zou wekelijks één H. Mis worden opgedragen. Tot bedienaar van deze vicarie had hij gesteld een priester uit zijne familie. De deken en de procurator van St. Nicolaas-Broederschap hadden na zijn dood het collatierecht. In het jaar der stichting werd zij goedgekeurd door Frederik van Blankenheim, Utrechts bisschop, en deze institueerde primaria vice den stichter als vicaris.

Misschien waren de vruchten der vermaking later onvoldoende tegenover de lasten. Voor 1574 is aangeteekend omtrent dit altaar: S. Nicolai est mercatorum, qui solent dominicis et festis diebus habere missam, nunc non. Possessor van het beneficie was toen Simon Gansius.

Vermoedelijk heeft pastoor Huig Gerritz., die Haarlem's kerk bedacht, zijne eigen parochiekerk niet vergeten; gegevens ontbreken om een ander woord dan „vermoedelijk" te bezigen.

Zoo deze pastoor na 1407 nog een aantal jaren de herderlijke zorg hier heeft waargenomen, dan kan zijn onmiddelijke opvolger zijn geweest, de reeds genoemde de honorabilis et discretus vir, Theodoricus Nicolai, wegens de fundatie der kapelanie in 1463 loffelijk vermeld. De fundatie-brief doet vermoeden dat de stichter reeds bejaard — en gevoelende dat zijne aardsche woonstede der

---

1) Bijdr. B. v. H. IV. 21 vv.

ziel het afbreken nabij was, zijn blik naar den hemel wendde. Een Oudorps-parochiebeschrijver stelt zich een lang pastoorsleven voor, zich herinnerende b. v. dat van 1677 tot 1760 het Kerspel slechts twee herders heeft gekend.

Pastoor Dirk Klaasz., was gelijk reeds uit zijne fundatie blijkt, met tijdelijke goederen gezegend. Hij erkent hier den gever van, met te schrijven: de bonis suis sibi a Deo donatis et concessis, donavit. Uit de omstandigheid dat het vermaakte land was gelegen in den banne van Niedorp, zal men misschien gissen dat daar zijn geboorteplek moet gezocht worden.

Hetzij tijdens zijn pastoraat of gedurende dat van zijn voorganger werd ons vaderland in 1421 geteisterd door de St. Elisabeth's-vloed. Daaraan was voor Bergen verbonden, het feit, bekend onder den naam van het h. bloed van Bergen. Dit, zoowel als het mirakel van het h. bloed te Alkmaar, moet de godsvrucht der parochianen hebben opgewekt, tot vrome bedevaart naar die in de nabijheid gelegen plaatsen, waar zoovelen zich heenspoedden.

Heeft pastoor Dirk Klaasz. nog eenige jaren na 1463 geleefd, dan is hij getuige geweest van de oprichting van het Karmelieten-klooster aan den Monnikenweg.

Wie zijn onmiddelijke opvolger werd, is alweer niet bekend. We stappen eene halve eeuw over met het wel en wee daarin voorgevallen, den tocht van het Kaas- en Broodvolk, den opbouw van Alkmaar's St. Laurenskerk enz. Denkelijk is ook Oudorp gevoelig getroffen, door hetgeen de West-Friesche dorpen moesten opbrengen, tot straf voor deelneming aan de beweging, ongerekend de schade, die de huisluiden aan eigen huis en hof hadden geleden.

In 1512 is weer een pastoorsnaam bekend. Nicolaus, met bijvoeging: de Alcmaria, waaruit de plaats zijner geboorte is af te leiden. Wanneer hij de cure heeft aanvaard weten wij niet, alleen vernemen we, dat hij zijne

herderlijke bediening neerlegt. Cedente cura, zegt Hist. Episc. Harl. [1]) — Abbas Egm. admisit resignationem ... factam per honorabilem virum Nic. de Alcmaria, luidt het in Bat. Sacra. Men schreef toen 1 April; dienzelfden datum van dat jaar, gaf Egmonds abt, Meindert Man, de parochie aan den vir doctus et egregius magister Everardus Rodenek, sac. th. lic. Reeds den 10 April had de praesentatie van den benoemde plaats aan den proost van West-Friesland, Everardus Zoelenbach, ten einde deze de canonieke institutie mocht verleenen.

We verwachten, dat hiertegen geen enkel bezwaar bestaan heeft, of het moest geweest zijn dat de magister Everardus een dubbelganger had. Wij lezen eenige bladzijden verder in Bat. Sacr. [2]) en in de Hist. Episc. [3]) dat A° 1512 van het wegens geringe inkomsten vereenigde St. Victors-kerspel te Obdam en het St. Marcus-kerspel te Heynsbroek, pastoor was Heer Petrus. Wij lezen tevens dat jaar en datum als hierboven, dezelfde abt Meinardus, aan genoemden Heer Petrus verlof geeft, beide geunieerde kerken om te ruilen. Cum egregio et docto viro Everardo s. t. l. pro ecclesia curata in Oudorp.

Den dubbelganger nemen wij niet aan, voor de cumalatie is evenmin grond; benoeming, afstand, omruiling, alles derhalve op een datum, en Heer Petrus zal te Oudorp zijn geinstalleerd, echter tot kort verblijf, evenals pastoor Everard maar voor kort te Obdam-Heynsbroek verwijlde. v. H. zegt op Oudorp: Pastor A° 1514 idem Everardus Rodenek. Pastoor Petrus zal of vertrokken zijn of tot een beter leven zijn opgeroepen.

Obdam had hij zeker voor goed verlaten, daar was in 1514, sedert al een jaar tot pastoor Ludolphus Claes.

---

1) Hist. Ep. Harl. II, 149.
2) II, 242, 431. 3) II, 153.

Pastoor Rodenek keerde dan terug naar Oudorp in 1513 en zal de zorgen hebben gelaten aan een vice-cureit, want v. H. vervolgt: vice-curatus eodem anno d. Vincentius Bartholomaei fil. De verrichtingen van den curatus zijn ons niet gebleken. De vice-cureit – volgens de bekende Informacie enz. gedaen in 1514 – was dat jaar 31 jaren oud, hij is derhalve geboren 1483. Die informacie stelt ons ook in kennis met het communicanten-tal van de parochiën, ook van Oudorp. Hier was het 120 communicanten. Het aanzien waarin dit dorp stond al omtrent het jaar 1200, was dus merkelijk afgenomen. Tegenover Oterleek onder Pastoor Jacob Claes, met 40 à 50 communicanten, moge 120 een goed cijfer wezen, Sint Pancras had meer, in 1518 wel omtrent de 300, zooveel als Obdam-Heynsbroek; beiden moesten de vlag strijken voor Koedyck-Huyswaardt, waar de vice-cureyt Martin Heyndriks, wel tot 580 communicanten telde. Neen, 120 is geen hoog cijfer, Oude-Niedorp bracht het tot 300, Bergen tot 400.

De cijfers, getuigen voor den datum waarop zij zijn neergeschreven, zijn geen afdoende maatstaf om een toestand in zijn geheel te bepalen; Beverwijk b.v. telde dat jaar 500 of 550 communicanten, een jaar 8 of 10 vroeger waren er 1000; een felle brand had de vermindering bezorgd.

Wij hebben reeds onze onwetendheid beleden omtrent hetgeen magister Everard of zijn vice-cureyt hier verricht hebben. Was hun bediening eenige jaren van duur, dan hebben zij den Zwarten hoop beleefd in 1517, en het verblijf van Christiaan van Denemarken in het Karmelieten-klooster en ook vernomen, hoe de vorst en zijne soldaten te Alkmaar in 1531 hebben huisgehouden.

Het in de hand werken der hervorming in eigen staten had niet verhinderd, dat die monarch, om zijne tirannie

verafschuwd, zijn vaderland had moeten ruimen. Hij hoopte eene verloren kroon te herwinnen. Zulke gasten als vreemdelingen te herbergen, zal wel niet de uitverkoren bezigheid zijn geweest voor de bewoners van het convent.

In de veronderstelling dat mr Rodenek en zijn vicecureit jaren hebben gearbeid, kunnen wij aannemen, dat zij getuigen waren, hoe de hervorming in ons vaderland vorderingen maakte. Voor hunne opvolgers was het nog meer taak en plicht, af te weren en te behouden. Te schrale voorraad bescheiden geven ons daaromtrent geene verzekering, evenmin wekken zij vermoedens van een te kort schieten aan hunne taak. Droeve dagen waren in het verschiet, de beeldstormerij zou Oudorp niet vergeten op haar heiligschennenden tocht. Eene opflikkering van hoop zal er geweest zijn, toen Don Frederik, bij Alkmaar's beleg, hier zijn hoofdkwartier opsloeg; een vleugje verdwenen bij het ontzet der stad. Maar wat hier ook der verwoesting en den vlammen is prijs gegeven, aan het aloude geloof bleven de beroofden en geplunderden getrouw.

Hier veroorloven we ons het kader eenigszins te verruimen en een blik te werpen op den algemeenen toestand. Geene gemeente, geen kerspel is aan de gevolgen der feiten ontsnapt.

(Wordt vervolgd.)

J. L. A. NABBEVELD, *Past.*



NICOLAUS VAN NIEUWLAND, BISSCHOP VAN HAARLEM, AAN DEN GEHEIM-RAAD DES KONINGS, AANGAANDE DE FRANCISCANER ZUSTERS VAN BURGT OP TEXEL. — 6 Aug. 1570.

Hooge Edelemogende Hoochgeleerde Heeren. — Wij hebben onlancx ontfangen zeeckere besloeten missive van date den 21en Julij laetsleden mit zeeckere supplicatie die Co. Mat. gepresenteert van wegen Susteren Anna Pietersdhr., procuratrice, Anna Philippsdhr., Sr Marië Henricxdr., alle drie geprofessyde conventualen van der derder ordene van S. Franciscus int convent van Sinte Agnieten upten Burch gelegen in den eylanden van Texel, in onse diocese van Harlem, met hemluyden gevoucht borgemeesteren ende schepenen van denzelven eylande, mitsgaders Cornelis Willemsz. als gecommitteert voecht over voors. clooster, ende noch zeeckere andere stucken, daeraen gehecht, bij welcke missieve Uwer Moge E. ons ordonneert te voersien ende sulke ordre te stellen aengaende 't different in de voers. supplicatie geroert, als wij bevinden zouden nae redenen te behooren.

Ende alsoe wy, achtervolgen ons advijs laestmael aen Uwe Mog. Ed. gesonden, te raide ende oock sonderlinge van noode bevinden, die conventualen ende gued uyten voers. convente van Texel tot Leyden in Sinte Barbarenconvent gevoert ende gebracht, wederomme te doen transmigreren ende brengen int voors. convent van Texel: Soe hebben wij onsen fiscael geauthoriseert ende gecommitteert, omme 't selve te effectueren; den welcken volgenden dyen Heer Henrick Paedts Anthonijsz., Pater, ende Suster Anna Jansdhr., mater van 't voirs. convent tot

Leyden 't gundt voirscreven is tot verscheyden stonden heeft doen insinueren ende van onsen wegen doen bevelen al tselve te volcoemen. Nemaer en hebben daertoe nyet en willen verstaen, zeggende (wel contumaciter) dat zij hun submitteren ende voegen onder heur oversten, denwelcken zij noemden te wesen Broeder Floris van Leyden, tegenwoordich minister van de Minnebroeders, ende eenen broeder Pippijn, nyet tegenstaende nochtans dattet meerendeel van de voirs. conventualen gewillich ende bereyt es, wederomme te keeren in voors. convent van Texel, daer zij heur professie gedaen hebben ende met schoone woorden ende sinistre persuasien van den voers. Pater van daer geleyt zijn, als al tselve breder blycken mach bij de acten van protestatie ende insinuatie hierinne geleyt.

Waeromme versoecken wij Uwer Mog. Ed. ende requireren zeer ernstelyck by desen, omme alle vorder confuys, scandale, costen ende moyte te verhoeden, alsoe mede spoliatus ante omnia, behoert gerestitueert te weerden, dat U. M. E. eenen deurwaerder van de Co. Mat^{s} groeten raede tot Mechelen residerende in den Haige, offte van den Hove van Hollandt, (senden) die geassisteert met onsen fiscael, den voers. Pater ende Mater van Sinte Barbaren tot Leyden ende allen anderen, des noot zynde, bedwinge realick ende by feyte nyet tegenstaende oppositie offte appellatie, gedaen ofte te doen, alle die religieusen ende alle die gueden by de voers. Pater ende anderen uyten voers. convente van Texel tot int voers. convent van Sinte Barbaren ende elders gevoerdt ende gebracht, costeloos ende schadeloes te restitueren ende laten volgen, omme int voers. convent van Texel wederomme gevoert ende gebracht te worden ende aldaer te laten blijven.

Hoog Edel vermogende Hoochgeleerde Heeren God spaer U M. E. in gesontheyt.

Geschreven in onsen huyse van Abspoel buyten Leyden den sesten Augusti a° 1570.

Deur 't beveel van mijn Eerw. Heere Heer Nicolaus van Nyewlant, bisschop van Harlem; alsoe sijn werde selver nyet scryven ende kan.

By my JOHAN VAN HELMONT, priester ende capellaen van sijnder weerden.

Aen de Hooge Edele Vermoegende hoochgeleerde H.H. die president ende raden van den Secreten Raide des Conincx tot Brussel.

(Brusselsch Archief Cons. privé: Liasse 31). Uit de nagelaten papieren van Pr A. van Lommel, S. J.

PASTOOR ERENS?

Weet iemand mij op te geven, waar in Holland, van circa 1798 tot 1802, Pastoor was de Eerw. Heer Erens, geboren te 's Gravenhage, Med. Doctor te Alkmaar, na den dood zijner echtgenoote pastoor te Vlodrop en Posterholt bij Roermond. Hij zegt in zijn dagboek zelf, dat hij, wegens den door de Fransche Regeering gevorderden eed gevlucht zijnde, in Holland Pastoor werd.

Maastricht. A. J. FLAMENT.

MEDEDEELINGEN.

Alkmaarsche keuren tegen oude Roomsche gebruiken.

Te Alkmaar besloot de vroedschap den 8 Februari 1601, dat men de keur „nopende het maken vande hoetges geëmaneert zulx sal amplieeren, dat men niet alleen geen hoetgens, maer ook geen armen, houpen offte cruycen zouden moeten maken, ofte het kleet over de kist leggende, met eenige groente, gecoleurde noppen, ofte yet anders te benaeyen ofte te behangen, zonder aenschouw te nemen, ofte de voorsz. hoetges etc. int weeshuys ofte elders gemaect zoude mogen wesen."

De keur, daarop uitgevaardigd, verbood opnieuw het ingewortelde gebruik van hoedjes maken, het geven van zoete melk en wittebrood bij de kisten van ongehuwd gestorvenen, het maken van ruikers en kruisen van groen of iets anders en het bestrooien der doodkisten of kleeden met kruiden; en tevens het op S. Nicolaas-avond met eetwaren, snoeperij of poppegoed op eenige plaats te koop staan, „een overblijfsel van het oude bijgeloof zijnde."

De gereformeerde kerkeraad nam den 25 Juni 1606 het besluit, de overheid te verzoeken, de alle jaren gepleegd wordende en toenemende „groote dertelheyt, superstitie en afgoderie" op den S. Jansdag, met het ophangen van kronen, om welke de kinderen roof (?) eten, dansen en loveren dragen ter eere van S. Jan, te weren. De regeering gaf hierop ten antwoord, van voornemen te zijn om eenigen der voornaamsten, uit wier huizen kronen hingen, te ontbieden en tot inhaling te gelasten. Maar het gebruik bleef bestaan, want nog den 29 December 1625 werd in eene keur, op *f* 25 boete, verboden en het maken en op straat ophangen van kronen op St. Jans-avond en het maken van gedans, gezang, geroep, getier of gekrijt op den St. Jansdag.

Den 22 Juni 1637 vond de vroedschap goed, bij keur te verbieden het sluiten van huizen van nering op heilige dagen, die niet in de parochiekerk gecelebreerd werden. C. W. B.

DE St. LAURENTIUS PAROCHIE

VAN

OUDORP.

(Vervolg van bladz. 156).

III.

In de eerste maanden van 1518, nog geen half jaar nadat Luther zijne stellingen aan de slotkapel van Wittemberg had geslagen, openbaarden zich hier te lande de eerste sporen van den invloed dier gebeurtenissen. Aldus de Hoop Scheffer. [1])

Het zou bevreemden, indien het anders ware geweest. Luther had wegbereiders, maar geen als hij, vertoonde zóó de verpersoonlijking van den opstand tegen leer en gezag der Kerk, en dat in een tijdperk van verslapping. In zijn persoon vereenigt hij de haar vijandige elementen. Hij weet wat elders woelt, en kent, die tot steun achter hem staan indien zijn aanval niet aanstonds wordt afgeweerd. Hij weet wat hij weegt, wat zijn woord vermag, ziet een terrein geopend, waar het bederf aanstekend werkt. Het is mede waar, dat wat hij met forschen greep samenbindt, later, spoedig zelfs, los laat; maar het losgelatene zoekt nieuwe samenvoegingen, eveneens tot ontbinding bestemd.

„Rome l'unique objet de mes ressentiments." Al heeft niet ieder dit in Luthers daad aanstonds herkend: wat er

1) Stud. en Bijdr. 1e dl. 1e st. 68.

uit volgde, een revolutionair optreden, stout als het zijne, heeft invloed naar buiten. Duurde het lang eer de Fransche revolutie haar invloed hier geldend maakte? En de sociaal-democratie?

Nederland was in 1518 geenszins zulk een huis met gesloten deur en vensters, dat hetgeen elders aan den man werd gebracht er niet kon binnendringen — zij het soms ter sluiks.

En dan weten we ook, dat hetgeen in Duitschland Luther in de hand werkte, eveneens hier is waargenomen. Waarom het te verbergen? De verslapping tot zedeloosheid toe, erkennen wij; ook dat een aanmerkelijk deel der geestelijkheid juist niet als zout, niet als licht, zich onderscheidde, eveneens, dat de bepalingen tegen clerici uxorati en focaristae, teekenen zijn van treurige afwijkingen. Dat in sommige kloosters de habijtdragers onkloosterlijk leefden, wordt toegegeven. Of is, hetgeen Lindanus mededeelt, een stichtend schetsje? Wij begrijpen het, wanneer geloovigen dikwijls voor het beste hielden, geen voorbeeld te nemen aan mannen, die het forma gregis zoo averechts verstonden.

Maar was Luther's hervorming nu eene tempelzuivering? — Onwaardige herders zijn tot schade en tot schande. Maar, de Kerk blijft ongerept; want zij bewijst, dat dit onwaardig gedrag in strijd is met haar leer en wet; haar doen is het kwaad te keeren en zij straft de onwaardigen. Neen, het kenmerk van heiligheid ontviel haar niet; tot staving wijst zij op een aantal leden, in hun stand toonbeelden van plichtvervulling en deugd, *omdat* zij naar haar leer leefden, en vooral op die edele gestalten, met den eerenaam van Heiligen gesierd.

Ware hervorming, die de verslapping keert, ging steeds van haar uit, en de hernieuwde bloei getuigt van haar bovennatuurlijke kracht. Zonder bezwaar, nemen we echter

aan, dat in 1518, wellicht mede in het Noorderkwartier, sporen zijn waargenomen van het geruchtmakend feit.

Humanisten, anti-clericalen, anti-monniksgezinden, anderen, die niet onderscheidden tusschen eene zaak en het misbruik, eenigen, zonder doorzicht, mompelden hunne goedkeuring. Geavanceerden en libertijnen deden gaarne mede, en licht te verleiden zielen ontmoet men op elke lengte- en breedtegraad.

Verder, wat in Duitschland prikkelde, werkte ook hier; uit dat troebel water viel een stuk abdijgoed of kerkzilver op te visschen. Dan is er nog iets, wat men noemt: „la note de la chair." La note de l'or et la note de la chair, klinken luide door het reformatorisch hooglied der 16e eeuw.

Wel zeker kwam het binnen onze grenspalen. Woelden reeds vóór 1518 geen heterodoxe ideeën door de hoofden? Laat ons zien. Tegen de aflaten, Luther's stokpaardje — en hij wist eerst niet wat de aflaat eigenlijk is — viel men al uit in 1517, ja in 1512. In laatstgemeld jaar, waarin heer Everardus Edinck, Oudorp stelde boven Obdam, werd in den Haag ten vuurdood verwezen Herman van Rijswijk, priester en magister. Steilgeloovig is Luther, vergeleken bij dien man, die een persoonlijk voortbestaan hierna wegcijferde, Christus durfde schelden: Simplex fantasticus. Bij den orthodoxen Protestant komt hij echter niet in aanzien, al was het enkel om zijn spotwoord: ficta Biblia. [1])

Te Utrecht is het hoofd der Hieronymieten-school, Hinne Rode (leermeester van den ongelukkigen Pistorius) suspect; de dominicaner broeder Wouter, heet er de luthersche monnik. Vroeger had te Groningen, Wessel Gansfort († 1489), zóó verdacht geschreven, dat Erasmus

1) Moll. Kerkgesch. 2de dl. 3de st. bl. 107.

er heel wat van de meeningen van Luther in ontdekte. Een kwart eeuw later in 1515 of '16, bekruipt twijfelzucht den bekenden Menno Simonsz. Gellius Faber, nog vóór dat Luther in Saksen als hervormer optrad, preekte reeds het Evangelie, zuiver van het zuurdeesem des Pausdoms, aan de Jelsummer parochianen. [1])

De invloed zal wel naar beneden zijn afgedreven, en weer verder toen in 1520 in vertaling uitkwam: „Die thien geboden Gods, gepredickt door doctoer Martinus Luther." En lieten de rederijkerskamers zich, wat later, onbetuigd?

Zijn dit nu allen breede scharen, dichte drommen? Eerder denken wij aan luidsprekende woordvoerders op goed uitgekozen punten, aan groepen die het zaaisel verder brachten, het liefst bij degenen aan wie het: „pecca fortiter sed crede fortius" behagelijk in de ooren klonk.

Of waren niet in 1587 de Hervormden slechts 1/10 der bevolking? Verzekerde niet Oldenbarneveld in 1618, dat de Katholieken het rijkste en deftigste deel der bevolking uitmaakten? En was niet om dien tijd het platte land, vooral in Noord-Holland, grootendeels katholiek?

Deze bladzijde kan te breed schijnen bij beschrijving eener kleine parochie als Oudorp. Maar ook dáár moesten herder en vice-cureit uitzien naar hetgeen van buiten af werd ingevoerd.

Tot het gemeenschappelijk vaderland behoorende, opgenomen in de groote gemeenschap der Kerk, konden zij, die tot dit kerspel behoorden, het oog niet sluiten voor de hooge belangen, betrokken bij hetgeen er voorviel. Onze Oudorpers hadden den strijd der West-Friesen tegen de Graven aanschouwd, deels meegemaakt. Ware er in de dagen van woeling een Ziener opgestaan, die een sa-

---

1) Stud. en Bijdr. Iᵉ dl. 1ᵉ st. bl. 59.

mengaan voorspeld had van het godsdienstige vraagstuk met het staatkundige: hij zou voorspeld hebben van een Alcmaria Victrix, dat den afdeinzenden Spanjool, ook een verdediger van Holland's Graaf, in de ooren zou klinken.

De dwaling wilde vooruit, ondanks de pogingen om haar te fnuiken. Plakaten schrijven voor, hoe te handelen tegen de ketterij. Waren ze overal en voortdurend in al hun scherpte uitgevoerd, gewis de beteugeling ware alleen een kwestie van tijd geweest; maar toen alle Nederlandsche gewesten voor goed onder één vorst Karel V vereenigd waren, schreef men reeds 1543.

En hoe ging het in Noord-Holland?

Sacramentaristerij, Wederdooperij, Zwinglianen, Lutheranen, zijn woorden, het meest voorkomende in de verordeningen tegen de ketterij uitgevaardigd, hoewel de grenslijn tusschen de sekten niet altijd even scherp getrokken is. Wat zien we in de steden?

In 1524 worden te Amsterdam ingedaagd pastoor Simon Pieters met zes sacramentisten, waaronder zelfs twee vrouwen. Maatregelen worden genomen, hoewel niet alle conventikelen verdwijnen. Te Haarlem is in 1526 Georgius de „Basconter" van Amsterdam; „met de musiek, prent hij tegelijk de quade opinie in, ook onder de familie van den scout"; later verzorgde de minderbroeder Floris het kuddeke, toen daaraan de Basconter ontviel. [1])

In de Zaanlanden helpen de weteringen om anabaptisten-leiders per schuit, aan opsporing te onttrekken. De kapel te Crommeniedyck werd bediend door Cornelis Pieters, „gereputeert verlicht te wesen van Luters duisternisse, uyt fame van conversacie met suspecte personen." Te Monnikendam is weinig ijver bij de regenten; de stads-

---

1) Stud. en Bijdr. 2de dl. 2de st., bl. 294—96.

secretaris leent zijn tabberd, als een kettersch leeraar er in het openbaar preekt.

Naar Enkhuizen deed zelfs Jan Beukels (van Leiden) in 1533 een preekreize, ten gunste van Munster's nieuw Jerusalem. In Hoorn beloopt Roelof Jacobs zijne straf, wegens het houden van geheime conventikelen. Van Hetersen, een priester, durft er het huwelijk sluiten van een „geprofesside nonne" met een knecht; maar de afval van den Begijnen-rector Willem Otters, scherpt deken Michiels van Woudrichem tot doortastende maatregelen.

Zelfs op Tessel is het onkruid ter sluiks ingevoerd door Willem Bruinesses, een uit Amsterdam ontvluchten monnik, daar bierbrouwersknecht geworden en „openbaerlijck getrouwt met de meid van den baas." Het kwam uit, „maar de ingesetene waren geïnficieerd van de dwalinge van Luyter." [1])

Hoeveel daden van trouw tegenover elken afval stonden: de vlugmaren verkondigden droevige feiten; zij leverden stof tot bespreking om den haard of op de markt. En niet minder deden dit de gedragingen der overheid of de verwachtingen, verbonden aan de opening van het Concilie van Trente in 1545.

Met ingenomenheid echter schrijven wij een paar regels af, gevloeid uit de pen van de Hoop Scheffer [2]): „'t Is in de Kennemerlander dorpen, langs het duin te Alkmaar, te Schagen, te Niedorp, alsof daar geen enkel priester, ja, geen enkel ingezetene was die zich aangetrokken gevoelde tot de hervorming."

Deze regelen zeggen meer dan eene lange lofrede.

Van de Oudorper herders uit dit tijdvak, b. v. Heer

---

1) Deze bijzonderheden ontleenen wij aan vermelde Stud. en Bijdr. Iste Dl. 1ste stuk; IIde Dl. 2de stuk.

2) Stud en Bijdr. 1ste Dl. 3de st. 303.

Rodinck, valt niets te melden; geen die in kwaden roep stond, is ons ooit genoemd. Hoe mager ook, toch mist dit negatief argument zijne waarde niet, wanneer men denkt aan vergeten namen, die in de laatste jaren weer werden opgehaald, maar die niet allen het „cum laude" verdienen.

Zoo er niet, een dertig jaar later, afwijkingen van geloof en zeden onder de herders gekomen waren, zou de geheele omtrek ook na de kerkplundering, waarschijnlijk katholiek zijn gebleven. Aanvankelijk hield ook Alkmaar zich goed. Het vonnis daar geveld tegen Lambert Dirks wegens het strafbaar feit, herberging van wederdoopers, heeft tot datum den laatsten Januari-dag 1538. Lichtpunten derhalve, tegenover duistere plekken elders. Liep een oogenblik Oudorp gevaar voor invoer der hervormde leer, dit was toen voor een wijle het karmelieten-klooster den verdreven koning van Denemarken, Christiaan II, herbergde. Die monarch, vol ingenomenheid met Luther, bezocht in 1523 Wittemberg en vertoefde ten jare 1525 in Zeeland, (ook aangeduid door Erasmus als bezet met odium capitale contra monachos) waar hij vele Zeeuwen vond, vol ijver voor het zuiver evangelie. Dat evangelie belette hem niet, den tiran te spelen en verzekerde hem zijne kroon evenmin. Zijn tocht naar Holland, kostte Alkmaar eene uitplundering; zijn spoedig vertrek verloste Oudorp van den niet begeerden gast.

Zwaarder strijd was in aantocht.

Te Alkmaar werd in of omtrent 1558 pastoor: Cornelis Kooltuin. De roep van onrechtzinnigheid, die van hem uitging, bracht gevaar ook over de omliggende gemeenten. Het duurde echter kort. Georgius van Egmond, Utrecht's bisschop, zond naar Alkmaar als inkwisiteur Nicolaas à Castro, en Kooltuin achtte het raadzaam zich te verwijderen. Ook te Enkhuizen ontmoeten wij hem. Later ves-

tigd hij zich te Embden en leidde daar anderen op in den strijd tegen de Kerk. De afvallige had tot vrouw genomen Geertruid van Foreest. Zij werd moeder van een zoon 25 April 1560. Het kind overleed 25 Mei 1560; den 28 Mei daarna daalde de moeder in het graf.

In 1555 deed Karel V afstand der Nederlanden ten behoeve van Philips II. De Oudorpers hebben den Soeverein kunnen zien, als zij zich begeven hebben naar Alkmaar, waar hij in 1561 den eersten steen legde van den Nieuwen Doelen. Neen, Philips vermoedde toen niet, dat na korte jaren Alkmaar te vergeefs zou belegerd worden door Alva's zoon.

In 1565 mocht men hopen, dat de afkondiging van het Concilie van Trente heilzame vrucht zou afwerpen. Helaas! Haarlem's bisschop, Nicolaas van Nieuwland, en ook de overige bisschoppen moesten een jaar daarna zien, hoe door het geheele land de beeldstormers kruisbeeld en altaar stuk sloegen van diezelfde kerkgebouwen, waar de canones van Trente aan de geloovigen waren uitgelegd. De pogingen om verzachting te verkrijgen der plakaten, die streng uitgevoerd, reformatorische en politieke plannen zouden hebben gesmoord, het verbond der Edelen, de inwerking der consistorien, waren kenteekens waarin men zich niet kon vergissen; maar de bijeenkomst der Edelen te St. Truyen, de wensch naar geheele godsdienstvrijheid, de vraag of men duitsche troepen zou in dienst nemen, riekten sterk naar revolutionair verzet. De aansporing gericht tot overheid en vroedschap, om handhaving der rust, zou niet meer baten; het was te laat.

De waakzaamheid van Oudorp's zielzorgers deed hen het oog richten naar Alkmaar, waar de bekende Jan Arents, de mandenmaker, in zijn binnenste apostel-aspiratie meende te gevoelen. Ook buiten de stadswallen moest getuigd worden. Te Bergen was het welslagen

gering; de Berger's wilden misschien wel eens hooren, hoe verre de korvenmaker het als spreker had gebracht, maar van de parochianen had zich geen met de nieuwigheden gemoeid. Laat ons mogen denken, dat lust tot kennismaking ook bij de Oudorpers afwezig is gebleven.

In 1566 moet hij Alkmaar ruimen; zijn werk als hagepreeker, zet hij voort bij Hoorn, Haarlem, Amsterdam; hij trekt naar de algemeene wijkplaats Embden, en eindigt te Alkmaar tijdens het beleg, als predikant, een bewogen leven.

De donkere dagen naderen; in aantocht is de storm, die ook hier verwoesting brengt. Met 1566 te schrijven, noemen wij het treurig jaar der beeldstormerij, volgens van Vloten het Geuzenjaar. Gebeurde die beeldstorm naar vooraf beraamd plan? En is dit te St. Truyen vastgesteld door de Edelen? Het godsdienstig vraagstuk werd volop een staatkundig, en het „Vive le Geus en met Oranghiën", beteekende spoedig: tegen de roomschen en tegen den Koning van Spanje!

Is het beeldstormersliedje, door van Vloten aangehaald, eene aanwijzing?

D'afgodenbeelden zijn gebroken,
Dat heeft de vive-le-Geus gedaan. 1)

Is de schuld vooral in de scheldtaal der hagepreekers, of schuilt het bij de consistoriën, die de kerken, welke, volgens haar, tot nu dienden voor afgoderij, wenschten gezuiverd te zien en dienstbaar aan den oprechten godsdienst? Zeker is het, dat het vernielingswerk over een uitgestrekt terrein, korte dagen achtereen gepleegd is, gepaard met dezelfde heiligschennende handelingen. Honderde kerken waren het tooneel van akelige onteeringen

1) Nederland, Volksopstand I, 78.

het Heiligste aangedaan; wat een onroomsch tijdgenoot van de O.L.V.-kerk te Antwerpen schrijft: „In de groote kerk zag het er uit als een hel", was op menig tempelgebouw van toepassing.

Dat tooneel der verwoesting, elders vooral in Augustus, kwam over Alkmaar in Septembermaand. Daar is Heer Hendrik van Brederode aangekomen, de man die de hoofdrol vervulde bij het verbond der Edelen; en de „kerksmijtinge" is aan de orde; bij de Minderbroeders ten „selve dage ende tijde", dat aan Brederode zekere requeste wordt aangeboden. Bij het verhoor over de zuivering van de paapsche idolatrie, waarbij in de groote kerk altaren en beelden aan stukken werden geslagen, verklaart Bartholomeus van Teylingen, schout tot Alkmaar, dat hij tot twaalf kerksmijters toe heeft weten te ontdekken, die allen voortvluchtig zijn. Er bevindt zich onder hen een timmerman, een steenhouwer (juist lieden die zich op zulk werk kunnen verstaan). Maar de eerste naam op de lijst is die van Pieter Cornelisz., predikant. Een andere verhoorde heet Heer Cornelis, een nieuwe „predikant-apostaat van Alkmaar, verloopen wezende en sedert tot Leeuwarden gestaan hebbende en vandaar hier gekomen, zijn valsche leer verbreidende."

De „kerksmijting" bepaalde zich niet tot de stad, de abdij van Egmond werd geplunderd. Te Castricum werd het H. Sacramentshuis verwoest. Te Harencarspel, te Obdam werd het opdragen der Misse eenige dagen achterwege gelaten; te Warmenhuizen was een volslagen beeldstormerij. Die feiten hadden op verschillende dagen plaats.

Te Bergen en Schoorl werden op inventaris, de kostbaarheden afgegeven aan Brederode's rentmeester. Sonnenberg, die te Bergen het eerwaardig H. Bloed van Mirakel „schandaleuselijk getracteerd" heeft, nam ze in ontvangst.

Er kwam echter iets van terug. Het kostte aan Schoorl 8 carolusgulden. Minder goedkoop komt Bergen er af, want Brederode wilde munt slaan uit dat teruggeven, en verzocht 700 gulden ter leen; hij zou rente betalen en teruggeven; maar de ingezetenen kregen van het geleende geld niets terug.

Ook de Sint Laurentius-kerk te Oudorp zou niet gespaard blijven. Heeft hier soms iemand op aanraden van vroedschap, wellicht ook op advies of voorschrift van de geestelijke overheid, tijdig gezorgd, het voorbeeld der Minnebroeders te Alkmaar te volgen? Die hadden, daags voor Brederode's komst, „de kelken en anderen hun principale affairen secretelyck gebracht in seker vriendschapshuis." Het was zaak, zooveel men kon, te onttrekken aan de handen van heiligschenners en vandalen.

Uit „Noord-Holland in het geuzenjaar", (naar de Verhooren in het Belgische Rijksarchief) van Van Vloten [1]), ontleenen we hier eenige regelen, die de schaarsche berichten omtrent de omstandigheden, eenigszins maar niet geheel aanvullen.

Thomas Bartholomeeussen, schepen, verklaart dat geleden omtrent een jaar [2]), te Alkmaar gekomen wezende de geuzen van Amsterdam over Sparendam, „groote force ende geweld gedaan hebben in het klooster van Heiloo en elders; zijn gekomen op zekeren avond omtrent de 10 uren, diverse nombre van peerden in der stad, onder welke hij verstond te zijn de kinderen van Batenborch met diverse andere edelluiden, tot omtrent 30 toe, met zekeren wagen geladen met volke strijdbaar geweer, bussen, lonten ende andersins, dewelke de portier genaamd Joachim Pietersz. van Pomeren inne gelaten heeft zonder

---

1) Stud. en Bijdr. 1ste dl. 2de st. bl. 308.

2) Het verhoor werd 6 Mei 1568 afgenomen.

weten van die van de wet. Dewelke hier deur gepasseerd wezende, hebben groot geweld gedaan nog dien nacht, zoo tot *Ouddorp* als elders daaromtrent, persecuteerende de geestelijke persoonen, kerken ende godshuizen. Maar hoe de selve door de vriesche poorte aldaar gepasseerd zijn en weet hij niet zekerlijk." (Die portier werd afgesteld = ontslagen). „Verklaart voorts dat binnen 2 of 3 dagen daarna, daar nog aangekomen is zekere merkelijke hoop geuzen te voete, met hen hebbende ook eenige wagenen, in nombre van omtrent 100, zoo hij deselve heeft zien passeeren; hebbende eenen religieux dien hij wel kende, genaamd Otto van Nierop, prior van den Convente van Egmond, met hen hebbende diverse kerkornamenten ende kleinodieën, zoo kasuiffels als andere, die ook eenige van hen aanhadden, gaande pronkende voorbij de vesten van de stad." Dat ging zonder slag of stoot hoewel enkelen er op wilden inslaan om ze het geroofde te ontnemen en de geestelijke personen te verlossen.

Portier van de Friesche poort was Claes Almensz., hij verklaart [1]: „Vóór Meidag over een jaar, naar zijn beste onthoud, 's avonds omtrent ten 10 uren, kwamen 40 peerden omtrent, die hij *om beters wille* deurliet, zoo ze buiten wilden zijn. Des anderen daags, op den Meidag, heeft hij zien passeeren voorbij de stad op 't Noordeinde, omtrent 100 personen, gestokt ende gestaafd met zekere wapenen ende eenige peerden, daarof eenige gingen voorbij de stad, monsterende met eene casuffel ende miskleêren, ende met hen leidende eenen prior van den Convente van Egmond, met zekeren roof, die zij daar en elders gehaald hadden, passeerende over de brugge, gemaekt door Claes Wybrants, timmerman, ende daer geleid mits d'inconvenienten van des daags te voren."

1) Stud. en Bijdr. 1ste dl. 2de st., bl. 317.

Dat „monsterende met eene casuffel enz." schetst ons den uittocht.

Het plunderwerk zal zich wel hebben toegedragen gelijk elders; wat niet tijdig geborgen was, werd gebroken en onteerd. De hervormde preek werd in daden vertolkt; men had leeren verafschuwen en beschimpen; de daad lag voor de hand, zegt Van Vloten [1]): die beelden van hunne voetstukken te rukken en die Hostiën te vertrappen. Men kan veronderstellen, dat het Karmelietenkonvent van een bezoek niet verschoond zal gebleven zijn. Toch zal de hand er weinig hebben gevonden om te vernielen, ten minste, indien aangenomen wordt, dat reeds in 1563 het bezit was overgegaan op den Prior te Haarlem, die de meubelen daarheen deed wegvoeren.

Uit Claes Almensz. getuigenis, kan als datum der kerkschending te Oudorp gedacht worden aan den nacht van 30 April op 1 Mei 1567.

De keuze der vigilie van St. Philippus en Jacobus voor zulk een ommegang buiten Alkmaar's veste, doet denken aan een akeligen toeleg, als we bemerken, dat 1 Mei voor Alkmaar Hoogtijddag was en dat dan de omwonende dorpelingen daarheen stroomden. Want tot gedachtenisviering van het mirakel, in 1429 binnen de groote kerk geschied, was telken jare „ommeganck of Processie van het H. Bloed, op St. Philippi en Jacobi-dag, zijnde de 1 Mey." In 1572 werd deze processie voor het laatst langs de openbare straat gehouden.

Wordt de uittocht naar Oudorp echter gesteld op 26 April, dan vervalt de gedachte aan dien bijzonderen toeleg. Tot vaststelling van laatstgenoemden datum helt over de Heer C. W. Bruinvis — zoo volkomen vertrouwd met de lotgevallen Alkmaar — in zijn geschrift: „*Te Alkmaar*

---

1) Ned. Volksopst. I, 69.

in den Geuzentijd, 1566–1572" [1]), blz. 12, naar aanleiding van het getuigenis van Th. Bartholomeessen.

Er kwam een eind aan dezen boozen tijd. Hendrik van Brederode nam de wijk naar Duitschland en er kon aan herstelling van het geschondene gedacht worden. In plaats van zelf te komen zond Filips den hertog van Alva. Wij zijn den tachtigjarigen oorlog genaderd. Onder de leuze van:

Dat ik tot geenen tijde
Den Koning heb veracht,

zou de Prins van Oranje de ziel van het verzet wezen. Alkmaar kwam 28 Juni 1572 aan zijne zijde; te Dordrecht werd de prins door de Staten van Holland in Juli verklaard tot stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland. Daar werd tevens verordend: „de goederen van kloosters ende kerckensgoud ende zilver in de steden te brengen."

Om oorlog te voeren was geld noodig. Een nieuwe tocht op buit werd derhalve aan de orde gesteld. Het platte land was met de onteigening niet ingenomen. Hoor maar eens den eerzamen van der Woude [2]): „ende het [geld] niet spoedig quam, soo synder sommige soldaten ghecommitteert twee ende twee of drie na het een Dorp voor, ende het andere Dorp na; daer zy de ciboriën ende andere Kerckelycke Juweelen uyt de kercken ende kloosters haelden."

De kronijkschrijver vermoedt, dat er ongebondenheid onder geloopen heeft. Zweefden hem de tooneelen voor oogen, voorgevallen in het Minderbroeders-klooster te Alkmaar; en het wegvoeren van den gardiaan Daniel van Arendonck met zijne gezellen, die gevankelijk zijn weggebracht en te Enkhuizen voor hun geloof getuigd hebben tot in den dood aan de galg?

---

1) Niet in den handel. 2) Kron. van Alkm. 57.

De uitvoering van het bevel deelt v. d. W. in de volgende woorden mede: „In desen onrust wierden de kloosters binnen ende *buyten* onse stad (Alkmaar) mitsgaders de kercken van de resteerende juwelen, kleynodiën ende al het cieraat beroofd."

Ten tweede male werd nu Oudorps kerk leeg gehaald. In den omtrek zal hetzelfde wel gebeurd zijn; en bleef Koedijks kerk bij den eersten beeldstorm gespaard, nu zal zij de beurt niet ontgaan zijn. Was er nog iets weg te halen uit het Karmelieten-klooster? Men kan veronderstellen, dat een tweede bezoek de destructie heeft voltooid. 1572 wordt aangegeven als het jaar waarin de verwoesting is geschied. Kerk en klooster waren van hare sieraden ontbloot; het klooster is niet herbouwd. Van tijd tot tijd opgedolven steenen, ziedaar de eenige herinnering aan dat convent. De parochiekerk gedeeltelijk, vooral het priesterkoor, een bouwval, heeft eerst in deze eeuw voor het tegenwoordig gebouw der hervormde gemeente plaats gemaakt.

Wat echter werd vernield of geroofd, door de mannen, die in den Meinacht de Friesche poort met paarden, wapenen en wagens uittrokken, er is een tempel dien geen beeldstormershand schendt, tenzij de bewaker er van het begeert, de tempel des harten. Daaruit werd den ouden Oudorpers de schat des geloofs niet geroofd. Eere aan hen, eere aan hun zielzorger, want wij mogen uit den trouw der kudde tot de waakzaamheid van den herder besluiten.

Is deze trouwe herder, Heer Andries, dien wij voor Oudorp's pastoor houden tijdens Alkmaar's beleg? Bij het ontzet der stad en het in lichte laaie zetten van Oudorp moet hij dan, verdreven of tot vluchten genoopt, een schuilplaats hebben gezocht en gevonden binnen Amsterdam. Slechts kort overleefde hij last en wee der gedwon-

gen uitwijking, want wij tellen hem bij de 70 geestelijke personen, die volgens Opmeer, alleen in den jare 1573 binnen de stad van hartzeer en droefheid overleden zijn.

In *Bijdr. v. Haarl.* XVII[e] deel, bl. 437, worden enkele namen opgenoemd van *verdreven priesters*, te Amsterdam in dat jaar overleden en begraven. Blz. 437 lezen wij: Heer *Andries van Oltrop* by Alcmaer, begr. 16 Octobris 1573. Oude kerk.

Dat Oltrop heeft zooveel van Oudorp, dat moeilijk eene andere plaats kan bedoeld zijn, te minder wegens het bijvoegsel: *by Alcmaer.* Met Oterleek is Oltrop minder eensluidend en vóór de drooglegging van Schermeer en Huygenwaard kan moeielijk *Oterleek by Alcmaer* gezegd worden.

Nog was het einde der beproevingen niet gekomen. De opstand in de noordelijke provinciëen werd geregeld, tegen over Alva's gezag moest een nieuwe orde van zaken worden gevestigd; met dat doel waren de Staten van Holland in Juli 1572 vergaderd geweest, hadden er Prins Willem, als Stadhouder van Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht erkend. Op zijn beurt had de Zwijger Dirk van Sonoy tot zijn goeverneur in Noord-Holland benoemd. Om de Katholieken over te halen, zich tegen Koning Philips te verklaren, werd als lokaas, dit artikel in de overeenkomst opgenomen: de Hervormde zoo wel als de Roomsche godsdienst zou vrij uitgeoefend worden, zooals de overheid dit gevoegelijkst zou oordeelen; niemand zou om zijn godsdienst bemoeilijkt worden, geestelijke personen zouden ongemoeid blijven, ten ware zij zich als vijanden betoonden.

Wel moet de partij van den opstand tegen Spanje, zich in aantal zwak hebben gevoeld, wel was besef aan hulp van katholieke krachten, om het verzet met kans op sla-

gen vol te houden, levendig, dat zij godsdienstvrijheid in haar vaandel schreef.

De leuze hield maar kort stand; toen het verzet tegen Philips II in Holland de bovenhand kreeg, werd al wat omtrent godsdienstvrijheid voor de roomschen op het papier was geschreven, weder uitgewischt. Alkmaar had de prinsevlag geheschen, maar vreesde, na Haarlem's overgave, genoodzaakt te zijn zich weder aan 's Konings zijde te scharen en spaansche troepen in te nemen. Doch „Met Alkmaar voor den Prins", zoo sprak de burgemeester Floris van Teylingen; en de keuze was beslist. Men weet niet of de meerderheid der bevolking eveneens dacht?

's Prinsen-volk, ten deele Schotten, vreemdelingen derhalve, en, zegt Hofdijk [1]), niet weinig geuzen-element, met Jacob Cabeliau aan het hoofd, wordt binnengeleid. Onder de kapiteins is er een wiens veelzeggende naam is: Dirk Duivel.

Oudorp zou de kansen zien van den strijd; dáár is het hoofdkwartier van Don Frederik, Alva's zoon. De kerk, na tweemalen het doel van beeldstorm en berooving te zijn geweest, wordt als een ontwijd heiligdom beschouwd. Hare ruimte wordt gebruikt voor magazijn van oorlogsbehoeften. De „lantneringe ende bouwerie", worden gestaakt met 21 Augustus, den eersten dag van het beleg. De lantnering is nu, dienst te bewijzen aan den aanvoerder of zijne onderbevelhebbers Romero, Braccamont, Mendoça, den heer van Noircarmes enz. met hun 40 à 50 vendels.

Sint Pancras heeft ook eene legerafdeeling Duitschers, zes vendels, onder commando van Kolonel Polwyler en niet minder Walen. Huiswaard is bezet met Spaansche troepen

1) Alkm. Vict. bl. 18.

onder Don Ferdinand; Koedijk herbergt twintig vendels Walen en Bourgondiers, aangevoerd door den baron de Ligne en Henri baron de Chevreaux. Oterleek is spaanschgezind. Sonoy, die het weet, doet achter het Oterleeker eiland den Huygendijk doorsteken en daar eene schans opwerpen. Maar wat uit de Schermeer te dicht den Galgendijk nadert, stelt zich bloot om bestookt te worden.

Oudorp was in een legerkamp herschapen. Van daar uit, werd het sein gegeven tot zoo menigen aanval, met dapperheid volvoerd, maar met moed afgeslagen. De honger zou de stad, die het zwaard niet tot overgave bracht, dwingen. Maar het spaansche leger kreeg te kampen met een vijand, die voor geen zwaard wijkt en even geducht is als de honger. Don Frederik vernam door zijne spionnen, dat men om hem te dwingen het beleg op te breken, de sluizen openzetten en de dijken doorsteken zou. Deze waarschuwing, zegt Mendoça de dappere Spanjaard, die de pen even goed hanteerde als de degen, noopte tot opbreking van het beleg. Eene moeilijke taak, met evenveel moed als volharding door Juliaan Romero volbracht. Moeielijk toch was zij, niet om het waterig terrein slechts, maar ook door het volk, dat de geuzen over de dorpen nabij Alkmaar hadden verspreid. Dag en nacht was het Spaansche leger nog bestookt geworden uit de schansen door Sonoy opgeworpen te Rustenburg, Huygendijk, het drassige Broek op Langedijk, Schoorl en Crabbendam.

De dijken waren doorgestoken, door de hulpe der wateren was Alkmaar gered; het stroomde van noord, van oost, van alle zijden binnen de legerplaatsen der Spanjaarden, gedwongen voor dien aanvaller te wijken. Het oog der Alkmaarders [1]) dat den 4 Oct. langs de overstroomde

1) Hofd. Alkm. bl. 247.

velden van Oudorp blikt, ziet dat de schansen bij den Overtoom verlaten en van geschut ontruimd zijn. Aan het noordeinde van Koedijk brandende huizen, uit Sinte Pancras krijgstuig, wagens met gewonden en convooi voetknechten. Van den Galgendijk werpen de Spanjaarden nog eenige goed gewapenden in schuiten, steken het Seggelis over om de post aan het runhuis nog in te houden. Ook uit Oudorp trekken ruiters en knechten af, de stad voorbij, naar Bergen.

Donderdag 8 October 1573 weerklonk het Alcmaria Victrix! Die kreet verkondigde, dat niet enkel aan Alva's geharde oud-gedienden, maar tevens aan de Spaansche heerschappij een felle slag was toegebracht. De kans om water en land in zijn macht te hebben, later meester te worden van Hoorn, Medemblik, Enkhuizen was verdwenen.

Ware Alva's voornemen gelukt: „het ware met geheel West-Vriesland en het Noorder-Quartier gedaen, „en de Prins was niet het minste in staet om sig met „het overige deel van Holland en Zeeland staende te „houden." Aldus Beaufort, Willem de I^ste^, II. 385, aangehaald door Hofdijk Alcm. Vict., bl. 268.

Ziedaar de beteekenis gehecht aan het opbreken van het beleg der stad, weigerachtig om zich aan het gezag van den Soeverein te onderwerpen. Dat overigens Alkmaar met moed de aanvallen heeft afgeslagen, vooral die uit Oudorp gericht op de Friesche poort, is overbekend.

Voor de Katholieken in deze streken, was, bij opbreking van het beleg, te gelijk de hoop verdwenen, naar de inspraak van hun geweten, in rustige vrijheid den katholieken godsdienst uit te oefenen.

Alkmaar was ontzet, maar het zou aan Oudorp worden gewroken, dat Don Frederik daar zijn hoofdkwartier had gevestigd. Wij geven het woord aan Hofdijk. [1])

---

1) Alcmar. Victrix 260 en 261.

„Intusschen komen eenige stoute gezellen die nog eenmaal de rol van „cruyper” hebben gespeeld, terug van Oudorp met de tijding dat er geen vijand meer te vinden is. Dan moeten wij hem beletten er zich ooit weer te nestelen, oordeelen eenige al te voorbarig ijverende burgers en soldaten, en zij vallen ten Dronkenoord den boom uit, zetten ten Galgdijk weder aan wal, en rukken langs dezen en den Omloopdijk op het dorp aan. Kapitein Lepels vrijbuiters en hunne medekruisers bespeuren dat nauwelijks, of de galei komt met de andere vaartuigen toegeschoten en zij brengen een hoop krijgsvolk te land dat zich met de stedelingen vereenigd. Een dikke zwarte rook stijgt weldra naar alle kanten in breede wolken uit het Oude dorp omhoog, en de natte daken kunnen wel den smook verdikken, maar toch geen weerstand bieden aan het in de woningen geworpen vuur. „Oudorp staat in laaien brand!” Op ieder anderen tijd zou zulk een kreet de hulprijkste meewarigheid hebben opgewekt; thans wekt het over het algemeen een vreugdegevoel, al ergert het ook de Magistraat, wier advys, ware het gevraagd voorzeker niet in dien zin had geluid.

Ook het gehucht Huiswaart wordt mede door stedelingen en vrijbuiters — veiligheidshalven naar hunne wijze van beschouwing — in kolen gelegd.” Indien zij niet reeds vroeger werd omgehaald heeft de kapel aldaar, in dat lot gedeeld.

Ontlokt die moedwil eenig verwijt aan Hofdijk, die in het begin van zijn verhaal den lezer voorhoudt wat elk Spaansch bevelhebber zoo al op zijn geweten heeft? Wekt het lot der weerloozen, boven wier hoofd hun huis wegbrandt, eenige meewarigheid? Zoo ja, dan bleef verwijt en meewarigheid in zijn hart besloten. De pen vond geen andere woorden dan deze: „dat zijn nu eenmaal de schaduwen van dezen gedenkdag.”

Nog eene andere schaduw zou voor het einde des jaars, een donkeren Decemberdag nog meer verdonkeren. Tijdens het beleg had een boosaardig wijf de schuilplaats verraden (het huis van een kransbakker in den Langstraat), waar de edele pastoor Eylard Dirksen Waterland, op eene week na, een vol jaar zich had verborgen. Ook kapelaan David Leenderz. had zich schuil weten te houden Van geheime samenspanningen met den vijand, weet niemand iets te zeggen. Wel is het bekend, dat deze beide volijverige priesters, voor het einde des jaars jammerlijk werden opgehangen.

Ook Oterleek, waar de domme boeren zeer Spaanschgezind waren, naar Hofdijk [1]) verzekert, was, niet in de roes van het ontzet, maar op last van Sonoy [2]) in vlammen gezet. Slechts twee huizen bleven gespaard, „die", zegt van der Woude, „mijn Groot-Vader Cornelis Joannis bij den gouverneur Diderick Sonoy verbad."

Oudorp was dan eene rookende puinhoop. De vrees zal den dorpelingen hebben ontraden, spoedig den herbouw te beginnen; maar elders hunne tenten op te slaan, was toch slechts eene verhuizing der ellende. Bij droefenis in vorige eeuwen, was 's Heeren huis voor hen ten troost geweest; nu was het ten deele een bouwval, ten deele een leeggehaald en verlaten oorlogsmagazijn, vooraf geplunderd en ontheiligd. Verzoening had aan het gebouw zijne gewijde bestemming kunnen teruggeven, maar het recht tot godsdienstig gebruik werd ontkend.

In de maand van Alkmaar's ontzet, werden de katholieken buiten hunne rechten gesteld. De Staten van Holland, die al in 1572 zich gedroegen als met soevereine macht bekleed, hadden de in hun oog te milde resolutie

1) Alcmar. Victr. 44.
2) v. d. Woude. Kron. v. Alckm. 74.

van dat jaar, welke vrijheid van godsdienst toestond, teruggenomen.

Voorloopig werd op de dagvaart, in Oct. 1573 te Leiden, de openbare oefening van den Katholieken godsdienst geschorst, ofschoon — overmaat van vrijheidszin — die in bijzondere huizen geduld werd. Nog enkele jaren, en dat lijdelijk gedoogen zou ondragelijk heeten. In 1581 werden dan ook alle bijeenkomsten van Katholieken tot godsdienst-oefening in kerken of huizen, verboden, en ook het dragen van geestelijke gewaden. De vrijheid-brengers hebben op het stuk van godsdienst, den roomschen medeburgers zoo goed als geene vrijheid willen laten. Het is niet bij een simpel verbieden gebleven.

Geen bemoedigend vooruitzicht voor Oudorps katholieken. Toch zijn zij teruggekeerd naar de plek waar hunne voorouders den strijd des levens hadden gestreden; ze hebben wat in puin lag, weer opgebouwd. Is bij het optimmeren niet de vraag gedaan, hoe lang het nieuwe dak zou houden? Het heeft gehouden en hun geloof – dat niet in puin in de harten lag – ook.

Alva, de strenge hertog had plaats gemaakt voor den zachter gezinden Requesens; en het begin van 1574 kenmerkte zich door voordeelen, welke de Spanjaarden behaalden. Sonoy kommandeerde metterhaast aan de dorpsschouten, mannen te zenden — van 4–10 uit elk dorp — met praam en schop, om de schansen te Schoorldam en elders te versterken. Ook aan verdediging te water werd gedacht. Kleine glaykens en schuyten zouden op de meeren dienst doen. Het landvolk wel het meest, wenschte, dat het flauwe schemerlicht, dat in de volgende maanden op vrede deed hopen, mocht blijven. Maar dat licht verdween.

Anno 1575 kwam als jubeljaar voor de Katholieke wereld, jaar tevens van gebed. Wat gebeden zullen er bij het opdragen der H. Geheimen zijn gestegen uit die schuur-

kerken waar thans de katholieken hier en elders moesten schuilen. Het uur der uitredding was nog niet geslagen. De inkomsten van Egmond's Abdij b. v. werden toegewezen aan de Leidsche Universiteit, opgericht na ontzet der stad, wel voornamelijk met het doel, de nieuwe staatskerk van staats-predikanten te voorzien. Te Haarlem won de geuzen-partij veld, ondanks den ijver van bisschop van Mierlo, ondersteund door velen, zoo uit de geestelijkheid als magistraat.

De vorst die, tegen Januari de wateren tot ijsvloer maakte, deed Sonoy vreezen, dat de Spanjaarden die vrije baan zouden gebruiken, hunne schade in het Noorderkwartier te herstellen. De vrees was gegrond; wel mislukte een aanval van Spaansche zijde op den dijk tusschen Hoorn en Enkhuizen, maar Sonoy hield zich gewaarschuwd, en bij den ingevallen vorst teekende hij 16 Januari 1575 eene ordonnantie op het bijten der wateren in het geheele kwartier. [1]) Dat ging van Petten langs Rekerdijk tot Alkmaar, langs Schermer tot Cnollendam en door Spijkerboorsgat, langs Beemster tot Purmerend en langs Purmerend tot Monnikendam. Er viel voor 5200 man, 15000 roeden te bijten, en elke bijt was 42 voet wijd.

Van de manschappen, die van Petten tot Alkmaar moesten bijten, hadden 191 Koedijkers en Pancrassers 860 roeden voor hunne rekening. Dorpsschouten moesten ter bestemde plaatse zijn met hun volk, voorzien van wapenen en victualie voor vijf dagen. Bij *opgesteken vier-teekenen* of *klokkeslag*, moesten zij en de andere inwoners met paard en slede (een op elke 50 morgen land) ter beschreven plaats zich bevinden.

Klaagde niemand? Zoo ja, stil moest de klacht zijn,

---

1) Hofdijk Kronijk der Kennemer vrijbuiters, 248.

of er rees verdenking van onwil en dit bracht gevaar mee.

„Schouten en Capiteyen moesten zorgen dat 't volk „opvolgde, wat geordonneerd werd, op pene, dat de on„willigen, den willigen tot prijs gegeven, haere huysen „verbrant en als vyanden van den Prince van Orangiën „en 't Gemene Landt gestraft souden werden."

Dit bracht beweging in de buurten. Oudorp zelf is onvermeld onder de dorpen, die op levering van manschap werden gezet. De herbouw zal niet voltooid zijn geweest; maar angst kwam in keet en stulp toen er 22 Januari 1575 doorbraak ontstond in Huygendijk en in Galgendijk, en Geestmer-Ambacht onderliep.

Vroeg de landman, hier of elders, of het nog de moeite loonde dat vrijgevochten land te bearbeiden, ook bij Gedeputeerden zouden klachten rijzen. Toch werd het lente, en zomer ook, maar rustig werd het niet. Requesens rustte zich uit ten strijde, en Oudorpers, weer op vischvangst uit in Schermeer, zagen gewis bemande schuiten in vluggen tocht voorbijsnellen en terugijlen, toen de gewapende manschap voor Graft het hoofd had gestooten.

Fluks zond Sonoy een gewapend roei-jacht en verlangde, dat gevolmachtigden van het Noorderkwartier insgelijks zouden doen. Dit scheen hun te kras; de kosten toch, nu reeds „niet wel te dragen", zouden wel 1200 gulden per maand beloopen.

De bevrijding dreigde de bevrijden met financieelen ondergang, maar voor klacht van landzaat of gecommitteerden was Sonoy (eigenlijk een buitenlander) aan twee ooren doof. Om het land „te versekeren voor alle invasiën", ook van vagebonden en verraders, vaardigde hij in zijn hof te Alkmaar, den 25 Mei 1575 in „Princen naam een nieuwe ordonnantie uit." [1])

---

1) Hofdijk. Kron. van Kennemer vrijbuiters, 255.

In zomermaand stond nu alweer het Noorderkwartier onder de wapenen bij de wachthuizen, opgericht op bevel van Sonoy, hier de leider van het verzet tegen Philips, den wettigen Heer. De gegoeden moesten voorzien zijn van roer, kruit en lood, de geringeren, van verrejager, tweetands vork, zijdgeweer of snedige bijl. Allen moesten medebrengen nooddruft voor drie dagen.

Richten Oudorpers het oog naar de stad, daar is op de Friesche poort, als blokhuis versterkt, het waarschuwend baken opgericht. Te Huiswaard bezetten 30 Zuid-Scharwouders bij nacht, 12 bij dag, het wachthuis; nog is de wacht versterkt door huislieden van Broek O/L, 12 man daags, 24 des nachts.

Aan Koedijker-sluis waken 's nachts 70, daags 30 Koedijkers en Pancrassers; van laatstgenoemde gaat nog 10 man op wacht bij Jan Boyes (molens) op Huygendijk. De wacht op Rustenburg is bezet door de huislieden en Ursemmers, bij nachte 50, bij dage 12; hiervan gaan 10 bij nachte, 2 bij dage naar Oterleek, waar ook de huislieden waken en daar is, evenals te Rustenburg, een baken opgericht.

Wij komen op Oudorper gebied terug. „Item van een wacht op Jan Boeyes, en sal bezet werden van die van Veenhuizen met 9 man en van die van Pancras met 10 man die insgelykx een bake sullen oprichten om gesien te werden van die van Oterlik en die van Alkmaer."

De Oudorpers zijn bij deze opsomming niet meegeteld. Heeft meewarigheid hen vrijgesteld, zich bij Jan Boyes of aan de Friesche poort op hoefslag te bevinden: bij zooveel onrust, is de bouwlust gering geweest.

Waren de huizen er nog niet herbouwd? Bouwlust zal niet aangewakkerd zijn bij de herinnering aan 1572 en 1573. Het bijten in 1574, het bewaken van wachthuizen, het oprichten van bakens, sprak wel van niet geweken

troebelen, geenszins van rustige landnering. Bovendien het middenpunt, waarom zoovele geslachten zich hadden bewogen, bestond niet meer, de ontwijde kerk was aan de Katholieken ontroofd.

Er gebeurde nog iets, op niet al te verren afstand, wat schrik, geenszins vertrouwen opwekte. Gilles van Berlaymont, heer van Hierges had een inval gedaan in het Noorderkwartier en weer den terugtocht geblazen. Eensklaps deed de niet waar gemaakte bewering de ronde, van eene verstandhouding der huisluiden met Hierges. De saamgezworenen zouden wel 400 medeplichtigen hebben geteld en van plan zijn geweest „den brand in verscheyden dorpen te steecken, soo ras men den vijand gewaar werd." Op vermoeden werden landlieden uit Wognum, opgelicht en te Schagen gefolterd, zoo afschuwelijk dat wat van inquisitie en bloedraad wordt verhaald, hierbij vergeleken, verbleekt.

Het verhaal van feiten, welke in het Schager slot eene gruwelkamer ontsluiten, is buiten ons bestek, maar oordeelt Beeloo wel juist, als hij het eene groote onbillijkheid acht, de verantwoordelijkheid der onmenschelijke pijniging te laden op het hoofd van Sonoy? [1]) Waarom is dit onbillijk? Hofdijk toch schrijft: Voorzeker — toen een kreet van verontwaardiging in Kennemerland en West-Friesland opging over de afgrijselijke pijnigingen, waarmee de gevangengenomen beschuldigden werden gemarteld, had Sonoy zich onmiddelijk in de zaak moeten mengen. Dat hij dit niet deed verdient strenge afkeuring. [2])

Beeloo, verzekerende, dat de handelingen der onmenschelijke rechters, niet aan Sonoy kunnen geweten worden,

---

1) Beeloo. Noord-Holland en de Noord-Hollanders in den vrijheidsoorlog, bl. 224.

2) Kronijk der Kennemer vrijbuiters, 273.

schrijft nog: het voorschrijven der aangedane folteringen door Sonoy, komt ons onbewezen voor. De krachtmeter, door Beeloo bij het beoordeelen van bewijzen gevorderd, is ons onbekend. Wel weten wij, dat Hooft van het overzenden der ratten ter foltering, door Sonoy uit Alkmaar gedaan, zich overtuigd hield.

Beeloo gruwt ook, zóó de woeste hartstocht in werking te zien als op het Schager slot; vandaar dat hij bij het zien der bloedvlekken die uitwisschen wil. „Ook verlieze men", zegt hij, „bij de beoordeeling dezer zaak, den tijd niet uit het oog, die vrij wat ruwer en minder nauwgezet was dan de onze in de behandeling van beschuldigden." Heel goed, mits men dit ook niet vergete, wanneer er van Spaansche gruwelen sprake is.

Dan, het mogen geen arkadische toestanden zijn geweest, zonder dak konden de Oudorpers niet blijven en het bouwwerk moest worden voleindigd. Beschouwt men nog heden de oudste bouwhoeven aan de lage zijde van het dorp, dan wijzen ze — waar latere vernieuwing achterwege bleef — soms tot in kleine bijzonderheden op een zelfde plan, voor allen gevolgd. Niet alles bleef in den ouden vorm, want landaanwinning door drooglegging van Schermeer maakte aan de visscherij een einde en voor het midden der XVII[de] eeuw waren boerenbedrijf en landbouw, er de hoofdbronnen van bestaan. Maar van hun kerk bleven zij beroofd.

Intusschen gingen de gebeurtenissen haar gang: Gentsche Pacificatie 1576, Don Juan, Mathias, Haarlemsche Nonen in 1578. Bisschop van Mierlo, na nieuwe „Baafschending" genoopt door de vlucht zich te redden en het te niet gaan der bisschopszetels. Parma, de unie van Utrecht enz. staan ons voor den geest, gevolgd door de afzwering van Philips, lang voorzien en voorbereid.

Elk jaar bracht het bericht van nieuwe feiten; maar niets maakte grooter indruk dan de mare, die 10 Juli 1584 alomme rondging: te Delft was de Zwijger gevallen, slachtoffer van Balthazar Gerardsz moordaanslag. Oranje's werk was niet ten einde gebracht en tot voltooing was Leycester geenszins de man, al werd hij de nieuwe Gedeon geheeten. Deze buurten hebben den gunsteling van Elisabeth kunnen zien bij zijn bezoek aan Alkmaar in 1586. Bij het vertrek naar Hoorn waren de huisluiden uit het Noorderkwartier [1]) bij de Munniken-brug („daer doen noch de Langedycker vaert deurginc") bij honderden in hunne schuitjes. Nieuwsgierigheid zal wel de grootste drijfveer zijn geweest. Goed heeft hij aan Nederland niet gebracht; de katholieken hadden niets van hem te hopen en zijn plakaat op de zeevaart, dreigde Holland's handel en welvaart met ondergang.

Te midden van al dien druk schijnt Oudorp gaandeweg zich te hebben hersteld, maar de klok in de aloude toren riep niet meer de trouwe katholieken tot het ten deele verwoeste kerkgebouw en bezwaarlijk viel het, de H. Geheimen bij te wonen. Verbanning stond op het houden van godsdienstoefening en de verboden bijeenkomsten. Wie die godsdienstoefening bezocht, beliep boete van honderd pond van veertig groot, te betalen „aleer syluiden in justitie gehoort sullen mogen worden." (Res. v. Holl. 1587). In 1588 besloten de Staten, de hoofdofficieren aan te schrijven, te waken tegen „de gruwelen en schandalen" van het houden van openbaere scholen daer de Jesuitische en Roomsche superstitiën de jeught werden ingeprent". Zulk eene aanstoot gevende school, heeft wellicht bestaan in het niet ver van Oudorp

1) Zie Knuttel. De toestand der katholieken I, Bijlage A. p. 350.

gelegen Huiswaard, misschien wel op de plaats waar vroeger eene kapel stond.

Die school was er zeker in 1610 of vroeger en „capellemeesters" waren er toen ook. Is daar ter sluiks gekerkt? Het vermoeden is niet tot zekerheid te brengen.

Eerst omtrent 1650 werd op het dorp weer voor goed godsdienstoefening gehouden (twee of drie kerksluitingen niet meegeteld), tot heden voortgezet en sints 1880 in een heerlijk kerkgebouw met rijzige torenspits, gekroond door het kruis, symbool van lijden en strijden, maar ook van overwinning.

(Wordt vervolgd.)

J. L. A. NABBEVELD, *Past.*



DE STATIE VAN ST. MATTHIAS TE ALKMAAR.

Van omstreeks 1580 tot omstreeks 1610 werden de roomschgezinden te Alkmaar en op de daarom gelegen dorpen in hun geloof gesterkt door *Cornelis Hendriksz.* of *Kuinder*, die dan eens heimelijk vertoefde bij *Willem van Veen* in het convent der Rietwijken (het Rietwijk's provenhuis bezuiden de St. Laurenskerk, waarin te voren ook de jacobijnen van Haarlem bij hunne bezoeken aan Alkmaar herberging hadden genoten), en dan eens „bij de lombard" — denkelijk bij den lombardhouder —, geene voetreizen door dik en dun schroomende, of van 's morgens tot 's avonds met een schuitje door het land zwervende. Ook de orde der jezuieten deed sedert 1592 Alkmaar bezoeken en vestigde er in 1608 een harer leden, *Gerrit Florisz.*

Een jaar later zond de apostolische vicaris *Sasbout Vosmeer* derwaarts HENDRIK LUDOLFSZ. LOEFF, geboren te Kranenburg, vóór zijn priesterschap soldaat en in 1603 door den vicaris als pastoor te Rijswijk gesteld. Hij wordt als eerste pastoor aangemerkt der statie van *S. Matthias*, woonde in het huis *het Blauwe Paard*, aan de zuidzijde der Langestraat, dat hij ook tot kerk bezigde, en zwierf, als vroeger *Cornelis Hendriksz.*, bij dag en nacht de dorpen rond, in huizen en watermolens predikende. *Adriaan Westphalen* zegt ons, dat hij, oud en blind geworden, zijn huis resigneerde op heer *Krijn* van Assendelft (*Quirinus Costerus*, eersten pastoor der statie van *St. Laurens*); maar deze aanteekenaar verwart de pastoors der beide

statiën, o. a. heer *Krijn* den opvolger noemende van *Loeff*, eene volstrekte onmogelijkheid, aangezien de eerste in 1632, de laatste eerst den 11 November 1638, in 80-jarigen ouderdom overleed.

Hij werd opgevolgd door mr. JACOB VAN DER MOLEN, die pas den 8 April 1637 tot priester gewijd was en 11 dagen later zijne eerste mis gedaan had, en reeds in het laatst van 1644 overleed, begraven wordende in een oud wit casuifel. *Neeltje Maartensd.* had hem woning verschaft, en hij zijnen opvolger schriftelijk aanbevolen, haar in de H. Offerhande te gedenken, aangezien alles wat hij naliet — daaronder waren veel boeken — van haar gekomen was.

GERARD BRAASSEM, geboren te Hoorn, die te Leuven gestudeerd had, aldaar licentiaat geworden en als eerste in de philosofie gepromoveerd was [1]), en na *Molanus* herwaarts kwam, stierf, even als deze, in den bloei des levens, den 25 Juli 1654 (bij *v. Heussen* den 17 October 1652). Hij was lid van het haarlemsche kapittel. Tijdens zijne bediening vermaakte *Jan Cornelisz. Ransdorp*, de weduwnaar van bovengenoemde *Neeltje Maartensd.*, bij zijn den 6 November 1645 voor den notaris *Heemskerk* verleden testament, het huis *het Blauwe Paard* tot een eigen kerk aan de gemeente, op naam van *Balthasar Schouten*, mits voor zijne ziel en die zijner vrouw te bidden. Over dit huis ontstonden later moeilijkheden, die waarschijnlijk aanleiding gaven dat *Braassem's* opvolger JACOB GAAL in het laatst van 1657 Alkmaar verliet, om de eerste pastoor te worden te Tutjehorn, alwaar hij den 29 December 1688 hoogbejaard overleed. Hij was te Haarlem uit

1) Van zijne philosofische theses, den 2 September 1637 aldaar verdedigd en opgedragen aan den deken van het haarlemsche kapittel *Judocus Cats*, wordt een afdruk op satijn bewaard in het Bissch. Museum te Haarlem.

een aanzienlijk geslacht geboren en te Leuven, waar hij den 22 Mei 1653 zijne eerste mis deed, bachelier geworden.

Mr. REINIER COETENBURG, licentiaat in de beide rechten, zoon van den na 1625 roomsch geworden alkmaarschen schepen van denzelfden naam, eerste pastoor in de Zijpe en sedert 1649 zwager van *Adriaan Westphalen*, werd belast met de zorg voor de herderloos geworden gemeente. Hij doopte er het eerste kind den 18 Juni [1]) 1658, verrichtte den dienst aanvankelijk in het huis zijns zwagers aan de Langestraat, en huurde daartoe omstreeks 1660 het huis *de Blauwe Haan* aan dezelfde straat, voor *f* 140 's jaars. Hij stierf reeds den 16 September 1663 [2]) en zijn opvolger JAN BLOM, volgens *van Heussen* te Alkmaar geboren maar door *Westphalen Jan Bloem* van Heiloo genoemd, reeds den 5 Januari 1668, 40 jaren oud. *Westphalen* noemt *Bloem* zoowel als *Coetenburg* kapelaan, en spreekt ook nog van een *Adrianus Nannius de Glaudifossanus* (van Akersloot), die na *Kuinder* en *Hoogelant* (zie hierna bl. 210) Alkmaar als kapelaan bediend had, „alzoo er nog geen vaste pastoor was dan heer *Krijn*."

Maar THEODORUS OERINCK, van Emmerik geboortig, die in de lijst der pastoren *Blom's* opvolger heet, stond dezen reeds in zijne ziekte bij. Met Mei 1670, wordt gemeld, betaalde hij het laatste huurjaar van *de Blauwe Haan*, volgens het door *Coetenburg* aangegane huurcon-

---

1) Niet den 15 Mei, als, op gezag van pastoor *Kleef*, in de *Bijdragen*, XVIII, 164 noot, is vermeld.

2) *Coetenburg* had in zijne statie leden van de bekende Broederschap van *S.S. Willibrordus* en *Bonifacius*, want in een doopboek komt, meerendeels van zijn hand, een lijstje voor van 15 leden, waarvan de beide eersten zijne zusters *Ida* (overl. 1679, gehuwd met *Jordaan Stoop*, hoofdingeland van de Zijpe en Wieringerwaard) en *Magdalena* zijn. In een ander oud doopboek vonden wij nogmaals 15 maar andere namen.

tract het afgebrokene herstellende; doch *Kleef* meent, dat het huis nog 3 jaren voor kerk gehuurd bleef, en hiervoor pleit, dat *Oerinck* in 1673 het huis aan de St. Jacobstraat kocht, hetwelk sedert de kerk der statie werd. *Oerinck* werd in 1675 pastoor en kanunnik der archidiaconale S. Martinuskerk zijner geboortestad en overleed aldaar den 2 October 1691.

Hij werd hier vervangen door NICOLAAS SIERIX, geboren te Wognum, die te Leuven gestudeerd had en daar den 16 October 1673 bachelier geworden was. In het rapport van *Cousebant,* 1688, heet hij een *vir doctus, probus et facundus, Westphalen* daarentegen beschreef hem in hetzelfde jaar als laatdunkend en in opspraak levende. *Kleef* zegt, dat hij bij zijne gemeente zeer bemind en zelfs aangenaam bij de protestanten was. Hij maakte veel bezwaar om het bekende formulier te onderteekenen en had er groote moeielijkheid om, maar ging er ten laatste toe over. Met de gebroeders *Pieter* en *Maarten Cornelisz.* sloot hij een beding ten aanzien eener in 1467 door den priester *Dirk Roelofsz.* op het O.L.V. altaar in het H. Geesthuis alhier gestichte vicarij, waarvan de inkomsten sproten uit een stuk land te Broek op Langedijk; de broeders betaalden hem *f* 100.— tegen de verplichting van 5 missen 's jaars te lezen en alzoo te voldoen aan de bedoeling der stichting. De pastoor besteedde het betaalde bedrag tot het doen maken van een altaarbekleedsel van zilverlaken. *Sierix* was een groot liefhebber van bloemen, blijkende uit den gedrukten catalogus van het na zijnen dood verkochte, uit de opbrengst waarvan het r. c. armenkantoor *f* 1000,— ten goede kwam. Zijne meubelen en lijnwaad, behalve kleeding, aan de pastorie vermaakt hebbende, overleed hij den 26 Juni 1708 (bij *v. Heussen* 1709). Tijdens zijn pastoorschap werd te Alkmaar, naar wij meenen onder zijne gemeentenaren,

in 1688 ook geestelijke hulp verleend door *Theodorus Verdoes*, vroeger pastoor in de Zijpe.

Na het overlijden van *Sierix* rezen er vele moeilijkheden, omdat er te Alkmaar minstens één pastoor verlangd werd, die door den aartsbisschop van Sebaste gewijd was. De nuncius te Keulen zond *Bernardus Fox*, maar deze is, wellicht daardoor, hier niet in bediening gekomen. Om de gemeente niet herderloos te laten, werd de dienst vervuld door mr. *Johannes Heymenbergh*, die, uit eene aanzienlijke alkmaarsche familie geboren, te Leuven als vierde in de philosofie gepromoveerd was. Hoezeer aangezocht tot het pastoorschap, weigerde hij, omdat hij op patrimonium gewijd en van eene zwakke gezondheid was. Hij overleed den 10 Mei 1717 in zijn 45e levensjaar. Twee dagen te voren was hij te Rome tot doctor in de godgeleerdheid verklaard, en toen hij reeds 3 dagen verscheiden was werd hij nog tot protonotarius apostolicus benoemd; hij was ook kanunnik te Haarlem.

In November 1709 had men weder een herder bekomen in CHRISTOPHORUS (bij *v. Heussen* JOHAN CHRISTOPHORUS) SOURHUIS, geboren te Emmerik, philosophiae doctor te Keulen en bachelier te Leuven geworden, vervolgens pastoor te Wolvega en Sloten, daarna te Deventer. Wegens de kerkgeschillen had hij aanvankelijk hier met veel moeilijkheid te kampen, hoon en smaad te verduren, maar hij kwam dit te boven en mocht later zijne gemeente dienen in vrede, zijn ijver waardig.

Het bezwaar, dat zich te voren met het huis *het Blauwe Paard* had voorgedaan, moet in gunstigen zin zijn opgelost, wijl het den 22 Februari 1707 verkocht is voor *f* 715, waarvan het laatste den 4 April 1708 was afbetaald. *Sourhuis*, die even groot liefhebber van bloemen was als zijn voorganger *Sierix* en daarvoor meer ruimte wenschte te verkrijgen, besteedde dat bedrag tot aankoop

van het huis *de Mosterdpot* op het Venisse en twee woningen onder één dak aan de Nieuwstraat; van de erven nam hij een deel af, van *de Mosterdpot* deed hij de grutterij afbreken en daarna verkocht hij dat perceel weder, de beide andere aan de gemeente blijvende. Maar grooter werk kwam onder zijn beleid tot stand: de bouw eener nieuwe kerk, waarop vooral door *Cornelis Hooghuizen* en *Jan Hoogwoud* was aangedrongen, waartoe *Nicolaas Poelenburg, Pieter Hoogwoud* en de kosteres *Maartje Jacobs* ieder *f* 1000 vermaakt hadden en ook de nalatenschap van *Pieter Cornelisz. Comans* of *Cooimans* benut werd, terwijl *Cornelis Hooghuizen f* 1000 en anderen mindere sommen bijdroegen.

Tot het noodige terrein werden 2 aangekochte huizen aan de St. Jacobstraat afgebroken en werd ook een gedeelte van den tuin opgeofferd. De rooiing werd den 1 October 1728 gedaan door de twee stadsbazen, en den 10 van dezelfde maand legde *Eva*, de dochter van *Cornelis Hooghuizen*, den eersten steen van het nieuwe gebouw, aan de noordzijde van het altaar, onder de „holle pilaar." Zonder hindernis mocht de bouw echter niet voltrokken worden: het voorwerk en de ingang aan de St. Jacobstraat gaven ergernis aan burgemeesteren, waarom de bouwmeester *Daniel Kleef* den 8 Januari 1729 een gewijzigd plan aanbood, dat niet bevredigde, en den 29 weder een, dat evenmin voldeed. De burgemeesteren *Daey* en *Saskerus* kwamen daarop het werk met den secretaris *Schagen* opnemen, waarna bevolen werd het „te opzichtelijke" voorwerk dus te veranderen, dat het voorportaal en de trap naar het oxaal eene woning werd (die wel niet veel diepte zal gehad hebben) en de ingang ter zijde, nevens de kerk, ten koste van een deel van den keuken van het oude gebouw, aangebracht werd. Het Stedelijk Museum bezit eene teekening van *Kleef* met vier ontwer-

pen voor den voorgevel, bij het eenvoudigste waarvan geschreven is: *geamplecteert;* aldus is de bouw dan ook volvoerd.

Den eersten zondag van den Advent (3 December) 1730 kon de eerste godsdienstoefening in de nieuwe kerk gehouden worden, waarvan de gedachtenis bewaard bleef in het volgende opschrift op het middelste glasraam:

1730
INAUGURATUR
DOMINICI PRIMA ADVENTUS
DANIEL KLEEFF
ARCHIT.

De in Augustus 1730 gemaakte predikstoel zonder kap werd den 17 Juni 1731 geplaatst aan de zuidzijde van het altaar voor den uitgang der sacristij, doch den 15 Maart 1732 weder verplaatst voor den eersten pilaster aan dezelfde zijde. Op last der heeren *Theodorus Heymenbergh* en *Jan de Graaf* werd in 1737 een vuren en vervolgens een gladhouten klankbord aangebracht, aan den onderkant een van stralen omgeven duif toonende, en 2 jaren later een met verguld snijwerk prijkende eikenhouten communiebank geplaatst, welk een en ander door den heer *de Graaf* uit de nalatenschap van *Pieter Cornelisz. Comans* bekostigd werd.

Het altaar, waarvan *Kleef* den 4 September 1734 een model had opgesteld, was in December van het volgende jaar voltooid en, zooals thans nog in de kerk te Bergen te zien is, een fraai stuk werk, niet het minst door het schilderstuk van *Jacob de Wit*, 's Heeren verrijzenis voorstellende. Met inbegrip der *f* 500 voor dit tafereel, bedroegen de kosten *f* 2563 : 5 : 6, te danken aan de mildheid van *Grietje de Groot*, geestelijke dochter, *Catharina*

Paardebos en haar man *Jan Jacobsz. Schouten*, *Maria Paardebos* en haar man *Jan Kroonen.*

Het orgel werd bekostigd door *Hooghuizen*, het glas der kerk uit het legaat van *Pieter Hoogwoud.* De vier hoeken der kerk waren afgerond en bevat'ten, boven daarin aanwezige deuren, nissen, pronkende met beelden van de H. Maagd, den patroon der kerk en de apostelen *Petrus* en *Paulus.*

De zachtmoedige *Sourhuis*, die in 1729 reeds 450 communicanten telde, mocht zich nog eenige jaren in het bezit van een waardig bedehuis verheugen; en overleed, na 31 jaren zijn ambt alhier vervuld te hebben, aan verval van krachten den 28 Mei 1740, twee maanden vóór zijn 50-jarig priesterschap.

Sedert het begin van December 1739 was den bejaarden pastoor tot hulp toegevoegd *Wilhelm Daniël Kleef*, zoon van den bouwmeester der kerk, geboren den 26 Maart 1713 en genoemd naar zijn te Limmen begraven oudoom *Wilhelmus Kleef*, in der tijd pastoor te Graft en de Rijp. Na te Achelen en vervolgens te Geel de latijnsche scholen doorloopen en van 1728 tot 1732 onder de priesters van het Oratorie te Mechelen gestudeerd te hebben, had hij zich naar Leuven begeven om in de wijsbegeerte onderwezen te worden, daar verblijvende in het hollandsche collegie *Pulcheria* en den 19 en 20 Juli 1734 zijne stellingen verdedigende, door hem opgedragen aan den pastoor der statie van *St. Laurens* te Alkmaar *Johannes Ringers*, die hem gedoopt, onderwezen en tot de studie aangespoord had. Daarop tot de beoefening der godgeleerdheid overgegaan, had hij den 25 Mei 1736 de kleine wijding ontvangen, was hij den 15 Juni 1737 subdiaken, den 12 December meester in de vrije kunsten, in Januari 1738 bachelier en den 1 Maart diaken geworden, en den 24 Augustus van dat jaar tot priester gewijd door den

aartsbisschop van Mechelen, waarna hij den 29 September in de kerk van pastoor *Ringers* zijn eerste mis opgedragen en sedert als diens kapelaan gefungeerd had.

Na het verscheiden van *Sourhuis* stond *Ringers*, als aartspriester van Noordholland, op verzoek van *Hoogwoud*, *Schouten* en *Kroonen* toe, dat *Kleef* den volgenden dag, doch niet langer, den dienst zou verrichten. Het was de wensch van eenigen, en *Kleef* deelde dien blijkbaar, dat hij tot opvolger zou benoemd worden, en men nam daartoe aanstonds den notaris *Heymenbergh*, behoorende tot de statie van *St. Laurens* maar een man van invloed, in den arm. Maar reeds den 29 had de aartspriester van Holland, Zeeland en Westfriesland, *van den Steen* te Haarlem, twee brieven verzonden, de een aan pastoor *Fraats* te Hoorn, waarbij hem de vacant geworden pastorie werd opgedragen, en de ander aan *Kleef*, hem uitnoodigende om te Haarlem te komen. De hoornsche pastoor, den 30 zijn brief ontvangende, verzocht nog denzelfden dag te Hoorn te mogen blijven; maar *Kleef* begaf zich tot overleg, naar *Heymenbergh's* plaats in de Zijpe. Den 31 voldeed hij aan de oproeping naar Haarlem, gereden wordende door *Schouten*, maar *Kroonen* en *Leo Benning* (die zich later aan de zaak onttrok) wendden zich, met gunstig gevolg, in het belang van den postulant tot burgemeesteren. *Kleef* vernam te Haarlem, dat hij zich onverwijld naar Abcoude te begeven had, ten hulpe van pastoor *van Aalst*. Hij keerde niettemin naar Alkmaar terug, en toen hij den 2 Juni een nieuw opontbod bekomen had, schreef *Heymenbergh* aan den aartspriester, dat burgemeesteren hem medegedeeld hadden, *Kleef*, overeenkomstig het verzoek van het grootste gedeelte der gemeente, te hebben aangesteld als opvolger van *Sourhuis*, weshalve hij, om verwijdering te voorkomen, vóór Zondag 5 Juni bericht verzocht, dat *Kleef* voorloopig

vergund werd de pastoreele functiën uit te oefenen; de schrijver voegde hierbij, dat de president van Gecommitteerden Raden verzocht had te doen weten, dat, werd niet aan het oogwit van burgemeesteren voldaan, eenige priesters ten platten lande, inzonderheid die van Hoogwoud en Graft-Noordeinde, als tegen het laatste placcaat ingekomen, zouden moeten vertrekken; en voorts, dat de extra-ordinaris gedeputeerde ter vergadering der Staten van Holland voornemens was het gedrag van *v. d. Steen*, als strekkende tot kleinachting van het gezag van den aartspriester *Ringers*, ter tafel van H.E.G.M. te brengen en daartegen een spoedig redres te verzoeken. In zijn antwoord, van den volgenden dag, betuigde de heer *v. d. Steen* zijn spijt, dat burgemeesteren de voor *Kleef* zoo goede en nuttige plaatsing te Abcoude ten kwade duidden; maar dewijl zijne bedoeling verkeerd verstaan werd, nam hij er vrede mede, dat *Kleef* voorloopig de kerkelijke functiën, ook de pastoralia, zou waarnemen; hem eene zending te geven kwam hooger macht toe en vermocht hij niet. Te gelijk gaf hij, in weinige regels, hiervan kennis aan *Kleef*, aanvangende met de beteekenisvolle woorden: „God, die de kender is der Harten, zal tussen my, en UE: oordelen."

Willem Otten en *Kroonen* richtten nu den 12 „namens de gemeente" een brief aan den nuncius om de zending voor *Kleef* te verkrijgen, en laatstgenoemde sloot dezen brief in een anderen aan zijn vroegeren biechtvader te Leuven, den ierschen pater *Neugent*, met verzoek dien eigenhandig over te geven. Tevens richtte hij een schrijven aan den president of administrator a. i. van het Pulcheria-collegie *David van der Mey*, hem uitnoodigende den brief der gemeente, haar verlangen en dat der regeering inhoudende, met een recommandatie-lettertje te bevorderen, daar bij niet-voldoening zware moeilijk-

heden te duchten waren. De president antwoordde zeer waardig, dat het tegen den regel was om een overleden pastoor door zijn kapelaan of noodhulp te doen opvolgen; dat de gemeente den aartspriester *v. d. Steen* voorbijgegaan was en niet gehoorzaamd had; dat hij *v. d. Mey* zich ter wille van *Kleef* niet in onbehoorlijke zaken wilde steken of zijne vriendschap voor den aartspriester op het spel zetten; en dat, wilde *Kleef* moeilijkheden voorkomen, hij niet beter kon doen dan de gemeente en de regeering te onderrichten, dat hij de statie niet begeerde.

Den 27 berichtte *Heymenbergh* aan *v. d. Steen*, op zijne plaats in de Zijpe bezocht te zijn door de van de eilanden terugkeerende Gecomm. Raden, waarvan de president gevraagd had, of de zending van *Kleef* reeds van Brussel ontvangen was, met bedreiging, dat, werd die zending niet binnen 14 dagen aan burgemeesteren vertoond, de kerken te Hoogwoud en Noordeinde gesloten zouden blijven. De aartspriester schreef den 29 terug, dat niet hij de plaats te begeven had maar de nuncius, en dat hij dezen *Heymenbergh's* brief met een woord van aanbeveling zou mededeelen; indien het met goedvinden van den president van Gecomm. Raden ware en *H.* hem zulks schriftelijk verzekerde, dat hij den 11ⁿ of 12ⁿ te Brussel komende den nuncius over de zaak sprak, wilde hij het zijne er toe beproeven, schoon hij het gevolg daarvan onzeker achtte. En terecht, want de nuncius zond den 30 de suspensie van *Kleef* af, hem alleen toelatende de mis te lezen, doch de andere oefeningen van het priesterambt verbiedende.

Den 11ⁿ of 12ⁿ Juli bereikte dit besluit *Kleef*, die zich daarop begaf naar de plaats van den heer *Heymenbergh*, aan welken laatsten de aartspriester den 15ⁿ uit Dordrecht, op zijne terugreis van Brussel, kennis gaf, dat er voor *Kleef* niets te hopen was. De notaris antwoordde twee dagen

later, dat *Kleef* de suspensie gehoorzaamd had en buiten de stad gegaan, de kerk gesloten en de gemeente verontrust was, en dat burgemeesteren, genoeg onderricht hoe *Kleef* bij den nuncius beklad was, besloten hadden ook de andere kerken te sluiten totdat de verlangde zending zou gekomen zijn.

De superior van de missie der minderbroeders hier te lande, pater *Josephus de Longas*, van de kerk *het Boompje* te Amsterdam, het te Alkmaar gaande zijnde, vernemende, meende eene poging tot schikking te moeten beproeven, en stelde eindelijk, des gelast, aan *Heymenbergh* voor, dat een pastoor van eene goede dorps-pastorie te Alkmaar en *Kleef* in diens plaats zou benoemd worden; er bijvoegende, dat, werd deze schikking afgekeurd, *Kleef* nimmer eene zending zou bekomen, al werden alle kerken te Alkmaar gesloten. Den 8ⁿ Augustus alhier gekomen, begaf de pater zich den 10ⁿ met den notaris naar een der burgemeesteren, die beloofde met zijne ambtgenooten te zullen spreken en den 13ⁿ het besluit mede te deelen. *Heymenbergh*, verklarende al genoeg van de zaak te hebben, verzocht het besluit te doen kennen aan *Longas*' confrater *Hermanus van Overbeek*. Deze ging op den gestelden dag ten stadshuize en vernam, dat de zending van *Kleef* aangenaam zou zijn en geene andere zou toegelaten worden. Pater *de Longas* schreef toen nog eens, maar vruchteloos, naar Brussel, waarop pater *v. Overbeek* naar de Zijpe toog om *Heymenbergh* te bewegen met het gedane voorstel genoegen te nemen, en den 23ⁿ het bescheid uit Brussel aan burgemeesteren mededeelde.

Den 10ⁿ September werden de alkmaarsche priesters voor burgemeesteren ontboden en gelast de zending aan *Kleef* te bezorgen. Zij schreven 's anderen daags aan den nuncius, die den 15ⁿ, onder ernstige afkeuring van het gedrag der drijvers in deze zaak, aan *Ringers* antwoordde,

te vertrouwen, dat de misleide burgemeesteren van hunne macht niet zulk een misbruik zouden maken, om een nog niet genoeg ervaren priester de zending te doen erlangen; maar mochten zij de briefschrijvers in verdrukking brengen, dan zouden deze God moeten danken, ter oorzake hunner broederen onverdiend te lijden. Den 17ⁿ gaven de priesters ten stadshuize kennis, dat het door hen den 11ⁿ verzochte geweigerd was, waarop zij weder vernamen, dat de kerken gesloten zouden worden totdat de zending vertoond was. Een tweede brief, een noodkreet, werd nu gericht tot den nuncius, die den 22ⁿ de admissie zond aan *Ringers*, onder geheimhouding en met last, haar alleen te voorschijn te brengen als burgemeesteren tot de sluiting wilden overgaan; protesteerende, dat de verleening geschiedde zonder voorbeeld voor andere jonge en onervaren priesters, die door heerschzucht ondernemen de statiën na te jagen.

Den 1ⁿ October werd *Kleef* door een vriend uit de Zijpe gehaald en denzelfden dag de zending aan burgemeesteren vertoond, met bijvoeging, dat er nog eenige onvolkomenheid bestond, waarover men verplicht was te schrijven. 's Avonds deed *Ringers* bekend maken, dat den volgenden dag in zijne kerk door *Kleef* eene tweede mis zou gelezen worden. *Ringers* ging vervolgens uit de stad, de zorg voor zijne gemeente opdragende aan *Kleef*, die den 9ⁿ zijn pastoorschap in de S. Matthias-kerk aanving. Alleen pastoor *Kerkman* van Castricum en eenige minderbroeders kwamen hem op den dag van zijn triumf begroeten.

Kleef stelt in zijne aanteekeningen het gebeurde dus voor, dat de herderlooze kudde hem verlangde, maar eenige weinigen zich met zoo groote heftigheid tegen de inwilliging daarvan verzet'ten, dat er groote opschudding ontstond, waarom eindelijk burgemeesteren hun gezag

deden gelden en het den nuncius behaagde hem tot pastoor aan te stellen; en om voorts — vervolgt hij — „alle wargeesterije en oneenigheden gansch en al te dempen, en het schrijven van zoo veele naamlooze vuyle geschriften te doen ophouden, zoo heeft het den voorgemelden Heer Nuncius behaagd deeze twee volgende brieven te doen afgaan, zijnde de eerste geadresseerd aan zeker Pater en de ander aan *Kleef* zelve..... Deeze twee missivens deden veel tot het doen ophouden van zoo veele voorgevallene opschuddinge, en na verloop van wijnig tijds, zoo dogt men daar niet meer aan."

De eerste brief, gedagteekend 16 Maart 1741 en vermoedelijk gericht aan pater *Overbeek*, is te vinden in het na te noemen *Volkome Berigt*, bl. 176–177. De nuncius schrijft daarin, gelijk hij ook reeds aan den kort te voren overleden pater-predikheer *Jacobus le Roy* had gedaan, dat niemand het recht had om aan de wettigheid eener door hem verleende zending, *in casu* die van *Kleef*, te twijfelen, en evenmin om te onderzoeken of na te vorschen *„de modis autem motivis, quidem ad ipsum instituendum adductus fuerim."*

De tweede brief was van den volgenden inhoud:

Reverende Domine.

Cum non sine admiratione ac molestia nimis jam diu intellexerim, aliquos Alcmariae et alibi esse, qui Rev. dominationis tuae de Alcmariensi tunc vacante statione provisionem et institutionem, a mense Septembri anni superioris a me tibi consuetas literas majores rite concessas, aut in dubium revocare, aut pro non legitimo habere praesumant, quod quidem inauditum, et scandalis maxime obnoxium, cum superioris Ecclesiastica auctori-

ritas, a qua tantummodo legitima procedit, in discrimen inter Catholicos adducitur, idcirco per praesentes Rev. D. tuae significandum censui, ut in Pastoratu, in quem legitima auctoritate admissa est, laudabiliter, et cum animarum sibi commissarum fructu degerat, atque ita vaniloquis et malignis hominibus os prorsus obstruat, ut ab ipso collatae stationis tempore ejusdem provisione prorsus fuisse videatur [sic] Rev. D. tua interea subscribor.

Bruxellis die 24 Aprilis 1741. — Officiosus *L. Ep. Nicomed.*

Dno. Cleef.

't Was waarlijk meer dan tijd, dat de nuncius zijn gewicht in de schaal legde om het hoog opvlammende twistvuur te dooven en de aangevochten stelling van den benoemden pastoor te stevigen. Eene optelling der verschenen strijdschriften moge ons daarvan overtuigen.

1. *De geestige, en zin-ryke val van Heli ontzwagtelt, en naar ieders begrip opgeheldert, in een treurklagt, over het inkruipen van den wolf in de schaapskooi.* Antwerpen, 1740, 8 bl. in 4to., rijm.

De wolf is *Kleef*, het hem helpende meerzwijn *Heymenbergh*.

2. *De vermomde Wolf in het schaapsvel ontdekt en ten toon gesteld of korte wederlegging van den zo genaamde geestige en zinryke Val van Heli. Door zeker waanwys en jammerlyk poëet in het ligt gegeven, en waar in de hooge overigheid benevens verscheide particulieren ten hoogste zyn geledeerd.* Mechelen 1749, 10 bl. in 4to., rijm.

Het vorige stukje wordt hierin toegeschreven aan een vriend van *Esculaap*, die zich in 1724 in een nieuwspapier [*Haarl. Courant* van 31 Oct.] als een cureerder van het gezicht heeft doen kennen.

3. *Nieuwjaars gedicht opgedragen aan den zeer vermaarden Heere Willem Kleef priester te Alkmaar.* Loven 1740, 1 bl. plano.

Philippica tegen *Kleef*, hem onder couvert toegezonden.

4. *Verdediging van Jan Baptist Brikkenaar, roomsch priester te Ouddorp.* Gedateerd den 23 December 1740 en gedrukt te Alkmaar, 2 bl. fol.

De schrijver, aangezien als de oorzaak der moeilijkheden en als *Kleef* te Haarlem en te Brussel gedwarsboomd hebbende, betoont zich niet *Kleefs*-gezind, maar verzekert nooit met den nuncius of diens bedienden gecorrespondeerd, en naar Haarlem schrijvende steeds gezocht te hebben om van de zending te Alkmaar bevrijd te zijn. Hij verklaart geen deel te hebben aan *den Val van Heli* of aan het *Nieuwjaars-gedicht*, en de makers ervan niet te kennen.

5. *Tegengif op het lasterlyk Nieuw Jaars Gedigt spotgewys opgedragen aan den opregten herder der roomsche gemeente t' Alkmaar.* Brussel 1740, 1 bl. plano.

6. *De regtzinnige, en heilzame Nieuwjaarswensch, opgedragen aan den zeer vermaarden heere Willem Kleef priester te Alkmaar, verdedigt tegen den bereider van het Tegengif.* Mechelen, 1741, 7 bl. 8o. rijm.

7. *Herders Rouwklagt, over een zeldzaam ongeval, overgekomen aan de schaapskooi van zynen onlangs overledenen buurman.* 1 bl. plano, rijm.

De wolf, *Kleef*, heeft hier tot helper een leeuw. Het vers werd verkocht bij een spekslager in de Huigbrouwersteeg te Alkmaar, en riekte naar wijn [zie onder nr. 14].

8. *Kristelyke Vermaning aan de gramstoorige herders van de noordelyke kudde, over het uitgeven van hun Herders Rouwklagt, en verdere faam-roovende schriften.* Gent, 1 bl. plano, rijm.

9. *Nieuw-Jaar-Wensch aan den zeer eerwaarden heer Petrus Siby roomsch priester en pastoor te Schagen.* Geda-

teerd Amsterdam den 1 January 1741 en onderteekend *Isengrimmius Hollander*, 9 bl., 4to.

Siby, die zich in zijne preeken nog al tegen de hoofdmannen der jansenisten uitgelaten had, zou tegen iemand gezegd hebben, zwarigheid te maken degenen te helpen, die bij pastoor *Kleef* ter kerk gingen, dewijl deze niet wettig gezonden was. Mr. *G. B. Heymenbergh*, zoon van *Heimenbergh* voornoemd en mede notaris, berichtte aan *Siby*, niet de schrijver van dit stukje te zijn.

10. *Brief aan den zeer eerw: heere Jan Baptist Brikkenaar roomsch priester te Ouddorp, Over een Schendig Papier onlangs tegen zyne Eerw: in 't licht gegeven.* Gedateerd 3 Jan. 1741, 8 bl. 4to.

De schrijver, herinnerende, dat *Brikkenaar* reeds den 23 December plechtig verklaard had, volstrekt geen deel gehad te hebben aan het samenstellen van *den Val van Heli*, vindt in taal of dicht daarvan niets te berispen, maar vult 4 bladzijden met in *De vermomde Wolf* voorkomende taal- en dichtfouten.

11. *Brief aan den zeer eerwaardigen heere Petrus Siby roomsch priester te Schagen.* Gedateerd Amsterdam den 14 February 1741, 8 bl. 4to.

Hierin wordt de vrijheid verdedigd van *Siby*, om te zeggen wat hem werd nagegeven.

12. *Brief* [onderteekend *Jan Grofstrot*] *op rym geschreven aan den maker van een gedicht genaamt: De vermomde Wolf in het schaapsvel ontdekt enz. Waar in de voornoemde maker op eene minzame, vriendelyke, en zeer bevallige wyze door den deeken van het liedjeszangers gild in de beginselen der dichtkunde, en taale grondig, en bondig onderregt wordt, met aanwyzinge zyner fouten. Zeer vermakelyk te lezen, en dienstig voor alle nieuwelingen in de konst.* Brussel 1741, 16 bl. 8°.

De optelling der fouten wordt hierin met 5 bladzijden verlengd.

13. *De hekelingen van des hekelaars hekelaar Jan Grofstrot liedjes maak- zing- en verkooper zeer gewaande, en hoogverwaande deken van 't liedjes, zangers gilde aartsvitter, en erfpluispens, enz. enz. in zijnen brief op rijm geschreeven tegen een gedigt genaamd De vermomde Wolf in 't schaapsvel ontdekt, enz. Over den hekel gehaald door de schimme van Jan van Gijzen, in zijn edele leeven een beroemd digter, en schrijver van den Amsterdamse Mercurius, zeer bedroefd om te leezen, en nog bedroefder om te zingen. Te Letterdam, bij Gijs Roskam, in 't Misverstand.* 24 bl. 8°.

14. *Onderzoek der Verdediging van Jan Baptist Brikkenaar, roomsch priester en pastoor te Oudorp by Alkmaar.* Franiker 1741, 15 bl. 4°.

Hierin wordt gezegd, dat *Brikkenaar* te Haarlem bij den z. g. vicarius alle moeite deed om een ander buiten *Kleef* in de alkmaarsche pastorie te dringen, en hem bewoog *Kleef* er uit te zetten; dat de gemeente niet wilde toelaten, dat *Kleef* op het tweede opontbod naar Haarlem ging; dat de vicarius daarop, zijn woord aan *Brikkenaar* gegeven hebbende, de gemeente beloofde de zending van *Kleef* bij den nuncius te bewerken, doch *Kleef* te Brussel zwart maakte. Had *Br.* den nuncius of diens bedienden nooit geschreven, hij was niettemin de stokebrand geweest, en had gedreigd nooit iemand te helpen, die niet wilde beloven nimmer bij *Kl.* ter kerk te gaan; maar velen van zijne gemeente waren daarentegen tot *Kl.* gekomen. Hij had, heet het verder, na het overlijden van den jansenisten pastoor *v. d. Berg* te Amsterdam, getracht diens pastorie te bekomen, en het 's nachts zijn kapelaan eens zoo benauwd gemaakt, dat deze door het venster moest ontvluchten. Niemand had hem ooit het *Nieuwjaars-gedicht* toegekend, dat van een wijnkooper scheen te zijn, maar de schrijver hield hem voor den auteur van den *Brief aan J. B. Brikkenaar.* Deze had in 1739 verzen gemaakt op de eerste mis van *Kleef* en op *Jan Bents Kersfeest,* waarvan stijl en spelkunst met die van *den Val van Heli* overeen kwamen; hij had de afdrukken van het laatste in de stad gebracht. Zijne in 1724 in de *Haarlemsche Courant* geplaatste advertentie wordt medegedeeld en als kwakzalverij bespot.

15. *Tweede verdediging van Jan Baptist Brikkenaar. R. priester te Ouddorp.* Gedateerd den 1 Maart 1741 en gedrukt te Alkmaar, 2 bl. fol.

De schrijver volhardt bij zijne eerste verdediging en verklaart nogmaals nadrukkelijk, part noch deel gehad te hebben aan het schrijven, drukken of verspreiden van *den Val van Heli.*

Dat alles had tot schade van vrede, liefde en godsdienst reeds het licht gezien, toen de nuncius zijn brief van den 16 Maart schreef. Maar het laatste woord was daarmede niet gezegd, en tot oneer van *Kleef* en zijne aanhangers verscheen vervolgens:

16. *Volkome berigt der alkmaarsche Kerkzaake, voorgevallen in den jaare* 1740. *Waar in het faamroovend boekje genaamt: Onderzoek der Verdediging, en eenige andere geschriften wederlegt, en de eer van eenige eerwaardige, en deftige mannen werdt verdeedigt door Jonas Leekman.* Gendt 1741, VIII en 184 bl. 4°.

In dit wel wat woordenrijk verhaal wordt *Kleef* en *Heymenbergh* de roede niet gespaard, den eersten wegens zijne eerzucht en ongehoorzaamheid, den laatsten vooral wegens zijne inmenging der wereldlijke overheid in de zaken der Kerk; hem wordt ook het schrijven van *De vermomde Wolf* en het *Onderzoek der Verdediging* geweten. Ook *Ringers* moet nu en dan een veêr laten. Wat de feiten betreft komt het *Berigt*, dat meerdere officiëele stukken mededeelt, ons betrouwbaar voor.

Als ware het *Berigt* nog niet voldoende, zag ook nog het licht:

17. *De kragt van Jonas Leekman vertoont, dat is: Kort uittreksel uit het volkome berigt der Alkmaarsche Kerkzaake; waar in uit de echte stukken van Jonas Leekman aangehaalt, beweezen werdt: dat de katholyken by den heere Kleef niet mogen te kerk gaan. Door Jeremias Amici.* Antwerpen 1741, 38 bl. 4°.

Maar van den anderen kant werd een juichtoon aangeheven in:

18. *Alkmaars dubbelt Ontzet, blydelyk geviert den agtsten October* 1741. *Ter gelegentheit van de eerste verjaaringe dat de eerw. heer Willem Kleef met de staatsie in de St. Jacobsstraat binnen Alkmaar begunstigt is geworden.* 8 bl. 4⁰. rijm. De tweede druk ligt voor ons.

Alsem volgde op dit zoet in:

19. *Eerste verjaaring van het Herders Rouklagt, over een zeldzaam ongeval, overgekomen aan de schaapskooi van zynen onlangs overleden buurman.* Leuven, 1 vel plano, rijm. En in:

20. *Tweede ernstige Nieuwjaarswensch opgedraage aan den zeer vermaarden heere Willem Kleef priester te Alkmaar.* 8 bl. 4⁰, door den schrijver van nr. 4, zich noemende *Nathan Increpans.*

Daarna kwam nog tot bemoediging van *Kleefs* bestrijders:

21. *Pylades aan zynen getrouwen vriend Orestes,* gedateerd den 19 van de maand Janus 1742, 3 bl. 4⁰, rijm, en ten slotte:

22. *Antwoordt van Orestes aan zynen getrouwen vriend Pylades,* gedateerd den 8 Febr: 1742, eveneens 3 bl. 4⁰, rijm.

Kleef, die den 24 October 1740 bezit genomen had van zijne pastorie, had de huiselijke benoodigdheden en de kerk-ornementen zeer verachterd en verwaarloosd gevonden, hetgeen wij meenen te moeten toeschrijven aan den eenvoud en de hooge jaren van zijn voorganger en aan de vele uitgaven, welke voor den kerkbouw en de kerkversiering gevorderd waren. Maar, waar geen reden of verschooning voor te noemen is, *Sourhuis* had alleen in

de eerste jaren zijner bediening alhier, het doop-, trouw- en doodenboek zoowat bijgehouden, en zich verder bepaald tot het maken van aanteekeningen op blaadjes en strookjes papier; en *Kleef* trachtte dit zooveel mogelijk goed te maken, door al het gevondene af te schrijven in een van 1710 tot 1740 strekkend boek, waarin hij niettemin nog vele gapingen moest laten. Tot meerderen luister der kerk liet hij een tabernakel maken waarop kruis en kroon, rijkelijk verguld, een lichtkroon met 24 armen en blakers [1]), en in 1750 onder het orgel een met een hekje afgesloten nis, waarin een houten met tin bekleede doopvont, met een koperen kruis op het deksel.

Verdienstelijk heeft deze pastoor zich gemaakt door het bijeenbrengen van aanteekeningen over alkmaarsche kerken, kloosters, liefdadige instellingen en geestelijken, waarvoor hij gebruik maakte van die van *Adriaan Westphalen*, maar ook veel zelf onderzocht en opspoorde. Al is zijn werk, dat een deel in folio vult, niet zonder fouten, toch is het in vele opzichten te waardeeren. Een sierlijk exemplaar er van, met geteekende portretten, behoort aan de pastorie der tegenwoordige parochie van den *H. Laurentius* – waar men het zeker gaarne zal terugzien –, en een afschrift aan het Stedelijk Museum.

In 1750 kocht *Kleef* voor zich en zijne opvolgers een graf in de Groote kerk, zuidergang nr. 196. Op de zerk daarvan stond, thans nog zichtbaar, uitgehouwen een hostiekelk, een wapen (omhoog 3 kronen en beneden een druiventros) en om den rand: HIER LEYT BEGRAVEN HEER EWOUT FRANSZ. HOOGELANT, IS GERVST DEN 12 JVLY

1) Bij de vermelding, dat *Gerrit Gautier*, alhier, in 1758 de kroon goot voor de S. Dominicus-kerk, vonden wij, dat deze te voren de weergalooze kroon had gegoten voor de S. Matthias-kerk, met 3 transen van 9 armen.

A° 1623. *Hoogelant* [1]) was een priester, die zijn kost als provenier had gekocht in het gasthuis alhier en daarin ook overleden is. Een tot de S. Matthias-statie behoorende verguld-zilveren kelk van oud fatsoen, was van hem afkomstig.

Kleef zou echter niet te rust gelegd worden in het gekochte graf. Had zijne komst tot veel bedenking aanleiding gegeven, zijn heengaan zal het eveneens gedaan hebben, al bleef de drukpers daarbij ongemoeid. Eene aanteekening zegt ons, dat hij, ten gevolge van een misval, den 16 Januari 1756, 's avonds te half tien, zijne pastorie heeft moeten verlaten, en in hoogen ouderdom als dienstdoend priester te Marseille is overleden. Hem is dus, maar verre van zijne vaderstad, nog een lang leven gegund geweest om te boeten voor zijn verleden.

Den 24 werd de dienst vervuld door zekeren heer *Joannes de Frey*, die daarmede voortging tot dat de nieuwe pastoor JACOBUS TEN DAM, van Warmenhuizen hier gekomen, den 30 Maart zijne bediening aanving. Hij was te Amsterdam geboren, van de eene zijde van protestanten afstammende en van uiterlijke gaven weinig bedeeld, maar welmeenend, gulhartig en boven alles vredelievend, gevolgelijk zeer bemind. In 1758, toen zijne statie 446 communicanten telde, bekwam de kerk een nieuw, door een amsterdammer vervaardigd orgel van elf registers, hetgeen doet vermoeden, dat het door den heer *Hooghuizen* bekostigde, niet voor de kerk gemaakt en aan de grootte en den luister daarvan niet geëvenredigd was. *Ten Dam* overleed den 2 Juni 1776, blijkens een zeldzamen zilveren begrafenispenning, in het Stedelijk Museum voorhanden. De zerk op het priestergraf liet niet toe daarop

---

1) „is tot de pastoors uytgeschildert met de heer biscop *Sasbout* en door mijn vereert" — dus teekende *Westphalen* aan.

meer dan zijn naam te stellen, wijl achter het randschrift betreffende *Hoogelant* ook nog ingehakt is: IOANNES TEN DAM OBIIT 18 MAII 1758. R. I. P. Met uitzondering van een legaat aan zijne oude dienstmaagd, had *ten Dam* zijne nalatenschap vermaakt aan vier personen, onder den last van uitkeering van *f* 4000 aan het r. c. weeshuis en van *f* 2000 aan de gereformeerde diaconie.

Nadat de statie tijdelijk door *Hendrik Joseph van Boxtel* was bediend, was het weder een pastoor van Warmenhuizen, WALTERUS JOSEPHUS WALREE, geboren te Haarlem, die tot *ten Dam's* opvolger, ook als aartspriester, werd benoemd. Hij deed hier zijn eersten dienst den 23ⁿ en hield zijne eerste predicatie den 30ⁿ Juni. Hij vernieuwde de kerkglazen en verbeterde merkelijk het huis, waarin hij den 23ⁿ Juni 1778 den nuncius ontving, die er eenigen tijd vertoefde. Met elf anderen herstelde hij den 21ⁿ October 1782 het in 1759 opgerichte en in 1780 ontbonden natuurkundig genootschap *Nemo solus satis sapit*, welke „Weederoprechtinge" hij den 27ⁿ Januari van het volgende jaar bezong met een, nog in het Museum in handschrift bewaard gedicht, 13 blz. in 4to. Toen den 20ⁿ December 1784 een huis op het Verdronkenoord in publieke veiling voor *f* 1395 was aangekocht, om tot zetel van het genootschap te dienen, verstrekte de pastoor *f* 700 tegen 3 t. h., en nam hij voor *f* 300 over, een deel van het aan de kerk grenzende erf met een stal aan de Nieuwstraat. Hij had een geestig gelaat en was gezellig, maar in dispuut wat heftig, het laatste vermoedelijk ook in een geschil met zijne collectanten over het tellen der offerpenningen, waardoor de hem toegedragen achting verflauwde. „*Propter rebellionem collectantium* [volgen zeven namen], *qui sese diaconos vocantes, jura pastoris usurpare conati sunt, ac a consulibus alcmarianis repulsi*," zoo teekende hij aan, had hij verlangd de statie te verlaten,

en was hij door den aartspriester *ten Hulscher* in 1790 tot pastoor der kerk „in den Hoek" te Haarlem benoemd, en den 21n Mei door burgemeesteren dier stad, als zoodanig toegelaten. Toch gaf hij na zijn vertrek nog een blijk van belangstelling door de schenking van het gekochte erf, waarvoor hij verzocht hem in gebede te gedenken. Hij nam zijn ontslag uit de bediening in 1796. Zijn portret, in olieverf geschilderd, berust in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem (nr. 582).

Petrus Schouten, geboren te Hoorn, pastoor te Oegstgeest, toen hij in 1785 met zijne verhandeling „Over het bestaan van God" [1]) den eersten eereprijs der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen verwierf, werd hier pastoor in het laatst van Mei 1790, den 29n in handen van burgemeesteren de verklaring doende, vervat in het placaat der Staten van 21 September 1730, en daarop geadmitteerd zijnde. Is zekere aanteekening juist, dat hij den 1n Juni den eed op de constitutie aflegde, dan mogen wij vermoeden, dat die gevorderd werd om zekerheid te erlangen, dat hij de zaak der patriotten niet zou steunen. Hij was een groot predikant en ijveraar voor den godsdienst met woord en pen. Door krachtige ondersteuning zijner gemeente, vooral door het van eene geestelijke dochter *Duifje Haaze* bij haar leven en na haar afsterven [2]) bekomene, kon hij kerk en pastorie verbeteren, waarvan vooral getuigden de drie groote – in de muurvlakten tegenover de kerkramen aangebrachte schilderstukken door *Johannes Petrus van Horstok* (die geruimen tijd,

---

1) *Antwoord op de Vraag: Welke Bewyzen leveren Natuur en Reden op voor het bestaan van God; in hoe verre kunnen wy dit Wezen kennen, en welke Zedenkundige gevolgen kunnen daar uit afgeleid worden.*

2) Zij overleed den 25 September 1796, bij haar testament ook *f* 1000 aan het r. c. weeshuis besproken hebbende.

tot 1801, te Alkmaar woonde), voorstellende het hof van Gethsémané [1]), de kruisiging en de graflegging. Ook liet hij bezuiden den voorgevel der kerk een ingang maken, gelijk er een ten noorden was.

Schouten was, even als zijn voorganger, lid van „Physica" en geraakte daar in kennis met *Frans Voorhout*, die, zooals hij, na de gehouden verhandelingen gezellig bleef napraten. *Voorhout* was een vermogend koopman, die van 1783 tot 1787 druk aan het patriottenspel had meegedaan en in 1795 te Alkmaar een beroep „aan zijne Medeburgers" had uitgegeven om alle christelijke gezindheden hare openbare godsdienstoefeningen in hetzelfde kerkgebouw te doen houden. *Schouten* gaf hem ter lezing zijn te Amsterdam verschenen werk *De ware godsdienst* (in 1828 door *M. A. van Steenwijk* op nieuw uitgegeven te Rotterdam), en het gevolg was, dat de oud-diaken en oud-ouderling *Voorhout* den 10 September 1797 tot de r. c. Kerk overging. De door den pastoor bij die gelegenheid gehouden predicatie naar aanleiding van Handel. IX, 21, werd te Amsterdam en Alkmaar in het licht gegeven onder den titel van: *Overgang van Frans Voorhout, uit de gemeenschap der gereformeerden tot die van de roomsch katolijke kerk, door zijne openbaare belijdenis van derzelver leere, gedaan te Alkmaar, op Zondag den* enz. Van de andere zijde werd hierop niet gezwegen, hetgeen den pastoor bewoog in 1799 en 1800 nog te doen verschijnen: *De overgang van Frans Voorhout, uit de gemeenschap der gereformeerden tot die van de roomsch katholijke kerk verdedigd; ter beantwoording van een geschrift, genaamd: De overgang van Frans Voorhout ..... getoetst,* en *Een kort doch genoegzaam antwoord op een ander: De beschuldiging van den pastoor P. Schouten wederlegd. Voorhout*

1) *Horstok's* teekening daarvan berust in het Stedelijk Museum.

intusschen betoonde zich weinig standvastig: toen *Schouten's* opvolger hem het bijwonen van de godsdienstoefeningen der hervormden verbood, ging hij tot de statie over van pater *van Beek*, en toen hij zich later niet vereenigen kon met de prediking van diens opvolger, pater *van Beugen*, schreef hij dezen, door het lezen van eenige boekdeelen van *Teyler's* Godgeleerd Genootschap tot andere gedachten te zijn gekomen, en bezocht hij de roomsche kerk niet meer.

Behalve het genoemde, heeft pastoor *Schouten* nog uitgegeven: *Beantwoording der vraag: welke bewijzen leveren natuur en rede voor het bestaan van de godsdienst en welke bewijzen zijn er voor het bestaan eener onfeilbare kerk?* Amst. 1802. *Godvruchtige bedenkingen over het Onze Vader.* Amst. 1803. *Vredewensch aan de roomsch-catholijke gemeente te Obdam, den* 10 *October* 1803, *bij gelegenheid der toewijding van het door dezelve verkregen kerkgebouw, naar aanleiding dezer woorden: Vrede zij dezen huize. Matth. X,* 21. Amst. 1803. *Bijvoegsel tot den vredewensch, aan .....; ter verantwoording van het gezegde in dezen, wegens de herkomst van het door dezelve verkregen kerkgebouw, welk gezegde Ds. H. van Bork, pred. bij de hervormden te Wognum en Wadwai, in zijne redevoering, den* 6 *November l.l. of aan onkunde, of aan moedwilligheid heeft toegeschreven.* Amst. 1804. *Predicatie over de zorg der ouders voor het welzijn hunner kinderen, naar aanleiding van het gebed eener oversten der synagoge aan Jesus, voor de behoudenis van zijn twaalfjarig dochtertje, Matth. IX, vs.* 18. Amst. 1804. *Uitbreiding wegens 't Heilig Sacrament des Autaars, en de Heilige Offerhande der Misse, volgens de* 32ste *en* 33ste *Les der Mechelsche Catechismus.* Amst.

Ten laatste moeten wij noemen een te Amsterdam in 1795 verschenen preek, getiteld: *Ons verlost en juichent*

Vaderland; naar aanleiding dezer woorden: Dit is door den Heer geschiedt, en 't is wonderlijk in onze oogen. Psalm 117, *v.* 23. *Voorgesteld, op den eerste Zondag der Bataafsche Vryheid, den* 25 *Januarij* 1795, *door den burger P. Schouten.* Wij kunnen ons best verbeelden, dat hij en andere geestelijken de omwenteling vol hoop begroetten. Hij althans was er op bedacht, van de verworven godsdienstige en burgerlijke vrijheid gebruik te maken tot opening met den 1ⁿ Mei van twee roomsch-catholieke scholen en hij zond daartoe aan zijne geloofsgenooten biljetten, hen uitnoodigende om tot vorming van een fonds ter ondersteuning dier scholen wekelijks „vier duyten" bij te dragen. De dus verkregen gelden zouden strekken om aan den schoolmeester en de schoolmeesteres de kosten van schoolgeld en schoolbehoeften voor de minvermogenden te voldoen, om eenmaal 's jaars aan de kinderen, die het verdiend hadden, prijzen uit te reiken, en, werd het fonds vruchtbaar genoeg, kleederen te verschaffen aan zulke kinderen, die bij gebrek daaraan, niet ter school gezonden zouden kunnen worden. Van deze poging schijnt de vestiging van r. c. onderwijzers het gevolg te zijn geweest, althans wij vonden in eene statistiek van Mei 1799, onder zes nederduitsche scholen, die van *H. Bierlaagh* met 65 jongens en 42 meisjes, en van *S. P. Straatman* met 48 jongens en 70 meisjes, welke beide personen wij voor roomschen houden; de namen der zes houdsters van maitressenscholen, geven ons ten aanzien van dit punt geene aanwijzing.

Schouten overleed den 16ⁿ en werd begraven den 21ⁿ October 1805, in de Groote kerk, noordergang nr. 110. Zijn portret, gegraveerd door *L. A. Claassens*, is in 1794 te Amsterdam uitgegeven, naar wij meenen voor den eersten druk van *De ware godsdienst.* Het toont ons een vriendelijk gelaat, omlijst door een krulpruikje, en

is ook te vinden vóór de *Godvruchtige bedenkingen over het Onze Vader*, alsmede, tamelijk afgesleten en met bijvoeging van den sterfdag, vóór de nieuwe uitgave van *De ware godsdienst.*

Tijdens zijn pastoorschap had in 1798–99, volgens het zesde additioneele artikel der grondwet, de taxatie en afkoop plaats der beide door de gereformeerden gebruikte, eertijds roomsch-catholieke kerkgebouwen. Aan de vier roomsch-catholieke gemeenten kwam daarvan ten goede *f* 9327 : 2 : 13, waarvan zij bij meerderheid van stemmen *f* 5000 toekenden aan het r. c. weeshuis.

JOANNES HENRICUS MENS, een amsterdammer, den 9ⁿ Juli 1790 pastoor te Maassluis geworden, werd, volgens *Bijdragen* I, bl. 96, den 20ⁿ December 1803 herwaarts overgeplaatst, hetgeen dus geschied zou zijn, geruimen tijd vóór het afsterven van *Schouten*, die nog den 10ⁿ October 1805 een gedoopte inschreef, gelijk *Mens* zes dagen later. Zou deze dan weder kapelaan geworden zijn, na reeds dertien jaren of wellicht langer pastoor te zijn geweest? Dit is niet aan te nemen, en wij aarzelen niet, het vermelde onjuist te noemen. Na eenigen tijd in zijne bediening te zijn bijgestaan door den kapelaan *Bruns*, die vervolgens aan de fransche kerk te Amsterdam geplaatst werd, overleed hij, 73 jaren oud, den 15ⁿ Juni 1826, en werd hij vier dagen later ter aarde besteld naast het vroeger vermelde priestergraf, in nr. 197, zuidergang.

Zijn opvolger was CORNELIS VAN DEN NIEUWENDIJK, geboren te Leimuiden in 1779, die in September 1826 te Alkmaar kwam. Hij had iets zonderlings in zijn optreden en manieren, maar was niettemin onder alle rangen der bevolking zeer gezien. Door den toen naast zijne pastorie wonenden kunstschilder *P. Plas*, overleden in 1853, deed hij eene beeltenis der H. Maagd ten voeten uit vervaardigen, welke thans nog hangt in de sacristij

der nieuwe S. Laurentius-kerk. Hij zag het aantal zijner communicanten klimmen tot een goede 550, legde zijne bediening neder in het voorjaar van 1851 en bleef nog te Alkmaar wonen tot den 15^{n} Augustus 1854, toen hij naar 's Gravenhage vertrok.

Fredericus Franciscus Meijer, geboren te Amsterdam in 1808, kwam van Medemblik den 5^{n} April 1851 hem in zijn ambt vervangen. In dit jaar werd de voorgevel der kerk ten deele vernieuwd en het gebogen fronton boven het midden daarvan vervangen door een driehoekig, waarin dit chronicon:

VICtrICI
aLCMarIae
CrVX VICtrIX saLVa CorVsCAT.

Tevens werd de bij den kerkbouw afgezonderde ruimte, door het vervangen van den muur onder het orgelfront door twee ijzeren kolommen, gebruikt tot het plaatsen van meerdere banken; en het opschrift boven het groote glasraam (bl. 196) dus gewijzigd, dat de jaren van stichting, venstervernieuwing en kerkvergrooting: 1730, 1786 en 1851 vermeld werden, met weglating van den dag der inwijding.

Toen in Februari 1853 te Alkmaar de gasverlichting was ingevoerd, was het deze kerk die daarvan het eerst, den 18^{n} September, gebruik maakte. Maar wat er ook aan het gebouw geschiedde, de veranderde omstandigheden zouden het niet lang meer doen bestaan. Den 2^{n} November 1856 werd in de vier kerken de nieuwe parochiale indeeling bekend gemaakt, waarbij de St. Matthias-kerk verheven werd tot hoofdkerk der parochie van den *H. Laurentius*. Pastoor *Meijer*, die den 15^{n} Mei zijn 25-jarig priester-jubileum gevierd had, werd daarop ver-

plaatst naar Rinnegom, waar hij eene nieuwe kerk zou bouwen en vertrok derwaarts den 5ⁿ Februari 1857.

De pastoor der opgeheven statie van *S. Laurens*, de deken JOANNES VAN GENT, geboren te Warmond in 1802 en sedert het bezoek van Koning *Willem II* aan Alkmaar op den 3ⁿ Augustus 1842 ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, betrok toen de pastorie als herder der nieuwe parochie en mocht als zoodanig den bouw zien voltrekken der aanzienlijke St. Laurentius-kerk, die den 15ⁿ October 1861 werd ingewijd, nadat twee dagen te voren de laatste dienst verricht was in de St. Matthias-kerk, waarvan de verkoop tot afbraak reeds was aangekondigd. In 1870 trad de algemeen geachte pastoor af en vertrok den 28ⁿ September naar zijne geboorteplaats, waar hij den 25ⁿ December 1874, ruim 72 jaren oud, overleed. Zijn bidprentje schetst zijne persoonlijkheid nauwkeurig in de aanhaling van II Mach. XV: 12.

Sedert den bouw eener nieuwe pastorie in 1877, wordt de oude verhuurd. Wij mochten niet ontdekken wanneer deze in het bezit der gemeente is gekomen. In 1790 werd dit perceel, op het Verdronkenoord, beoosten het vergaderhuis van het Physisch Genootschap, door aankoop eigendom van mr. *Carel van der Straaten*, ten wiens name wij het nog vonden in den legger der verpondingen voor het jaar 1805.

Door een in de nieuwe parochiekerk aan den *H. Matthias* gewijd altaar, blijft, met de vereering van Alkmaar's tweeden Patroon, de heugenis onderhouden der verdwenen S. Matthias-kerk.

C. W. BRUINVIS.



OUDEWATER.

GEESTELIJKEN, KLOOSTERS EN GEESTELIJKE GOEDEREN.

(Vervolg van Deel XVII, bl. 18).

Parochiekerk.

Wij Schout Burgemeesteren en Scheepenen en gemeene Raide der Stede van Oudewater doen condt allen luyden alzoo 't gerecht derzelver Steede voortijts als in den Jaere van derthien hondert vijff en 't neegentich des saterdaechs nae sinte Petersdach in den oest, bij goet duncken van den Kerkmeesters der kercke van Oudewater om gunste wille en voordeel die toe ter tijt wijlen Geerrit van Vliet zaliger gedachten, derzelver Kercken gedaen hadden en naemaels doen mochten, den voirs. Geerrit gegeeven hebben een stoell die voir int choir staet, alsoo groot en cleyn als hij ter selver tijt was, met twee graven boven opt koir ten behoeven tot eewigen dagen, Ende alzoo der vrouwe stoelen van der Vliete ouder haircomen boven den jaere van acht en tachtigen gestaen heeft, beneeden aen Zuytzijde vant koir der Kercke voirs., gelijck dat bij den beseegelden brieve die eerste van ons steede weghe daer off gegeeven en een andere als van der vrouwe stoele bij Schout en Scheepenen der voors. onser Steede beseegelt, ende van een graff aen den selver vrouwe Stoele doen ter tijt gecoft weesende, en ons van Gerrit heer te Vlieten beyde brieven getoent sijnde, en wij samentlicken deursien hebben en int claer

markelicken bemercken mach, en meede soo als dut van outs gewoenelick is geweest, tot op den dage van huyden, en ons wel kennelick is, dat die heer van Vliete om sonderlinge caritaten en goet doen willen, als hij der voirtyeden onser Kercke gedaen hebben, van ons voorvaders gegundt en geconsenteert is, dat sij haer stemmen hebben en plegen te geven, als men die Kerckmeesters der voor en ons Kercke op ons liever Vrouwen dach te lichtemis nae ouden coustuyme pleecht te kiesen. En wat in corten tijden voorleeden eenen oploep gebeurt en gescheit is, met een onberaden vergaderinge ende onbetamelicken geruct en ruymoon sommige persoenen in den voirs. Kercke niet aensiende ofte achtende deese voorn. brieve van privilegien, gecomen sijn en hebben daer en booven, die stoelen derselver tijt int koir stonden ontweeen geslagen, uter kercke geruymt en geworpen, en daernae noch onlanchs leeden: soo ist weeder geschiet dat die geene die in den gerechte saten twee nyeuwe stoellen hebben doen maecken, en setten ter plaetse daer die oude voornoemden stoelen utgeslagen en geworpen waeren. En overmits dat Gerrit heer te Vlieten voorts. geerne verhoeden soude, dat tusschen hem en sijne naecomelinge en ons Steede als van den stoele en verkiesinge der Kerckmeesteren voorscr. ymmers hier naemaels geen tweedracht ofte gescille op rijsen ofte spruyten en soude, soo heeft hij deuchtelicken met ons begeert, dat wij eendrachtelicken van ons Steede weghe, zijn oude brieven met ons Steede seegel en brieven, als nu zouden willen confirmeeren en vestigen, want wij opt versoeck van hem die oude zijne brieven doorsien, verstaen, en daer inne bevonden hebben,

Alle saecken en punthen daer off te weesen als boven, bekende een redelijcke en mogelicken eysch en begeeren te weesen, als hij ons hier off roierende getoocht heeft.

Soo ist dat wij bij goetduncken van ons twee Kerckmeesteren den voorn. Gerrit heer te Vliete om gunste wille, caritate en goet doen, als hij ons Kercke voorsc. tot op den dage van huyden gedaen heeft en noch hier naemaels om Godts wille doen mach, op sijn (versoeck) voors. brieven te confermeeren en vestigen, gegunt ende gegeeven hebben, gunnen en geven mits deesen Ons brieve die stoelen dat op ten dage van huyden boven int koir staende aen noortsijde en beneeden int koir aen zuytsijde der vrouwe van Vliete Stoele geheeten, en daertoe meede een stemme te hebben van die Kerkmeesters te kiesen tot eewigen dage, sonder hem ofte sijne naecomelingen heer te Vliete, eenige coste hinder ofte moeynisse daer inne te geschien, in eniger wijs, alle dinck sonder argelist. In oirconde van deesen soo hebben wij ons Steede Zeegel aen deesen tegenwoordigen brieff gehangen, int jaer ons heeren Duysent vier hondert eenen ende tzestich op den vijffden dach van Aprille.

Vorder staet: gecollationeert tegen dat Copiebouck ende geaccordeert bij mij Pieter Alberts Speijert Secretaris ende is geteyckent P. Speijert. Lager stondt Utgegheeven voor gelijcke Copie deesen xxvj Septemb. 1611 bij mij en was onderteyckent Egmond met seeckere signature.

Bij collatie teegens de voors. copie van copie, geschreeven, en onderteyckent alsvooren, is deese daermede bevonden t'accordeeren bij mij Secretaris der Steede Oudewater, op den xij Decembris anno xvj^{c} en elff.

A. Eeverdinghen.

Wij verklaren, aan den Eerw. Heere Nicolaas van Hee, Pastoor in Oudewater, de magt vergunt te hebben om alle herderlijke functien te verrigten en te prediken in de derpen of ook nabij gelegen plaatsen, te weten Linschoten, Waarder, Rozéndaal, Honcoop, Hekendorp, en Vuylbuurt [1]), in welke dorpen nogthans den Vader van de Societeyt, t verstaa Jesuyt, ook geoorlooft sal zijn, de biegten te horen, en dienst te doen of bij beurte, of bij een andere goede verstanthouding met den pastoor, zo dat het den opgesetenen vrij gelaten word, wiens dienst sij begeren in de biegten te gebruyken, en alle dingen ordentelijk en vreedzamelijk verrigt mogen worden.

Gedaan den eerste December anno 1650. [2])

PHILIPPUS, Aards Bisschop
Apostolische Vicaris.

Het originele word bij mij bewaart.

H. J. STEVISES, prov. ult.

—

Wij Deecken en Capittel der kercke Ste Peters t'Utrecht, doen condt en kennelick allen luyden, dat wij in eenen ewygen erffpacht gegeeven en versijt hebben, gheeven en versijen mits deesen onsen tegenwoordige brieven, Cornelis Dircxs., kerckmeester der steede van Oudewater tot behouff derzelver kercke, de rechte helfte van eene halve houf lants, daer aff men de wederhelfte van ons en onsen kercke voors. in erfpacht hout en nu ter tijt Dirck Aelberts also besittende is, welcke voors. halve houf lants onser kercke voors. mit vollen rechte toebe-

1) Lees voor „Vuylbuurt" wat destijds een scheldnaam was, Polder Dijkveld.

2) Met de derde cijfer van het jaartal, is blijkbaar geknoeid. J. P.

hoirt, en geleegen t'eynde in der kerspel van Oudewater in Diemerbrouck, daer oostwart naestgelant sijn die deeckens en capittel van Dom te Utrecht, en aen die westsijde naest gelegen is een gemeyn weeteringe, elck jaers om sestien halff loot goets fijns gepaects silvers de gerechte gewichte der steede van Utrecht, off darthien stuvers brabants voir elcke loot silvers voirs. gereeckent, tot vrintlijcke accoort gemaeckt tusschen ons en den vicarius ofte besitter van Ste Simons (vicary) in den autaer in onser kercke voors. gesticht, die daaraen gerechticht is ter eener en den voors. kerckmeysters van Oudewater ter andere sijde, om alle twist en stormige die in toecomende tijden op de weerde van voorts. silver vereysschen mocht te verhueden, te betalen ons of onsen cameraer ofte den besitters der voors. outaers in den tijt alle jaer die een helfte op Ste Martinus dach in de winter, en die andere helfte op Ste Petrus dach ad Cathedram daer naest aenvolgende off binnen veerthien dagen naer elcken termijn voors. onbegreepen, en also voirt jaerlijcx binnen Utrecht, in onser kercke voirs., vrij en commerloos te leeveren op der kercke van Oudewater cost en arbeyt, sonder eenigerhande affcortinge off verminderinge des pachts, tsij van inbreek van dijcken, van oorloge, van brande, van ontseggen, van sluyssen te maeken off te vermaecken, van dijcken, van dammen, van onweder, van heerschattinge, heerbede off van anders eenigerhande saecken, die op deesen voors. lande comen mochte off werde geset, al waer 't oock saecke dat de heere ofte wettelijcke rechter van lande off yemant anders den voors. pacht deeden becommeren ofte besetten metten weerlijcke recht off anders hoe dattet toecomen mochte, nochtans soe soude de kerck van Oudewater gehouden wesen alle den costen en inraet die op deesen voirs. lande quame off comen mochte 't quyten en t betalen op hoirs selffs cost en arbeyt, en

ons van den voors. pacht tot geenigen tijt nyet off mogen slaen en de Kerckmeesters van Oudewater voirs. in der tijt en sullen ons noch den besitter des autaers voors. nimmer meer hinder doen noch doen geschyen van yemants anders aen deesen voors. lande en pacht in eeniger maniere. Voirt sijnt vorder noch (voorwaerden) dat deesen erffpacht sal blijven aen die kerck van Oudewater voors. ongescheyden en ongedeylt, en die Kerckmeesters voors. ofte yemants anders van kercke weegen van Oudewater voirs. en sullen dit voirs. lant ofte pacht aen niemant anders brengen mogen, vercoopen, versetten, verschenken, off veranderen, buyten onsen wille en consente. Alwaert saecke dat sij 't vercoften, overgaeven, versetten ofte versoecken, so soude diegeene dair dit lant dan aen quame, t'Utrecht coomen binnen den eersten jaer, eysschen en neemen van ons nieuwe brieven op sijns selffs cost, spreeckende als deesen brieff, en ons dan weeder gheeven ende verleenen brieven daerop, in alle manieren ende voorwaerden als sijn voorvaerden gedaen hadde, ende voir die brieven sal hy ons dan gheeven drie loot silvers payments voors. mit sulcke voorwaerden en wilcoren, waert dat Cornelis Dircx voors. van den kerckeweegen van Oudewater den voors. pacht ons off onsen cameraer off den besitter des outaers voors. in der tijt niet vol en al betaelden, en alle deese punten en voorwaerden volcomenlick niet en hielden noch en voldeeden, off eenich van hem allen verbraecke, so waer hij en die kerck van Oudewater voors. terstont vervallen van deese pacht en huerweerde voors. en van alle rechts en toeseggen, dat die voors. kerck van Oudewater off yemant anders van hoiren wege aen dit voors. lant hadde off hebben mochte en so quaemt tselve lant dan vrij, los en ledich weederom aen ons, onser kerck en den besitter des autaers voirs., onsen vrijen wille daermede te doen, also verre als wijt dan

weeder aen ons nemen willen en anders niet. Behoudelicken nochtans, al ons versetens en onbepaelde pachten die ons dan afterstallich en onbetaeld waer, die ons die kerck van Oudewater voors. dan sonder yemants weederseggen off pantkeeringe met alsulcken cost als onse boode daeromme deeden, des men hem dan gelooven sal mit hoire simpele woorden, sonder eede, wel bij al betalen sal en die moeten wij dan uit doen panden metten scoudt en gerechte van Oudewater, off anders mit wat rechter ofte gerechte dat wij willen, ut allen der kercke van Oudewater voors. goeden en eerven dat sij heeft indertijt, het ware een leggende, eene aenstaende tymering off aen andere guth, oock waert dattet in der tijt gelegen waer, gelijcker wijs off wijt op onsen voors. lande vonden, en met allen recht vervolcht en mit allen boeden vernamen hadden.

In oirkonde des brieffs beseegelt mits ons Capittels seegel, gegeeven int Jaer ons heeren duysent vijffhondert neegen en twyntich den seeventienden dach in Augusti.

En tot wat tijden dat Dirck Corneliss. voors. offlijvich is worden, soe sal die kerck van Oudewater, eene ander in sijne steede setten die dan Kerckmeester in der tijt is.

MANUAEL VAN DE PAROCHIEKERCKE DER STEEDE OUDEWATER ANNO 1706.

Wtgaeff tegens den voors. ontfang

Dirck Gerritse scophoper t uytregt, collateur van de Vicarije, gefondeert op het altaer van de Seve Ween, en Jaerrenten verschijnende petri 1706 — 2 : 2 : 0

te corten alsvoren 1 : 1 : 0

1 : 1 : 0

In de Rek. over 1711 wordt voor het laatst de uitdrukking „Het Altaar der Seve Ween", gebezigd.

In de Rek. over 1712 wordt het uitbetaald aan den Heer en Mr Laurensburgs Erfgenamen.

In 1728 goedgevonden die post voor Memorie in volgende Rekeningen te brengen.

J. P.

S. Jacobs-altaar.

Alle den ghene die desen brieff zullen zien of horen lesen, doen wij verstaen Jacob de Veer Willemss, scout, Pieter Adryaenszoen, Tyman van Hensbeeck en Dries Aernt die Backerss, scepen 't Oudewater, dat voor ons quam mit sijnen vrije wille Jan Roest Harmanss. Ende bekende hem sculdich te wesen voir hem ende sijne erve ende naecomelinghe den Procuratoers van Sint Jacobsautaer 't Oudewater in der kerken tot des voirs. outaers behoef, om in die eere Goods missen mede te doen voir Lijsbet Jan Danielssoens wijffe ziel, eenen halve goeden gouden Wilhelms Hollantscen schilt des jaers, eewyger erfreynte laestewarf voir desen tijt gemunt, en geslagen op goet payment, der waerde in elker tijt van der betalinge jaerlix, staende op sijn huisinge en op sijn hofstede binne Oudewater op die suyet van den Wijtstraete daer hi selve op en inwoont, strockende uten Wijtstrate ter Havenwaerst op, tot an Dirck Pieterssoens erfgename huisinge en erve, daer Jan Ponsens mit sijne huise en erven oestwart naest gelege leyt, en westwart der stedestraet van Oudewater. Welcken voors. halve Wilhelms hollantsce scilt tsjaers ewyge reynte hij hem gelooft heeft te betalen tot Sinte Jacobs dage apostels nu naest comende na datum des brieffs, ende alsoo voort jaer-

lix van jaer tot jaer alle Sinte Jacobs dage apostels telken eene halve Wilhelmus Hollantscen voors. scilt, duerende ewelix, erffelic, onversterffelic en altoos. Waer, dat hi of zijn erven en nacomelinge des niet en daden, so heeft hi hem verwilkeurt, voir hem en sijn erven ende nacomelingen, dat men dan alle jaer dit voors. gelt tot elken verleeden onbetaelden termijn voirs., of mach panden uyt deser sijnre voirs. huisinge en hofstede, aen goeden panden, den darden peninc beter dan se Scepen scatten, en die verloren binnen den eersten achte dagen na der pandinge, sonder verbodt en sonder vervollich van eenygen recht behouden den Heer sijns rechts, en alle dinc sonder argeliste.

In oirkonde des brieffs bezegelt mit onsen zegelen, gegeve int jaer ons Heer duysent vier hondert vier ende vijfftich opten acht en twyntichsten dach in Augusto.

Zegel ontbreekt. J. P.

S. Ursulen-Convent. [1])

Wij Johan van Alerdinck, pater van Sint Ursulen-Convent binnen der steede van Oudewater, Marrichgen Willemsdhr., mater, Emmichgen Goossensdhr., Procuraetster, Catarina Tonisd^{r}, Geerte Jansd^{r}, Pijn Jansd^{r}, Marrichgen Dircxd^{r}, Merrichgen Cornelisd^{r}, Heyltgen Willemsd^{r}, Merrichgen Ariensd^{r}, Annichgen Pietersd^{r}, Jannichgen Anthoniusd^{r}, Merrichgen Gijsbertsd^{r}, Catrina Hillebrantsd^{r}, Machtelt Gijsbertsd^{r}, Pietertgen Petersd^{r}, Elisabeth Jacobsd^{r}, Catarina Symonsd^{r}, ende Cornelia Joestend^{r}, al tsamen conventualen van St. Ursulen-convente voors. lyen ende becennen mit voochts hant hier-

---

1) Vergelijk over dit S. Ursulen-convent Bijdr. II^{de} Deel, bl. 175 volg.

onder genomineert, voor ons ende onsen erven elcx bijsonder en hooft voor hooft ons selven borgen geconstitueert te hebben, voor Jan Janss. Coppert, rentmeester van de incoomxste en goederen van de convente voors., voor alle alsulcken somme van penningen, als ons elcx bijzonder nae den ouderdom, deen meer als dandere, tot onse alimentatie uyt voors. conventsgoederen is toegeleyt, omme off waer dvoorn. rentmeesteren tot eeniger tijt in gebreken mochte blijven en dus toegeleyde alimentatie elcx bijsonder nyet op en brachte ofte uyt en reycken van de voors. goederen alst behoort, ende hij dselffde opgebeurt ofte in reeckeninge gebracht soude mogen hebben, dat beloven wij elcx hooft voor hooft te verhalen ofte doen verhalen, aen den persoon en goederen van rentmeesteren voorn., geen uytgesondert waer dselve bevonden mogen worden, dwelcke den rentmeesteren voorn. als hij nyemande van ons in dese begeert te becorten, submitteert tot verbant van allen houven, rechten, en rechteren, beloovende oversulcx voor ons en onsen erven van altgunt voors. staet des voors. convents goederen tsij toverschot boven dalimentatie, ofte anders ofte oeck der voors. goederen, geen uytgesondert nyet aen te spreecken ofte te becommeren, tsij in recht ofte daeren buyten, hieronder verbinden elcx onse toegeleyde jaerlicxe alimentatie, ende al onse andere propere goederen, roerende en onroerende, geen uytgesondert, stellende dselve hiermede, tot gelijcke verbant van recht als boven, sonder arch ofte bedroch, des toirconde hebben wij desen elcx bijsonder en in zijn regart mit Willem Luytss., secretaris, aller gecoren voocht in deser saecke met de voorn. rentmeesteren onderteyckent opten xxv Augusti anno [md]lxxxiiij.

Jannichgen Thonis met Abraham Janss. haer man en voocht, Merrichgen Gijsbertsdochter mit Henrick Rijcke

haer man en voocht, Cornelia Joestendochter mit Willem Dircks. haer man en voocht in deser saecke, date ut s.

JAN VAN ALERDINCK,
Pater ut sup.
W. LUYTS.

De overige handteekeningen zijn zeer onduidelijk, dertien zusters hebben in plaats van haar naam, een merk gesteld. J. P.

S. Ursulen-Convent.

Ick Jan Janss. Coppert, rentmeester van St. Ursulen-convent binnen der stede van Oudewater, bekenne voor mij en mijnen erven mij selven borge geconstitueert te hebben, en stelle mij borgen mits desen, voor alle alsulcken incoompst en somme van penningen als vant voors. convents incoompst en goederen jaerlicxe en jaer voor jaer sall mogen overschieten boven die alimentatie die die conventualen telcken jaer en tijde levende lijve zijnde, daeruyt sullen mogen trecken en ontfangen, alsoe lange als ick in den voors. dienste vant rentmeesterschap ben en langer nyet, omme bij mij vant voors. overschot wanneer die conventualen elcken jaere ten volle sijn betaelt, alle 's jaers tot vermaninge van Burgermeesters der voors. stede en heure naecomelingen indertijt te doen goede loffelicke reeckeninge, bewijs en reliqua sulcx alsoot behooren sal, stellende daervoren tot verseeckeringe van dyen eerst specialick mijn huys en erve daer ick nu ter tijt innewoon, ende de werff, leggende opt veer, belovende daervan elcx in sijne jurisdictie tot vermaninge behoorlicke acte van borgtochten te passeeren, en voorts generaelick onder verbant van alle

mijne goederen, roerende en onroerende, waer die gelegen mochte wesen, geen uytgesondert, stellen dselve tot verbant van allen hoven, rechten, rechteren, omme bij faulte van de voors. incoompst te verantwoorden als voors. oft deur acte mogen verhalen alst Burgemeesters ofte bewinthebbers, indertijt van dijen gelieve sal. Sonder arch of bedroch des 't oirconde deese bij mij onderteyckent opten xxv Augusti anno xv^c en lxxxiiij.

JAN JANSS. COPPERT.

S. Ursulen-Convent.

Wij deken ende capittle der kercke van Oude Munster t'Utrecht doen condt allen luyden dat wij naer 't overlijden van Petronella, Peter Pauwels dochter geprofesside suster van het convent van St. Ursulen binnen der stede van Oudewater in pacht en huyerweere gegeven hebben den religiosen persoonen Jan van Alerding pater, Emmichgen Gosensdochter procuraetster, ende 't gemene convent van St. Ursulen binnen Oudewater voorseyt tot lijve van Catharina Simonsdochter, geprofesside ende beslooten suster des voorseyde convents, drie viertelen lants, alsoe wij die leggende hebben in Snelderrewaert binnen de parochie van Oudewater, in maniere ende voorwaerden als den brieff inhout die sij daerop gegeven hebbe, luydende van woorde tot woorde aldus: „Allen denghenen die desen brieff sullen sien ofte horen leesen, doen wij verstaen Jan van Alerding pater, Emmichgen Gosensdochter procuratricx, en gemeen convent van St. Ursulen binnen Oudewater, dat wij van eerwte heeren deken ende capittle der kercke van Oude Munster t'Utrecht in pacht ende huerweere ont-

fangen hebben, tot lijve van Catharina Simonsdochter onse professide suster, drie viertelen lants alsoe sij die leggende hebben in Sneldelreweert in de parochie van Oudewater, daer boven eertijts Jacob Gijsberts wedue, en nu ter tijt Jasper Harmanusz ofte daert deselve met recht gelaeten mach hebben, en beneden eertijts Jacob Gerritss en nu ter tijt Haesgen Amels dochter ofte haere erffgenaemen en naecomelingen naest gelandt zijn, denselven heeren en heure kercke toebehoorende en sonderlinge den choorgesellen in derselver kercke, in een seeckere jaerlicxe voor datum 's brieffs genant, ofte die weerde daervoor indertijd der betalinge commerloos ende vrij te betaelen den voorsijde heeren, off den cameraer in der tijt van den choorgesellen voorseyt, opten heyligen derthiendach, off binnen veerthien daech daerinne onbegrepen op onsen cost ancxt en arbeydt, sonder eenige affcortinge off verminderinge heurs pachts, oock van wat saecken datter toe commen mochten en alsoe voort jaerlicx ten lijve van Catharina Simons dochter professide zuster voorseyd deurende, mit dusdanige voorwaerden dat soe wanneer de voorseyde zuster Catharina offlijvich geworden is, soe sullen wij binne ses weecken daernaest volgende den voorseyde heeren eene andere professide suster ons voors. convents noemen, daermen dit voors. goet op stellen sell, ende nyeuwe brieven geven ende nemen, innehoudende als dese doen. Ende waert saecke dat wij desen voors. pacht jaerlicx nyet en betaelden opte voors. termijn, off nyet en versochten binnen ses weecken als voorseyt is, soe vielen wij van onse huerweere ende van allen recht en toeseggens dat wij hadden aen dit voorseyde lant, en dat quaem dan vrij aen voornoemde heeren ende haeren kercke, heuren wille daermede te doen, soe verre sij dat aennemen wouden en anders nyet, behouden hem al heuren afterstadigen pacht.

Alle dinck sonder arch ofte list. In oirconde der waerheyt hebben wij onse convents segele aen desen brieff gehangen.

Gegeven int Jaer ons Heeren duysent sess hondert en seven den xxiij dach in Martio. In kennisse van dyen hebben wij deken en capittel der kercke van Oud Munster voorgenoemt onsen kercken-segele aen desen brieff doen hangen. Gegeven int Jaer ons Heeren en opten dage voorseyd.

De perkamenten staart hangt er aan, maar het zegel niet.

J. P.

S. Ursulen-Convent.

Wij deken ende capittle der kercke van Oudemunster 't Utrecht doen condt ende maecken kennelick allen luyden dat wij naer voorgaende capitulare convocatie rijpe deliberatie ende resolutie geremiteert, quyt ende te goede geschouden hebben, remitteren, schelden quyten, te goede mits desen, de heeren Burgemeesters der steede van Oudewater inder tijt, als in dyer qualiteit regierders van St. Ursulen convente binnen Oudewaters voors. de lijffpachte ofte huurweere van drie vierte eens lants alsoe wij die leggende hebben in Sneldelreweert, inde parochi van Oudewater, daerboven eertijts Jacob Gijsbertss weduwe ende nu ter tijt Casper Hermans ofte daer deselve met recht gelaeten mach hebben, ende beneden eertijts Jacob Gerritsz ende nu ter tijt Haesgen Amelisdr. offte haere erffgenaeme en naecomelingen gelant sijn, ende onse voorseyde kercke ende sonderlinge den choorgesellen derselve onse kercke toebehoorende, die jaerlicxe pensie van seven en twyntich dortsche

placken voor datum 's brieffs gemunt ofte die weerde daervoor indertijt der betaelinge, dwelcke den voornoemde convente gehouden was ons offte den cameraar indertijt van den choorgesellen voorseyd jaerlicx ten lijve van Catharina Symonsdr. professide suster aldaer, ende nae haer overlijden ten lijve en naeme van een andere professide suster alsdan te nomineren, commerloos en vrij te betaelen, opten heyligen derthiendach off binnen veerthien daegen daernaer onbegrepen, op hunne cost, ancxt ende arbeydt sonder eenicherhande affcortinge ofte verminderinghe des pachts, oock van wat saecken dat het toe commen mochte, als wij den voornoemde Heeren Burgemeesters in de qualite voorseyd ofte den convente voorseyt oock quyt geschouden hebben en quyt schelden mits desen, t'versoeck t'versuym alle recht ende toeseggen, gronteygendom ofte directe dominie dat wij d' voorseyde drie viertelen lants voorwaerden en conditien van dyen in eenicher wijs hadden ofte verwachtende mochten wesen achtervolgende onse besegelde lijffspachts brieven daer dese onse jegenwoordige brieven doorgesteecken en getransfigeert sijn, d welcke hiermede gecasseert gedoot ende te nyet gedaen worden van de voorseyde jaerlicxe pensie gront eygendom ofte directe dominie, versoeck, versuym allen aencleven, voorwaerden en conditien in de voorseyd lijffspachtsbrieff begrepen nu en ten euwigen dagen tot behoeve en profijtte van de voornoemde Heeren Burgemeesters inde voorseyde qualite ofte den convente van St. Ursula voornoemt renunchierende, sonder eenige actie recht ofte toeseggen naerder daeraan te reserveren ofte te behouden, sulcx dat van nu voortsaen de voorseyde heeren Burgemeesters inde voornoemde qualite ofte den convente voorsyde, de voorgeroerde drie viertelen lants als haer vrij eygen goet euwelijck en erffelijck sullen hebben behouden possideren en besitten,

en voor welcke quytscheldinge en remissie d' voornoemde Heeren Burgemeesters ons aen handen des cameraers vande voors. choorgesellen in goeden gepermitteerden gelden betaelt hebben, de somme van een hondert en veertich carolus keysers gulden tot twyntich gepermitteerde stuyvers den gulden gereeckent, die wij voorts tot der voors. choorgesellen meesten oorbaer en proffijt hebben doen emploijeren verstrecken en beleggen, ende tot meerder verseeckerheyt vande voornoemde Heeren Burgemeesters ofte den convente voorseyt, hebben wij geconstitueert en machtich gemaeckt, constitueren en maecken machtich mits desen Johan van Heusden onser kercke schoudt, omme uyt onsen naeme en van onsent wegen te compareren voor Schoudt en Schepenen van Sneldelrewaert ofte elders, waert van node wesen sal, en aldaer den inhouden deses brieffs te bekennen, d'quytscheldinge voors. van nyeuws te doen, ende voors. drie viertelen lants soe die hier voor ons beschreven en bepaelt sijn, nopende 't voors. directe dominie, mit allen gevolgen van dyen ten behoeve en proffijte van de voors. Heeren Burgemeesters inde qualite alsvoorens ofte den conventen voors. te transporteeren ende over te geven, ons daervan te doen onteygenen ende den voornoemde convente daerinne te doen eygenen naer den rechte, ende costume van den lande all tot des voors. convents costen sonder eenige actie recht ofte toeseggens daaraen te reserveren ofte te behouden, gelijck wij jegenwoordich sijnde souden connen ofte mogen doen, belovende nu ende ten euwigen dagen over goet vast stade en onverbrekelijk van weerden te sullen houden ende te doen houden, alle tgunt bij de voors. onse gemachtichde alsoe daerinne gedaen ende gehandelt sall worden, onder 't verbant van alle onse Kercke goederen, dselve submitterende allen heeren, hoven, rechteren ende gerechten, alle dinck son-

der arch ofte list. T'eenen oirconde hebben wij deken ende capittel voors. desen brieff bij onsen capittels secretaris gedaen onderteyckenen ende mit onser kercken zegele beneden uyt hangende besegelen. Gegeven int Jaer ons heeren duysent ses hondert ende vijftien opten xviij[e] Augusti.

C. V. AELST, Notarius Capituli.

Op de keerzijde van het bijna een meter lange perkament lees ik wat volgt.

„Ick Lubbert Cuylman cameraer van de Ed. Heeren vicarysse der kercke van Oud Munster 't Utrecht bekenne mits deesen van de Heere Burgemeesteren van Oudewater als regierders van St. Ursulen convent aldaer ontfangen te hebbe, de somme van een hondert ende veertich car. k. gulden over de quitscheldinge en offcopinge van lijffpacht int verschreven van desen geroert. Actum den xiij Septembris xvj[c] ende vijfftien.

L. CUYLMAN.

St. Ursulen-Convent.

[Jacob Huy]gens Cock Schoudt, Claes Lamberts, ende Huych Cornelis geswoorens van Snelreweerde en lange Linschoten..... [1]) des Edelen Welgeboren heeren, heere Parnat graeve van Oest Vrieslandt, heere van Heeswijck, d Inter ..... Heeckendorp etc. .....

Oirconden dat voor ons gecomen ende gecompareert is in den gerechte Johan van Heusden. . . . kercke van Oudmunster t Utrecht, als volmachtichden van de heeren deecken ende capittels derselver kercke, blijkende bij

1) De stipjes duiden aan waar het perkament geschonden is.

. . . . uratie onder de signature van des voors. capittels secretaris, ende kercken zegele gepasseert, in date den xviij Augusti . . . no. 1615, waerdoor desen jegenwoordigen brieven gesteecken en getransfigeert is. Ende heeft uyt crachte van deselve . . . . . . geremitteert, quyt en te goede mits desen de Heeren Borgemeesters der. . . . . . van Oudewater indertijt, als in dier qualite regierders van St. Ursulen convent binnen derselver steede, de lijffpachte ofte van huyrweerie van drie viertelen lant, alsoe die leggende sijn in Snelreweerde in de parochie van Oudewater daerboven eertijts Jacob Gijsberts weduwe, en nu ter tijt Jasper Harmenss, ofte daer het deselve met recht mach gelaeten hebben, ende beneden eertijts Jacob Gerrits en nu ter tijt Haesgen Amelsdr. ofte haere erffgenaemen en naecomelinge naast gelant sijn den voors. Heeren deecken capittel en kercke sonderlinge den choorgesellen inde selve kercke toebehorende die jaerlicxe pensie van zeven en twyntich Dortsche placken, voor datum sbrieffs gemunt, ofte die weerde daervoor in der tijt der betalinge, dwelcke tvoors. convent gehouden was den voors. deecken ende capittele ofte den cameraer indertijt van choorgesellen voorseyd jaerlicxe ten lijve van Catharina Simonsdochter professide suster aldaer, ende nae haer overlijden ten lijve en naeme van een ander professide suster alsdan te nomineeren commerloos ende vrij te betaelen op den heyligen derthiendach ofte binnen xiiij dagen daernae onbegrepen, op hunnen cost ancxt ende arbeydt, sonder eenigerhande affcortinge ofte verminderinge des pachts, oock van wat saecke dat het toecomen mochte, Gelijck de voornoemde comparant uyt crachte van de voors. procuratie den voornoemde heeren Burgemeesteren inder qualite voors. ofte den convente voorseyt quyt geschonden heeft ende quyt schelt mits desen tversoeck versuym alle recht en

toeseggen gronteygendom ofte directe dominie dwelcke de voornoemde Heeren deecken, capittele ende choorgesellen aende voorbepaelde drie viertelen lants voorweerden en conditiën van dien, in eeniger wijs hadden ofte verwachtende mochten wesen, achtervolgende derselver lijffpachtbrieven daer dese tegenwoordige brieven mede doorgesteecken ende getransfigeert sijn, die bij deesen gecasseert, gedoot en te nyet gedaen worde. Welcken volgende dvoornoemden comparant in qualite ende uyt crachte als vooren, dvoor bepaelde drie viertelen lants nopende tvoors. directe dominie, met allen gevolgen van dien ten behouve en proffijte van de voors. Heeren Burgemeesteren in de qualite als vooren, den convente voornoemd getransporteert heeft en transporteert mits desen, van de voors. iaerlicxe pensie gronteygendom ofte directe dominie versoeck versuym allen aencleven voorwaerden en conditien in de voors. lijffspachtsbrieff begrepen, ten behouve en proffijte vande voors. Heeren Burgemeesteren ofte den convente van St. Ursula voornoemd, claerlicken renunchieerende ofte verthyende sonder eenige actie recht ofte toeseggen vorder daeraen te reserveeren ofte te behouden, sulcx dat van nu voortaen dvoors. heeren Burgermeesteren inde voorn. qualite ofte den convente voors. de voorgeroerde drie viertelen lants als haer vrij eygen goet sullen hebben, behouden, possideren en besitten. Ende dit alles mit oordele ende vonnisse naer coustuyme van der lande, soedat deese quytscheldinge transporte en vertichte stadicheyt en vesticheyt hebben en behouden sal van nu ten euwigen dagen, als geswoorens wijsden dat recht was, alles sonder arch list en bedroch. In kennisse van desen hebbe ick Jacob Huygens Cock Schoudt voornoemt mijn zegel aen desen brieff gedaen uythangen, soe over mij als den voornoemde geswoorens van 't gerechtswegen theurder bede, overmits gebreck

haer segelen dezer tijt, ende teener oirconde van desen, hebben wij geswoorens voornoemt elcx besonder onse gewoenlicke hantmercken hier onder gestelt, op den drie en twyntichste dach der maent Septembris anno xvj^{c}. vijfftien stilo novo.

Dit is t merck van	Dit is t merck van
⸸	⸸
Claes Lambertsz.	Huych Cornelisz.

Mij p[rese]nt. als Secretaris
W. J. Duysel, Ss^{t}.

Het zegel in groene was met de naam van Jacop Huygen er op, hangt nog gaaf aan de perkamenten staart, die door de drie stukken heen gestoken is. J. P.

„Paepsche Stoutichеden".

Aen de Ed. Achtb. Heeren de Heeren Borgemeesteren ende Schepenen deser stede Oudewater.

Ed. Achtb. Heeren!

Vertonen met behoorlicke eerbiedicheyt aen UE. A. de dienaren des H. Evangelii, ouderlingen en diaconen eenparichlick representeerende den kerckenraedt der respective gemeynte J. Chri: alhier, vooreerst:

Also de stouticheyt der pausgezinden so verre in dese stadt is aenwassende mit haer exorbitante en hijlloose oeffeningen van haer afgodische missen en andere lant- en ziel verdervende superstitien, dat het schijnt noyt tot sulcken extremiteyt in dese plaetse gecomen te sijn, mits dat, daer sij te vooren twee papen alleenelick hebbende

gehadt, selfs den eenen tegen het expres consent van de Achtb. Vroetschap deser stede, sij nu noch den derden hebben dorven innemen.

Gelijck dat oock de twee eerste tegen de expresse ordonnantie van haere Ed. Gr. Mog. logeren in separate en afgescheyde woningen en huysen, waervan het eene insonderheyd met opgerechte omheyninge, uytbreydinge en timmeringen genouchsaem tot een vrije oefenplaetse van haere afgoderije, cloosterwijse wort gepraepareert, gelijck men dan oock tot grote droefh. en hertenleedt verneemt, dat van alle buytenplaetse, oock self buyten dese provincie van Hollt derwaerts sonder eenige verhinderinge een grote confluentie van luyden, en buyten papisten is toevloeijende, als waere hier den throon des pausdoms, in alle vrijicheyt opgerecht, waeromme oock selfs niet alleen stoute en dreygende woorden van so veel te mogen en meerder te willen doen, nu en dan van haer worden gehoordt, die meenichmael aenleydinge tot groter swaricheydt souden konnen geven, indien hierinne niet tijdelick door UEA. voorsichticheyt en wijsheyt en wierde voorsien, maer oock de lopende en overal insluypende kloppen, d'een op d'ander worden gemaeckt van buyten en binnen in meerder quantiteyt als oyt voor desen is geschiet.

Welcke alle enormiteyten en ongehoorde stouticheden immers niet behoorden te werden int minste getolereert, in een stadt en plaetse welckers inwoonders in haer goet en bloet so deerlicken en wrange, jae dodelicken proef voor desen hebben gehadt, van dat afgodische en tyrannische pausdom, waervan de geheuchenisse selve noch onse ogen de tranen, en de herten een grote smerte uytparst.

Ten andere remonstreren sij supplten aen UEA. seer ootmoedichlick, de grouwelicke en den toorne Godts over

ons ontstekende prophanatie des h. rustdaechs, met het lossen en laden van schuyten, met het uytslaen van bieren en wat daeraen dependeert, met het scheeren en drincken in de winckels van de barbieren, tot bijnae aen den middach toe, met het tappen en caatsen in de caatsbaenen onder de predicatien, met het spelen en runnen van de jongens op de straten en stegen, met het timmeren, smeden en beslaen van wagens en paarden, met het rotsen en rijden door de stadt onder het predicken, (waer tegen dan noch op sijnen tijdt de poorten behoorden te worden gesloten in conformite met andere nabuyrige steden) met het kopen en verkopen in de winckels, en wat diergelijcke meer mochte sijn.

Voorwaer alle abuysen en grouwelen sijnde tegen het vierde geboth (wij laeten saacken van liefde en noodzaeckelijcke buyten staen) dewelcke den almachtigen ende jaloursen God tot toorne en ijver tegen ons ontsteken, en daerom met alle macht en naerstich behoorden geweert te worden.

Waer bij eyndelick sij supp^ten aen UEA. aenwijsen het godloos vloecken, sweren en schendich misbruyk van den h. naeme Gods, hetwelcke niet alleene bij oude en bejaerde, edoch oock bij de losse jonge jeucht tot quellinge van meenige rechtvaerdige ziele en verbitteringe van Godt tegen deser staet, meermalen en opentlich wort aengehoort en vernomen, selfs kleyne kinderen die noch naulix spreken konnen, door dit godloos en inkankerend misbruyck van den h. name Godts, van jonges of niet anders leerde als verachtinge en verpletteringe van de heyl. en onse consientien verbindende wetten Godes.

Welck alles sij supp^ten innesiende en overwegende het haer ampt ende beroepinge van Gods en consientiewegen te sijn omme naer haer vermogen sulcke crijtende sonden tegen te gaen.

Soo ist dat sij haer alsnoch sijn kerende tot UEA. als haere wettige overricheyt ter deeser steede, dien het oock van God op peene van sijne indignatie belast is bewaerders te sijn van beyde de tafelen sijner wett. Versouckende seer ootmoedichlick, vuerichlick en om de liefdewille van Jesus Christus onsen Salichmaker, dat het UEA. gelieve te nemen een haestige, mannelicke en christelicke resolutie tot reformatie van dese grouwelen, sonden en schanden, die den toorne Godts uyt den hemel tegen ons als met gewelt nedertrecken, ten eynde de plage die van voor sijn aangesicht is uytgegaen en aengesteecken, tot ons verder niet door en ga en wij schielicken voor sijn gramschap wechsmelten.

Ten welcken fine sij supp[ten] voor eerst smeecken en bidden om weeringe en stuytinge van dien grouwelicken kancker des bloeddorstigen pausdoms in deese stadt, niet alleen met verboth van de separate huysen, opgerechte heyninge, timmeringe en alsmede met toestoppinge en cassatie van alle die uyt- en toe-gangen achter de huysen, waerdoor de conventiculen der pausgezinden tot groot naedeel van de politie selve haeren vrijen teugel hebben, doch oock noch om het delogement uyt dese stadt van deese drie stoute papen, de twee genouchsame Jesuyten sijnde, met welckers verplaetsinge, onses oordeels andere inconvenienten alder bequaemst geweert konnen worden. Wij geven UEA. ten desen eynde in bedencken of oock met een goede consientie sulcken afgoderije konnen werden getolereert tot welckers weringe en verstoringe God expresselick de voorname macht gewapent heeft.

Wat goets konnen wij ons toeseggen en beloven van sulcke trawanten des antichrists, dewelcke, opdat se haere handen mochten wasschen in het bloet der getrouwer getuygen Christi, dorven vrijven en schrijven, dat men den ketters geen gelove moet houden, die oock niet

anders voor hebben dan haere grouwelen en superioriteyt met galg en strop, met vyer en sweert voort te planten, waertoe sij dan daechlicx alomme de wereltliche machten en potentaten opstoocken, gelijck de droeve exemplen van de gereformeerde in Yerlant en noch onlanx van desen in de bergen van Piemont en Lucerne, tot onser verbaastheyt aenwijsen.

Wij weten immers alle, hoe weynige vrijichijden de waere gereformeerde religie heeft in die landen, alwaer de paepsgesinden het hoochste bewint hebben, gelijck sij dan oock noch onlanx de leeraers onser kercken in haere jurisdictien met dodelicke edicten hebben geproscribeert. T'en is geen consientie dwanck die wij soucken in te voeren, maer wij arbeyden en bidden, dat UEA. oock mogen arbeyden tot weringe van de sodanige die gaerne conscientiedwangh over ons oeffenen souden, behalve dat oock geen conscientiedwangh mach genoemt worden hetgeene geschied tot stuytinge van de afgoderije nae den canon van de goddelicke schrift en aengewendet wort tot profijt van de ziele des menschen, jae oock tot vaststellinge van desen staet int gemeyn en stadt int bijsonder.

Dit hebben naebuyrige plaetsen in aanmerkinge genomen, die daeromme den papen int gemeyn ende bijsonder haer stadt hebben ontseght en door openbaere placcaten geboden te delogeren.

Waeromme soude men, opdat wij van de kloppen int bijsonder spreeckende, barmhertiger sijn als den paus Urbanus den 8 die bij openbaere placcate int jaer 1631 selve verboden heeft de bijeenkomsten en ordre der jesuiterschen hier genaempt klopjes, om redenen in den gemelden edicte vermelt. Waerlick sulcke barmherticheyt int toelaten van alle ongeregcht is enckele onbarmherticheyt en nalaticheyt van de behoorlicke plicht. Om welcke re-

denen en meer, sij supp^ten^ versoecken de weringe van dit godlose gespuys, te meerder omdat het UEA. in dese haere stadt so vele macht konnen usurperen als Leyden en andere plaetsen in het haere nu onlancx gedaen hebben.

Ten andere versoecken sij supp^ten^ oetmoedichlick dat het UEA. gelieve so op de prophanatie des h. sabbathdaechs als op het grouwelick vloecken en sweeren, twelck in het voorgaende aen UEA. met droefheyt word geremonstreert, sodanige ordre te stellen, dat het eene en het andere mochte werde geweerdt naer UEA. wijsheyt en discretie; immers is de Heere onse God al vrij meer jalours over sijne eere en instellinge als eenich vorst of prince over het haere konnen sijn, de almachtige God, wiens stedehouders UEA. oock sijn in deese plaetse, heeft aengesecht eenen yeder dat hij hem eens rekenschap sal afvorderen van sijne rentmeesterschap, tot dien eynde sit gij in de vergaderinge der goden, om acht te nemen op eens yeders handelinge.

Weshalve sij supp^ten^ UEA. smeecken tot ontlastinge haarder gemoederen, om wech te nemen alle die geremonstreerde abuysen omtrent den grouwel der paapsche afgoderije, het schenden van den h. naeme Gods, en het prophaneeren des h. sabbathdaechs, opdat wij also bouwende gesamentelick aen het huys Godes, des h. Israels int midden van ons Heer licht, de schendige godloosheden, afgoderijen en andere abuysen geweyret en wij als getrouwe dienstknechten, een yeder van ons in het sijne, over weynige getrouw geweest sijnde oock eyndelick over vele gestelt mochten worden.

T' welck doende etc.

GIBBO THEODORI AB EERST,
Praeses p. t. Synedrij.
THOMAS HERMEN VAN ECHTE.

CORNELIS JANSS. VAN GELDER.
GERRIT GIJSBERT VAN DAM.
AERT BREDIUS.
CASPARUS VELTHUYSEN,
Synedrij p. t. Scriba.
JAN CORNELISSEN.
CORNELIS DAMMISSEN SONNENBERCH.
JAN HUYCHE VERGEER.
HENDRICK VAN WIJNGAARDEN.
GERRIT EWOUDTS HONCOOP.

Op het stuk komt geen jaartal voor. J. P.

Gibbo Theodori enz. is naar Oudewater beroepen 14 Sept. 1636.

Priester-graven enz. in de Parochiekerk van Oudewater.

Uit een „Legger van de graven ofte grafsteden, omme „te zien aan wien deselve voer veele Jaeren hebben ge„competeerd" heb ik het volgende overgenomen.

Op onse liefvrouwen choor vijf regulen elkken regel elff graven breed, beginnende van de noortsijde.

Van den dorpel van 't vrouwen choor sijn dertien regels, elkke regel elff graven ende en dwersregel van ses graven.

Den eersten regel.

Het 10e graf Heer Jacob Bonser.

Den tweede regel.

Het 6e graf Catrijn Hillebrants zuster uit het oude convent 1601.

〃 10e 〃 Heer Dirck Amelss. 1604.

Den derde regel heeft 12 graven.

Het 11e graf Heer Jan Janss. de Backer A° 73.

Den zesde regel.

Het 6e graf weerrigen [1]) Heer Jacobs, weerrigen Heer Cornelis, sterff 1589.

〃 10e 〃 Heer Harmen.

---

1) waardige, eerwaardige.

Den achtste regel.

Het 11e graf Heer Jan Gijsbertss.

Den negende regel.

Het 5e graf Heer Sibert, Heer Gerrit Sibertss. A° 74.

Den tienden regel 12 graven.

Het 4e graf die serck twee graven Heer Pons van Foreest, Heer Henrick Dirck Elbertssoon A° 84.

Den twaelfden regel.

Het 2e graf Heer Willem Menijt 1592.
〃 3e 〃 Heer Jacob Henrixss. anno 74.
〃 11e 〃 Mr Roel of Daniels Willeboord Jacobs, Heer Jacob Jacobs, pastoor.

Den dertiende regel xij graven.

Den divers regel ses graven.

Het hooch coor den 1e regel heeft 8 graven, den 2e regel 10, den derden regel 10, den 4e regel 9 graven.

Den 5e regel 9 graven.

Het 3e graf Heer Dirck Taats, pastoir van Bodegraven 1592.

Den 6e en 7e regel 9 graven.

De middelkerk van den dorpel van 't hooch choor heeft 14 regulen, en elkke regel elff graven.

Den 9e regel.

Het 1e graf Baartgen Heer Goverts moeder 1573.
〃 9e 〃 Onder de sarck Heer Roelof 1599.
〃 10e 〃 Heer Henrick Dirks 1577.

Den 10e regel heeft tien graven.

Het 2e graf Heer Barthelmees 1574.

Den 13e regel.

Het 2e graf Heer Dirck Amelss. geslacht.

Op 't Sacraments-choor vier regulen, elkke regel elff graven. Den 1e regel 12 graven.

Den 1e regel.

Het 12e graf Heer Gerrit Thijmanss. 1574.

Den 2e regel.

Het 4e graf Heer Jan van Leyden.

Den 4e regel.

Het 3e graf Heer Henrick Geerlofs 1595.
〃 11e 〃 Heer Gijsbert Janss. Hak 1604.

Van de Sacraments-choor tot die geer sijn dertien regels, elkke regel twalif graven.

Den 2e regel.

Het 8e graf Heer Lenart 1584.

Den 3e regel.

Het 8e graf Heer Govert Gerritss.

Den 4e en 5e regel 11 graven.

Den 5e regel.

Het 5e graf Heer Dirck Amelss.

Den 6e regel 11 graven.

Het 5e graf Heer Dirck Ameliss.

Den 7e regel.

Het 5e graf Heer Dirck Amelss.
〃 8e 〃 Heer Dirck Ameliss.

Den 8e regel heeft elff graven.

Den 9e regel heeft tien graven.

Het 1e graf Heer Henrick Visscher 1581.
〃 2e 〃 Heer Henrick Visscher.
〃 3e 〃 Heer Henrick Visscher.

Den 10e regel.

Het 1e graf Heer Jan Dirks 1575.

Den 11e regel.

Het 6e graf Heer Dirck Ameliss.

Den 13e regel heeft elff graven.

Nog drie dwersgraven 't eynden de suitsijde van de kerck, hiervoor aen graven gesteld twee nevens den anderen, ende een daarnaest suytwaerts aen.

Uit een ander boek waar buiten op te lezen staat:

„Graven off grafsteden in de parochiekerc der stede „Oudewater."

Middelkerk 12e regel.

Het 11e graf Mester Willem Soetieu den 13e October 1650 was een prister.

Het 11e graf Men Heer Houtman den 25e Feberi 1683 was een priester.

Van ouds genaemd het lieve vrouwen coor.

1e regel.

Het 2e graf 1725 26 February den Priester Johan de Ruyter.
" " " 1744 31 Maart de Heer Jacob van Loenen, Priester.

Op den 11e Augustus 1744 is begraven 5e regel, 5e graf, Aaltje Ariense het klopje, in de Zuyderkerk.

Op den 23 October 1749 begraven 2e regel, 11e graf, Hendrik Rosweyde.

Uit de stedelijke archieven van Oudewater afgeschreven door

J. PUTMAN.



EENIGE DOCUMENTEN
BETREFFENDE
DE FAMILIE BOELENS - DEN OTTER.

(Vervolg van Deel XX, blz. 477).

Medegedeeld door JAN F. M. STERCK.

V.

Scheiding, op 24 Maart 1483, der goederen van Boel Dircksz. en Elisabeth Allertsdr. tusschen hun kinderen.

Mr. Claes Boelens,
Andries Boelenzoon,
Dirck Boelenzoon,
Margriet Boelendr.

Wij Lambert Lambertz. ende Gherijt Simonsz., schepen in Aemstelredame, oirkonden en kennen dat voir ons quamen meester Claes Boelenz. mit Jan Dircxzoen van Wormer synen gecoren voecht, Andries Boelenzoen, Dirck Boelenzoen selver mondich, ende Mergriet Boelendochter mit Jan Dircxzoen voirnt. hoere voocht, ende mit Claes Heynenzoen, Jan Dircxzoen Brouwer ende Jan Dircxzoen voirnt., hoere vierendeelen alsmen die naest conden gecrijgen. Ende gelyden bij consente der rade van der Stede ende hoere vier vierendeelen voirsz., dat sy mit minnen ende mit vrundschappen van malkander geschift gescheyden ende gedeylt zyn van alle die erffenisse, besterffnisse ende gueden roerende ende onroerende, die hem angecomen ende opbestorven mogen wesen van Boel Dircxzoen hoere vader ende van Elyzabeth Allertsdochter hoere moeder, beyde saliger gedachten, wair ende an wat gueden die gelegen mogen wesen in deser maniere, te

wetene, dat meester Claes Boelenzoen voirnt, eygentlijck hebben ende erfflijck behouden zal dese nabeschreven gueden: in den eersten een zate lants ende hiet Dirck Boelenz. lant, gelegen tot Aemsterveen, dair Willem Mollenzoen op plach te wonen, ende is vijff en dertich maden lants ende een ende twintich roeden, te wetene thuus ende werff voir vier maden gerekent ende boven in dat voirsz. lant acht ende een halve maden lants; Item vier vlaemsche nobelen sjairs ewighe pachten staende opter voirn. Stede van Aemstelredam, houdende op Jan Herman Kuper; Item een halve zate lants gemeen mit meester Dirck Gerst, elx halff mit een huus ende werff gelegen tot Doevendrecht; Item een gwilhelmus schildt sjairs ter losseninge van neghenthien penningen, een ter losseninge staende op Mergriet Jacob Brechtszs. garde lants, gelegen tot Doevendrecht; Item sessendertich roeden erves out eygen gelegen in Hilbrant Lims ende Jacob Loonen ramen; Item vijff gwilhelmus schilden sjairs ewige pachten staende op meester Willem barbiers huus ende erve, gelegen in de oude Bruchsteech; Item drie Phillippus schilden sjairs ewighe pachten, staende op Peter Simonzts. huus ende erve, gelegen after die Nijekercke, dat men troede meir noempt; Item een stucke lants ende hiet hair omexnesse, ende is van sess morgen lants gelegen bij den Wthoirn neffens Toelbiers over; Item drie brieven elx van seven goudene rijnsche guldens sjairs lijffrenten, staende opter voirn. Stede van Aemsterdam; Item drye koeweyde binnen ende buten gelegen op geene zydde de hoge noirt in Boellheintgeszs lant, des soe zal wt dit voirz. lant gaen sjairs een Beyersche gulden ewige pacht tot die kercx behoeff van Sloterdijck; Item vier pondt groet Vlaems gheldts sjaers lijffrenten staende opter voirn. Stede van Aemstelredam, houdende op meester Claes Boelenzs live.

Ende Andries Boelenz. voirn. sall eygentlijck hebben ende erfflijck behouden dese nabeschreven gueden: in den eersten anderhalve Vrancrijcx schilden ende een halff quartier sjairs ewich staende op een huus ende erve gelegen in die Warmoesstraet dat Barent Poll toebehoirt ende Simon van Lantsmair nu in woent, over Jacob Claesz.; Item elff gwilhelmus schilden sjairs ewige pachten staende op Raperts huus ende erve plach te wese gelegen in die Calverstraet dair Clement schoemaker nu ter tijdt inwoendt; Item twee engelsche nobele sjairs ewige pachte staende op Reyner Martzs huus ende erve, gelegen inder oude brugsteech; Item een stuck wterdyp ende hiet Lambertsvelt, ende is van vier maden lants ende hieroff hout hem drie ende een halve maden lants gelegen tot Sloterdijck; Item een meer camp van vier dalve maden lants gelegen after Sloterdijcker kerck in diddenweer, noch boven in dat selfde lant acht maden lants; Item drie Vrancrijcxe schilden guet van goude ende swair van gewichte sjairs ewighe pachte uyt enen schepenbrieff van twaelf Vrancrijcxe schilden staende op Gherijt van der Anxsters huus ende erve; Item dertich goudene gwilhelmus schilden sjairs lijffrenten, staende opter voorn. Stede van Aemstelredam, houdende op Andries Boelenzs live voirnt.; Item derdalve gwilhelmus schilden sjairs ewige pachten, staende op Jan Both die wagenairs huus ende erve gelegen besyden Sinte Anthonyspoort; Item an gerheden gelde zess hondert Rijnsche gulden en vierentwintich Rijnsche guldene ende vijfftien stuvers tot veertich groet vlaems 't stuck; Item drie pondt groet ende thien schellingen vlaems sjairs ter losseninge van twaalff penningen een staende opter voirn. Stede van Aemsterdam; Item zeve quartier van een deynt lants in Willem Melysz. zate gelegen tot Catwoude; Item vier gwilhelmussche schilden sjairs ewige pachten staende op Jan Clements huus ende

erve; Item anderhalve Engelsche nobell sjairs ewige pachten, staende op Sinte Luciëncloester.

Item Dirck Boelenzoen voirnt. zal eygentlyc hebben ende erfflijck behouden deze naebeschreven gueden: in den eersten twaelff ende een halve nobell sjairs ewigher pachten, staende opter voirn. Stede van Aemstelredam; Item in Zwittert Pieterzs zate, gelegen tot Ottewael, thuus ende werff voir een morgen lants gerekent ende is te samen elff morgen en drie hont, min een quartier lants, dairoff sal Dirc voirnt hebben achtalff morgen ende een halff hont lants; Item een smael weertgen van thien hont lants gelegen tot Ottewael an 't voirz. lant; Item een wey van seventhien made lants ende hiet Allert Simonzs weer, gelegen tot Aemsterveen; Item drie brieven, elx van een pont groet ende seven schellingen vlaems sjairs lijffrenten, staende opter voirn. Stede van Aemstelredam; Item een stucke lants gelegen tot indie Beverwijck bij den regulierne Kloestere ende hiet die twee dal van die vier vrije viertolen; Item een koeweyde, gelegen op geenzijde den hoogen oirt in Jan Backerslant. Item vier maden lants gelegen tot Aemsterveen in Peter Roelofszns lant ende noch twee maden int voirsz. lant gelegen.

Item Margriet Boelendochter voirnt zal eygentlijck hebben ende erfflijcken behouden dese nabeschreven gueden: in den eersten een smael weertgen van vijff maden min een hont lants in Baerden weer, gelegen tot Aemsterveen. Item sestien maden lants wt een stucke lants van twintich maden ende hiet Vogelsweer, gelegen buyten de reguilierspoirt, streckende van den Aemstel tot die lantscheidinge toe, ende van deze voirz. sestien made is verpacht Claes Geerytzn, die molenair, die voircampe, streckende vanden Aemstel tot die Weteringhe toe mit die Aemsteldijck ende 't Lange loopvelt; Item een stuck wtterdijx van elff hont lants, gelegen bij Sloterdycker-

kercke ende hiet Olena's campe; Item dertich goudene gwilhelmusschilden sjairs lijfrenten, staende opter voirnt. Stede van Aemsteldamme. Item vier goudene gwilhelmus schilden ende een quartier sjairs ewige pachte, staende op Betgen Thomas halve huus, gelegen in die Kerckstraet; Item dat derde part van Jankercken zaet huus ende werff gelegen tot Ottewael; Item negen maden verdoken lants gelegen tot Aemstelveen in Allert Simonzs weer; Item een huus ende erve gelegen indie Kerckstraet aldernaest Boell Dirck Boelenzn. mit alsulcke pachte als dair op staet; Item twaelf ende een halve Rijnsche gulden sjairs losrenten staende op Pieter Pieters ende Jan Splinter Jacobszoen wonende tot Alcmair in allen schijn die brieff inhout ende begrijpt die daer off is.

Ende voirt zoe houden zy mit malkander gemeen dese nabeschreven gueden in den eersten dat vrije huus ende erve daer Boel Dirck Boelenz. ende Elysabeth zijn wijff voirnt in gestorven ende metter doet geruymt sijn; Item een coeltuyne gelegen an Sinte Anthonisdijck dair naest bij geerft sijn Elysabeth Jan Evertzn. wedue an deen zijde ende Louwijs Jan Oetenzns wedue an dander sijde; Item een gwilhelmusschildt sjairs ewige pachte staende op een huys ende coeltuyne gelegen an dye nije zijdes stede vesten dair Louwys die modderman in plach te wonen; Ende voirt alle verschenen renten schulden ende onschulden die hem mede van horen vader ende moeder angecomen mogen wesen; ende hierop gelyden zij bij consent als boven van malkandere gescheyden te wesen van der erffnisse ende gueden voirzs. ende schouden malkander dairoff vrij ende quijt. In oirconde desen brieff bezegelt met onsen zegelen gegeven opte vier ende twintichsten dach in Maerte int jaer onses Heeren dusent vier hondert drie en tachtich, enz. Zegels van:

LAMBERT LAMBERTZ. en GHERYT SYMONSZ.

VI.

Scheiding op 18 *Dec.* 1483 *der goederen van Claes Woutersz. en Jan Claes Woutersz. zijn zoon. Kinderen: Florys, Hillebrant, Margriet.*

Wij Peter Jacobszoen ende Lambert Lambertszoen Schepenen in Amstelredamme oirconden ende kennen dat voor ons quamen int gerechte, Florijs Janszoen, Hillebrant Janszoen ende Mergriet Jansdochter, met Jan Jacobszoen hoeren voegt daer sij met recht an quam, ende met Jan Jacobszoen voirn. Claes Pieterszoen, Pouwels Isbrantszoen en Zijmon Florijszoen haer vier vierendelen, alsmen die naest conde gecrijgen: Ende gelieden te weten Florijs Janszoen en Hillebrant Janszoen bij hem selve ende Margriet Jansdochter met haer voirsz. voechts handt, bij consente der Raide vande Stede ende haer vier vierendeelen voirzt., dat sij met mijnen ende uit vruntscappen gedeelt hebben alle de erffenisse en goeden roerende ende onroerende die hem angecomen en opbestorven moghen weezen van Jan Claeszoen hoeren Vader ende van Claes Wouterszoen hoeren oude Vader, beyde zaliger gedachten, tot wat plaetzen en wat goeden die gelegen sijn, in deser manyeren te weeten: dat Florys Janszoen sal erflick hebben en eygentlick behouden dese na bescreven goeden. Inden eersten alle alsulcke goeden als Claes Wouters sijn oude Vader voirn. hem gegeven heeft, in sijn boelganc, met Halijdt Janbethszoens dochter, en als in sijn huwelicxe brieve geschreven staen uytgeseyt dat landt gelegen tot Castrico en seven koeven gelegen tot Neck daer hij andere goeden voer genomen heeft; item alsulcke landen metten huyse daerop staende als Claes Wouters voirnoemt eertijts gecoft heeft van Oudick Martszoen, Jonge Dirck Sostkers, Dirck Pieterszoen, Symon Pieterszoen en Flourijszoen gelegen in de ban van Wog-

num gemeen met Florijs voirnoemt; item een huys, en erve gelegen inden Windmolensijden opten Noirderhorn van Dirck van Hasseltssteege daer Claes Wouter voirnoemt in starff, mids daer op staende tien gouden gwilhelmusscilden sjaers ewige renten en tsheeren thuuse en die twee steene huijstges staende after den voirs. huyse en noch dat huys en erve gelegen opten noortzyde anden voirs. huyse dat Jan Goedscalck plach toe te behoeren, midts daerop staende ses gouden gwilhelmuscilden sjaers eeuwige rente en tsheeren thuse; Item een thuyn gelegen anden stede vesten daar Jacob Hermenzoen an die suytsijde naestbij gelegen is en Jan Dircxzoen anden Noirtsijde. Item een gwilhelmusscilde sjaers ter lossinge van veertien penningen een, staende op Coppert die snijders huys en erve. Item een tweedeel van den visscherij tot IJedame daer dat dertichsten deel vanden heelen visscherij een ander toebehoirt.

Item Hilbrant Janszoen sal erfflick hebben en eygentlick behouden dese nabeschreven goeden: in den eersten dat landt tot Castrico met sijn toebehooren, in allen scijn als die Scepenebrieff daerof inhout en begrijpt, Item twintich morgen landts myn twee hondert roeden met een huys en hoffstede gelegen in Hoochwouder weij in allen scijn alse Claes Wouter eertijts gecoft heeft van Pieter Jacobszoen van Medenblick. Item vier dalff made lants gelegen bij Spaernwoude buyten dijck in Ruge Noirdt, Item derdalve rinsche gulden sjaers ter lossinghe van veertien penningen een, staende op Heyn die Boetzelaers huys en erve gelegen in die Molensteghe. Item dat derdendeel van twee stucken lants gelegen in Texel in allen scijn als se Claes Wouters eertijts gecoft heeft van Aelbert van Raphorst, daer Margriet sijn suster het tweede deel off heeft; Item drie en twintich diempte lants geheten ter Beets in allen scijn alst Luytgen Jacobszoen

nu ter tijt in huyre heeft. Item een stucke lants gelegen tot Monikendam geheten erenven gemeen met Brecht-Florijs van Monikendam. Item nog een tweedeel van een stucke lants geheten die Sluysven gelegen tot Monickendam. Item een stucke lants gelegen bij Koedijck geheten die Vads, met sijn moeder gemeen. Item dat derdendeel van vier rinsche gulden sjaers ter lossinge van vijftien penningen een, staen opten huyse twelck staet opten voors. lande gelegen in Texel dat Claes Wouters eertijts gecoft heeft van Aelbert van Raephorst. Item een achtendeel an Jan Dircxzoen scip van Purmerende met sijne vuytredinge en een sestiendeel an Jacob Janszoens schip van Monickendamme, met sijn vuytredinge, vuytgeseyt dat gelt dat Sybrant sijn oem daer of ontfangen heeft; Item een derderdeel vande visscherij tot IJedamme daer dat dertichsten deel vande heele visscherij een ander toebehoirt, Item hij sal ontfangen in gereden gelde twee hondert coopmans gulden en tien uyt palincscepen.

En Mergriet Jansdochter sal erfflick hebben en eygentlick behouden dese nabeschreven goeden: In den eersten seven koeven gelegen tot Neck die Florijs haer broeder gegeven waren. Item dertien morgen landt met een huys ende hoffstede gelegen in Hoochwouder wen in allen sciin alse Claes Wouter eertijts gecofft heeft van Jan Symonszoen, Jan Martszoen en Symon Gijsbertszoen behoudelick dat sij daerop betalen sal vijff en viertich coopmansgulden en die verscenen onbetaelde renten van dit jaer. Item een vierendeel an Mijnart Janszoens saet gelegen tot Wervertshoff gemeen met Blaeuwe Scuyt van Enchuysen en Dirck Meynartszoen. Item vier rinsche gulden sjaers, ter lossinge van viertien penningen een staende opten voors. Dirck Meynartszoens vierendeel van den saet. Item acht morgen lants gelegen tot Venhuysen in allen sciin alse Evert Claeszoen in huyr heeft. Item een huys

en erve gelegen in den ouden Bruchsteeghe daer Gijsbert die barbier plach in te woonen, mids daerop staende twee gouden gwilhelmus scilden sjaers ewige renten. Item dat tweedeel van den twee stucken lants gelegen in Texel in allen sciin alse Claes Wouter eertijts gecofft heeft van Albert van Raphorst daer haer broeder dat derden deel off heeft. Item een saet lants mit een huyse en hofstede gelegen tot Almerdorp in allen sciin als Symon Florijszoen en Pieter Jan Aelbertszoen nu ter tijt in huyre hebben. Item dat tweedeel van vier rijnsche guldens sjaers ter lossinge van vijftien penningen een, staende opten huyse twelck staet opten voors, lande gelegen in Texel dat Claes Wouter eertijts gecofft heeft van Aelbert van Raphorst. Item drie pietermans mijn een quartier van een pieterman sjairs ter lossinge van achtien penningen een, staende op Jan Claeszoen genoemt t Haentgen en syne goeden, Item die helft van drie rinsche gulden sjairs staende op twee huystges tot Monickendamme gemeen met Brecht Florijs. Item een achtendeel van Jan Dircxzoens scip van Purmerende met sijn uytredinge en een sestiendeel an Jacob Semmenzoens scip van Monckendam met sijn uytredinge vuytgeseid dat gelt dat Sybrant haer Oem daerop ontfangen heeft. Item zij zal ontfangen an gelde twee hondert en dertich coopmans rinsche guldenen vuyt palincschepen; Item noch sal sij ontfangen van Heynrick Wit veyf en veertig der selver guldenen, ende van Zijbrant Hercxzoen tsechtich der selver guldenen. Ende voert allen die goeden roerende off andere goeden noch over zee wesende sculden en onsculden houden sij met malkandere gemeen.

Ende hiermede gelieden sij bij consent als boven van malcanderen gescift en gescheyden te wesen vanden erffnisse en goeden voorsz. en scouden malcanderen daeroff vrij en quijt. In oirconden desen brieve besegelt met onzen

zegelen gegeven opten achtiensten dach in Decembri Int jaer ons Heeren duysent vier hondert drie en tachtig. Ende was besegelt met twee uythangende groene zegelen gedrukt in groenen wassche met dubbelde francijne staerten doortrocken.

Zegels van: PIETER JACOBSZ. en LAMBERT LAMBERTSZ.

VII.

Huwelijksvoorwaarden van Jacob Pietersz. Schaep en Alijt Gerrits van den Anxter (gezegd Ael Duynen). — 18 Jan. 1516.

Wij Henrick Jan Baertszoen ende Jacob van Campen Gysbertsz., schepenen in Aemstelredamme, oirconden en kennen dat voor ons quamen Jacob Petersz. Schaep ter eender ende Alijdt Gerijt van der Ancxtersdochter mit Gerit van der Ancxter heur vader ter andere zijde; ende gelieden aen beijden zijden, dat de voirn. Jacob Petersz. en Alijdt Gerijtsdochter te samen in wettachtige huwelycke naeder gewoente der Heyliger Roomscher Kercke vergaderen zullen, mitte goeden ende op de voorwaerden ende condicien hiernaer verclaert. Inden eersten sal de voirn. Jacob Petersz. aender voirsz. Alydt Geritsdochter in desen huwelycke brengen dat Baerte zijne moeder hem geeft mitsdesen die oick quam voir ons schepenen voirnoemt, ende dat in affcortinge van zijns vaders erve; item een huys ende erve gelegen inde Wintmolenzijde, genoempt de „Pellekaen", belast tselve huys ende erve met twee Vranckryxe schilden 's jaers outeygen en een thuyn en erve gelegen buten Jan Roonpoort, getaxeert de beterschap van de voirsz. huyse ende erve metten thuyn voor derthien hondert currente guldene, welverstaende dat al zoe lange 't voirsz. huys ende erve nyet vercoft noch vervreempt en werdt, zalt den voorsz. Jacob Petersz. blijven mitten thuyn voorde voirsz. derthien hondert gulden,

maer indien 't vercoft werdt zal Baert voirn. voor thuys ende thuyn voirsz. leveren ofte betalen derthien hondert gulden, mit condicie indient beter ofte arger is dat zal wesen tot heuren voirdeele ofte achterdeele. Ende tot dien seker losrente opder stede van der Goude na inhouden van de brieven daeraf wesende mit condicie dat de voirsz. rente opder Goude de voirsz. goeden sullen vervullen ter somme toe van ses ende twijntich hondert gulden. Ende indien deselve renten opder Goude dat niet doen en mogte, sal Baerte voornt. schuldich wesen dat te beteren mit pachten, renten ofte geldt binnen ter stede van Aemstelredamme ter somme toe van de voirsz. xxvj[c] gulden.

Hiertegens sal de voirn. Alijdt Gerytsdochter an de voorsz. Jacop Petersz. in desen huwelijcke brengen dat de voirn. Gerit van Anxter heur vader heur geeft mits desen, in den eersten een stucke landts gelegen buten Haerlem geheeten „Croesbeeck", mit dat landt dat daer affter off geheindt ende gewalt is, getaxeert voor elff hondert curente gulden mit condicie indient beter ofte arger is, dat sal wesen tot voordeele ofte achterdeele van Gerit van den Ancxter voirn.

Item een ende vyftich gulden sjaers lijffrenten op der stede van Aemstelredamme, getaxeert de penninck negen maeckende vierhondert en negen en vijftigh gulden en tgene dat daer aen gebreeckt sal Gerit voirn. vervullen ter somme toe van twee duysent gulden mit gelt, pacht ofte rente binnen der stede van Aemstelredamme. Voort zijn voorwaerden dat indien eenigh van hen beiden oflivigh wert sonder kindt off kinderen te samen gewonnen achterlatende, dat alsdan elck tot hem sal nemen de goeden in desen huwelijcke gebrocht, ofte staende desen huwelijcke aenbesturven. Maer indient gebeurde dat de voirsz. Jacop Peterszoen afflivigh te werdden voor Alydt Geritsdochter voirn. sonder kindt off kinderen te samen

gewonnen achterlatende, zoe zal Alydt winnen van Jacop Petersz. goeden voor heur douarie driehondert currente gulden en alle de cleederen, cleynodiën ende juwelen tot heuren lijve behoorende, winst ende verlies halff ende halff ende erffenisse voor geen winst gerekent. Maer waert zake dat zij kindt ofte kinderen te samen gewonnen achterlieten ende die kindt off kinderen sturven sonder blijvende blijckende geboorte aftertelaten, dat alsdan de goeden sullen ghaen elx ande zijde van daer die gecomen sijn sonder arch ende list. In oirconde dese brieve twee alleensluidende besegelt mit onsen segelen. Gegeven op den achtienden dach van Januario in 't jaer ons Heeren duysent vijffhondert ende zesthien. Op de vouwe stondt getekent Ja. Ph. Ende was besegelt met twee uythangende zegelen gedruckt in groenen wassche met dubbele francijne staerten doortrocken.

VIII.

Testament van Hillebrand Janszoon den Otter en Margriet Boelens zijne huisvrouw; 7 Januari 1517.

In nomine domini amen. Bij desen jegenwoordigen openbaren instrumente, zij kennelijck een yegelijck en openbaer dat in tjaer der geboorte ons Heeren duysent vijffhondert seventhiene, den sevensten dach van Januario, des voormiddags ontrent elff uyren, ter vijfder Indictie, ons alderheyligste vaders Leonis die tiende Paus in tvierde jaer, voer mij openbaer Notario ende getuygen hier naer genoemt, quamen en compareerden in heuren eygenen persoonen Hillebrandt Jansz. alias den Otter, ende Margariete Boelen sijn wettige huysvrouwe, poerteren van Amstelredamme des gestichtes van Utrecht, clouck ende gesont beyde van lichamen, verstant ende memorien zoot scheen: diewelcke overmerckende dater niet sekerder en

is dan die doot ende niet onsekerder dan die ure des doots, ende willende daerom van allen heuren goeden bij Godt almachtich hun verleent ende noch te verlienene, heur testament ende utersten wille maken, niet met bedroch, ofte eenige sinistere informatie, daertoe gebracht, zoe zij zeyden, maer uyt heuren vrijen eygene wille, inder formen ende manieren, dat alle testamenten, codicillen ende uytterste willen alderbest na den geestelijcken ofte weerlijcken rechten, stadt grijpen mogen ende van waerden sijn, maeckten ende ordineerden, ende elck maecte ende ordineerde heur testament oft uterste wille zoe hier naer volcht.

In den iersten die voorn. testateurs ende elck van hun wilden ende ordineerden dat die langst levende van hun beyden hebben ende behouden sal die tocht ende usufruit van allen heuren goeden havelyck ende erffelijck roerende ende onruerende, rechten, actien, en obligatien hoe die genoemt moghen wesen, die zij nu hebben en naermaels vercrijgen zullen zoo lange dieselve lancst levende in weduwelijcken staet en sonder wederhylijcken bliven zal. Ende ingevalle dat die langstlevende wederom huwelyckte, zoe wilde die voornoemde testateurs, dat alsdan alle die goeden voernoemt gedeelt sullen werden in tween naar der gewoenten van den stadt van Amstelredamme, ende d'een helft heuren kinderen ofte kindskinderen bewesen, op sulcke conditiën, modificatien ende verclaringhen, als die geheele goeden na die doot van de langstlevende ende niet weder gehouwet geweest hebbende, gaen ende succederen souden zoe hier naer gespecifieert staet. Item die voorn. testateurs ende elck van hun instituеerden ende maeckten hunne erffgenamen in gelijcke portien van allen den voern. goeden: Meester Claes Hillebrandtsz., Dierick Hillebrantsz., Jonge Grietken Hillebrandtsdochter, ende die kinderen van Katherina Hille-

brandtsdochter tsamen jegens d'andere voer een hooft gerekent, heure wettige kinderen ende kindtskinderen: Welverstaende indien eenige van den voern. Catherina kindt of kinderen nae de afflyvigheit van hun testateurs ofte eenige van hun storve, ende van levenden lijve ter doodt quame sonder wettige kindt off kinderen achter te latene, dat alsdan desselfs kindts off kinderen portie, hun uyt crachte van desen testamente competerende, gaen ende succederen sal, aen die naeste van der zyde daer zij afgecomen is, behoudelijk die tocht ende usufruit voer den langstlevende ter laester doot ofte wederhuwen toe zoot voorsz. is.

Item wilden ende ordineerden die voorn. testateurs en elck van hun dat desselves Katherina kinderen ter laetster doot ofte wederhuwelijcken niet gehouden en sullen sijn te confereren oft intebrengen, zulcke veerthien hondert guldens current, die Katherina Hillebrandtsdochter heurer moeder met Francs van Kampen te huwelijcken bij hun testateurs gegeven sijn geweest.

Item ordineerden voerts die voirsz. testateurs dat Katherina Hillebrandts, heur voorn. dochter ter laester doodt van hun testateurs ofte ten wederhuwen van de lancstlevende, indien sij dan in levenden lijve is hebben sal die tocht ende usufruit van der portiën derselver Katherinen kinderen alsdan uyt crachte van deser dispositiën toecomende sonder eenige goeden van derselver portiën te mogen versetten, vercoepen ofte alieneren in geender manieren. Willende oock ende ordinerende dat Katherina voorn. die vruchten van derselver portien bij heurs selfs handen ontfangen ende beheren sal daert heur ende heuren kinderen van noot ende oerbaer wesen zal, sonder dat Francs van Campen der voern. Katherina man eenige handelingen ofte administratie vande selver vruchten ofte ontfange hebben zal.

Item die voern. testateurs verklaerden voerts ende ordineerden, alsoo die voern. Catherina heur dochter van hun testateurs in huwelijcke wech gehadt hadde, die somme van veerthien hondert guldene current, dat sij daermede ende met die voorn. tocht en usufruit die zij verbeyden sal, tevreden wesen sal ende affstant doen van goeden van hun testateurs, instituerende dieselve Katherina heur dochtere, in 't gunt dat voersz. is voer heur legitima ende natuerlijcke portie ofte kindts gedeelte.

Item die voern. testateurs maecten die oude Grietken Hillebrants heur dochter woonende nu in S[te] Lucienclooster binnen Amstelredamme alle 't gunt dat men bevinden sal ter laetster doodt, dat sij of 't voorn. clooster van heuren twegen van hun testateurs in goede ende anders wegh gehadt sullen hebben, die selve daerinne voer heur legittima ende natuyrlijcke portie instituerende.

Item die voern. wilden ende ordineerden dat die langstlevenden van hun beyden zoe lange hij die goeden in tocht besitten sal, jaerlicks elx van de voern. drien kinderen, te weten: meester Claes Hillebrandtsz., Dierick Hillebrandtsz. ende Jonge Grietken Hillebrandtsdochter voer alimentatie ende onderhoudenissen wtgheven ende reycken sal, die somme van tachtich gulden current; Welverstaende indien 't gebeurde, dat eenige van voern. drien kinderen tot eenigen staet van doctoerschap, huwelijcke, merckelijcke hantieringe van coopmanschap ofte anders quamen, zoodat achtervolgende ende na gelegentheyt vande selven staet den tween outsten ende naeste vrienden van hun testateurs, daeraff d'een wesen zal van des voern. Hillebrants zijde ende d'andere van sijnder huysvrouwen zijde, dochte dat die langstlevende denselven drien kinderen ofte eenige van heur voer alimentatie, huwelijx goet, ofte anders meer behoorde te gevenne ende uyt te reycken dan die tachtich gulden voern., dat

sal die langstlevende bij advis en goetduncken vande voern. outsten ende naesten, gehouden wesen ende schuldich sijn van doene. Item de voern. testateurs besetten ende maecken te laester doot Meester Claes voorn. den Croes van de Eenhoren gemaeckt mit dexel daertoe dienende. Item Diericken Hillebrandts voern. maecten zij ter laester doot het drinck gelas, met den silveren voet, ende 't silveren dexel daertoe dienende, ende den besten gouden penninck die dan in den sterffhuyse bevonden werden sal. Item Jonge Grietken Hillebrants voern. maecten sij ter laester doot zooveel silvers van de silveren juwelen als tvoorsz. legaet Dierick Hillebrantsz. gemaeckt weerdich wesen sal. Item die voorn. testateurs willende ende begerende dat desen heuren uyttersten wille ende testamentlijcke dispositie in als goed, vast ende van weerde gehouden zij, ende effect grijpen mach, ordineerden indien 't gebeurde dat Godt verhoeden moet, dat heur kinderen ofte kindtskinderen ofte yemand van heuren twegen bij hun selven ofte yemandt anders, directelijck off indirectelijck bij eenigen loozen vonden ofte practijcken faictelijck ofte rechtelijck iet dede ofte attempteerde jegens desen selven heuren wtersten wille ende dispositie, dat alsdan die portie van den geenen die daertegen dade ofte doen sal, hem competerende wt crachte van deser dispositien en uytterste wille, verbeurt sal sijn ende geappliceert werden den anderen kinderen of kindtskinderen, daer niet tegen doende, in sulcken portien als sij boven geinstitueert zijn. Item reserveerden die voern. testateurs ende elck van hun reserveerde macht ende vrijheyt dese heure jegenwoordige dispositie ende uytterste wille, te mogen veranderen, vermeerderen ende verminderen zoe hun dat goetduncken sal. Begerende van mij openbaer Notario hieronder geschreven van al des voorsz. en, een ofte meer openbare ofte openbaren in-

strument oft instrumenten inder bester formen gemaeckt te hebbene. Ende sijn alle deze dingen geschiet ten huyse van Adriaen Ockersz., staende inde Kerckstrate, int voerhuys, ten jare, dage, ure, indictie ende Pausdoms voerscreven, ten bijwesen van Alard Boelensz., Arend Boelensz., poerteren van Amstelredamme, ende Henrick van den Eynde, clerck des gestichts van Ludick, als getuygen daertoe specialijck geroepen en gebeden. Onder stondt als volgt:

Et ego Cornelius Boegaert sacris apostolica et imperiali auctoritatibus Notarius, quia praemissis testamentarie dispositioni pene (?) adjectioni testatorum rogitui aliisque omnibus et singulis dum sic ut permittitur fierent et agerentur una cum praenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri vidi scivi et audivi ideo hoc presens publicum instrumentum manu alterius fideliter scriptum de promissis confeci et in hanc publicam formam redegi signoque manu et no[min]e meis solitis et consuetis subscripsi et subsignavi in fidem et testimonium praemissorum specialiter rogatus et requisitus. Opt spatium stondt een teecken van swarten inct, als in margine. [Een boom in een omheining, waarop: *Boegaert. Vitae Fausta.*]

Voorts was aen de voorsz. instrumente gehecht en daerdoor getransfixeert en op besegelt sekere acte van approbatie luydende als volght:

Kaerle, by der gracie Gods, Coninck van Castille, enz., enz. — Allen den geene die desen onsen brieff sullen sien saluyt. Wij hebben ontfaen de oetmoedige supplicatie van Hillebrandt Jansz., alias den Otter, ende

Margrita Boelen zijne wettige huysvrouwe, poorteren onser stede van Amstelredamme, inhoudende hoe dat sij onlangs tot zalicheyt van heurer beyder zielen ende om andere merckelijcke redenen hen daertoe porrende gemaeckt ende geordonneert hebben haer testament, dispositie ende uytterste wille enz.

(Verder van gering belang: bevat vooral den inhoud van 't vorige.)

Gegheven in onse stede van Bruessel den x[e] dagh van Februario in tjaer ons Heeren duyst vyff hondert ende zesthien, ende van onsen rijcken d'eerste; enz.

Met groot zegel en contrazegel van den koning in roode was.



DE VOORMALIGE AMSTERDAMSCHE VROUWEN-KLOOSTERS.

Joannes Brugman, de geleerde en groote boetprediker van de orde van den H. Franciscus, schrijvende over Holland, zegt in den proloog van zijn *Leven der H. Liduina:*

Dit land is onvermoeid in het bouwen en rijkelijk in het sieren van kerken; zeer gevuld boven vele natiën en landen met christelijk leven en vereenigingen van contemplative menschen. Het is wel een klein deel van de wereld, maar geenszins het minste.

Ofschoon Brugman hier niet speciaal Amsterdam op het oog had, maar met deze lofspraak geheel ons vaderland bedoelde, zoo gelooven wij toch gerust te mogen aannemen, dat de indrukken, welke hij in 1462 alhier heeft opgedaan, zeker veel tot die loftuiting hebben bijgedragen.

Groot was dan ook tot in het midden der XVIe eeuw, te Amsterdam, het aantal „vereenigingen van contemplative menschen." Geen stad van Holland was oudtijds ruimer van kloosters voorzien, dan Amsterdam. Men telde hier niet minder dan een en twintig zoodanige inrichtingen. Slechts enkele waren evenwel kloosters in den waren zin des woords. De meeste waren „huysen", waar men, in vereeniging met elkander, den dag door bidden en andere goede werken heiligde en een christelijk leven leidde. Men volgde den derden regel van den H. Franciscus en men was door geen bepaalde kloostergeloften verbonden. Wel had elk „huys" zijne statuten, waarnaar men zich te gedragen had.

De Heer Gonnet in zijne belangrijke studie *Het Zijlklooster te Haarlem* [1]) zegt, dat de derde regel tot grondslag had „dat men een christelijk leven kan leiden zon- „der de kloostergeloften af te leggen en zich geheel van „de wereld te scheiden.” Deze regel werd door den H. Franciscus ingesteld in tegenstelling van de eerste en tweede orde, waarbij zij, die daarin traden belofte van zuiverheid, armoede en gehoorzaamheid moesten doen en de wereld vaarwel zeggen. Geen verwondering, noch minder verkeerde gedachte mag het derhalve bij ons verwekken indien wij straks zullen lezen dat *Jannetgen Arendsdr. mede-conventuaal nu een man heeft getrout* en dat *Lijsbeth Franssen* VIII *jair uyten convent* [*is*] *geweest, maer es wedercommen.* Zij waren Tertiarissen en geen reguliere Kanunnikessen, zoodat zij volkomen vrijheid hadden om het „huys” te verlaten en weder terug te gaan in de wereld, welke zij nooit door eeuwige geloften hadden verlaten.

Van de Amsterdamsche kloosters en „huysen” is weinig bekend. De geschiedschrijvers van Amsterdam hebben ons dan ook weinig of niets van hun bestaan medegedeeld. Eene uitzondering evenwel maken *Scheltema* en *Mr. de Roever*, die zeker geen ondienst aan de geschiedenis van Amsterdam bewezen hebben door eenige kloosters: Het Minderboeders – Karthuizer – Paulianen – Oude en Nieuwe Nonnen – Reguliers – Cellebroeders en Maria Magdalena in Bethaniënklooster, breedvoerig en afzonderlijk te beschrijven. Hun belangrijke arbeid heeft voor de juiste historie groote waarde, omdat genoemde historici onpartijdig en geheel wetenschappelijk geschreven en zich onthouden hebben van alle beleedigende en verdraaide voorstellingen waarmede *Ter Gouw*, door zijn *Pfaffenfieber*,

1) Bijdr. Gesch. Bisd v. Haarl. Dl. XVI, blz. IV en volg.

zijn beschrijving der Amsterdamsche kloosters ongenietbaar heeft gemaakt.

Sints eenigen tijd hebben wij ons beziggehouden bouwstoffen te verzamelen voor de beschrijving van die kloosters, welke noch door *Scheltema*, noch door *de Roever* afzonderlijk beschreven zijn. De steentjes voor ons gebouw vonden wij hier en daar. Veel materiaal is evenwel bij de Reformatie en te loor en over de grenzen gegaan, zoodat voor een volledig verhaal ons vele belangrijke documenten hebben ontbroken. Wij geven dus wat wij vonden in het Stedelijk archief van Amsterdam, en in het *Rode register van den Staten van Holl[an]t van de octroien, privileg[iën], ordonnancien, acten en andere resolutiën* 1576 *en volgend;* handschrift berustend in het rijksarchief te Haarlem.

Dit stuk is belangrijk omdat het opgeeft 1° *den Staet van de incomende goedere[n] van de conventualen binnen Amstelredamme;* 2° *Id. van de belastingen;* 3° *De namen van de conventualen.* Het is gedagteekend: *Delff den* XXI[en] *January anno* XV[c] *vier en tachtich, ter ordonnancie van de Staten*, en bevat derhalve slechts die kloosters, welke op dat tijdstip nog door kloosterlingen bewoond waren.

Toen Amsterdam, op den 26[en] Mei 1578, door ruw geweld voor den Prins van Oranje en voor de Staten was gewonnen, en de katholieke godsdienst, tegen de nog bestaande satisfactie in, hier ter stede op eene schandelijke wijze werd onderdrukt, werden de kloosters der Minderbroeders, Karthuizers, Oude en Nieuwe Nonnen en van S. Maria Magdalena op last der regeering van Amsterdam binnen zeer korten tijd „gesuyvert" en hunne eigendommen en fundatien op onrechtmatige wijze door de stad genomen. Men noemde deze handeling een „accoort" treffen. De kloosterlingen waren evenwel met dit „accoort om der vrundtscapswille" alles behalve inge-

nomen, getuigen o. a. den heftigen wederstand van den prior en procurator van het Karthuizerklooster [1]) en het veel beteekenend woord dat de Oude-Nonnen schreven: *Deze inventaris der goederen hebben wij op 't stadthuys gebrocht an de Borghermeesters* DAERTOE GEDWONGEN WESENDE DEN 4 AUGUSTI 1578. [2]) Enkele der genoemde kloosters werden ingericht tot gast- en leprozenhuizen, zoodat men den schijn behield, wat in de fransche revolutie op nieuw vertoond werd, dat men zorgde voor het algemeen welzijn des volks. Doch weldra deed de hebzucht zich in haar ware gedaante zien, en de stad, dat wil zeggen zij die het roer in handen hadden, sloeg een begeerlijken blik ook op de overige kloosters met hunne geestelijke goederen.

Door de regeering werd in September 1578 een bezetting soldaten en schutterij in de kloosters gebracht om, zooals het heette, de kloosterlingen tegen het grauw te beschermen, doch de voor bewaring aangestelde militaire macht vernielde zelf alles wat onder haar bereik lag. [3]) Daarna, in 1579, werden alle klokken uit de kloosters gehaald [4]) en in 1581 deed men *Afstant van de satisfactie*, welke den 2 Januarij 1577 door den Prins van Oranje, *op onse princelicke eede en trouwe belovende voor goet vast ende van waerde te houden nu ende in toecomende tijden* [5]), zoo plechtig bezworen was. Deze *Afstant* was noodzakelijk, daar men rechtens nog aan de satisfactie gebonden was. Men sloot dan den 20en December 1581 een nieuw verdrag met de Staten, dat den 17 Januari

1) Aemstels Oudheid, Dl. II, blz. 30.
2) t. a. p. Dl. VI, blz. 26. Archief Gasthuis.
3) Wagenaar, Dl. I, blz. 384.
4) Aemstels Oudheid, Dl. VII, blz. 158.
5) Handvesten van Amsterdam.

1582 door den Prins werd erkend. [1]) Van dit „accoort", nu echter buiten de conventualen om gesloten, werd evenwel eerst in 1584 gebruik gemaakt, toen alle kloostergoederen waren opgeschreven [2]) en de stad van de Staten het onderstaand *consentement* [3]) kreeg, waarbij zij de zoo vurig verlangde kloostergoederen mocht „aenvaerden ende behouden."

De Staten van Hollandt hebben tot voldoeninge van 't negende ar^le^ van den contracte, twelck met die van Amsterdam op den affstant van haerluyder Satisfactie is gemaect, verclaert ende geresolveert dat die van Amsterdam voorn. sullen mogen aenvaerden ende behouden de goederen van den conventen aldaer begrepen in den voorsz. Staet die bij die van Amsterdam voorn. den voorsz. Staeten is overgelevert, ende binnen den steden gecommuniceert. Mits dat die van Amsterdam voorsz. gehouden sullen zijn daerboven den conventualen behoirlyck te doen onderhouden die in den selven Staet mede zijn begrepen. Gedaen tot Delff den xxi^en^ January anno xv^c^ vier en tachtich. Ter ordonnancie van den Staten ondergeteyckent

C. DE RECHTERE.

Bij den *Afstant* was overeengekomen dat *alle het getimmerte, erven ende huysen den gheestelycken binnen Amsterdam* TOEBEHOORENDE (sic) *geene uytgesondert, tot behoef der stadt* zouden komen; dat evenwel *alle andere goederen van deselve Gheestelycken aen goet, als renten ende landen, sullen dienen tot betalinge van de gemeene Landtsschulden en lasten.* Toen echter de stedelijke regeering de kloosters beroofd had, kwam van *eene betalinge van de gemeene Landtsschulden* hoegenaamd niets, en de Ontvanger-Generaal kon in zijn boek zetten: „Na veel achteraan-„loopens heb ik geen antwoord ontvangen dan de mede-„deeling door den Sekretaris Bartholemeus v. d. Wiere,

1) Handvesten van Amsterdam.
2) Aemstels Oudheid, Dl. VII, blz. 166.
3) Rode Register.

„dat ik alle verdere moeiten wel sparen kan, want dat „de regeering van Amsterdam niet de meening zijn te „gedogen, dat iemand in hunnen pot komt kijken, maar „met de voornoemde inkomsten zullen handelen naar hun „believen." [1])

Alle kerkelijke goederen, door de godsvrucht der Katholieken tot geestelijke doeleinden bestemd, werden door Amsterdam verkocht en gesloopt ten eigen bate. Met een klein gedeelte der geroofde kerkelijke goederen werden alleen het gasthuis en het Burgerweeshuis begiftigd.

Wij vermeenen de lijdensgeschiedenis van de Amsterdamsche kloosters genoegzaam toegelicht te hebben en zullen ons thans bepalen de volgende vrouwenkloosters, welke niet elders beschreven staan, eenigszins breedvoerig te behandelen.

Amterdam. April 1896.

BERNARD J. M. DE BONT.

---

1. Het Klooster van St. Barbara

was belend ten noorden door het Maria Magdalena-; ten zuiden door het S. Clara-klooster; ten westen door De Nes; en ten oosten door den tegenwoordigen O. Z. Voorburgwal. Het terrein was vierkant, hebbende in het midden een groote open ruimte, waarschijnlijk een grasveld, dat ten noorden grensde aan de kapel en voor het overige gedeelte ingesloten werd door het kloostergebouw met al zijn dependentiën. Achter de kapel was de *Dormiter*, de slaapplaats der nonnen. Deze twee gebouwen liepen paralel met de kapel en slaapplaats van het Maria Magdalena-convent; laatstgenoemde slaapplaats was echter in

1) Ter Gouw, Dl. VII, blz. 407.

1527 tot spinhuis ingericht. Aan den Burgwal, vlak tegenover de beide kapellen, was een steegje, dat gesloten was door een gemeenschappelijke poort, die „op beyder erve" gelegen was. De steeg „souden sij samen „houden en gebruycken. [1])

Ofschoon het jaartal der stichting van het St. Barbaraconvent niet bekend is, zoo kunnen wij gerustelijk aannemen dat de bouw of stichting plaats gevonden heeft in het allereerste begin der XV[e] eeuw, daar van de twee belendende kloosters reeds in 1411 gewag gemaakt wordt.

Deze nabuurschap gaf echter meermalen aanleiding tot groote twisten, welke door Burgemeesteren moesten worden bijgelegd. Toen S. Barbara zijn kapel tegen den muur van S. Maria Magdalena optrok en daarin ankerde, protesteerden den 9 Augustus 1462 „Petronella Allert „Heynensdr., priorinne van S. Maria Magdalena, benevens haer Procuratersche Aef Jan Allerts, dat sy ge„incomodeerd en benadeeld werd van haar buurtsche, dat „sonder haer consent tegen de muur van haer Dormiter" werd gebouwd. Den 2 April 1463 protesteert op nieuw Broeder Adriaen Haen, rector, tegen deze incommodatie, en eindelijk den 29 October van hetzelfde jaar verzetten zich Petronel en Aef voornoemd omdat „sy gedwongen „word teegens haren wille door drijgementen van Schout „en Burgemeesteren, aan het convent van Sinte Barbara „te betalen veertien Rijnsche gulden voor de helft van „de loode goot, tusschen de kerck van dat convent en „haer Dormiter, dat sij hadde moete doen." Burgemeesteren lieten zich echter door dit verzet niet afschrikken en zij schreven: „Gij selt den convente van Sinte Bar„baren geeven binnen vier dagen van de helfte van den „goet [goot] veertien rijnsche gulden binnen vier daghen

1) Zie hierachter Bijlagen A.

„of wi sellen uwen doerganc onder die straet ontween-„slaan [in tweeën slaan] en uw rente di ghi op die stede „hebt onthouden ende die brieven van twaalf Penningen „sellen wi lossen ende niet langer betalen, ende of ghi „pandes of rechts te doen had, soo en sellen wi u niet „hulpelic weesen." Eenige dagen later betaalden zij „die „veertien gulden door quitantie." [1])

In 1527 begon het geschil op nieuw, doch het schijnt in der minne geeindigd te zijn. (Zie hierachter Bijlage B).

De kloosterlingen waren contemplatieven en volgden „die darde oerde van St. Franciscus." Op den 26 Februari 1436 gaven Dekenen en Kapittel van de Heylighe Maria van 's Gravenhage, aan de Bestiersters van S. Barbara toestemming een biechtvader te kiezen. In 1493 ontvingen zij nog de volgende voorwaarden en gunsten:

In haar kapel zullen de H. Mis, Vespers en completen met of zonder zang gevierd mogen worden, zoo nochtans, dat de Hooftmisse op de bijzondere Feestdaagen hieronder voorgeschreven, te weten de Geboorte Christi, van Paschen, Pinxteren en de Hemelvaert der heylige Maagt Maria zel geyndicht wesen voor de uure van negen derzelver dag en dat de Vesperen nooit zullen gezongen woorden, tenzij de Vesperen onzer parochiale kercke van Amsterdam geyndicht sijn, en aen deze voormelde zusters en van haare geduurige commensaalen haarder biecht verhoort hebbend en voor de zwaarte der schult haar ook opgeleyt hebbende de maate der boete en straffen. Het weldaen der sacramenteele absolutie te vergunnen en aen dese Godts woort te prediken; de Sacramenten, benevens andere geestelijke bedieningen, te weten: van het lichaem des Heeren, het heylich Olyzel vermag te bedienen, welcke sacramenten nochtans tot meerder Godtvrucht en bewaaringe van haar in haare kapelle in eene plaatse, daartoe behoorlijke en verciert, geduurig mogen bewaart en behouden worden; ook vergunnen wij haar door dese tegenwoordige, dat zij in ditzelve klooster een kapelle en kerkhof mogen hebben en dezelve geoorlooft mogen ingeweit worden; daerenboven dat der-

---

1) Portef. Schoenmaker. Leproosenhuys.

zelve nonnen en commensalen, alsoe vermelt is, haare gescheyden of gestorvene lichaamen met eene gewoonlycke lijkstatie, alsoo het gebruyk is, door haaren biechtvader of door een ander priester aan wien hij zijne beurten zal bevolen hebben in die voormelde ingeweyde plaatze mogen begraaven worden. Ist zaaken nochtans dat de voormelde zusters of haarder capellaen in haaren muuren eenig lijk of lijken, anders als toegestaen is, zullen ondernoomen hebben te begraaven, dat zij alsdan zullen gehouden wezen voor elk zoodanig lijk aan ons en onze naakomelingen of aan die in onzen name de voormelde zorge draagende Drie Nobels in munte des Konings van Engeland, gemeynelijk ponden genaamt, vijftalf Engels goudt wegende, binnen de bepaaling van dertig daagen van den tijdt te rekenen derselver begraeffenisse van het begraeven lijk te betaalen; behoudens nochtans dat zij aan ons en onze naekomelingen, voor den tijdt de zorge van onse kerke waarnemende, 's jaarlijk zullen geven drie uitgeleezene Rijnsche florenen of derselve waardije, welke de voormelde zusters van haar en haare naakomelingen, tot een kanonieke portie of gedeelte en offergiften ter oorzaake der begraeffenisse, en van den biechtvader dezer zusters en commensalen, of ander iets van waar het ook zij voortkomende, en tot vergoedinge onzer parochiale kerke voor welk of andere algemeyne voorvallen, alle jaaren op den feestdag van de heylige Agnes, Maagt en Martelaresse, réeelijk en in der daedt belooft hebben te betaalen. In welcker alle betuyginge hebben wij deze tegenwoordige van onsen segel doen versien. Gegeven in het jaar des Heeren 1493 den 28 dag der maand September. [1])

De zusters beloofden „dewelke vrijheeden en voorwaar„den niet zullen overtreeden en te buyten gaan, en ten „andere, van in de bovengemelde zorgen ons uyterste „beste te doen. In teekenen der waerheyt zoo hebben wij „deze onze brieven met onzen kloosterlijken zegel doen „vasthechten." [1])

Van al de Amsterdamsche vrouwenkloosters is dat van St. Barbara het minst bekende. De Heer *Ter Gouw*, die

1) Portefeuille Schoenmaker. Stadsarch.

van dit klooster niets weet te vertellen, moest toch in zijne *Geschiedenis van Amsterdam* aan zijn anti-papistisch hart even lucht geven en schrijft dat de bewoonsters van St. Barbara „waschvrouwen en stijfsters" waren. Ja, dat waren zij die Godgewijde maagden, maar niet in den zin als door *Ter Gouw* bedoeld. Zij hielden het lijnwaad in orde, dat voor den H. Dienst in de Oude Kerk gebruikt werd, en waarvoor zij *f* 20,– 's jaars ontvingen.

Katrijn Wouter Dobbenssoondochter, de zuster van Cornelis, den Burgemeester van Amsterdam, die in zijn testament van 1559 de kerken en kloosters zoo rijkelijk bedacht, vermaakte den 6en Maart 1555 de volgende legaten aan S. Barbara:

Item bespreect vier en twintig guldens 's jaars alle van 20 st. 't stuck, te losse als vooren, omme misse gedaan te werden in Sinte Barbaren convente, so veel den voors. collateurs goetdunken sal, na den eysch van den tijd. Assignerende voor elcke Misse drie stuyvers, derdehalve stuyvers, twee stuyvers, na geleegendheyd en reedelijkheyd. Begheerende ook Memorie tot deese dienst te weesen ende dat de voors. collateurs ook magt sullen hebben tot deesen dienst een goed heere te stellen ende denselven, als ook den student bij henluyden gepresenteerd, soo van den dienst als van den Beurse te priveeren indien sij hen kwalijk schuten. Item den Pater van Sinte Barbara convent in de tijd van mijn overlijden weesende drie gulden. [1])

De mij bekende confessors, ministersen en zusters waren, behalve de in het Rode Register genoemde:

1431. Hildegond Jansdr., Ministerse.
" Heer Thymen Braem, Confessor.

---

1) Extract uyt het Testament door Schoenmaker. Portefeuille Stads-arch.

1437. Margriete Gherytsdr., Ministerse.
" Jan van Maerssen, Confessor.
1448. Aleyd Pieters, Mater en Ministerse.
1462–1472. Barbara Jansdr., Mater.
1482. Barbara Jansdr., Zuster. Zij was waarschijnlijk ook Mater.
1501. Lysbeth Evertsdr., Mater.
1558–1584. Mary Reyersdr., Mater.
1558. Jacob Claesz., Confessor.

Of Heer Jan Gaeff, licentiaat in de H. Godgeleerdheid [1]), die op den 17 Maart 1578 in het convent begraven werd, ook confessor van het klooster geweest is, is mij niet bekend.

In het Stads-archief [2]) alhier berusten de volgende stukken, betreffende „Sinte Barbaren":

3 Maart 1462. Barbara Jansdr., mater en het gemeen convent machtigen Gherijt Willems om al het land, dat het klooster heeft liggen te Bloemendaal bij het Ghein en in Weesperkerspel, te verhuren en te verkoopen naar zijn goedvinden.

16 Februari 1472. Barbara Jansdr. en het gemeen convent bekennen verkocht te hebben aan Dirc Auwels den slotenmaker een huis en erf in de Kalverstraat, belend door Jan van Hoorn ten noorden, en Hillegont Brunig Peters wed^e ten zuiden, strekkende van de Kalverstraat tot aan „die graft."

11 Sept. 1501. Lysbeth Evertsdr., mater en met haar de zusters van het convent verklaren schuldig te zijn aan Trude Jacob Pillenszoensdr. en Claes Jan Goertszoen, haar zusterszoen, drie gulden van 26 st. het stuk jaarlijksche lijfrente.

---

1) Bijdr. Bisd. v. Haarlem, Dl. XVII, blz. 432.
2) Inventaris Klooster-akten in H.S. Lade G.

25 Februari 1519. Losrentebrief van 2 gld. 15 st. de gulden à 40 gr. vl. houdende op en over de kusting van een stukje land, gelegen buyten Corsgensthoern, belend door een erf behoorende het Magdalena-convent ten noorden, en door Lambert Wolferts ten zuiden, gegeven door Jan Petersz. ten behoeve van het Barbara-convent.

10 Mei 1558. Kwijtschelding van een stuk land, gelegen buiten Jan Rodenpoort, door Jacob Claesz., pater, Mary Reyersdr., mater, Mary Martensdr., procuratrice en het gemeen convent ten behoeve van Lourens Peters.

4 Juli 1587. Kwitantie van 2 gld. 15 st. door Mary Martensdr. aan Neeltje Pietersdr.

Het *Rode Register van de Staten van Hollant* luidt als volgt:

Staet van de incomende goederen van de conventualen van Sinte Barbaren.

Eerst van de Landen.

Het landt twelck Cornelis Willems gebruyct leggende aen deser stede cingele by 't Boerenverdriet; twelck verschijnt in de twaelff nachten, geld jaerlycx in huyre . . . . L gld.

Het smalle weer leggende aen deser stede cingele buyten Jan Roodenpoort wordt gebruyct by Franck Claesz. jaerlycx voor XLij gul.

1ª Gª van de jaerlycxe lantrenten xcij gul.

Losrenten.

Op Cornelis Pietersz., woonende by noorden aen de kerck tot Oostzanen als erffgename van Reymerich Jans iiij gul. v st.

Op Joost Buyck ende Zybrant Occo . . . . . . cxxiiij gul.

Op de huyssitten aen de nyeuwe zyde verschijnt in Mayo tsiaers . . . . xviij gul.

Op Jan Gersten weduwe . . . . xxxvj gl.
Op Jacob Franszs. kindere . . . . vi gl.
Op Joost Buyck ende Zybrant Occo verschijnt in November . . . . Lxij gul.
Op Claes Jansz. aen den Uythoorn . . . . . . viij gul.
ij^a G^a van de jaerlycxe Losrente ij^c Lvij gul. v st.
Somma Grossa van den Jaerlycxe incommen van den voorsz. convente bedraecht tsiaers III^c LX gul. v st.

Staet van de belastinge van de voorsz. convente.

T'voorsz. convent is schuldich ende moet uytkeeren de memoriemrs. aen de oude zyde tsiaers . . . . . xiiij st. x d.
G^a van belastinge, affgetrocken de voorsz. belastinge van 't incommen van den voorsz. convente blijft suyver 't voorsz. incommen . . . . iij^c LIX gl. x st. v d.

Namen van de Conventualen.

Mary Reyers	out	LXV	jaren.
Griet Lubberts	〃	LXVIII	〃
Giert Jans.	〃	LXXV	〃
Marry Maertens	〃	LX	〃
Jutgen Roemers	〃	LV	〃
Marry Pieters	〃	LVij	〃
Marry Jans	〃	LI	〃
Hillegont Claes	〃	L	〃
Hillegont Michiels	〃	Liiij	〃
Machtelt Wouters	〃	XLV	〃
Jannetgen Arents	〃	XLiiij	〃
Marry Gerrits	〃	XLViij	〃
Jannetgen Claes	〃	XXXiiij	〃
Trijn Jacobs	〃	XXXiiij	〃
Claes Wouters	〃	XXXViij	〃
Appolonia Pieters	〃	XXXViij	〃

BIJLAGEN.

A.

1431. Allen denghenen die desen brief sullen zien of hoeren lesen sij cond en kenlic dat wij Dyeduwe Petersdr., Priorisse, en 't ghemene convent der zusteren canonissen Regulirissen 't Sinte Maria Magdalena, binnen der steede van Amstelredamme in grymnesse ghelegen met Heer Herman van der Grafte onsen confessoir, an die eene zide, ende Hildegond Jansdr., Ministerse, en 't ghemene convent der zusteren van der derder oirde Sinte Franciscus van Penitencien, den huys en convends 't Sinte Barbaren, binnen der voirn. stede oick in Grymnesse ghelegen met Here Tyman Braem onsen confessoir uptie ander zyde, volgt bij accoord en uytspraek dat er nu ligt een stege of ganc vijf voeten uyt, streckende tusschen twee huysen, streckende van de Burchwalle, tot an die Poirte die er nu op haer beyder erve staet, deese steeg souden sij samen houden en gebruycken sonder betimmeren, en maken voor aen de Burgwal een poort. - enz.

(Portefeuille Schoenmaker Stads-archief.)

1437. Een besluit van Margriete Gherytsdr., Ministerse, bi goetduncken en consent van Heer Jan van Maerssen onsen confessor om achteraan Sinte Barbara capelle uyt te timmeren twe vaeckens, wegens het verwijden van de steeg, het aenkoopen van huysen en andre saken. (Als boven.)

B.

1527. Accoort tusschen Gertruyt Jacobsdr., Priorinne ende gemeene convente tot Sinte Maria Magdalena, mit Heer Lucas Reynierszoen haer confessor an die eene zyde en Suster Lysbeth Egghersdochter, Ministerse en gemeene convent der Susteren van die derde oerde Sinte Franciscus van Penitencien des huys en convents 't Sinte Barbaren, binnen der stede voors. mit Heer Evert Lubbertssoen onse confessor op die andere syde, hebben een seggen gebleeven aen Claes Gerytszoen, Burgemeester, en Wolbrant Claeszoen, die voors. stede fabriekmeester, van seekere

twiste die wij onderlinge gehad hebben in die tijd als St. Maria Magdalena convent hoer spinhuys vertymmerde en mit leijen deckte, alsoe doe bevonden worden dat Sinte Barbaren kercke geankert was an Maria Magdalena spinhuys, waerop beslooten is, dat Sinte Barbaren kerck en onse spinhuys an malkanderen boven sijn geankert, en niet beneden nog int midden, welcke costen Sinte Maria Magdalena convent die eerste reys betaelt heeft, en voert sal dit ankeren, oft hiernaemaels meer van noden waer, sijn tot costen van beiden die conventen voornoemt.

(Arch. Leprosenhuys.)

(Wordt vervolgd.) BERNARD J. M. DE BONT.



Mr. MAERTEN VAN HEEMSKERCK.

Het is mijn doel in de volgende bladzijden iets mede te deelen, over het leven, de lotgevallen, het werk en de stichting van een schilder, uit het laatste tijdperk van den bloei der Katholieke kunst vóór de verandering in de religie.

Hoewel uit den aard der zaak, dit bericht niet in strengen zin zal kunnen gerekend worden zich vast te knoopen aan de kerkelijke geschiedenis, zal er men menige uiting van het Katholieke leven onzer voorvaderen in opgeteekend vinden en hoop ik, dat het daarom in deze Bijdragen niet geheel misplaatst zal worden geacht.

Wanneer men het dikke boek doorbladert, dat Karel Van Mander gewijd heeft aan de „vermaerde doorluchtige schilders des Ouden ende Nieuwen Tijdts" staat men verwondert, dat van het werk der Nederlandsche schilders, door den schrijver besproken, zoo weinig is overgebleven. Wij laten de Italiaansche meesters, in ons vaderland betrekkelijk weinig bekend, rusten en richten slechts het oog op die kunstenaars uit Noord- en Zuid-Nederland, welke Van Mander, van wien wij nog geen drie eeuwen gescheiden zijn, bracht tot den nieuwen tijd. Ware het niet, dat hunne gedachtenis door den levensbeschrijver was in eere gehouden, menigeen zou men anders niet meer kunnen leeren kennen, omdat er van velen, met zekerheid geen werk is aan te wijzen.

Nu hangt zonder twijfel de graad van beroemdheid eens schilders wel in zekere mate af van zijne vruchtbaarheid, zoodat de kans bij het nageslacht bekend te blijven, gewoonlijk verbonden is aan het aantal werken dat hij nalaat, maar omgekeerd zal een geboren kunstenaar, wel de beste kans hebben beroemd te worden, naar gelang van het aantal meesterstukken dat hij voortbrengt.

Hoe dit moge wezen, onder de vele namen die Van Mander te boek stelt, treft men er één aan, gevoerd door een schilder, vermaard en vruchtbaar, van wiens werk nog al wat tot ons gekomen is, die geboren werd en het grootste gedeelte van zijn lange leven doorbracht in het oude Kennemerland, zijn vooral talent wijdde aan de kerkelijke kunst, gelijk men het heden zou noemen, en die als een trouwe zoon der Kerk geleefd heeft en is gestorven.

Maerten Van Heemskerck, met wien wij ons zullen bezighouden, werd in 1498 geboren te Heemskerk, een dorp boven Beverwijk, uit ouders die tot den landbouwenden stand behoorden. Zijn vader heette Jacob Willemsz. Van Veen, de zoon werd altijd genoemd naar het dorp zijner geboorte en het vooruitzicht van Maerten was aanvankelijk geen ander, dan te treden in het nuttig maar nederig bedrijf zijner ouders. Van der jeugd echter aangelokt tot de schilderkunst, werd hij in de leer besteld bij Cornelis Willemsz. te Haarlem, doch het onderricht dat hij daar genieten mocht was, naar het schijnt, van korten duur, want zijn vader haalde hem weer thuis, waar de zoon zich moest begeven tot het boerenwerk, dat hem echter weinig aanstond en met des te grooter verlangen deed terugdenken aan zijn afgebroken schilders-leertijd. Hij maakte het, volgens Van Mander, thuis in zijn opgedrongen arbeid zoo bont, dat zijn vader hem wegjoeg, waarop hij door zijne moeder werd voortgehol-

pen naar een schilder in Delft, genaamd Jan Lucas. Hier legde hij zich met zooveel vlijt op de kunst toe, dat hij binnen korten tijd in teekenen en schilderen groote vorderingen maakte en genoegzaam ervaren raakte om weldra door Joan Van Scorel te Haarlem, die destijds in groot aanzien stond, als leerling te kunnen worden aangenomen. Van Scorel had uit Italie, eene nieuwe manier van ordonnantie en compositie medegebracht, die door zijne tijd- en landgenooten zeer werd bewonderd en inzonderheid Maerten zoo wel aanstond, dat deze zijn meester in die mate navolgde, dat beider werk haast niet te onderscheiden viel. Dit nu was Van Scorel weinig naar den zin, omdat hij vreesde, zijn roem te zullen zien verminderen door de handigheid van zijn discipel, van wien hij dus scheidde. Van Heemskerck bleef in Haarlem wonen en was, naar het schijnt, ver genoeg in de kunst gevorderd, om voortaan zelfstandig te kunnen arbeiden, zoo zelfs, dat hij op den eisch van zijne hospita niet meer slecht recht Maerten moest genoemd worden, maar Meester Maerten, daar hij, volgens haar, die onderscheiding ten volle verdiende.

Het werk, uit dezen tijd van hem vermeld, doet veronderstellen, dat hij het reeds vrij ver in de kunst gebracht had, maar het onontbeerlijkste in zijn eigen oog ontbrak hem nog en dat was de Roomsche reize. Daar is zeker lang over gedacht (en dat moest ook wel in die tijden), want Maerten was reeds 34 jaren toen hij in 1532 dien tocht aanvaardde. Eerst schilderde hij nog het portret zijns vaders. [1]) En alsof hij nooit zou wederkee-

---

1) Het had tot onderschrift:

Mijn zoon heeft mij hier geconterfeyt
Doe ik geleefd had vijf en zeventig jaer soo men seyt.
1532.

Van der Willigen: Les Artistes de Harlem. 157.

ren, maakte hij ook vooraf een groot tafereel, voor het altaar van het St. Lucas-gild in de St. Bavokerk, als aandenken en tot afscheid voor zijne gildebroeders.

Dit stuk, thans zich bevindende in het Stedelijk Museum te Haarlem, stelt voor St. Lucas, schilderende de heilige Maagd en het kindje Jesus. [1]) Onderaan staat het volgende te lezen, eene ontboezeming van de gildebroeders aan den beschouwer:

Tot een memorie es dese taeffel gegeven
Van Mertin Heemskerck diet heeft gewracht
Ter eeren Sinte Lucas heeft hijt bedreven
Ons gemeen gesellen heeft hij mede bedacht
Wij mogen hem dancken bij dage bij nacht
Van zijn milde gifte die hier staet present
Dus willen wij bidden mit al ons macht
Dat goids gracie hem wil zijn omtrent
Anno Duyst v^{e} xxxij ist volent.
28 May.

Te Rome besteedde hij goed zijn tijd en legde zich met allen ijver toe op de studie der antieken. Vooral ook nam hij Michel-Angelo daar tot voorbeeld en had het geluk de gunst te verwerven van een Kardinaal, wiens bescherming hem veel werk bezorgde. Na een driejarig verblijf in de heilige Stad, deed, naar Van Manders zeggen, vrees voor een Italiaan, die hem iets ontstolen had, maar meer waarschijnlijk het naderend einde zijns vaders, Meester Maerten onverhoeds het besluit nemen naar Holland terug te keeren. Hij kwam in Haarlem aan, wel onderlegd in de Italiaansche manier en ruim voorzien van geld, dat hij in Rome gewonnen en bespaard had; maar dat hij niet meer zich op Scorel vormde, viel weinig in den smaak van zijne vrienden en vereerders,

1) Uitvoerig beschreven bij Van Mander, blz. 164.

die aanvankelijk niet erg dweepten met de school waarvan Maerten een volgeling bleek geworden te zijn. Nochtans ontplooide hij zijn talent weldra op eene wijze, die deze goedwillige bedillers moest doen zwijgen. Hij was van nature zeer vlijtig, een bekwaam „ordineerder", ja een man die de geheele wereld vervuld heeft, met zijne inventien, ook een goed architect, gelijk in al zijn werk overvloedig te zien is. Men zou aan geen eind komen, wilde men verhalen van al de tafelen, tafereelen, epitaphien en conterfeitsels welke hij gemaakt heeft [1]), maar niettemin gaat zijn levensbeschrijver voort, allerlei groote kerk- en altaarstukken te vermelden, waarmede Maerten Van Heemskerck zijn naam en roem gevestigd heeft.

Er zijn eene menigte prenten naar zijne schilderijen vervaardigd, ook door Dirck Volckertsen Coornhert en Heemskerck zelf heeft insgelijks eenige etsen gemaakt en in hout gesneden. Van Mander zegt, dat in weerwil van veel voortreffelijks, de beelden van Van Heemskerck „somtijden eenichsins (zijn) te berispen, van weghen onse Nederlandtsche aenhangende dorheydt, oft magherheyt, oock dat zijn tronien bij wijlen gebreck hadden van een seker gracelijcke vriendelijckheyt, die een Constenaer zijn werck seer vercierende is." Dit is dunkt mij, niet zoo in het oog vallend bij de schilderijen, welke ik van hem gezien heb, maar ten volle de waarheid van de prenten die zijn monogram dragen, want men vindt er gewoonlijk menschen op afgebeeld, van het onbehagelijkste uiterlijk en het zal toch in zijn tijd ook niet ontbroken hebben, aan welgevormde, flinke, toonbare lieden. Dat hij daar oog voor had, blijkt uit het argeloos bericht van zijn levensbeschrijver, dat Van Heemskerck eenigen tijd na zijn terugkeer uit Rome „oudt vrijer wesende trouwde

1) Van Mander, blz. 165.

een schoon jonghe Dochter, geheeten Marie Jacobs Coninghsdochter", bij welke gelegenheid de Rederijkers eene komedie of kluit speelden. Dit huwelijk was niet van langen duur, want de vrouw stierf anderhalf jaar later in het kraambed. Geruimen tijd daarna kwam hij tot een tweeden echt, ditmaal met eene maagd die reeds tot zekere jaren was gekomen en niet uitblonk door schoonheid of met groot verstand begaafd was, maar wier aantrekkelijkheid in rijkdom bestond. In weerwil daarvan was zij nog zeer begeerig naar een anders goed, zoodat zij veel dingen kocht zonder betalen, „of vont eer het verloren was" tot groot leedwezen van haar echtgenoot, die ieder waarschuwde haar niet te beschamen en als eerlijk, oprecht man elkeen voldeed. Met dat al, was ook Meester Maerten naar het schijnt, vrijwel gehecht aan de goederen dezer aarde, want hij wordt „vergarigh en gesparigh" genoemd, op zichzelven zeker geen kwade eigenschappen, maar hij was altijd bevreesd in zijn ouderdom tot armoede te komen en droeg daarom tot zijn dood een ruim getal gouden kronen bij zich, welke hij in zijne kleederen had verborgen.

Voorts vindt men opgeteekend, dat hij kleinmoedig en blôo van aart was, bang voor schieten vooral en wel in die mate, dat hij boven in den kerktoren klom, wanneer de schuttersoefeningen gehouden werden.

Diezelfde angst, deed hem tijdens het beleg van Haarlem door de Spanjaarden, in 1572—1573, de wijk nemen naar Amsterdam, waar hij woonde bij zijn voormaligen leerling Jacob Raeuwerdt in de Warmoesstraat. Hij had in Amsterdam nog een vertrouwden vriend en wel Mr. Symon Alewijns, pastoor van de Oude Kerk; deze stond hem bij in zijne ziekte en was een der getuigen ten wier overstaan het testament van Mr. Maerten werd verleden. Toen Haarlem wêer toegankelijk was, keerde de schilder

in zijne woonplaats terug, maar het zou niet lang wezen dat hij zijne verdere levensdagen in rust doorbracht, want het einde was nabij en den 1 October 1574 sloot hij de oogen.

Voor zijne overdreven vrees, in kommer of gebrek te geraken, bestond geen grond, want hij was een rijk man en behoorde tot de vermogende burgers van Haarlem, die 28 Augustus 1573 eene leening van *f* 150000,— hielpen sluiten, als overschot van den afkoopprijs der plundering na het beleg. Hij was van 1553 tot aan zijn dood Kerkmeester, altijd trouw gebleven aan de Katholieke Kerk, en volgens het getuigenis van den bovengenoemden pastoor der oude kerk „van goeden geloove"; ook was hij verdraagzaam van aard, want hoewel de tijden die hij beleefde, tot tegenovergestelde uitingen aanleiding konden geven, bleef hij in warme vriendschap staan ook tot diegenen onder zijne bekenden, welke zich van de Roomsche Kerk hadden afgewend en gansch andere denkbeelden omhelsde dan hij, b. v. Coornhert, dien hij eene oprechte genegenheid bleef betoonen.

Van Mander vermeldt vrij uitvoerig, allerlei voortreffelijke stukken door Van Heemskerck in zijn lang kunstenaars leven vervaardigd en daaronder vooral menigvuldige altaarstukken, welke hem voor Katholieke kerken in Holland waren besteld; maar hij voegt er bij, dat na het overgaan van Haarlem, in 1573, de Spanjaarden, onder voorwendsel ze te willen koopen, zich van vele schilderstukken van Van Heemskerck meester maakten, welke naar Spanje werden gezonden, en dat ook nog buiten rekening blijven „al d'uytnemende constige stucken, die de rasende beeldtstorminge schandlijck heeft vernielt, soo datter nu ter tijdt (1604) niet veel van hier te Lande ghevonden en wort." Men begrijpt gemakkelijk, dat dit, in bijna drie eeuwen er niet beter op geworden is en

hetgeen men nu nog in Nederland van dezen meester voorhanden heeft, is niet heel veel. Het best voorzien kan, naar ik geloof gerekend worden, het Stedelijk Museum te Haarlem, dat zeven schilderijen van hem bezit, welke hier opgenoemd worden:

1. St. Lucas, schilderende de heilige Maagd en het kind Jesus. 1532 (hierboven reeds vermeld.)
2. De geboorte van den Zaligmaker.
3. De heilige Maagd, het kind Jesus en St. Josef. (Kopy naar de schilderij van Rafaël, bekend onder den naam van *La Vierge de la maison de Loretto.*)
4. Jesus met doornen gekroond.
5. Aaron en Moses met de koperen slang. 1551. (In het grauw geschilderd.)
6. Ecce homo. Triptiek. 1559–1560.
7. Het festijn van Belsazar. 1568.

Hiervan zijn n° 4—6 afkomstig uit de stad Delft, waar zij voorheen op het stadhuis bewaard werden. Oorspronkelijk geschilderd voor kerken aldaar, zijn deze stukken later gekomen in het bezit dier gemeente, welke ze echter den 24 April 1860 te Amsterdam in publieke veiling heeft doen brengen. [1]) Het is niet moeilijk, in deze bijzonderheid, de bewijzen te vinden van de vriendschap en bescherming, welke Van Heemskerck genoot van den kunstlievenden prior van het St. Aachten-klooster te Delft Cornelius Musius, overeenstemmende met het bericht bij Van Mander „En also zijn wercken veel te Delft voeren, soo waren in verscheyden plaetsen daer van zijn Tafelen, soo wel in de oude als in de nieuwe Kerck." O. a. „In de Kerck van S. Aechte, een altaer-taefel van dry Conin-

1) Zie verder *R. Boitet.* Beschrijving van Delft. F° 1729, blz. 74.

ghen: Dit had hij gheordineert, dat inde binnen Tafel eenen Coning, en in elcke deur eenen quam: Van buyten, was de Serpent-bijtinghe van wit en swart." [1])

De levering der groote stukken ging meermalen, misschien altijd, op overeenkomst. Er bestaan ten minste dergelijke contracten met de Kerkmeesters der Parochiekerk te Alkmaar, omtrent het maken van altaar-schilderijen, waaruit men allerlei aardige en merkwaardige bijzonderheden kan te weten komen [2]) en niet onbekend gewis is het accoord, dat Mr. Maerten Van Heemskerck den 4 Januari 1546 sloot met Deken en Vinders van het Lakenbereidersgild te Haarlem, over het vervaardigen van twee deuren aan hun altaar in de Parochiekerk. Op de buiten zijden zou hij „nae zijnen const ende gerechte weetenheyt schilderen ende volmaict opleveren dengelsche gruetenisse aen onse Vrouwe"; de binnen noorderdeur zou voorstellen den heiligen Kerstnacht; de zuiderdeur de aanbidding door de heilige drie Koningen [3]); hij zou daarbij ook leveren de lijsten of banden, verguld en gestoffeerd en voor alles te zamen ontvangen *f* 150.—

De schilderijen van Mr. Maerten zijn niet de enkele gedenkstukken van hem overgebleven, want ook op andere wijze heeft hij getracht te verhoeden, dat zijn gedachtenis zou worden uitgewischt.

Niet ver van Haarlem in zijne geboorteplaats Heemskerk, bestaat nog een door hem opgericht monument versierende zijns vaders graf en sprekende zoowel van den kunstzin als van de kinderlijke genegenheid des schilders. Ten zuiden van de kerk aldaar, bevindt zich een hard-

---

1) Bijdragen XX, blz. 75.

2) Medegedeeld door Dr. *A. v. d. Willigen Pz.* Les Artistes de Harlem, p. 158—167.

3) Inventaris Archief Haarlem I, n. 2090.

steenen obelisk bekroond met een gesmeed kruis en rustende op een gemetselden voet; aan de westzijde dier obelisk is uitgehouwen het portret van Jacob Van Veen Willemszoon en profil, in vlak relief en daaronder leest men:

D. O. M.
JACOBO. VENIO.
GVILELMI. F. PA
RENTI. CARISS.
MARTINVS. HEMS
KERK. PIETATIS
ERGO.
VIX. AN. LXXIX.

Lager ziet men, in vlak relief, een engel staande op een doodshoofd en een paar doodsbeenderen, eene toorts uitdoovende. Met het onderschrift:

COGITA. MORI.

Geheel onderaan staat het wapen van Mr. Maerten, (waarvan men de zinnebeeldige beschrijving vindt bij *Van Mander*) en het jaartal 1570.

Aan de oostzijde der zuil leest men:
hier. leyt. begraven. Jacob. Willemsz. van. Veen. ende. starff. den. xvj. dach. September. A° xv^{c}xxxv. end. heeft. geleeft. LXXIX. jaer. [1])

Tot instandhouding van dit gedenkteeken, is door den stichter aan de kerk te Heemskerk vermaakt zeker land genaamd Gootshuys bosch, gelegen achter het Huis Heemskerk, opbrengende (in 1572) zes car. guldens 's jaars.

Nog op eene andere en zeker in het oog vallende wijze, heeft Van Heemskerck doen blijken, dat hij zijne ge-

1) Afgebeeld bij *Van Arkel* en *Weissman*. Noord-Hollandsche Oudheden II, stuk 1, blz. 91.

boorteplaats niet vergat of vergeten wilde hebben en wel door de stichting van het fonds voor de bruiden, die op zijn graf zouden trouwen.

Bij eene akte van 16 April 1558 [1]) bestemden Mr. Maerten Van Heemskerck en Marytgen Gerritsdochter, echtelieden, inwonende poorters der stad Haarlem, als gift onder de levenden, twee stukken land, wier inkomsten gedurende het leven der donateurs door dezen zouden genoten worden, maar welk vast goed na het overlijden van den langstlevende, komen zou onder het beheer van de Heilige Geestmeesters te Haarlem, om in gelijker voege als soortgelijke bezittingen van dat gesticht, te worden verhuurd. De opbrengsten, zouden jaarlijks tusschen de St. Lucasmarkt (18 October) en O.L.V. Lichtmis (2 Februari) uitgekeerd moeten worden „tot behoeff van twee jonghe maeghden, gebooren binnen der stede (van Haarlem) oft in den banne van Heemskerck, daert (Heiligen Geestmeesters) goetduncken sal welle aen besteet te wesen, deselven twee maeghden halff ende halff daer mee doteerende tot heuren huwelijcken ende echtelijcken staete, omme bij middelen van dien ten beeter huwelijck te moogen coemen, ende gehijlickt sijnde, heuren bruydegoms oft mannen, ten behoeffden heuren ambachten, bij dien sullen moegen coopen ende heuren ambachte sullen mogen opstellen."

Verder werd uitdrukkelijk door de schenkers bepaald, dat wanneer een meisje, in voegen voorschreven, deze bruidsgift had ontvangen, haar huwelijk ter gedachtenis aan de stichters van het fonds, zou moeten gesloten worden op het graf van dezen in de Parochiekerk te Haarlem.

---

1) Bijlage I. Inv. Archief Haarlem II, 1611 en 1613. Deze akte komt ook voor Bijdragen XVIII, 322, maar het thans hier opgenomen stuk is uitvoeriger en zal, om die reden hier niet misplaatst geacht worden.

En eindelijk werd bij eene akte van 21 Juni 1568 nog nader en zeer wijselijk voorgeschreven, dat de maagden, die voor deze dotatie in aanmerking konden worden gebracht, zich moesten verbinden „aen goede ende deuchtsame jonge gesellen, heure ambachten wel condich ende gheen dronckaerts wesende."

Nogmaals was van deze fundatie sprake, in het testament van Mr. Maerten Van Heemskerck, verleden den 18 October 1572, toen de er voor aangewezen inkomsten nog wat grooter werden gemaakt. [1]) En tengevolge dier verschillende beschikkingen, was bij den dood des schilders voor dit fonds aangewezen:

1° Een stuk land, gelegen binnen de vrijheid der stad Haarlem, achter den ouden Schutterstoren [2]), groot ongeveer twee morgen en een hond. (In 1752 aangeduid als „het Bruidsland", gelegen aan de Leidsche Vaart in den Veenpolder, tusschen de stad en de eerste brug.)

2° Een stuk land, gelegen in den banne van Haarlemmerliede in den Veerpolder bij het Vuilrak, genaamd het Varkensland, groot omtrent vier maden.

3° Een rente van twaalf Carolus guldens 's jaars. [3])

De executeurs, Hendrick van Wamelen en Jan van Zuren, Burgemeesters van Haarlem, kwamen na het overlijden van Mr. Maerten, ten aanzien van deze fundatie, al dadelijk in eenige moeilijkheid, dewijl zijne weduwe de donatie herriep en hetgeen er voor bestemd was, besprak aan Thomas Van Zuren, die naar haar dood, een kleine tien jaren ná haar man, het land aanvaardde.

---

1) Zie de Bijlagen II—III hierachter. Invent. Archief Haarlem l. c. Het testament in zijn geheel, is te vinden Bijdragen XVIII, 328.

2) Stond op de Stadsvest, over het Raamhuis, dat ligt op den oostelijken hoek van het Molenpad.

3) Later is dit fonds door overschotten en goed beheer nog wat vergroot.

Maar dit had toch niet veel gevolg, want volgens het ingewonnen advies van verschillende rechtsgeleerden, was de donatie „irrevocabel." Naar het schijnt heeft de bevoorrechte erfgenaam Th. v. Z. zich hier niet erg tegen verzet, dewijl men vindt opgeteekend, dat de eerste uitkeering, onder de bedongen plechtigheid, geschiedde in 1582 en toen *f* 45,— bedroeg. Al heel spoedig werd het bedrag, dat kon toegelegd worden grooter en niet altijd, maar toch meermalen bedroeg het getal der begiftigden twee binnen den aangeduiden tijd. In 1647 (Jan. en Febr.) waren er b. v. twee die ieder *f* 137 : 14 : — ontvingen en het hoogste cijfer der bruidsgift is bereikt in 1656 toen er *f* 164,— aan één huwend meisje voor werd betaald.

Heel langzaam zijn de inkomsten dezer bezittingen verminderd tot zij in 1752 zuiver beliepen *f* 89 : 17 : — ; men heeft toen de uitkeering voor de toekomst bepaald op eene vaste som van *f* 44 : 18 : 8, maar deze gelden bleven menigmaal onaangeroerd, omdat niet elk jaar, ook maar één bruidspaar zich aanmeldde. Slechts in 1753, 1755, 1757, 1762, 1764, 1776 had éénmaal de plechtigheid plaats en den 19 November 1787 is het laatste huwelijk door Schepenen van Haarlem, gelijk gewoon was, gesloten op het graf van Mr. Maerten Van Heemskerck, die verwacht had, dat zijne fundatie zou in wezen blijven „ten uyt-eynde toe des werelts."

Haarlem. C. J. GONNET.

BIJLAGEN.

I. *Fundatie van het Bruids-fonds door Mr. Maerten van Heemskerk en zijne vrouw.* — 16 April 1558.

In den name des Heeren Amen.

Bij desen jegenwoordigen instrumente publyck, sij een yegelycken cont ende openbaer, dat in den jaere ons lieffs Heeren geboorte duysent vijffhondert acht ende vijftich, in den eersten indictie, op den 16 dagh in Aprili, omtrent sesse nae middagh, 's pausdoms onser allerheylichste vaders in Gode ende onsen Heere, Heere Pauli, den vierden van die name, in 't derde jaer sijner coronatie, regnerende d'alderdeurluchtigste ende grootmogenste Heere, Heere Carolo, Rooms Keyser, de vijfste van dien name, altijt vermeerdre 's Rijcx, onse genadige ende erffachtige Heere, 29 jaere sijner coronatie, in presentie van mij, Notaris publyck ende getuygen, bij naeme ondergeschreven, sijn persoonlijck, in heure propere personen gecompareert ende geconstitueert geweest, de eersame ende voirsichtige meester Marthijn Jacobszoon van Heemskerck, principalijck voor hem selffs, ende Marytgen Gerritsdochter, met hem, mr. Marthyn Jacobsz. voornoemt, heure wettige ende getrouwde man ende vooght, inwoonende poorteren van Haarlem, beyde ende elcx van hen, vroom, sterck ende gesont nae den lichaem, in gaende ende staende lijffen, cloeck mede ende machtich van verstant, memorie ende spraecke, soo 't buyten [1]) bleeck, ende men anders niet sien ende mercken en conde.

Ende hebben sij comparanten voorn. soo sij seyden, contemplerende op Godt den Heere ende Sijn gebooden, bysonder opt gebodt der broederlijcke minne ende lieffde, aengemerckt ende uytter harten gelet, dat sommige jonge maeghden, menige wijsen ende dickmaele wel geschapen ende gesien soude wesen ter goeder state ende tot welvaren te comen, voorts heure huyse ende huysraet te besorgen, ende, oft Godt den Heere, haer salichden, heure kinderkents tot Godts eere op te brengen ende ter goeder staete, waert, bij alsoo dat sommige maeghden eenige assistentie, voortsettingen ende behulpicheeden van iemant vercregen, waerbij sij luyden tot eere soude hijlicken aen goeden ende deugtsaemen

1) uitwendig.

jongengeselle, die heure ambachten wel condich sijn, die mede geen dronckaerden sijnde, wel geschapen ende gesien sijn., ten goeden staete te coomen.

Zoo ist dat zij comparanten voors. dese goedertieren saecke ende andren tot Godts eere voor oogen nemende, gesamentlijcken, zoo sij seyden, ende elcx van hen bysonder, tot behulpicheyt van dien, niet haestelijcken nogh onbedachtelijcken, niet mede deur iemants sinistere persuatie ofte quade raet daertoe geinduceert, maer, so sij seyden ende elcx van hen seyde, uyt hueren moet ende vrije wille, lange mede voorgaande tijden daer op gedelibereert, geraden ende bedagt sijnde, onwederroepelijcken, tot eenen eeuwigen donatie ofte giften gegeven hebben, ende mits desen tot een gestadigen, eeuwigen ende onwederroepelijcken gifte, donatione inter vivos, geven, te weten bij eene donatie, die nae style van rechten noemen te geschien onder de levendigen, niet tot eenige propriete ofte eygendomme ofte ten behoeve van eenige Godtshuyse (soo den C. M. sulcx niet en gelieft te geschien buyten sijn octroije) maer tot behoeff der naevolgende dispositien ende ordonnantien tot seeckere tuesvaeren van jonge hijlicbaere maeghden:

Eersten een stuck lants, groot wesende omtrent sestalf morgen, genoemd den Vollemeer, gelegen in den banne van Tetterooden, ofte soo men segt te Overveen, daer lendens aff sijn, aen de oestzijde de heerenwegh, aen de westzijde 's heeren wildernisse, an de suytsij de heer Jacob van Duyvenvoorden, ridder, heere van Opdam enz. ende aen de noortsijde Derck Huybertsz. Ende staet op 't voers. lant eerst vijff pont Hollants, welcke de rentmeester ontfanght van de wildernisse ende ten andern een oortje Hollants van Kennemerlant. Ende worden beyde betaelt 's jaerlijcx te Bamisse in October.

Ende nogh een stuck lants gelegen in den ban van Haerlemerleden, genoemt 't Varckenslant, groot wesende ontrent vier maden, daer lenden aff sijn: aen de oostsijde Dirck Claesz., aen de suytsijde Cornelis Claesz., weduwe Nanningh Willems ende Duyff Claes Roemers-weduwe, aen de westzijde 't Kermelcxwech ende aen de noortsijde 't convent van Sijle, binnen der stede van Haerlem.

Ende donatie der voors. landen geschiedende, soo voorn., wilden sij donateurs, beyden ende elcx van hen bijsonder dat sij donateurs huer leven langh gedurende, bij dese voorsz. donatie,

niet gheobligeert nogh gehouden sullen wesen, eenige gelden oft rentens der voors. landen uyt te keeren tot behoeve soo vooren. Maer wilden ende mits desen willen, datten voors. donatie sijn perfecte, volcomen ende geheele effecte sorteren sal, naer doode ende overlijden, der langstgeduyrende, (die) hebben ende behouden sal d'usufruct ende bruyckware der goeden ende renten der landen voors. Maer ingevallen hij mr. Marthyn Jacobsz. voorn. sterft, ende aflijvich werde, dat Maritje Gerritsdr. voorn., haer leven langh geduyrende, hebben ende behouden sal, d'usufruct der beyden voors. perselen van landen, maer in affcortinge der somme van gelden haer in haere beyder testamentaire dispositie gegont ende toegevonden.

Soo dan sij donateurs voorn. expresselijck wilden ende bij desen willen, dat heure donatie voirs., naert overlijden van hen beyden, allen naevolgenden jaeren ten eeuwygen dagen toe gedurende, sijne volcomen effect sorteren sal, als tusschen den Lucasmerct ende onsen lieven Vrouwen lichtemisse daernaestaencomende.

Seer ernstelijck sij donateurs versochten ende mits desen versoecken ende meesteren [1]), die regenten der landen ende goederen den Heyligen Geesthuyse binnen Haerlem toecomende, die in de jaeren des overlijdens der langstlevende heuren beyde donateurs voors. de administratie hebben sullen der landen ende goederen des Heyligen Geesthuyse voors. ende die voorts mitter tijde bij den Burgemeesteren 's jaerlijcx geordonneert ende gestatueert sullen werden, als ten uyt-eynde toe des werelts, dat deselve meesteren in der tijt wesende, mede den twee percelen van landen voors. sullen willen accepteren ende aenvaerden ende denselven in allen manieren regeren, denselven te verhuyren, soo den landen des huyse voors., sonder denselven te belasten, vercoopen ofte vervreemden in eeniger manieren, omme de gelden ende renten, 's jaerlijcx daervan comende, 's jaerlijcx te ontfangen, 's jaerlijcx mede deselven sullen willen in den voors. tijt uytkeeren ende geven tot behoeff van twee jonge maeghden, gebooren binnen der steede voors. oft in den banne van Heemskerck, daert hunluyden (bij heuren conscientie) goetduncken sal welle aen besteet te wesen, dezelven twee maeghden halff ende halff daer mede doteerende tot heuren huwelijcken ende echtelijcken staete, omme bij middelen van dien, ten beeter huwelijck

1) machtigen.

te moogen coomen, ende gehijlickt sijnde, heuren bruydegoms oft mannen, ten behoeffden heuren ambachten, bij dien sullen moegen coopen ende heuren ambachte sullen mogen opstellen. Des sij donateurs voors. wilden, dat, als 't bevonden wert, den Heylig Geestmeesteren voors. notoir ende condich is, dat eenige jonge maeghden, die van den bloede oft maegstallen sijn, iemant heurer donateurs, ten selven jaere ende tijden sullen willen hijlicken, ende den voors. assistentie ende behulpicheyt aan den Heyligen Geestmeesteren versochten te genieten, datteselven, die van heuren bloede ende maegstallen sijn, anderen, die hen vreemt sijn, gepreferereert sullen wesen, ende den voortganck hebben. Ende voorts opdat alle 't gunt dat voors. staet diligentelijck, perfectelijcken ende getrouwelijcken volbragt ende ten eeuwighen dage toe geduyrende te bet onderhouden sal werden, hebben sij donateurs voorn. den Heyligen Geesthuysemeesters geassigneert, ende boven heuren Godtsloon toegelegt den xx penninck des jaerlijcxe incoomen der renten der voors. jaerlijcxe huyren, omme deselve alle jaeren gesaementlijcken onder malcander als verdiende salaris te participeren, daerbij statueerende, dat ingevallen de Heylige Geesthuyse-meesteren negligent waren, dat Godt de Heere verhoeden wilde, ende de voors. assistentie ende behulpicheyt geen maeghden en deeden, te weeten tusschen den Lucas-merct ende onsen Lieven-vrouwe lichtmisse daer naer volgende, dat alsdan de Kerckmeesteren der prochiekerck der steede voors., voor dien jaere der negligentie, mits desen, bij hen, donateurs geauthoriseert sullen wesen, de voors. renten der voors. landen van den Heyligen Geesthuyse te ontfangen, ende de assistentie ende behulpicheyt voors. twee maeghden, soo voorn., te doen, van den voors. lanthuyren, sonder interdictie oft weygeringe van den Heyligen Geesthuyse-meesteren, ende daertoe die xx^e penninck der voors. penningen te vorderen. Wilden voorts sij donateurs, dat, soo wanneer een maeght voor de heyligen Kerck trout, die, bij handen van den Heyligen Geestpriester, off voors. Kerckmeesteren dese assistentie ende behulpicheyt genoten heeft, dat sij, als in goeder memorie ende geheugenisse van hem donateurs, trouwen op den sepulture ende graven van hen donateurs, in de prochie-kerck begraven.

Alle 't gunt datte voren geschreven staen, sij donateurs lauderende ende bij de voors. donatie persisterende, willende mede, dat de voors. donatie inter vivos genaemt, ten eeuwighen dage toe geduyrende, sulcx sjaerlijcx geobserveert, onderhouden ende

volbraght sal werden, niettegenstaende alle so wes mij ten con-(trarie) van dien soude moegen opcomen, dan seer ernstelijck an mijn notaris publyck ondergeschreven versochten een instrument publyck, ofte meer, hem hierop geconfereert te werden, als tot behoeff van hem donateurs ende heuren erffgenamen, voorts, tot behoeff van de Heyligen Geesthuyse-meesteren, ende des voors. prochie-Kerckmeesteren, in den beste forme ende manieren.

Aldus gedaen ende geschiet binnen der voors. steede van Haerlem, ten huyse ende woonstede van mij notaris publyck, staende in de Berckenroodestege, In den jaere, indictie, maen(d), dagh, 's pausdoms ende keyserdoms als vooren.

Daer bij, aen ende over geweest hebben, den seer getrouwen ende geloofwaerdige mannen, meester Frans Henricks, priester ende Vicarius perpetuus der voors. parochiekercke ende meester Gerrit (van Ravensberge), licentiatus juris utriusque, inwonende Burgemeester der stede voors., als wetachtyge getuygen, daer over geroepen ende specialycken gebeeden, die tot meerder verificatie 't selve allen bij heuren eygen handen gesubsigneert hebben.

Onder stont geschreven:

Et ego Tomas Laurenss. Prins, clericus Trajentensis diocesis sacraque apostolica et imperiali authoritatibus nec non speciali curiae Hollandiae admissione et approbatione authorisatus notarius, quia premissa omnia et singula dum sic ut praemittitur fierent et agerentur una cum praenominatis testibus praesens personaliter interfui, eaque omnia et singula sic fieri vidi et audivi, subscripsi et subsignavi in fidem et veritatis testimonium omnium et singulorum premissorum, specialiter rogatus et requisitus. Ende was onderteyckent Franciscus Allaertss. sacellanus et Ravensbergen, hebbende ter sijden een geteeckent oft gedruct merck, waer in onder in de voet stont get.

TOMAS LAURENSS. PRINS.

Onderstont: Collatie gedaen sijnde met de originele instrumente geschreven in francijn, heel gaeff ende ongequest, onderges., geteeckent ende gemerckt als boven, sijnde de naem van den notaris in de achterste letteren, niet leesbaer, is deesen daer mede bevonden 't accorderen bij mij onderges. notaris publyck, binnen Alckmaer residerende, op den 25 Novembris A° 1643.

A. O. HEEMSKERCK,
Not. publ. 1643.

II. *Wijziging in de akte van fundatie.* 21 Juni 1568.

In den naeme des Heeren Amen. Bij desen jegenwoordigen instrumente, zij eenen yegelijcken kennelijck ende openbaer, dat in den jaere nae der geboorten deszelffs ons Heeren duysent vijff hondert acht ende tzestich, in de elffde indictie, opten eenentwintichsten dach Juny omtrent zes uren naer den middage, 's paeusdoms onsen alderheylichsten vaders in Gode en heere, heere Pius, die vijffde Roomsche Paeus van dien name in 't derde jaere zijnder electie, regnerende d'alderdoerluchtichste ende grootmogenste prinche ende heere heere Maximiliaen die tweede, gecoren Roomsche keyser van dien naeme, in 't vierde jaere zijns rijcx, Voor mij notaris publyck ende den getugen hier ondergescreven persoonlicken gecompareert is geweest d'eersame Mr. Martijn van Heemskerck Jacobsz., poorter deser stadt Haerlem, clouck ende gesondt ende zijn verstandt, memorie, spraecke ende vijff sinnen volmachtich als uytwendelicken gebleecken is, Ende verclaerde dat hij comparant in den jaere ons Heeren duysent vijff hondert acht ende vijftich opten zesthienden dach in April, met eene eeuwige ende onwederroepelijcke donatie ofte ghifte onder den levende gegundt ende gegeven hadde uyt zijne goeden, een stucke landts groot wesende omtrent zestalff margens, genaempt de Vollemeer, gelegen in den banne van Tetroede, ofte Overveen, breeder gelimiteert in den instrumente daer van bij hem comparant gepasseert voor wijlen Mr. Thomas Laurensz., priester ende mede openbaer notaris in zijnen leven, ter presentie van Mr. Frans Allaertsz., ook priester ende Mr. Gerijt Henricxz. van Ravensberge, doen ter tijdt burgermeester der stadt voors., als getugen, Omme mette jaerlicxe vruchten van dien, mitgaders degheene die commen sullen van een ander stucke landts leggende in den banne van Haerlemmerleede, genaempt 't Verckenslandt, groot wesende omtrent vier maden, bij Maritgen Gerijtsdochter zijne wettige huysvrouwe, insgelijcx uyt haeren goeden in der manyeren voors. gegeven, naer 't overlijden van de lancxtlevende van hem beiden voornoemt, ende eer nyet, alle jaeren tusschen Sincte Lucasmarcte der voors. stadt ende onser Liever Vrouwen Lichtmisse daer naest aen volgende, bij den heylige geestmeesteren ofte kerckmeesteren derzelver stadt in der tijdt zijnde, gedoteert ende in huwelijcken state uytgegeven te werden, twee jonge

maechden, geboren binnen deser stadt Haerlem off in den banne van Heemskercke, daert hemluyden (bij heure conscienctien) goetduncken zal, wel aen besteedt te wesen, elcx half ende halff, aen goede ende deuchtsame jonge gesellen, heure ambachten wel condich ende gheen dronckaerts wesende, altijts ende ten eewigen daegen toe geduerende, Ende alzoe 't voors. stucke landts bij hem comparant ten fyne voors. gegeven, naer date van de voors. donatie omme sonderlinge consideratien hem donateur daer toe moverende (ende bysondere dat hij beduchtende was, dat t selve bij lanckheyt van tijde mette wildernisse, daer mede 't voors. landt aen de westzijde belendt is, gemeen worden, ende midtsdien te nyete soude moegen commen) bij hem donateur vercocht es omtrent twee jaeren geleden, Soe ist dat die voornoemde meester Martin van Heemskerck Jacobsz., begerende die voors. zijne donatie te vermeerderen ende beter te bewissen tot eewiger memorie, heeft met zijnen vrijen moetwille ende goede voorsienicheyt, sonder bij yemandts raede ofte inductie daer toe gebrocht ofte geinduceert te wesen (zoe hij oopentlijcken seyde), in de plaetse van 't voors. vercochte stucke landts gelegen in den voors. banne van Tetroede met eene eewige, gestadige ende onwederroepelijcke ghifte, diemen naer rechte noempt te geschieden onder den levende, van nyeuws gegeven ende gheeft midts desen ten fyne als vooren, een ander stucke landts leggende achter den oude Schuttersthoorne binne die vriheyt der stadt Haerlem voors., groot twee morgen ende een hondt off daer omtrent, belendt aen 't oosteynde Henrick Jan Mathijssen mette kinderen van wijlen Pieter Jacobsz. Ruychaver (over wyens landt dit voors. stucke landts eenen notwech heeft), aen de zuytzijde Jan Aelbrechtsz., aen 't westeynde Mr. Cornelis Claes, priester, ende aen de noortzijde Alijdt Pouwelsdr. Claes Lottijnszoons weduwe, welck landt nu ter tijdt gebruyct werdt bij Pieter Vlaschman omme tweenveertich karolus guldens van XL grooten vlaems t stuck 's jaers, daer die voors. zestalff morgens landts, genaempt den Vollemeer, ten tijde van de voors. vercoopinge, in jaerlicxer huyere nyet meer en plaegen te gelden dan ter somme van dertich derzelver guldens, oft daeromtrent, Welverstaende dat die voorn. donateur ende die voors. Maritgen Gerijtsdochter, zijne geechte huysvrouwe beyde ende die lancxtlevende van hem beyden, aen de jaerlicxe huyer ende vruchten van 't voors. stucke landts, alhier gedoteert, hebben ende behouden zullen die lijfftochte ende bruyckwaer, heur beyder leven lanck ende langer nyet, geduerende, all ach-

tervolgende den originalen instrumente van donatie, bij hem beyden daer van verleden in date als vooren, dewelck die voorn. donateur in allen haeren puncten ende clausulen geratiffieert ende geapprobeert heeft, ratifficeerde ende approbeerde midts desen voor zoe veele het noodt zij, Versouckende dezelve donateur hem van alle 't gundt voors. is, bij mij notario hier naer genoempt, gemaect ende gelevert te werden een ofte meer openbare instrumenten in behoorlijcke forme. Gedaen binnen der stadt Haerlem voors. ten huyse mijns Notarij, gestaen in de Conincxstrate, ten tijden als vooren, in 't bijwesen van Claes Diricxz., cleermaker, en Adriaen Willemsz., scrijver, poorteren derzelver stadt, als getugen van goeden gelove met mij notario hier toe specialicken gerequireert ende gebeden, die tot meerdere kennisse 't ontwerp van desen ende oock dit jegenwoordige instrument met heurluyder naemen onderteyckent hebben.

Onder stondt gescreven:

Cum vero ego Hadrianus Steinardus, publicus sacra apostolica et imperiali auctoritatibus nec non nominatione magistratus civitatis Harlemensis per amplissimum Senatum regie majestatis ditionum suarum Hollandie, Zelandie atque Phrisie admissus Notarius, predicte irrevocabili inter vivos donationi perpetue omnibusque alijs et singulis premissis dum sic ut prescribitur fierent ac agerentur una cum prenominatis testibus presens interfui, eaque sic fieri vidi atque audivi, ideo hoc publicum instrumentum in notam sumptum manuque alterius fideliter conscriptum inde confeci, subscripsi signoque mei notariatus officij subimpressi ac meo nomine intersignavi, in fidem, robur et veritatis testimonium singulorum premissorum rogatus atque requisitus. Ende ter zijden geteyckent met zeecker notariael teycken daer inne gescreven stondt Hadrianus Steinardus, notarius publicus subscripsit, Ende noch onderteyckent Claes Dyrckz., Adrianus Willemsz. Onder stondt gescreven: Gecollationeert jegens den originalen instrumente, gescreven in franchijne ende daermede bevonden accorderende bij mij Adriaen van Steynoort, der stadt Haerlem secretaris ende geadmitteert notaris publyck. Toorconde mijns handtteyckens hier onder gestelt. Ende was onderteyckent A. Steynoort, notaris.

Collatie gedaen jegens gelijcke copie ondergescreven ende geteyckent als vooren, es dese daermede accorderende bevonden, bij mij der stadt Haerlem, secretaris hier ondergescreven A. Willems.

III. *Uittreksel van het testament van Mr. Maerten van Heemskerck.* — 18 October 1572.

Voorts alzoe ick ende mijn huysvrouwe Maritgen Gerritsdr. voor Mr. Thomas Laurenss. Prins, notaris publyck, zekere legaet gemaect hebbe, omme zeeckere twee schamele maechden jaerlicx uyt te hylicken ende ter eeren te helpen, daer ick ende mijn huysvrouwe elcx toe besproocken hebben een stucke landts, breeder blijckende bij 't instrument daer aff zijnde, zoe verclare ick bij desen mijnen uterste wille te wesen (ingevalle 't selve nyet anders vermaect en werdt) dat ick bij mijn lant noch vouge een losrentebrief van twaelff karolus guldens tsjaers, ter losse met twee hondert karolus guldens, spreeckende op Nanninch Jacobss. tot Schalckwijck, sulcx dat de renten van dien mitsgaders de vruchten van 't lant voors. geemployeert sullen werden als in tselve instrument verhaelt es, Ende ingevalle de voors. rente gelost werde, wille dat deselve weder uytgestelt zullen werden ten proffijte alsvooren bij den Heyligen Geestmeesteren, die ick daer toe gestelt hebbe als in tzelve testament verhaelt es. Onder stondt gescreven: Geextraheert uyte testamentaire dispositie van wijlen Mr. Martijn van Heemskerck Jacobszoon, schilder, poorter der stadt Haerlem, groot drie bescreven bladeren gescreven in papiere ende in date den xviij[n] Octobris Anno xv[c] twee ende tzeventich ende daermede bevonden accorderende bij mij. Ende was onderteyckent: A. Steynoort.

Collatie gedaen jegens zeeckeren extract ondergescreven ende geteyckent als vooren, es dese daermede bevonden te accorderen, bij mij der stadt Haerlem secretaris ondergescreven.

A. Willems.



NASCHRIFT OP:
DE STATIE VAN ST. MATTHIAS
TE ALKMAAR.

De aanteekeningen van pastoor *Kleef* volgende, hebben wij de sterfdagen van *Coetenburg* en *Blom* (bl. 192) gesteld op 16 September 1663 en 5 Januari 1668. *Westphalen* noemde dien van *Blom* niet en liet het voor dien van zijn zwager *Coetenburg* blijven bij 166 ., zonder meer. In de doodenlijst der statie van *S. Franciscus*, bij de namen der overledenen in die gemeente ook die van familieleden der paters en van verschillende geestelijken te Alkmaar en in omliggende plaatsen behelzende, nu vinden wij *Coetenburg* reeds in 1661 en *Blom* in het laatst van 1668 of het begin van 1669 opgenomen. Een onderzoek in het oudste doopboek der statie van *S. Matthias* leerde ons, dat de geregelde inboeking door *Coetenburg* eindigde in April 1659 en sedert nog maar één doopeling door hem op den 6 Juni 1660 werd ingeschreven. Tusschen beide data en daarna geschiedde de inboeking door *Blom*, die reeds den 22 April 1659 door het haarlemsche kapittel met goedvinden van *Coetenburg* was aangewezen om hem te vervangen, mocht hij door ziekte voor zijnen dienst onbekwaam worden. En *Blom* schreef zijne laatste doopaanteekening den 19 November 1668 in, den 25 December *durante infirmitate R. D. Bloem* gevolgd door *Oerinck*, die al spoedig als pastoor optrad; zoodat *Blom* een jaar later dan *Kleef* opgeeft, moet overleden zijn.

Professor *E. H. Rijkenberg* te Voorhout, als geboren

Alkmaarder dubbel belang stellende in onzen arbeid, verplicht ons door de mededeeling van eenige bijzonderheden betreffende pastoor *ten Dam* (zie bl. 218), ontleend aan een handschrift van dien pastoor zelven, welke wij gaarne vermelden.

Ten Dam, geboren den 12 Mei 1708, had tot ouders *Otto t. D.* en *Cornelia van Swanenburg*. Hij werd den 20 December 1732 door den nuncius te Brussel *Silvius Valenti Gonzaga* tot priester gewijd, *ad interim* gezonden naar pastoor *Rogguée* te Voorschoten en den 30 Juni 1738 als kapelaan door den aartspriester *van den Steen* naar pastoor *Rotte* aan den Rijndijk, waar hij verbleef tot den 29 April 1739, toen hij het pastoorschap ging aanvaarden te Warmenhuizen. De nuncius *de Molinari* droeg hem den 26 Januari 1756, blijkens schrijven van den aartspriester *van Elsacker*, de vacante pastorie te Alkmaar op, maar om gewichtige redenen kon hij eerst den 26 Maart derwaarts gaan, van Warmenhuizen vertrekkende tot groote droefheid niet alleen der gemeente, maar van het geheele dorp. Den volgenden dag werd hij door burgemeesteren van Alkmaar geadmitteerd, „met vrindelijke en minnelijke felicitatie van die plaats met veel pleisier en vrugten in een lengte der dagen te mogen bedienen." 't Kan zijn — denken wij bij deze beleefdheid — dat van pastoor *ten Dam* een goede roep was uitgegaan; maar ook, dat burgemeesteren begrepen in 1740 te ver te zijn gegaan, en door ondervinding geleerd hadden, dat eene benoeming van eene bevoegde macht wel de beste zou zijn.

Ten Dam nam het graf in de Groote kerk (zie bl. 217) van *Kleef's* zwager *Theodorus Gorter* over voor *f* 22, en bestemde het voor zich en volgende pastoors der statie. *Johannes ten Dam*, die er den 24 Mei 1758 in ter aarde besteld werd, was zijn broeder, eerste pastoor te Kra-

lingen, die, lijdende, om zich wat te verzetten, herwaarts gekomen, maar verergerd en bezweken was.

Ten Dam maakt gewag van een purper missaal en een zilveren busje met 3 hokjes als eigendommen van pastoor *Kleef;* beide voorwerpen schijnen bij de statie gebleven te zijn, daar dergelijke nog thans gebruikt worden, het laatste ter bewaring van het H. Chrisma en de H. Oliën. Hij liet in 1759 een nieuwe luna voor de remonstrans maken van zilver, omzet met de juweelen van wijlen zijne moeder en zuster.

In 1761 mocht hij zich verheugen over de schenking van een nieuwen paasch-kandelaar door den „diaken" (*t. D.* had zeker vrede met die qualificatie) *Jan Gijsel*, te Brussel vervaardigd door den beeldhouwer *Jan Paternot* en hier verguld door *Klaas Loos*, lid der gemeente.

Aangaande het geschil van pastoor *Walree* met zijne collectanten (zie bl. 219) vonden wij in de resolutiën van burgemeesteren het volgende: den 16 Mei 1789 vervoegden zich ter kamer regenten van het r. c. weeshuis en diakenen der St. Matthiaskerk, verzoekende dat de daarin gecollecteerde gelden, waarvan 2/3 den armen toekwam en welke alleen onder bewaring van den pastoor werden gelaten, in een bus bewaard mochten worden met 3 sleutels, voor den pastoor, de regenten en de diakenen. De pastoor, hierover den 19 gehoord, verklaarde, om alle onaangenaamheden te voorkomen, te willen berusten in een bus met 2 sleutels, één voor hem en één voor regenten, en in het assisteeren van één of twee diakenen bij het nazien der bus; hij verzocht de andere pastoors ook eens te hooren, en dat diakenen hun post zouden gelieven waar te nemen, zoolang geene beslissing gevallen was. Den 23 werden de geroepen andere 3 pastoors in kennis gesteld van der diakenen klacht, en gevraagd, hoe het bij hen geregeld was, waarop pater *van Beek*

namens allen verklaarde, dat het door mansleden gecollecteerde door dezen in een besloten kist gestort en om de 3 maanden nagezien werd, waarna 2/3 naar het weeshuis ging en 1/3 voor de kerk bleef. De heeren werden voor hunne inlichting bedankt, en burgemeesteren besloten nader onderzoek te doen. Of daar iets van gekomen is blijkt niet, de resolutiën zwijgen verder over de kwestie. Het komt ons voor, dat de pastoor wel reden had om gevoelig te zijn over het mistrouwen zijner collectanten, maar dat hij verstandiger gedaan had er aan te gemoet te komen, dan het door zijn verzet een schijn van gegrondheid te geven.

Pastoor *Schouten* heeft ter zake van den *Overgang van Frans Voorhout* nog meer geschreven dan wij op bl. 214 vermeldden. Wij kwamen dezer dagen in het bezit der *Verantwoording van Frans Voorhout* en 3 daarop verschenen vervolgen, allen Amsterdam en Alkmaar 1798. Het eerste bevat eene 56 blz. groote *Voorrede* van den pastoor, *Voornaamlijk ingericht ter beantwoording van een Drietal Brieven, over gemelden Overgang tusschen Vrienden te Utrecht en te Alkmaar*, en het laatste eene *Narede* van 72 blz., ter beantwoording van het *Tweede en Laatste Drietal Brieven.* Voorts heeft *Schouten* nog uitgegeven, te Amsterdam in 1793: *Het heilig verlangen naar den Messias, voorgesteld in vier Predicatiën, op de vier Zondagen van den Advent.*

In de Piusstichting hangt een groot, vrij goed schilderij, de Hemelvaart van *Maria* voorstellende, dat vroeger de pastorie der statie versierde.

C. W. BRUINVIS.



STICHTING VAN EENE KAPELLERIJ OF VIKARIJ

IN DE

PAROCHIEKERK VAN GRAFT.

20 Aug. 1467.

Cond ende kenlick sy allen gelovige kerstenen luden, die dese letteren sullen sien off horen lesen, dat wij Gherrijt Barwoutszoen, Andries Louwenzoen, Jan Andriessoen, Pieter Gherytsoen, Pieter Jan Claessoen ende Pieter Claessoen van Necke, aengeloct mitten gheeste der godsdienstiger devociën, begherende die aertsche dingen salichlick te keren in hemelsche ende dat verganckelick is in 't geen dat ewich is, ende dat wij lange in der begheerten gedraghen hebben bij der hulpen ons Heren tot volcomenheit te brenghen, soe hebben wij bij consent des Eerbaren Heeren Meester Jaris Jaquet, ons pastoirs van Graft des kreesdoms van Utrecht van den goede dat ons God verleent heeft, ghesticht ende beghift, stichten ende beghiften mit desen tegenwoirdigen brieve een ewighe cappelrije ofte vicarie in die capellen die de ghemeen bueren uuten Ryp timmeren ende maken in die prochye van Graft voirs. in die ere Goeds, syner ghebenedider moeder ende maget Maria ende des heyligen apostels Sinte Pieters. Tot welcker stichtinge ick Gherijt Barwoutszoen voers. bewijse ende gheve halff eynke-ven ende halff moens-weer, ende die worff bij die delft ende wij Andries Louwensoen ende Jan Andriessoene voirgenoemt bewijsen ende gheven, dat derdendeell van smytsley. Ende ick Pieter Gherytssoen voirs. bewyse ende gheve daertoe een mat in Keijerkelen ende die worff bij

die bredeweer. Ende ick Pieter Jan Claisoen voirs. bewijse ende gheve daertoe roppeley. Ende ick Pieter Claessoen van Neck voirs. bewyse ende gheve daertoe die worff an die westsijde van die goen voir die grote camp. Voirt soe willen wij ende ordineren, dat die ghifte van dese vicarie ofte cappelrye aen ons comen ende bliven selle alsoe lange als wij leven off datter een van ons leeft. Alsoe dattet meeste ghetall voir dat minste der stemmen gaen sell. Ende nae onser alre doot soe selle die ghifte voirs. comen ende bliven tot ewigen eygen aen die voechden der cappellen voirs. in der tyt wesende. Ende dat men dese vicarije ofte cappelrije tot wat tijden ende alsoe menichwerff alse open wert geven sell enen abelen persoen, hij sij priester ofte klerck die alsdan binnen jairs priester werden moet, die verbonden wesen sell in der voirs. capellen 's wekelicx drie missen te doen ende in die prochie van Graft te woenen ende dese capelrie selve te bedienen, ende wair 't dat hij se selve niet bedienen en woude soe en sell die selve cappellerije ofte vicarije terstont open wesen ende vacceren ende die ghifters in der tijt wesende, sellen die enen anderen bequamen persoen als voirs. staet geven mogen 't vicarie van hem, die se niet bedienen en woude. Voirt soe en sell die besitter van deser cappelrije voirs. die selve cappelrije niet mogen permutyren buten consent ende wille der ghifters in der tijt wesende.

Ende omdat wij ghifters voirs. der tymeringhe onser moederkercken van Graft voirs. niet gehijndert, mer ghaerne ghevordert saghen, soe ordineren wij bij consent der bueren uuten Rijp alse wair 't sake dat yemant in testamente besprake tot tijmmeringhe der capelle voirs. sonder verspreke die moederkercke daer yet aff te hebben, dat nochtans dieselve onse moederkercke dat een derde deel ter tijmmeringhe daervan hebben sell. Mer

wairt dat dieghene die testament maecke daer uutspraeck van dede, soe sell dat gaen als 't elck besproken wert. Tot welcke cappelrije ofte vicarije voirs. wij eerstwerff presentieren den Eerbaren Jacob Symonssoen, clerck des kreesdoms van Utrecht ende geven se hem puerlicke om Godswille. Waeromme wy den Eerwairdigen Vader in Gode ende Heeren David van Bourgoengen, bisschop Tutrecht oetmoedelicken bidden dat hy hem wairdige dese voirs. vicarije ofte cappelrije ende dese fundacie, bewijsinghe der goeden ende ordinancie voirs. mit sijnre gheestelicker macht te confirmeren ende dese voirs. goede die voer bewyst staen, ende oec die in toecomende tyden daertoe bewyst sellen werden, tot behoeff als voirs. staet te mortificeren ende voirtmeer kerckelick ende erstelick te maken alsoe dat sy kerckelicke vriheden moghen ghebruken. Ende den voirs. Jacob Symonssoen in der voirscreven cappelrijen eerstwerff te willen institueren. Voirt bidden wij oeck oetmoedelicken den eerbaren Heere Meester Jan Jaquet onsen pastoer van Graft voers. dat hij om 't loen der ewigher salicheit voir hem ende voir syne nacomelingen, pastoren der kercke van Graft voirs. tot deser fundacien ende ordinancien sijn gunst ende goetwillich consent toe doen willen. Voir welcke consent ende gunst die bueren uten Rypp hem ende sijne nacomelinghen, pastoren der kercken van Graft voirs. voir sijn canolic porcie jairlicx uutrycken ende betalen sellen opten Heyligen Paeschdach vyftien stuver ewelick durende.

Ende ick Johan Jaquet, pastoer der kercken van Graft voirs. ten oetmoedighen versoecke ende ghebede der voirs. stichters der vicarijen ofte cappelrijen voirs. soe geve ende gunne ick voir mij ende voir mynen nacomelinghen pastoren der kercken voirs. deser fundacien ende ordinancien volcomen consent, behoudelick my ende mijnen na-

comelingingen die voirs. somme 's jaers ende onser kercken-recht voirs.

In oirconde deser dingen soe hebbe ick Johan Jaquet, pastoer voirs. om mijnre bekenninghe ende consents wille voirs. gebeden den eerbaeren Meester Gherijt van Riede, priester ende cappelaen des eerwaerdigen ende geboertigen heren heren Ghysbrechts van Brederode, doemproost 'Tutrecht synen segell over my an dese fundacie te willen hanghen. Ende want wij stichters voirgenoemt op desen tijt, selve ghenen segell en hebben, soe hebben wij ghebeden den eerbaeren Meester Gherijt van Riede, priester ende cappelaen voirs., dese fundacie mede over ons te besegelen mit synen segell tot bescermisse alle der puncten voirscreven.

Ende ick Gherijt van Riede, priester ende cappelaen voirgenoemt, hebbe om bedewille Meesters Johans Jaquet, pastoer der kercken van Graft voirscreven ende mede by den wille Gheryt Verwoutsens, Andries Louwerensoens, Jan Andriessoens, Pieter Gherytssoens, Pieter Jan Claessoens ende Pieter Claessoens van Necke, stichters der vicarije ende cappelrye voirscreven, mijnen segell vasthangende an deser fundacien ghedaen.

Ghegeven int jaer onses Heren dusent vierhondert zeven ende tsestich opten twyntichsten dach in Oestmaent.

Op de keerzijde staat geschreven :

Evert Pietersz., wonende tot Amsterveen ende Pieter Jansz. van Schermerhorn, hebben de pacht affgelost met de somme van 45 Karolus ghulden, welcke gestaen heeft op ryieckel en waervan de capellevoochden gepasseert hebben quytantie by henluyden ende die gantsche vroetschap van de Ryp onderteekent.

Aldus gedaen by Ysbrant Baertsz., Jacob Cornelisz., Meynert Jacobsz. ende Batsen Cornelisz., capellevoochden in de Rijp den 28 Jan. a° 1588.

(Rijks-archief.)

ALBA, ALS GOUVERNEUR GENERAAL DER NEDERLANDEN, AAN DEN BISSCHOP VAN MIDDELBURG OVER EEN OPVOLGER VAN DEN OVERLEDEN DEKEN DER COLLEGIALE KERK TE VEERE. — A° 1568.

Eerweerdighe in God Vader lieve besunder. — Alzoe wy verstaen hebben dat Meester Jan van Brouchoven in synen leven Deken ende pastoir van onser Liever Vrouwenkercke binnen de stadt van der Vere onlancx leden overleden is, ende dat tot welvaeren derselve stadt veel daeraen gelegen is datter wederomme een ander gestelt worde die geleert, eerlick ende van goeden exemplaeren leven sye tot stichtinghe der gemeente, scryven daerom tegenwoerdelyck aen U, ten eynde dat Ghij U informeert oft onder den canonicken der voirs. kercke yemandt is gequalificeert als boven, om in plaetse des voirs. wylen Dekens ende pastoirs te succederen ende ons denselven nomineert, indyen Ghij daer yemande vindt, soe verre nyet yemanden anders ons noempt om daernae daerinne te ordineren als wij bevinden sullen te behoeren.

Eerweerdighe in God Vader lieve besunder, God sye met U. Gescreven te Brussell den 4en dach Mey 1568.

DON FERNANDO.

(Brusselsch archief.)

REQUESTE DER GRIJZE NONNEN TE LEIDEN, AAN ALBA, OM VRIJHEID VAN ACCIJNS OP HET KLEIN BIER, DAT ZIJ, CIRCA 50 IN GETAL, GEBRUIKEN; EN GUNSTIG SCHRIJVEN VAN DEN HERTOG AAN DE LEIDSCHE VROEDSCHAP. — 1568.

Am. Dne.

Remonstrent en toute humilité la povre mater et convent des grises Soeurs de Nazareth en la ville de Leyden en Hollande estantes en nombre d'environ cincquantes personnes et la pluspart toutes anchiennes ne povant doresenavant (à raison de leurs viellesses) plus assister à l'alimentation dudict Convent comme par cidevant elles ont faictes par leur main oeuvre, Dequoy icelluy convent s'est toujours povrement assez entretenu et alimente Si convient il toutes foiz à icelle mater d'alimenter et pourveoir le nombre desdictes Religieuses de toutes et quelconcques choses à elles necessaires, àquoy avecq la petite portion dudict convent Elle n'a moyen dy povoir furnir mesmes à cause aussi de la cherté de toutes choses à present regnant. Pardessus ce sont encorres lesdictes Remonstrantes estez constraincte depuys deux ans encha d'avoir paye deux patars d'impost de chascun tonneau de petite *servoises* qu ilz ont dispensez en leur dict Convent. Ce que doresenavant ne leur seroit aucunement possible de povoir plus payer à raison de leur dicte povreté. Et pour ce que au mois de may prochain venant l'on remectra icelluy impost à nouvelle, haulces les dictes Remonstrantes se retirent partant desmaintenant par devers V^tre^ Excell^ce^ La suppliant tres humblement, Que au regard de ce que dessus et mesmes quelles ne boirent que petites servoises ce que ne peult gaires augmenter le

dict impost et n'en vauldra icelluy à ladicte haulche ne plus ne moins, il plaise à icelle pour Dieu et en aulmosne les faire tenir quictes et exemptes audict Impost, Et sur ce leur en faire depescher lettres pertinentes. Et prieront à jamais pour la prosperité du Roy nostre Sire et de Vostre Excellence.

Onsen Lieven besunder Burgem., Schepene ende Raedt der stadt van Leyden.

Lieve besundere. Van wegen van de mater ende convent der grauwe Susteren van Nazareth aldaer te Leyden is ons kennen gegheven geweest hoere armoede, ende hoe die nyettegenstaende ende dat overmits die oudtheyt van de meeste deel der religiosen sij nu ter tijt nyet en connen met hantwerck hoeren cost gewinnen, gelyck sy plegen besunder in desen dyeren tijt, Sy nochtans binnen twee jaeren herwaerts bedwongen sijn geweest te betaelen twee stuyvers van ellicke tonne cleynbiers die sij in hoer convent gesleten hebben, ons biddende te willen vervuegen dat sij daeraff voirtaen mochten ontlast worden. 't Wellick wel redelyck bevonden hebbende, hebben wel willen tegenwoerdelyck aen U doen scryven ten eynde ghy vervueght dat het voirsz. Convent van den voirz. impost voirtaen onbezwaert ende onbelast blyve, Soe dat sy gheen oirzaecken hebben daeromme aen ons wederomme clachtich te vallen. Des verlaeten wy ons alzoe tot U. Gescr. te Brusselle den 22en dach Aprilis 1568.

FERNANDE.

(Brusselsch archief.)

JISP. — 1732.

EdelMogende Heeren.

Met een behoorlicken eerbied en agting neme de vryheyd aan UEd. Mog. te addresseeren en ter kennisse te brengen, hoedat de kerkmeesters van de Roomse statie of kerck tot Jisp voor eenige dagen mijn te kennen hebben gegeven, dat haer priester, genaemd Franciscus Kragt, beroepen was tot Graft en nu vorder om de wynige ledematen, die tot Jisp hadden, in geen staet waeren om een ander priester te beroepen, om welke redenen sylieden van nu voortaen haer voors. kercke geslooten soude blyven houden, sonder dat in deselve verder dienst soude werden gedaen. Ik repliceerde aen Haer dat ik Haer te kennen geve voor notificatie aannam en drerover mij soude adresseren aen UEd. Mog[e] om deselver ordres daerop te ontfangen, waervan mij by dese gedienstiglick komen te acquiteeren met eerbiedig versoek mij in dese te willen honoreren met haere bevelen hoedanig mij in dese sal gedragen, de vryheid nemende dit eenige te suppediteeren, dat het wel soude kunnen gebeuren dat in de voors. kerck clandestin sodanige dienst soude worden gedaen en verrigt door sommige geordende munnicken en priesters, direct strijdende tegens de placcaten van de landen. Ik sal in dese gelyck in alle andere gevallen UEd. Mog[e] beveelen afwagten en met alle accuraetheid tragten te executeeren; en naer mijn persoon in UEd. Mog. gunste gerecommandeert te hebben, hebbe de eer met alle veneratie en hoogachting my te onderschrijven

UEd. Mog. Heeren
UEd. Mog. ootmoedigste en gehoorsaemste dienaer
D. Hochepied.

Haerlem, 2 Feb. 1732.

Ingekomen Missiven en Adviesen (1732) bij de Gec. Raden van Holland. (Rijks-archief.)

Uit de nagelaten papieren van P[r] A. van Lommel, S. J.

CORNELIUS MUSIUS.

In het verhaal van zijn marteldood (Bijdr. XX, blz. 439, door J. A. H. Thus) lezen wij: „zij voerden onzen „martelaar naar de galg, maar maakten eerst nog een „soort van processie met hem over het kerkhof van Sint „Pieter, *het koorplein* en de straten der stad." — In eene noot worden wij verwezen naar Dusseldorp (Bijdr. XIV, blz. 394). Dáár lezen wij, dat zij hem voerden: „nudis pedibus per nivem.... per grande coemeterium et „*choralem plateam* pedibus multo sanguine stillantibus.... „ad infamem furcam.... in lata platea....

Het Sint Pieterskerkhof is mij bekend, maar het Sint Pieters*koorplein* bestaat in Leiden niet. — In Leiden echter bestaat de *Pieters-choorsteeg*, – officieele benaming te lezen op de straatbordjes, – door de Leiënaars gewoonlijk genoemd „de Korsteeg". — Deze steeg of straat leidt linea recta van de Sint Pieterskerk naar de Breestraat. — Zou „*choralis platea*" niet de Latijnsche vertaling wezen van dien „*Pieters-choorsteeg*" en deze, zooals de Leiënaars uitspreken, „*Korsteeg*" dus de martelweg zijn van Cornelius Musius naar het schavot? — Geleid door Dusseldorp, komen wij dan over het Pieterskerkhof naar de Korsteeg en door deze op de Breestraat aan „*de blauwe steen*", die gelegen was midden op de Breestraat tusschen de Pieters-choorsteeg en Maarsmanssteeg.

J. C. J. Seuter, *Pr.*

ALPHABETISCHE OPGAVE DER KERKEN
IN
NEDERLAND,
geconsacreerd van 1853 tot 1893.

Abcoude (88).
Acht (86).
Afferden (*Bo.* 93).
Akersloot (68).
Alem (75).
Alkmaar (H. Laur. 61).
〃 (H. Dom. 66).
Alphen a/R. (86).
Altforst (91).
Amsterdam (H. Cath. 54).
〃 (H. Willibr. b/m. 58).
〃 (O.L.V. Onb. Ontv. 63).
〃 (H. August. 64).
〃 (H. Hart v. J. 80)
〃 (H. Franc. Xav. 83)
〃 (HH. Nic. en Barb. 85).
〃 (H. Bonif. 86).
〃 (H. Nicol. 87).
〃 (Kap. v. h. Elisabeth's Gest. 90).
〃 (H. Maria Magd. 91).
〃 (H. Domin. 93).
Angeren (78).
Anthonie, St. (86).
Arnhem (H. Mart. 75).

Assendelft (89).
Azewijn (91).
Baak (91).
Baarle-Nassau (79).
Baarloo (75).
Balk (83).
Barneveld (80).
Batenburg (81).
Bavel (87).
Bedum (81).
Beegden (71).
Beek *Bo.* (92).
〃 *Br.* (60).
〃 *R.* (93).
Beek en Donk (82).
Beemster (79).
Beers (91).
Beesd (76).
Bemelen (53).
Bemmel (73).
Benschop (88).
Berchem (58).
Bergeijk (64).
Bergen (86).
Berkel (H. 68).
Berkenrode (79).
Berlicum (79).
Best (82).
B[illegible] [illegible]3).
[illegible]4).

Biervliet (68).
Bladel (83).
Blaricum (71).
Blauwhuis (72).
Bodegraven (65).
Boerdonk (80).
Boksmeer (85).
Borculo (84).
Borgharen (91).
Borkel en Schaft (81).
Borne (88).
Boskoop (71).
Bosschenhoofd (88).
Bovenkarspel (72).
Bovenkerk (88).
Breda (H. Barb. 75).
〃 (Capuc. 89).
〃 (O.L.V. 90).
Breukelen (88).
Buchten (60).
Buren (87).
Bussum (84).
Caberg (79).
Castricum (58).
Catwijk en Klein-Linden (84).
Clinge (Zeeuwsch, 79).
Culenborg (87).
Dalmsholte (84).
Deest (88).

Slikgat (76).
Sneek (72).
Spanbroek (54)
Spekholzerheide (56).
Spierdijk (66, 89).
Standaardbuiten (63).
Steenwijk (83).
Steyl (par. 59).
〃 (missieh. 84).
Stein (84).
Stiphout (85).
Stompwijk (78).
Stratum (85).
Strijp (87).
Tegelen (76).
Tilburg (Korvel, 56).
〃 (Heikant, 79).
〃 (Capuc. 82).
〃 (Heuvel, 89).
Tongelre (91).
Tuitjenhorn (59).
Ubach over Worms (77).
Uden (90).
Uitgeest (85).
Uithoorn (69).
Uithuizen (61).
Ulicoten (75).
Urmond (60).
Utrecht (H. Willibr. 77).
〃 (H. Monica, 86).
Vaals (83).
Valburg (88).
Valkenswaard (60).
Varik (79).
Vasse (65).
Vechel (63).
Veld, 't (63).
Velp b/Arnh. (85).
Venloo (H. Nic. 80).
〃 (H. Dom. 82).
Vessem (83).
Vianen (79).
Vierakker (70).
Vijlen (80).
Vinkel (89).
Vinkeveen (83).
Vlaardingen (69).
Vleuten (85).
Vlierden (80).
Vlijmen (68, 80).
Vlissingen (58).
Vogelenzang (61).
Volkel (84).
Voorburg (93).
Voorhout (83).
Voorschoten (68).
Vorden (67).
Vorthem en Mullem (83).
Vucht (84).
Waddinxveen (80).
Wamel (83).
Wanrooi (81).
Warmenhuizen (73).
Warmond (59).
Wellerlooi (92).
Werfershoef (75).
Westdorpe (88).
Westerblokker (55).
Westerhoven (86).
Westwoud (54).
Wichen (54).
〃 (Kloost. 89).
Wijbosch, 't (87).
Wijk a/Zee (90).
Wijk (Maastricht, 58).
Winschoten (81).
Winsen (63).
Woensdrecht (87).
Woensel (80).
Woerden (92).
Wognum (59, 89).
Wolvega (67).
Workum (77).
Wormer (69).
Wouwsche Plantage (91).
IJmuiden (85).
IJselstein (87).
Zeddam (92).
Zeeland (80).
Zeelst (80).
Zes Gehuchten (84).
Zevenbergsche hoek (86).
Zoetermeer (58).
Zuiddorpe (86).
Zwaag (59).
Zwaagdijk (78).
Zwaluwe (Lage, 79).
〃 (Hooge, 80).
Zwolle (H. Mich. 92).

N.B. Volgens deze alphabetische lijst der 405 tusschen 1853 en 1893 geconsacreerde kerken (dubbele consecratie eener zelfde kerk telden we niet mede) gelieve men enkele onnauwkeurigheden te verbeteren, voorkomend in de chronologische lijst v. h. *Jaarb. v. A. Th.* a° 1895.

J. C. ALB. THIJM, *S. J.*

DE GESCHIEDENIS EN DE RELIQUIE

VAN HET

MIRAKEL VAN HET H. BLOED TE ALKMAAR.

Sinds vele jaren en bij vele Nederlanders staat Alkmaar slechts bekend in het aureool der victorie van den 8en October 1573. Doch hooger en ook veel reiner glans straalt er van de oude kroon, die de slapen dezer koninklijke stedemaagd siert. Want in dien diadeem staat een edelgesteente, een echt, groot edelgesteente, langen tijd fonkelend in velerlei kleuren, gezet door den Goddelijken Kunstenaar zelf. En daarom blijft het wonderbaar in onze oogen, ook al hebben wilde stormen den oorspronkelijken luister van dat kleinood verduisterd.

Dat dit eeuwenoude edelgesteente voor altijd en voor allen moge schitteren in den vroegeren glans, dat Alcmaria victrix moge blijken door het geloof, 't welk zelfs geheel de wereld verwint, en wel door het geloof aan het Compendium miraculorum Christi, is het doel van deze bijdrage, welke een Alkmaarsch priester de eer heeft bij het gouden priesterfeest van den Alkmaarschen Bisschop van Haarlem aan te bieden.

Meen echter niet, welwillende lezer, dat ik vóór het opnemen der pen de zangerige Polyhymnia heb aangeroepen; neen, de rechtvaardige en waarheidlievende Clio zal mijn gids en geleidster zijn.

Het was het jaar onzes Heeren 1429. Op dezelfde plek, waar heden in de Burcht-stad van Noord-Holland de sterke en schoone Groote kerk staat met de beelden van Sint

Laurens en Sint Matthys hoog in haren zuidelijken en noordelijken kruisgevel, stonden in genoemd jaar twee aan elkander getrokken kerkgebouwen, aan beide Patroonheiligen toegewijd. [1]) Deze kerk was toenmaals toevertrouwd aan de herderlijke zorgen van Volpert Schult, uit Gorcum afkomstig, die na eene 36-jarige bediening als Pastoor van Alkmaar hier overleed in 1441.

Onder het bestuur nu van dezen Priester is de gebeurtenis voorgevallen aangegeven in bovengeplaatst opschrift en die verhaald zal worden op gezag vooral van twee oude oorkonden, wier volle vertrouwbaarheid in Bijlage I op critische wijze zal worden aangetoond. Ze zijn: 1° de eerste, kleinere bewerking van het *Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum Ultrajectensium* van den Haarlemschen Karmeliet *Joannes Gerbrandi*, hetwelk ons is bewaard gebleven in een Handschrift berustend in het gemeentelijk archief van Alkmaar; en 2° de tweede, uitvoeriger bewerking van datzelfde Chronicon, waarvan de hier gebruikte tekst niet alleen te vinden is in een ander Handschrift van hetzelfde archief, maar ook gegeven wordt door Heribert Roswey op blz. 167 van zijne *Kerckelycke Historie van Nederlandt*, fol. Antwerpen 1623.

De auteur van beide bewerkingen – het zij hier reeds bij voorbaat gezegd –, omstreeks het jaar 1430 te Leiden geboren, en daarom ook Joannes à Leydis genoemd, heeft beide zijne opstellen respective tot 1455 en 1470 ongeveer voortgezet volgens bewezen getuigenis van Professor J. Bolhuis van Zeeburgh [2]); en hij heeft geruimen tijd

1) Op S. Matthias en S. Laurentius werden twee Carmina gedicht door Bartholemaeus van Keulen, die op het einde der 15e eeuw Rector was der Latijnsche school te Alkmaar. Ze zijn o. a. te vinden in de kopie, die in Alkmaars bibliotheek berust, van het Handschrift van Pastoor W. D. Kleef: *Oudheden ende geestelijke gestichten der stad Alkmaar enz.*

2) Nyhoffs Bijdragen N. R. VIII, blz. 345—376.

in hetzelfde Karmelietenklooster te Haarlem geleefd met den persoon zelven, met wien de gebeurtenis te Alkmaar heeft plaats gehad. Voor de beoordeeling dezer beide oudste oorkonden wordt de lezer verwezen naar Bijlage I achter dit opstel, waar tevens eene getrouwe kopie van beider teksten gegeven is.

Deze beide teksten zijn de hoofdbronnen dezer bijdrage; nauwkeurig zal worden aangegeven wat als aanvulling werd toegevoegd uit latere oorkonden en berichten.

Deze oorkonden, alle handschriften, zijn: Een brief der Alkmaarsche Magistratuur uit het jaar 1501, een heldendicht op het Mirakel van Bartholemaeus van Keulen, een brief der Kerkmeesteren van de Sint Laurens- en Matthiaskerk van het jaar 1545, alsmede een verhaal van het Wonder met een Predikatie hierover, geschreven in het begin der 18e eeuw. De teksten dezer oorkonden volgen respective in de vier laatste Bijlagen.

Op den 1en Mei dan van het jaar 1429, den feestdag der H. Apostelen Philippus en Jacobus, welke toen juist op Zondag viel, had er eene buitengewone plechtigheid plaats in Alkmaars parochiekerk. 1) Een pas gewijd priester, met name Folkert, droeg aan God zijne eerste plechtige H. Mis op in zijn geboortestad. Deze Folkert of Folkerus 2) schijnt in zijn jeugd juist geen voorbeeld van deugd en arbeidzaamheid geweest te zijn. Het tafereel, dat de dichter Bartholemaeus 3) daarvan ophangt, is lang niet vereerend. Zeker is het, dat hij zich ten krijgsdienst heeft begeven. In den strijd der Alkmaarders tegen die

1) De oude Sint Laurens werd sinds 1470 afgebroken met de Sint Matthias, en beide werden vervangen door de ééne nog bestaande Groote kerk, die aan beide Patronen was toegewijd.

2) In de gedrukte kopieën van het begin en het midden dezer eeuw wordt hij per abuis Volpert geheeten.

3) Zie Bijlage III.

van Hoorn, welke onder aanvoering van zekeren Willem Naghel na den beruchten Kennemerloop plaats greep in het jaar 1426, deed Folkert zich geducht gelden door onder de vijanden eenigen te verwonden en anderen te dooden. Hiervan was het gevolg, dat onze krijgsman eene irregulariteit, „ex defectu lenitatis" genaamd, zich op den hals had gehaald, waardoor hij ongeschikt was de H. Wijdingen te ontvangen. Niettegenstaande dit canonisch beletsel was hij, zonder dispensatie van de kerkelijke overheid, (niet om eene roeping op te volgen, maar uit gemakzucht, zegt onze dichter) [1]) ongeveer na twee en een half jaar tot de waardigheid van het H. Priesterschap opgeklommen.

Op bovengemelden datum bracht Folkert de eerstelingen zijner gezalfde handen. Volgens den dichter [1]) was zijn gedrag zelfs in den vroegen ochtend vóór de H. Mis weinig stichtend. Bij deze plechtigheid werd hij geassisteerd door den godvruchtigen en geleerden Pastoor van Schoorl, Jacobus, en door den Pastoor der Alkmaarsche parochiekerk Volpert Schult en ongetwijfeld nog door een anderen bevrienden geestelijke. Dit laatste besluit ik uit deze woorden van het z. g. „Memorielied van het doorluftig Mirakel":

Die pastoir ende die dienre sijn
Lictent of tot dier uure. 2)

Dat de pastoor van Schoorl als diaken of als presbyter assistens fungeerde, zegt de Kerkmeesterenbrief van het jaar 1545, waarin hij „die ductoer ende wiser" genoemd wordt. [3]) Eene dichterlijke beschrijving van heel de plech-

---

1) Zie Bijlage III.

2) Vgl. hier het bericht uit het begin der 18e eeuw in Bijlage V, hetwelk spreekt over „drie andere priesters."

3) Zie Bijlage IV.

tigheid heeft de reeds meermalen genoemde Rector der Latijnsche school ons nagelaten in zijn heerlijk en klassiek heldendicht, hetwelk geheel èn in den oorspronkelijken tekst èn in Hollandsch proza vertolkt gegeven wordt achter dit opstel. [1])

Onder de Mis werden er onheilspellende geluiden in het kerkgebouw vernomen [2]); overigens ging alles den gewonen gang. Maar als de Celebrant gekomen is aan de nuttiging van het H. Bloed, hetwelk met *witten* wijn geconsacreerd was, heeft hij het ongeluk een gedeelte uit den kelk te laten neervloeien op zijn Misgewaad. Wat was de oorzaak van dat ongeluk?

Het Hollandsche Memorielied meldt geen reden. Het Latijnsche gedicht in het Alkmaarsche Handschrift heeft: „Dum calicem biberet sibi nec satis ipse caveret, Ad casulam fudit." De tekst van het uitvoeriger Chronicon van Joannes Gerbrandi geeft ook geen afzonderlijke oorzaak aan. De Magistratenbrief luidt alhier: „Hij de kelcke alsoe onbehoerlijck te monde brochte, dat hij daer een deell off storte opten casule." In den Kerkmeesterenbrief lezen wij: „Soe heeft hi onbehoedelijke ende versumelike een deel bi sijn lippe late nederloepe ende drupen tot opte casuffel onder zijn keel."

De verschillende berichten komen dus hierop neer, dat de naaste aanleiding van het ongeluk was een soort van oneerbiedige en schuldige gejaagdheid, welke zeker genoeg te verklaren was door het vroegere levensgedrag en de zonder dispensatie ontvangen wijdingen van den Neomist. [3])

---

1) Zie Bijlage III.

2) „Sonitus terribiles sub Missa audiebantur." Zie Bijlage I.

3) Vroeger werden er canonische straffen toegepast op den priester, door wiens verzuim het H. Sacrament gestort werd: vgl. De Herdt, Sacrae liturgiae praxis, editio 7ª, Pars III, p. 247.

Zooals blijkt uit den tekst bij Roswey, zijn reeds aanstonds bij dit ongeluk enkele druppelen van de S. Species vini van kleur veranderd en hadden die van bloed aangenomen. *Dit* werd echter niet aanstonds bemerkt noch door Folkert, die natuurlijk toch reeds zeer ontsteld was door de gehoorde geluiden, noch door de assistenten, die terecht „daermede begaen waeren ende van vervaernisse daer off verscrycten", zooals de Magistratenbrief van het jaar 1501 zegt. [1]) Deze likten de bestorte plaatsen naar best vermogen af. Mochten zij dit doen? Volgens De Herdt [2]) is het aan een anderen priester, zelfs non jejunus, geoorloofd dit te doen, wanneer de celebrant dit niet zelf vermag. Onze dichter meldt nog, dat men de bestorte plaatsen nog zoo goed mogelijk met doeken heeft afgewischt. [3]) Dit alles is evenwel dan het werk geweest van een oogenblik; want, om geen verbazing en opzien te baren bij de geloovigen, zal de plechtigheid waarschijnlijk niet zijn onderbroken. Na de Mis, zoo wil onze dichter, zou men het Misgewaad zonder verder onderzoek in zijn bergplaats hebben opgesloten. Dit is beslist onwaar. Na de Mis hebben Folkert met de andere priesters tezamen nogmaals de kazuifel in stilte beschouwd; ja zij hebben de bestorte plaats daaruit gesneden, gewasschen en gedroogd, en het stuk ter verbranding in het vuur geworpen. Dit zal wel natuurlijk op de sacristie der kerk hebben plaats gegrepen.

Zeker vreemd schijnt voor ons dat uitsnijden en dat verbranden in het vuur. Voor ons toch zou eene herhaalde afwassching der bestorte plaatsen voldoende geweest zijn. [2]) Of was al het afwasschen te vergeefsch? Of

1) Zie Bijlage II.
2) Zie: Sacrae liturgiae praxis, l. c. p. 245, 246.
3) Zie Bijlage III.

meende men op die wijze ter goeder trouw het best te voldoen aan den eerbied aan het Allerheiligste verschuldigd? Of was het een toenmaals van kracht zijnde Rubriek [1]), die in zulke omstandigheden zelfs het uitsnijden en het verbranden gebiedend voorschreef? Wat ook de reden geweest moge zijn, voor het feit staan de oudste oorkonden borg, die zeggen :

Parsque madens scissa fuit ignibus ustaque.
Ende sneden uut ende berndent int vure. 2)

De Kerkmeesterenbrief nu van 1545 zegt: „Ende alst... in den vuer gheleyt is gheweest om te verbrande, soe doer Gods crachte ist onverbrant ende ongequetst ghebleve." — Doch van dit Mirakel wordt geen woord gesproken noch in beide oorkonden van den Haarlemschen Karmeliet, noch in den brief van de Alkmaarsche Magistraten, noch in het heldendicht van den Latijnschen Rector. Ofschoon het gezag van den Kerkmeesterenbrief dient geëerbiedigd, blijkt toch meer probabel het gevoelen, dat dit kazuifelfragment werkelijk *verbrand* is en de asch ervan geworpen is „ad secreta loca, op een heilich stede" [2]), dus in het sacrarium, gelijk voor sommige gevallen ook nu nog de „norma vetusta, een oude seede" [2]) vigeert. — De oudste oorkonden spreken alleen over een ander, een veel merkwaardiger fragment, dat men nog in de „pannus concisus": de besneden kazuifel zou ontdekken.

Terecht waren de priesters beducht, dat misschien nog andere plaatsen van de kazuifel bestort waren geworden. Daarom onderzochten zij nu nog eens nauwkeuriger den omtrek van de uitgesneden plaats. Onze dichter wil, dat de nu volgende bevinding eerst later geschiedde, nl. als

---

1) Men zou hier bevestigend moeten antwoorden, als men De Herdt, l. c. p. 246 naleest.

2) Zie Bijlage I.

na korten tijd hetzelfde Misgewaad om weer dienst te doen voor den dag werd gehaald. Maar dit is even onwaar als het door hem bovengemelde opbergen daarvan onmiddelijk na de plechtigheid. Neen, maar toen men, na korten tijd, de kazuifel ging herstellen en nog eens nauwkeuriger onderzocht, gebeurde wat de volgende verzen van het Memorielied melden [1]:

Doe men dat gat weder toe soude maecken,
Sach men dair wonderlicke saecken:
Bij 't gat twee bloedighe droepen roet.
Die een was cleyn, die ander was groet.
Doe men dair scarper noch toe sach,
Die darde drop dair oock bij lach.
Si was veel meer dan dander cleyn.

Hetgeen dus reeds onder de Mis gebeurd was, zooals duidelijk blijkt uit de woorden bij Roswey: „ende *terstont* verandert in bloet", werd nu pas ontdekt. Derhalve: op *een ander gedeelte van de kazuifel* hadden *drie druppelen* van den geconsacreerden witten Wijn *de kleur van bloed aangenomen.*

Bij het aanschouwen van dit Mirakel werden de Priesters met angst bevangen, meldt de Magistratenbrief. [2])

Ook dit fragment wordt uitgesneden. De traditie in Alkmaar zegt, dat ook dit in het vuur werd geworpen, doch *onverbrand boven de vlammen bleef zweven.* Doch de oude oorkonden zwijgen hierover geheel en al. Het blijft dus onzeker, welke waarde er aan genoemde traditie dient gehecht te worden. Vervolgens werd dit fragment „gheleyt in een heimelike en betamelike plaats" [3]), d. w. z. het werd zonder bijzondere cultus weggeborgen in de na-

---

1) Zie Bijlage I.
2) „ „ II.
3) „ „ IV.

bijheid van het altaar, „als reliquien, gheliken als dat die geestelike rechten ghebieden. [1])

Hier is het van belang een oogenblik de aandacht te vestigen op de woorden van het grootere Chronicon van Joannes Gerbrandi, ons aangegeven door H. Roswey [2]): „Desen Folkerus", zoo wordt daar gezegd, „seer verbaest zijnde.... door het aensien van den gheconsacreerden Wijn in bloedt verandert, heeft het stuck van den cazuyffel, daer de druppelen Wijns uyt den kelck op ghestort waren, afghesneden, opdat dit niemandt mercken oft ghewaer worden en soude, en 't selve stuck neffens den autaer verborghen. Naer dat dit affghesneden stuck eenighen tijt, sonder dat iemandt daer afwiste, verduystert gheleghen hadde" enz. Voor den oppervlakkigen lezer zou het volgens dezen tekst kunnen schijnen, dat alleen hij, Folkert, het fragment met de drie roode druppelen besproeid uitgesneden en verborgen heeft en dat *volstrekt niemand* van het gebeurde afwist. Edoch, à priori zij opgemerkt: het celebreeren van de eerste H. Mis door een neomist in zijn geboorteplaats, zonder assistentie van andere priesters, en de mogelijkheid van een ongemerkt uitsnijden uit het Misgewaad, alsmede het heimelijk bewaren van het uitgesnedene op eene plaats nabij het altaar buiten weten van den pastoor der kerk zelfs, – is practisch ondenkbaar. Maar daarenboven volgt die schijnbare conclusie *volstrekt niet* uit de aangehaalde woorden, welke, zonder anderen uit te sluiten, Folkert als hoofdpersoon op den voorgrond plaatsen, en welke den pastoor bij het aanstonds te melden bezoek der schepelingen niet als onbewust van al het gebeurde doen voorkomen. Neen, ook

1) Zie Bijlage IV. Waarschijnlijk is hier spraak van Rubrieken vóór het Concilie van Trente in zwang.

2) Zie Bijlage I.

hier zou de schijn kunnen bedriegen. Maar Folkert heeft overlegd en gehandeld met andere priesters, minstens met den Pastoor, met het gevolg dat men in de gegeven omstandigheden als het voorzichtigste oordeelde het fragment op eene passende plaats te verbergen, opdat buiten die weinige getuigen „dit niemandt mercken oft ghewaer worden en soude" noch van de leeken, noch van de „Clergye"; zoodat alles voor de wereld onbekend bleef, totdat God zelf de gebeurtenis deed openbaar worden.

Doch waarom dat stil houden van het Mirakel en dat *verbergen* van die Reliek van het H. Bloed? „Het was ondanks het gebeurde de meening der enkele priesters, de zaak niet ruchtbaar te maken. [1]) Het doel was ongetwijfeld om den goeden naam te redden van Folkert, als parochiekind en vriend, die zijn schuld zal bekend hebben en daarom ook voor goed Alkmaar ging verlaten.

Ofschoon wij dat fragment met de drie roode druppelen noemen de Reliek van het Mirakel van het H. Bloed, omdat met het Sacramenteele Bloed van Christus een Mirakel geschied is, is het toch duidelijk, dat bij dat fragment volstrekt geen sprake meer was van Christus' sacramenteele tegenwoordigheid, wijl deze ophoudt te bestaan zoodra de *gedaante* van brood of wijn verdwijnt. Maar vooreerst omdat daar waarachtig het Lichaam en Bloed van Christus was geweest, en vervolgens omdat met dat fragment iets bovennatuurlijks was geschied, moest het als Reliquie op een *passende* plaats worden bewaard. Ook deze bijzonderheid, dat het gelegd werd juist op een *verborgen* plaats, is van veel beteekenis; immers dit zegt ons duidelijk, dat het bekend worden van het Mirakel volstrekt niet het werk is geweest van den clerus, maar veeleer door hen is tegengewerkt, ja misschien nimmer

---

1) Zie Bijlage IV.

werkelijk zou gevolgd zijn, hadde Gods Wijsheid en Macht niet ingegrepen door een tweede Mirakel.

Na eenigen tijd immers (reeds in den volgenden winter, zegt het verhaal van het begin der 18e eeuw) [1]) gebeurde het, dat eenige Alkmaarders voeren op de Noordzee in de nabijheid van Vlissingen. Volgens onzen dichter, die in vs. 13–70 eene heerlijke beschrijving geeft van de volgende gebeurtenis, waren deze varensgezellen echter geheel vreemd aan Alkmaar. [2]) Geheel in strijd met het eenstemmig getuigenis van *alle* andere berichten, spreekt dat van het begin der 18e eeuw [1]), en ook G. Boomkamp [3]) die datzelfde trouw heeft nageschreven, over de nabijheid van Stavoren. Door grooten ijsgang geraken onze schepelingen nabij Vlissingen in doodsgevaar, en heffen zij hand en hart ten hemel om uitkomst. God verhoort het gebed zijner kinderen op een Hem waardige wijze. Hij zendt een Engel des hemels, die met ééne knie gebogen op den kant van het schip, den rampzaligen schepelingen uit naam van God volkomen redding uit het gapend doodsgevaar aankondigt. Als voorwaarde stelt Hij echter, dat zij zullen beloven het H. Bloed van Alkmaar, waarvan de verborgen rustplaats wordt aangewezen, aan de geheele Geestelijkheid en de Burgerij bekend te maken; zelf moesten zij het Mirakel met hun offergaven gaan vereeren, en volgens onzen dichter zullen zij den Alkmaarders de verplichting bekend maken van de Reliquie steeds onder het beeldtenis des engels te bewaren en te vereeren. Op de belofte der schepelingen volgt volkomen redding van God. En ziet, zonder verdere

---

1) Zie Bijlage V.

2) " " III.

3) Alkmaar en deszelfs geschiedenissen uit de nagelatene papieren van Simon Eikelenberg, Rotterdam 1747, 4°. blz. 18.

moeielijkheden komen zij te Alkmaar aan, alwaar zij al aanstonds bemerken dat noch de Regeering, noch de Burgerij iets van een geschied Mirakel afweten. Alles was immers diep geheim gehouden. Zij begeven zich derhalve naar den pastoor der parochie, denzelfden Volpert Schult, en verhalen hem alles, wat zij gezien en gehoord hebben. Als nu de Herder hoort van den storm, van de verschijning des Engels, van de belofte der schepelingen en van hunne wonderbare redding, dan is het hem duidelijk, dat het Gods wil is, dat het gebeurde Mirakel niet langer onder den sluier van het geheim verborgen blijve, maar dat het geopenbaard worde op het voorbeeld van God zelf. De Pastoor verhaalt hun, wat hij zelf als ooggetuige onder en na de eerste Mis van Folkert heeft aanschouwd en gedaan. Terstond daarna volgen de verheugde schepelingen den Pastoor naar de plaats, waar het kostbaar pand verborgen lag in de Sint Laurens; en als de Reliquie van het H. Bloed hun getoond is, hebben zij het vol dankbaarheid bewonderd en met hunne offeranden vereerd. Ook de geheele Geestelijkheid en de Burgerij van Alkmaar wordt te zamen geroepen, en wordt door den Pastoor bekend gemaakt met het gebeurde Mirakel en door de schepelingen met de wondere openbaring des Engels en hun eigen verplichting van de Reliquie onder het beeldtenis van dien Engel te bewaren en te vereeren. Van dit alles heeft onze dichter [1]) ons een sprekend tafereel opgehangen in vs. 300—325.

Na dit *tweede* Mirakel: *de openbaring des Engels en de redding der schepelingen*, durfde men derhalve „goeds miracule ende sun wonder niet achter setten.” [2]) Edoch voor eene publieke vereering is het onderzoek en de toe-

---

1) Zie Bijlage III.
2) „ „ II.

estemming van den Bisschop noodig. Dat dit werkelijk geschied is, staat uitdrukkelijk in het groote Chronicon van Joannes Gerbrandi, ons gemeld door Roswey, dat zegt: „waervan den Bisschop van Utrecht verwitticht wort enz.”; alsook in den Magistratenbrief, die den Bisschop Sweerts met name noemt. Deze Utrechtsche Bisschop Sweerts is niemand anders dan Zweder van Kuilenburg, die op 21 Augustus 1425 zijn „blijde inkomste” in Utrecht hield.

Als Zweder dan van het gebeurde in kennis was gesteld, deed hij zijn onderzoek, zegt de tekst van het groote Chronicon, en het resultaat was, dat hij „vercondicht weerdich te zijn, dat men desen schadt eere bewijse.” [1]) Door de kerkelijke Overheid wordt derhalve concessie gegeven om de kostbare Reliek publiek te vereeren. Hier reeds is het van belang te onderstrepen, dat de publieke cultus dus begon zeker binnen het eerste lustrum na het eerste Mirakel, want Zweder stierf te Bazel op 22 Sept. 1433. [2]) Maar niet slechts was in het algemeen publicus cultus toegestaan, doch daarenboven heeft Bisschop Zweder „gracie gedaen ende gegeuen tot saligheyt alre geloeuighen menschen, dat wy ter eere goedes ende tot waerdicheyt des heyligen bloets een eerlycken ommeganck met processiën ende met grooter reuerenciën alle jaer doen ende houden sullen opten meyen dach”, zooals de Magistratenbrief van 1501 zegt. [3]) Dus vóór 1433 was ook concessie verleend om jaarlijks op den gedachtenisdag eene plechtige processie te doen. Misschien waren ook de aflaten, waarvan zooeven ge-

---

1) Zie Bijlage I.

2) Volgens zijn verlangen werd hij daar in de kerk der Carthuizers begraven. Op zijn zerk stond dit grafschrift: Anno D. MCCCCXXXIII 22 d. mens. Septembr. obiit Rev. in Christo Pater Dn. Suederus de Culenborch, Dei gratia Episcopus Trajecten. cujus anima requiescat in pace. Amen.

3) Zie Bijlage II.

noemde brief spreekt, reeds vóór 1438 verleend door denzelfden Bisschop Zweder. [1])

Ingevolge de aanwijzing der schepelingen deed men, ter blijvende herinnering aan het tweede Mirakel: de openbaring des Engels en de redding der schepelingen, eene afbeelding vervaardigen van dien Engel in dezelfde knielende houding als hij verschenen was. Dit oorspronkelijke engelenbeeld was uit hout gesneden en met een laag zilver overtrokken. Later heeft men dat oorspronkelijke vervangen door een ander van louter zilver. [2]) In eene beschrijving van Alkmaar door den verdienstelijken historicus C. W. Bruinvis [3]), die den lezers dezer Bijdragen geen onbekende is, vind ik, dat deze zilveren engel nog in 1560 aanwezig was in de tegenwoordige Groote kerk te Alkmaar. Eene afbeelding daarvan, tusschen de wapens van Alk-

---

1) Tot dusverre was het onderzoek naar een authentiek stuk over de approbatie dezer vereering, ook door den ZeerEerwaarden ZeerGeleerden Dr. G. Brom voor mij welwillend gedaan in het Utrechtsche rijksarchief, zonder gewenscht resultaat. Evenwel mogen wij niet verzuimen hier er op te wijzen, dat het verblijf van den Vicaris-Generaal van Bisschop Zweder in het begin van Mei 1438 te Alkmaar zeer merkwaardig is. Dit blijkt uit den aflaatbrief door dien Vicaris Martinus gegeven ten voordeele van de kapel van het Alkmaarsche „Jonge Hof", toegewijd aan de H. Maagd en de Apostelen Philippus en Jacobus. Is de toewijding der pas gestichte kapel aan de beide Heiligen, op wier feestdag het Mirakel geschiedde, zonder beteekenis?

2) Zie Bijlage I.

3) Voorlezing: *Alkmaar in* 1560, uit vele onuitgegeven bescheiden opgesteld.

Van deze gelegenheid wensch ik gebruik te maken om mijn zeer verplichten dank te betuigen aan den zooeven genoemden Edel Achtbaren Heer C. W. Bruinvis, Wethouder van Alkmaar, alsook aan den ZeerEerw. Hoog Geleerden Heer Dr. A. H. L. Hensen, Professor in de Kerkelijke Geschiedenis te Warmond, aan den WelEdelen Hoog Geleerden Heer Dr. R. Fruin, oud-professor te Leiden, en aan den ZeerEerw. Heer F. J. Poelhekke, Pastoor van Kudelstaart, en niet het minst aan den ZeerEerw. Heer J. J. Graaf, Deken en Pastoor van Ouderkerk a/d Amstel, voor de vele belangrijke en hoog gewaardeerde inlichtingen, welke ik van bovengenoemde Geleerden heb mogen ontvangen.

maar en van den koning van Spanje, stond op de 500 brieven, die in 1545 de kerkmeesters ten koste van 9 carolus' gulden van het Mirakel deden prenten. [1])

Waartoe nu diende dat Engelenbeeld? Volgens het bevel des Engels, zegt de Dichter, diende het den Alkmaarders om de kostbare Reliek van het H. Bloed te bewaren en te vereeren. Doch als wij vragen, *op welke wijze* dit beeld het kazuifel-fragment bewaarde, dan blijkt het in onze onzekerheid zeer te bejammeren, dat dit merkwaardige beeld in woeste stormen geheel is verloren gegaan. Te oordeelen naar de afbeelding op den kerkmeestersbrief en de oude houtgravure, hield de Engel — als die reproductie volkomen juist is — slechts een soort van schild, waarin de Reliquie gesloten was, in de handen. Dit komt zeer goed overeen met dezen tekst van het Memorielied [2]):

„Dit eedel duerbair Bloed ende reijn
Is in een *remonstrans* bewrocht", als tenminste hieronder niet ons soort van Ostensoria ter expositie van Ons-Heer, maar een vroeger veel gebruikelijke Reliquie-Ostensorium bedoeld is. Maar als wij den tekst bij Roswey lezen [2]): „Daer is oock ter eeren derzelver eene generale processie jaerlycks inghestelt, in dewelcke den Engel in de ghedaente zoo hij den schipper openbaerde, houdende in zijne handen het voorseyde stuck van de casuyffel met

1) Zie Bijlage IV, waar naast den tekst tegelijk een afdruk gegeven is van het origineel, hetwelk geschreven zijnde, waarschijnlijk de type geweest is van de geprente, d. i. gedrukte brieven.

De afbeelding op dezen brief was waarschijnlijk het model, waarnaar de oude houtgravure gemaakt is, die zich te Alkmaar bevindt in het stedelijk Museum. Zie Catalogus der Prentverzameling van dat Museum, opgesteld door C. W. Bruinvis, n° 496. Naar deze geschonden houtgravure, die ongeveer 20 duim hoog is, maakte de Alkmaarsche kunstschilder, de Heer A. Kläsener eene teekening voor het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

2) Zie Bijlage I.

het hoogweerdich Sacrament des Autaers in een monstrantie ghesloten, van den Pastoor wort omghedragen", — dan kan het niet anders zijn of de knielende Engel moet de Reliek niet onmiddellijk, maar deze, in een monstrans met Ons-Heer gesloten, in de handen hebben vastgehouden en zóó op Sint Philippus- en Jacobusdag in de jaarlijksche processie zijn rondgedragen. En dan in dit geval is ook zeer verklaarbaar de handelwijze van Pastoor Caterus in het jaar 1643, waarover later.

Deze processie nu, reeds ingesteld, zooals wij boven zagen, vóór September 1433, werd aanvankelijk *slechts in de parochiekerk gehouden*, zooals de tekst bij Roswey uitdrukkelijk zegt. Maar de publieke ommegang door de stad is pas 72 jaar later ingevoerd. Hiervoor was natuurlijk noodig de toestemming van de stedelijke Magistratuur. Doch de Vroedschap gaf niet slechts toestemming, maar deed zelfs een dringende uitnoodiging tot het houden van- en het deelnemen aan die openbare processie. Dit geschiedde in 1501, op den 18en Maart. Aan deze invitatie der vreemdelingen buiten Alkmaar ging vooraf de volgende Resolutie van den 4en Februari van datzelfde jaar 1501, welke G. Boomkamp [1]) getuigt te hebben gevonden en aldus geeft: „Burgemeesteren en Schepenen ende gantsche Raedt der Stadt Alkmaer goedt gedagt, nadat wij gezien hadden het waeragtig Mirakel van 't heilig Bloedt, dat alhier tot Alkmaer in de Grote Kerk is gestort, door een jong Priester genaemt Volkert, dat men alle jaeren Ommegang of Processie van het heilig Bloedt zal laten doen, en dat op St. Philippi en Jacobi dach, zijnde den 1 Mey: en zoo daer eenige belieft deezen Ommegang bij te woonen, die addresseeren zig tot Alkmaer bij de Grote Kerk op den 1 Mey voorsz. Aldus

---

1) Alkmaar en deszelfs geschiedenissen, blz. 47.

gedaen en gearresteert bij Burgemeesteren, Schepenen en den gantschen Raet der Stadt Alkmaer, den 4 Febr. 1501."

Het verhaal van het begin der 18e eeuw [1]) heeft dezelfde Resolutie, ofschoon eenigszins verschillend in redactie. Deze resolutie is dan te houden als een besluit en voorloopig concept van de uitnoodiging door de Vroedschap gericht aan de vreemdelingen, om te komen deelnemen aan de publieke processie in Alkmaar.

Nog eene laatste opmerking zij hier gedaan over dien Magistratenbrief. Al is hij 72 jaar na het geschieden der eerste Mirakelen opgesteld, hij is en blijft een welsprekende vertolking van de overtuiging, welke in dat jaar 1501 diep ingeworteld en algemeen bij de Alkmaarders bestond, over de waarachtigheid van het Mirakel en de echtheid der bewaarde Reliquie. Immers daarin doet de Magistratuur vooreerst een beroep op het getuigenis der Alkmaarders zelven, door te spreken over de „wonderlicke groete teykenen ende miraculen, [die] daar off geschien, die seer te verwonderen sijn, alsmen inden ommeganck condigen ende toenen sal"; en zegt vervolgens over de Reliquie: „welcke heylige bloet een yegelyck scouwen ende zien magh, die van verre coemt."

In de processie op den 1en Mei ter eere van het Mirakel, aanvankelijk alleen in de parochiekerk, doch sinds 1501 ook door Alkmaars straten gehouden, werd alzoo, gelijk boven gezegd is, door den Pastoor het engelenbeeld gedragen; en dit beeld droeg dan een Monstrans, waarin Ons-Heer en de Reliquie met de drie roode druppelen besloten was, in de handen. Dat de Pastoor dan onder een soort van baldakijn liep, zou ik willen opmaken uit Boomkamp, die blz. 53 schrijft: „Ik vind, dat op Meidach des Jaers 1508 is betaelt van 's stadts wegen

1) Zie Bijlage V.

aan de Priesters, die het heilig Bloedt en *die Tabernakule* droegen, ieder 2 stuivers." — Vooral sinds den aanvang der *publieke* processie, wordt hieraan deelgenomen door vele menschen, waarvan sommige [1]) „in linnen cleeren ende in pansijsers [d. i. pansers], diet theilige Bloet gheloeft hebben ende daerdoer vertroest zijn ende noch hoepen vertroest te worden." Later zien wij ook daaraan deelgenomen [2]) door de Alkmaarsche Minnebroeders en de Oudorper Karmelieten, door alle gilden en de Rederijkers, die dan het Oude Testament „uut maecken". Daarenboven werd die ommegang opgeluisterd door vanen en door speelluiden uit Haarlem, ja somtijds ook uit Delft ontboden. Van deze speelluiden meldt Boomkamp [3]): „Nog vinde ik, dat de speelluiden, die gewoon waren van Haerlem te komen tot Alkmaer, om voor het heilig Bloedt te speelen op Meidach, voortaen niet tevreden hebben willen zijn met hun oude loon van iiij guld. iiij stuiv., die zij van de Stede van Alkmaer plagten te ontfangen, en dat op nieuw geaccordeert is, dat zij voortaen zullen hebben xxv elk." Dit zullen waarschijnlijk stuivers geweest zijn. Anno 1548 is dit accoord tusschen hen en de stad vernieuwd.

In het jaar 1567 werd de processie wegens de beroertenis na den beeldenstorm uitgesteld en gehouden op den 10en Mei. Waarschijnlijk echter is de laatste publieke processie gehouden nog in het jaar 1572. [4])

Het behoeft niet gezegd te worden, dat het Mirakel van het H. Bloed van den beginne af in eene hooge waardeering en dankbare vereering was bij Alkmaars katholieken. Zonneklaar zal zij blijken — het zij hier

---

1) Kerkmeesterenbrief van 1545: zie Bijlage IV.

2) C. W. Bruinvis. In de Alkmaarsche Sint-Laurenskerk.

3) t. a. p. blz. 53.

4) Pastoor J. L. A. Nabbeveld geeft dit laatste als zeker op, blz. 173.

reeds in het algemeen aangestipt — als wij hierachter het bewijs leveren voor de echtheid der Reliquie. Doch hier worden *in het bijzonder* slechts enkele uitingen van die vereering aangegeven. Die uitingen vinden wij in deze woorden van het Memorielied:

„Dit eedel duerbair Bloet ende reyn
Is in een remonstrans bewrocht";

in de vervaardiging van het engelenbeeld, hetwelk de Reliquie met de drie druppelen bewaarde; in de plechtige processie eerst slechts in de parochiekerk, doch sinds 1501 ook langs de straten gehouden, waarin de engel werd rondgedragen in statigen ommegang. Vervolgens bestond die vereering hierin, dat men bij gelegenheid dier publieke processie jaarlijks een soort van feestpredikatie hield, zooals, dunkt mij, is op te maken uit deze woorden van den Magistratenbrief: „Ende want daer wonderlicke groete teykenen ende miraculen off geschien...., alsmen inden ommeganck condigen ende toenen sal, soe ist dat wij v lieue vrinden doen te weten...., dat sij comen opten meye dach.... omme te hoere goeds wonder, dat hij daer dan doet ende werct"; — hierin dat de Reliquie in de Groote kerk, dus na het voltooiingsjaar hiervan 1520, „van de Gravemakers door 2 of 3 persoonen bewaekt wiert, waarvoor ieder genoot 1 stuiver en samen een mingelen bier", zooals Boomkamp [1]) zegt gevonden te hebben in een oude aanteekening; — hierin dat men volgens denzelfden kronijkschrijver [2]) licht deed ontsteken voor de Reliquie, gelijk in 1530 een zekere Lambert Dircksz. tot poene voor het herbergen van nieuwgezinden, na met een brandende kaars eene processie in Februari barrevoets te hebben gevolgd, die kaars voor het

1) t. a. p. blz. 53.
2) t. a. p. blz. 72 en 86.

H. Bloed moest brengen: hetgeen volgens Boomkamp eene strafbepaling was van het toenmalige correctieboek. Verdere bijzonderheden of liever uitingen dier vereering waren, dat het op den Meyendach ook gebruikelijk was de kinderen vóór het H. Bloed te doen wegen door den koster der kerk; uit dankbaarheid voor de voorspoedige bevalling deelden de moeders in dat gewicht wijn en brood uit tot vrome doeleinden, zooals de Kerkmeesterenbrief ons zegt. Van die offergaven, zegt C. W. Bruinvis [1]), kwamen drie vierden der kerk en één vierde den koster ten goede [2]). In Boomkamp [3]) lezen wij nog, dat in 1540 de giften ter eere van het H. Bloed en Onze Lieve Vrouw te zamen 38 gulden bedroegen. Tevens werden „nog 6 stukken goude Lakenen" ter eere van het Mirakel door kerkmeesteren besteld, ter waarde van 900 gulden. Dat dit een vrij aanzienlijke som was, blijkt, als men bedenkt dat dit bedrag gelijk stond met een ongeveer tienmaal grootere waarde van onzen tijd. — Hoe na de reformatie ondanks den druk der tijden die vereering bleef bestaan, zeggen ons deze woorden van de predikatie op den 17en Juni 1688 [4]) gehouden in het Diggelaarsteegjes kerkje te Alkmaar: „Dit heilig Bloed is hier dikwijls vandaan gehaald, en *word noch dagelijks gehaald bij seer veele siekken, die daardoor zijn en worden genesen.*" Ofschoon wij in de eerste helft dezer 19e eeuw tot dusverre

---

1) In de Alkmaarsche Sint-Laurenskerk.

2) In de Studiën en Bijdragen van hist. theologie III, blz. 341, verklaart de Heer A. W. Wijbrands zeer onhistorisch dit gebruik, dat op meerdere plaatsen in zwang was, als een gevolg van bijgeloof. Om dit een glimp van waarschijnlijkheid te geven, wordt door den schrijver bij dit wegen van kinderen zelfs een oude Aziatische Koning met de haren bijgesleept, die vóór korten tijd gestorven bevolen had het gewicht van zijn persoon in goud te offeren.

3) t. a. p. blz. 95.

4) Zie Bijlage V.

geen gewag vonden gemaakt van eene *bijzondere* vereering van het Mirakel, altijd toch (behalve op groote feesten) werd in de oude Sint-Laurens de Monstrans met de Reliquie gebruikt, als het expositie van het Sanctissimum was in Ostensorio, hetgeen in dien tijd veelvuldiger gebeurde dan thans. Ook werd toen, gelijk nu nog in de nieuwe Sint-Laurens, tot gedachtenisviering van het Mirakel elke week des Donderdags eene H. Mis gezongen ter eere van het H. Sacrament en des avonds het Lof ter eere van het H. Bloed; en telken jare wordt op den Zondag onder het octaaf van H. Sacramentsdag het verhaal van het Mirakel vóór de predikatie en de processie in het openbaar voorgelezen. In genoemde kerk van het Diggelaarsteegje bevonden zich twee schilderijen, die Folkerts eerste Misse en een vruchteloos verbranden van het kazuifel-fragment voorstellen [1]). Het boven-altaarstuk, door J. P. van Horstok [2]), beeldde de redding der schepelingen af. Maar verre worden deze overtroffen door de 4 tafereelen, welke in het jaar 1877 zijn geschilderd in de nieuwe Sint-Laurens door den Heer A. Kläsener, waarvan de kunstenaar zelf eene beschrijving maakte ongeveer van den volgenden inhoud:

Zij bevinden zich in de beide transsepten der bovengenoemde kerk boven de biechtstoelen onder de roosvensters. Het tafereel rechts in het noordertranssept stelt den jeugdigen Folkert voor, die geassisteerd door de pastoors van Alkmaar en van Schoorl onder zijn eerste Mis bij de nuttiging uit den kelk laat neervloeien op zijn kazuifel een gedeelte van het H. Bloed, wat de assisteerende

---

1) Ze zijn zonder historische of archaeologische kennis vervaardigd, en worden nog bewaard in het Pius-Gesticht op het Verdronkenoord te Alkmaar.

2) Vergelijk wat over dezen schilder gezegd werd door den Heer C. W. Bruinvis, De statie van St. Matthias te Alkmaar, blz. 213.

Priesters trachten te verwijderen. Het tafereel links in datzelfde transsept vertoont, hoe men het eene fragment, met de drie roode druppelen, dat uit de kazuifel is gesneden, tevergeefs ter verbranding in het vuur werpt. In het zuidertranssept beeldt het tafereel links de dreigende schipbreuk af der Alkmaarsche schepelingen, die op hun gebed bevoorrecht worden door den redding belovenden engel des hemels. En eindelijk het tafereel rechts stelt de processie voor, die op den 1en Mei jaarlijks met het H. Sacrament en de Reliquie van het H. Bloed langs Alkmaars straten werd gehouden.

Ziedaar eenige uitingen van de vereering betoond aan het Mirakel van het H. Bloed. Doch is het te verwonderen, dat Alkmaar altijd groot daarop gegaan is, als God zelf tot die vereering het voorbeeld gaf door het wrochten van wonderen ter eere van dat H. Bloed?

Reeds de bekendmaking aan en de redding van de schepelingen was een waarachtig wonder. Vervolgens zegt de tekst bij Roswey: „Veel mirakelen zijn daer omtrent gheschiet;.... alwaer oock jaerlijcks veel mirakelen zijn gheschiedt ende noch gheschieden." In den Magistratenbrief lezen wij: „want daer wonderlicke groete teykenen ende miraculen off geschien, die seer te verwonderen sijn, alsmen inden ommeganck condigen ende toenen sal." De kerkmeesteren verhalen in hun brief van 1545: „Mit soe menich schoen miraculen doer Godts beliefden bewarrijt ende verclaert is, ende noch daghelics tot troest ons ghebrekelike menschen verclaert wort doer veel miraculen", en hierna herdenken zij dankbaar, dat als vrucht van de devotie tot „het Bloet van Miraculen" gevangenen zijn verlost, verschillende menschen aan de pokken of den steen of de pest of andere krankheden lijdende zijn genezen, en moeders in gezegende omstandigheden een blijde uitkomst ondervonden. In het bijzonder spreken deze Kerk-

meesterenbrief en het verhaal uit het begin der 18e eeuw, over het ten leven opwekken van verdronken menschen.

Bij dit laatste punt evenwel dient te worden bemerkt: Ofschoon de stukken een beroep doen op de Alkmaarders zelven, dat dezen getuigenis afleggen over de vele zegeningen door het Mirakel van het H. Bloed van God verkregen, is het zeker, dat authentieke bescheiden over wonderen niet zijn opgemaakt of ten minste niet worden gevonden, en dat een oordeel over wonderen geheel en al en uitsluitend toekomt aan de kerkelijke Overheid.

Hier is het eerste gedeelte van ons opstel geeindigd.

Een laatste vraag: Waarom zou God deze Mirakelen, welke de stad Alkmaar zeker tot groote eer en glorie strekken, hebben gewrocht en juist bij gelegenheid van een ongeluk begaan door een onwaardig priester? De redenen van Gods wil met zekerheid aan te geven, als ze niet geopenbaard zijn, zou ongetwijfeld een groote dwaasheid zijn, naar luid van S. Augustinus' woord: „Causas voluntatis Dei scire volunt, cum voluntas Dei omnium quae sunt ipsa sit causa." Doch gerust mogen wij gelooven, dat God, Die het beter oordeelt uit het kwaad het goed te doen geboren worden dan te beletten dat er kwaad geschiedt, — dat God juist door dit Mirakel van het H. Bloed en de wondervolle bekendmaking daarvan het geloof aan het Allerheiligste Sacrament en den eerbied voor de wetten van Zijn H. Kerk dieper heeft willen inprenten in geest en hart.

Nog rest ons, na de geschiedenis zelve van het Mirakel van het H. Bloed te hebben geeindigd, de lotgevallen te vermelden van de Reliquie, met het doel om de echtheid te bewijzen van den kostbaren schat, welke in bezit is van de parochiekerk van den H. Laurentius te

Alkmaar. Na dit onderzoek, dat in menig opzicht zeer merkwaardig zal blijken te zijn, volgen de Bijlagen.

Boven [1]) hebben wij er op gewezen, dat er volgens de oudste oorkonden slechts sprake is van ééne overgeblevene Reliek van het Mirakel; want salva reverentia voor den kerkmeesterenbrief blijkt toch meer aannemelijk het gevoelen, dat het eerst uitgesneden kazuifelfragment, na gewasschen te zijn, werkelijk *verbrand* is en de assche daarvan werd geworpen in het zoogenaamd sacrarium, zooals wij lezen in het Latijnsche gedicht en het Hollandsche Memorielied:

„Parsque madens scissa fuit ignibus ustaque, missa
Ad secreta loca, docet utpote norma vetusta."
„Ende sneden uut ende berndent int vure
Ende brochten doe op een heilich stede,
Als dair is een oude seede" 2).

Als de drie roode druppelen ontdekt zijn, wordt het tweede kazuifelfragment ook uitgesneden en verborgen in een geheime doch passende plaats „gheliken als dat die geestelike rechten ghebieden."

Daarna geschiedde het tweede Mirakel, nl.: de openbaring des Engels en de redding der schepelingen, die het eerst onder de leeken de Reliek privatim vereerden. Spoedig hierop, zeker vóór September 1433, volgde van den Utrechtschen Bisschop Zweder de concessie [3]) tot publieke vereering van het Mirakel van het H. Bloed. Het merkwaardige fragment met de drie roode druppelen wordt besloten in een Monstrans, zóó echter dat het

---

1) Zie blz. 327.

2) Zie Bijlage I.

3) Boven hebben wij er op gewezen, dat, ofschoon tot dusverre een authentiek stuk van deze concessie niet gevonden is, de tegenwoordigheid van Zweders Vicaris-Generaal te Alkmaar bij het begin van Mei 1433 zeer merkwaardig is.

„heylige bloet een yegelijck scouwen ende zien mach die van verre coemt" [1]). Ten bewijze dient de stellige tekst van het Memorielied in het eerste Chronicon van Joannes Gerbrandi opgenomen:

„Bij 't gat twee bloedige droepen roet:
Die een was cleyn, die ander was groet.
Doe men dair scarper noch toe sagh,
Die darde drop dair oock bij lach.
Si was veel meer dan dander cleyn.
Dit eedel duerbair Bloet ende reyn
Is in een remonstrans bewrocht" 2).

Vervolgens dient ten bewijze het uitvoeriger en nauwkeuriger Chrônicon van denzelfden auteur, waarvan de tekst, ons bewaard door Roswey, alleen over dit fragment sprekend luidt: „het voorseyde stuck van de casuyffel met den hoochweerdich Sacrament des Autaers in een monstrantie ghesloten." [3]) Merken wij bij deze beide getuigenissen op, dat ze gevonden worden in het werk van den man, die in hetzelfde Haarlemsche klooster geleefd heeft met den Alkmaarschen Folkert, en die om zijne relaties met de abdij van Egmond waarschijnlijk meerdere malen in Alkmaar is geweest. En merken wij bij het feit zelve op, dat er geen sprake kan zijn van bedrog bij Pastoor Schult, die volgens Joannes Gerbrandi een „vir optimus et per omnia virtuosus" was, en die de kerk van Alkmaar vigilantissime et summa alacritate bestuurde tot het jaar van zijn dood 1441 [4]).

1) Zie Bijlage II.

2) Zie Bijlage I. Boven hebben wij gezegd, dat het twijfelachtig is, of wij hier te denken hebben aan een soort van Reliquie-ostensorium, dan wel aan een Ostensorium voor Ons-Heer.

3) Zie Bijlage I. Deze tekst zegt duidelijk, dat de Reliek in denzelfden Monstrans als Ons-Heer geplaatst was, tenminste tijdens de processie op SS. Philippus- en Jacobusdag.

4) Alkmaarsche H. S. van het kleinere Chronicon, fol. 299 recto, 1e kolom: op het jaar 1441.

Ondanks de beeldstormerij der Groote kerk in September 1566, waaraan het gemeen zich overgaf, terwijl de gilden op last der Burgemeesteren bezig waren altaren en beelden in veiligheid te brengen, ondanks de verdere orkanen, die er gewoed hebben, is het fragment met de drie roode druppelen ons als een kostbare Reliek gebleven en is nog heden in de nieuwe Sint Laurens te Alkmaar. Daar wordt het zorgvuldig bewaard, opgesloten achter een glas in een kleinen verguld-zilveren Monstrans, vlak boven de lunula.

De identiteit van deze kostbare Reliquie te bewijzen, m. a. w. met moreele zekerheid aan te toonen, dat dit kazuifelfragment waarachtig hetzelfde is, waarmee het Mirakel in 1429 gebeurd is, valt, dunkt mij, niet moeielijk.

Moge ik vooraf den lezer in herinnering brengen, dat meestentijds de identiteit van historische *zaken* bewezen wordt uit de traditie. Ieder geschiedbeoefenaar weet en beaamt, dat zeer dikwijls leemten in de geschreven historie terecht worden aangevuld door, en dat volle bewijskracht moet worden toegekend aan een *degelijke traditie,* welke om hare afdoende gronden en voortdurendheid niet beneden, maar naast de geschreven historie moet worden gesteld.

Zien wij dan het getuigenis der traditie gedurende 4½ eeuw over onze Reliquie. — Vertrouwbare berichten hebben ons reeds verkondigd, hoe zij reeds zeer spoedig na de twee eerste Mirakelen werd gesloten in een monstrans. Vroeger is ook gemeld, dat zij, ter blijvende gedachtenis aan het tweede Mirakel: de openbaring des Engels en de redding der schepelingen, ter bewaring werd toevertrouwd aan een engelenbeeld. *Hoe* dit beeld den monstrans met de ingesloten Reliek bewaarde, kan ik niet zeggen. [1]) Maar dit is zeker, dat de Reliek in het aan-

1) Vergelijk hier wat gezegd is op blz. 386.

vankelijk van hout gesneden en later geheel zilveren engelenbeeld nog in het jaar 1560 in de Sint Laurens bewaard werd en vereerd, en telken jare op den 1en Mei in de parochiekerk en sinds 1501 langs de straten van Alkmaar in plechtige processie werd rondgedragen. Dit laatste is nog ná den beeldenstorm, zeker in het jaar 1567 gebeurd, in welk jaar de publieke processie op den 10en Mei gehouden is.

Dat derhalve tot het jaar 1567 de echte Reliek van 1429 aanwezig was en vereerd werd, daarvoor wordt ons borg gesproken door de meermalen aangehaalde oorkonden, als beide kronieken van Joannes Gerbrandi, de Magistratenbrief van 1501, het gedicht van den Rector Bartholemaeus, de kerkmeesterenbrief van 1545, omdat zij ons verhalen van de wonderen om wille dier Reliek door God gewrocht, van de constante vereering door zoovelen in en buiten Alkmaar daarvoor getoond. Ten slotte is er een volstrekt gemis van het kleinste bericht zelfs over eene vervalsching, welke uitteraard aanstonds moest zijn bekend geworden. Derhalve tot den tijd der reformatie bleef onze Reliquie ongeschonden bewaard.

Doch nu, van dit jaar 1567 doen wij een sprong van 76 jaar verder. Want in het jaar 1643 vinden wij weder een getuigenis, een ofschoon impliciet, toch volstrekt afdoend getuigenis over de echtheid der Reliquie, gegeven door Pastoor Joannes Caterus, den opvolger van Pastoor Quirinus Costerus als Herder van het St. Laurenszolderkerkje aan het Diggelaarsteegje te Alkmaar. Straks geven wij dat getuigenis; doch eerst is ons deze vraag te beantwoorden: Had Pastoor Caterus volkomen zekerheid, dat de door hem bezeten Reliquie de echte was van de jaren 1429 en 1567?

Ja; dit zullen wij bewijzen.

Terwijl de Lieve-Vrouwe-Capel zeer spoedig na Alk-

maars overgang tot den Prins in 1572 het handjevol nieuwgezinden werd afgegeven, bleef de groote St. Laurens, misschien nog enkele dagen aan de Katholieken, die evenwel èn nu en zelfs nog 50 jaar later het grootste gedeelte van Alkmaars bevolking uitmaakten. Tot bewijs van dit laatste dient, dat aldaar in 1514 omstreeks 3000 communicanten, in 1635 volgens de Relatio status van Philippus Rovenius omstreeks 5000 Katholieken waren, terwijl volgens Jacobus de la Torre „Alcmaria Catholicis abundans” hetzelfde getal bezat in 1656.

Evenwel tengevolge van de marteling der Minderbroeders, die ondanks de belofte van bescherming door de regeering, uit Alkmaar werden vervoerd en te Enkhuizen opgehangen den 24en Juni 1572 [1]), had de schrik zich van de Geestelijken meester gemaakt; eenigen waren helaas afvallig geworden van de Moederkerk, anderen hadden zich verscholen of waren gevlucht, zoodat men na het beleg, dus in 1573, slechts 9 Geestelijken in de stad telde. [2]) Maar als eindelijk Mr. Alardus Theodorus Waterland, die eerst koster, doch later pastoor was der parochie, tezamen met zijn kapelaan, den Alkmaarschen David Leonardi, als Martelaren voor het geloof gestorven zijn ten 6 uur in den vroegen morgen van den 11en December van het jaar 1574, — dan vinden wij van geen enkelen dienstdoenden Priester in de eerste zes jaren melding gemaakt. Evenwel, ofschoon de meesten zullen gevlucht zijn, misschien naar „de veilige herberg” in die bange tijden, de stad Amsterdam, kunnen wij toch met grond aannemen, dat in aanmerking genomen het getal der vele en aanzienlijke Katholieken, in hunne geestelijke

1) C. W. Bruinvis, Het Minderbroeders-klooster te Alkmaar, in deze Bijdragen XVIII, blz. 39—45.

2) Boomkamp, t. a. p. blz. 333.

behoeften werd voorzien, tenminste eenigzins door enkele verscholen Priesters, zooals b. v. door Ewoud Fransz. Hogeland, die volgens Pastoor Kleef, een godvruchtig Priester zijnde, in het Gasthuis als Provenier zijn kost gekocht had en daarin *op hoogen leeftijd* gestorven is a° 1623.

De eerste priester, welken wij onder de talrijke Katholieken van Alkmaar arbeidend hebben gevonden was Cornelis Hendriksz. Over dezen edelen en bewonderenswaardigen Priester heeft Pastoor L. Scholte, de vorige Pastoor van Limmen, ons een schoon en merkwaardig opstel nagelaten in deze Bijdr. XV, p. 386 vv. opgenomen. Deze vermaarde en vurige en godvruchtige Cornelis dan, zooals de Alkmaarsche Advocaat A. Westphalen [1]) hem caracteriseert, was te Alkmaar in 1534 geboren; tot het jaar 1580 was hij Pastoor van Kuinre in Overijssel; sinds uit zijne parochie verbannen, arbeidde hij 35 jaar lang vooral in zijn geboortestad, doch ook in den omtrek, onder duizende gevaren en opofferingen [2]). Eindelijk is hij gestorven in de stad, waar hij vóór 81 jaar het eerste levenslicht aanschouwde, op den 25en Maart 1615.

Vóór zijn dood echter had hij het geluk drie andere priesters naast zich in 's Heeren verlaten wijngaard te zien arbeiden. Want, nadat Cornelis Duist, S. J., door zijn overheid naar Holland gezonden ook in Alkmaar bij wijlen had gewerkt, werd Gerardus Florentii, van dezelfde Societeit, in het jaar 1608 de grondlegger van de Jesuietenstatie aldaar. Vervolgens zond Sasbout Vosmeer in het jaar 1609 als eersten Pastoor naar Alkmaar Henricus

---

1) Zie over dezen: Bijdr. XVIII, p. 162 vv. Westphalens H. S. gemaakt van Egmondsche papieren berust op de Bibliotheek van het Seminarie te Warmond: zie Bijdr. IV, p. 134.

2) Zoo zag hij zich 24 April 1596 zelfs bedreigd met verbanning uit zijn geboortestad, waarvan evenwel niets kwam tengevolge van een door hem ingediend verzoekschrift aan de Regeering.

Loeffius, die hier arbeidde tot 1638 en kerkte in een huis van de Langestraat, „het blauwe paard" geheeten; dit nu was het begin van de Sint-Matthiasstatie, welke later, nl. in 1673 werd overgeplaatst naar de Sint-Jacobstraat. [1])

Loeffius' getrouwe medehelper gedurende vele jaren, zooals de Haarlemsche Kapittelacten van 8 Juli 1631 getuigen, was Quirinus Costerus, die door Sasbout Vosmeer naar Alkmaar gezonden in 1613, aldaar arbeidde tot 1632 als eerste pastoor van de Sint-Laurentiusstatie, het zolderkerkje in het Diggelaarsteegje. Onder zijn herderlijke bediening kwam in het jaar 1619 op een verzoekschrift van vele aanzienlijke Katholieke Alkmaarders, waaronder tien van adel en zeven advocaten, in deze stad de eerste Predikheer, nl. de Alkmaarsche Pater Dirk Harmensz. of Theodorus Hyacinthus Hermanni, die onder veel moeielijkheden, nu hier dan daar in Alkmaar kerkend, gestorven is in 1651. — Ook kwam onder Costerus' pastoorschap te Alkmaar in 1622 de Franciscaner-pater Henricus Hubertus Buitendijk, die hier leefde tot 1640; deze Franciscanerstatie was sinds het jaar 1674 in de Schoutestraat.

Pastoor Costerus werd in 1632 opgevolgd door Joannes de Kater of Caterus, wiens voorzaten in Alkmaar burgemeesters waren geweest en die hier in de Sint-Laurentius arbeidde tot zijn dood op 17 Juli 1656.

Na deze dorre opgaven herhalen wij, dat Pastoor Joannes Caterus getuigenis aflegt van de echtheid der Reliquie van het H. Bloed, op heden bewaard in de Sint-Laurentiuskerk, en dat deze zijne getuigenis volkomen zekerheid van bewijs bezit. Immers na den Beeldenstorm werd onze Reliquie nog in haar zilveren bewaarplaats rondgedragen in de processie van 10 Mei 1567. Doch waar is deze

---

1) Vgl. hier vooral: C. W. Bruinvis, De Statie van St. Matthias te Alkmaar, blz. 190, 191.

laatste steen gebleven, toen het vaderhuis verwoest werd; ik bedoel: op welke plaats en op welke manier is deze kostbare Reliek bewaard na den overgang der Groote kerk in de handen van betrekkelijk zeer weinige nieuw-gezinden? De zilveren Engel zal wel behoord hebben bij het zilver van de Alkmaarsche kerk, waarmede Klaes Harks en Jacob van Warendel in 1572 naar Haarlem en zoo noodig naar Dordrecht werden gezonden om daarmede de soldaten van den Prins te betalen. [1]) Dit zal geschied zijn ingevolge de besluiten van de Staten-vergadering te Dordrecht op den 19en Juli. Wat de Reliek zelve betreft, ongetwijfeld is zij, de kostbare schat van Alkmaar, door de zorgen der weinig overgeblevene geestelijken en vele aanzienlijke Katholieken op eene zekere bewaarplaats gebracht. In de pastorie van de Sint-Laurentiuskerk op het Verdronkenoord te Alkmaar wordt bewaard een houten schild, van boven met rondboog en ter zijden met kolommen versierd. De werveltjes aan het houten schild van voren aangebracht duiden aan, dat daarvóór nog iets anders, b. v. een schilderstuk, gestaan heeft. Dit houten schild met de kolommen staat vast bovenop een lankwerpig vierkant kastje, 't welk aan den voorkant in het midden van een ronde opening is voorzien. Dit merkwaardige stuk nu is gevonden in het huis, waarin Pastoor Loeffius in het begin der 17e eeuw kerkte, „het blauwe paard", en werd nu ongeveer 50 jaar geleden door een zekeren Heer M. Nijssen geschonken aan Pastoor van Gent. Zeker staat dit stuk in nauwe betrekking met het Mirakel van Alkmaar, gelijk blijkt uit het in den rondboog aangebrachte schild, waarop drie roode druppelen bloeds geschilderd zijn. Volgens den Heer C. W. Bruinvis is dit de bewaarplaats van het H. Bloed geweest. Daar-

1) Boomkamp, l. c. blz. 188.

om acht ik niet ongegrond het vermoeden, dat de Reliek van het Mirakel in dit Reliquiarium bewaard is gebleven van 1572—1643.

In allen geval in de Acta van het Haarlemsche Kapittel van den 8en Juli 1631 vinden wij de volgende merkwaardige aanteekening: „Art. 6. Lecta sunt a Domino Secretario [deze was Buggaeus] notata quaedam antiquitatis pro districtu Alcmariano, pro Q. Costero, ut veritatem indagaret et significaret nobis: de loco S. Sanguinis Domini Alcmariae etc."

Derhalve werd door het Kapittel aan Pastoor Costerus van de St. Laurensstatie opgedragen, een onderzoek in te stellen naar de *plaats* van de Reliek van het H. Bloed, en verslag daarover te doen aan dat Kapittel. Een authentiek stuk van dat verslag hebben wij tot dusverre niet kunnen opsporen. Doch nog in datzelfde jaar 1631 verzocht het Kapittel – en dit was reeds eene herhaling –, dat Costerus een kopie van de geschiedenis van het Alkmaarsche Mirakel zou opzenden naar Haarlem, zooals blijkt uit de Acta van den 14en October: „Art. 5. Specialiter iterum quaesitum a Capitulo, ut D. Costerus ad archivum destinet copiam miraculi V. Sacramenti Alcmariani."

Heeft Costerus aan dit bijzonder verzoek van het Kapittel gevolg gegeven? Wij vinden de aanvrage niet meer herhaald in de Kapittelacta noch aan hem noch aan zijn opvolger. Intusschen zij hier aangemerkt, dat Coster den priester Cornelis Hendriksz. zeer goed gekend heeft, en zonder twijfel van dezen Alkmaarder en van anderen in de stad het fijnste vernomen zal hebben over het wezen en de vereering der Reliquie vóór en na de alteratie der Groote kerk. Doch stel eens de onwaarschijnlijke mogelijkheid: pastoor Costerus heeft geen enkel bericht over deze zaak nagelaten, dan is toch het getuigenis van zijn opvolger Caterus afdoende. Immers deze aartspriester en

kanunnik van het Haarlemsche Kapittel, die door Theodorus de Kok geprezen wordt als een man „rarae eruditionis et pietatis"; – was de man niet om zich zelven of anderen te bedriegen in een zaak van zooveel gewicht, om een onbeduidend lapje goed aan te zien en te doen vereeren als de merkwaardige Reliek van het H. Bloed. Dit a priori. Doch daarenboven viel het Pastoor Caterus zeer gemakkelijk zekerheid hieromtrent te verkrijgen, vooreerst wegens het kort tijdsverloop tusschen de jaren 1567 en 1643 en vervolgens om het groot getal Katholieken in Alkmaar, waarvan misschien sommigen zelf vóór de Reliquie waren „gewogen" of zelf de Reliquie vóór de alteratie der Groote kerk hadden gezien en vereerd. Ten slotte in welke mate Caterus overtuigd was van de waarheid zijner bevindingen blijkt zeker hieruit, dat hij de Reliek in het jaar 1643 plaatste in een met opzet daarvoor vervaardigden verguld-zilveren monstrans boven de plaats der lunula. Derhalve het zetten zelf van de Reliquie in die gansch bijzondere plaats zegt, dunkt mij, genoeg, dat Pastoor Caterus, ook al hebben wij geen geschreven document van hem daaromtrent gevonden, het voor absoluut zeker hield de echte Reliquie te bezitten. [1])

Hierover vinden wij nog een merkwaardigen tekst in eene predikatie [2]) van dezen inhoud: „Dit [Mirakel] word zelfs geen de minste rede gevonden om daaraan te twijffelen. Dit heilig Bloed is hier dikwijls vandaan gehaald,

---

1) Ofschoon ik tot nu toe geen enkel historisch bericht heb gevonden, 't welk zegt dat Pastoor Caterus de Reliek heeft geplaatst in den Monstrans, volgt dit feit en het daarin opgesloten getuigenis van Caterus noodzakelijk, dunkt mij, uit drie feiten met elkander in verband gebracht, nl. 1° dat genoemde Monstrans sinds menschen geheugenis altijd in de St. Laurens te Alkmaar bewaard bleef, 2° dat daarin het jaartal 1643 gegraveerd is gevonden en 3° dat Caterus pastoor was van de St. Laurens van 1632—1656.

2) Zie Bijlage V.

en word nog dagelijks gehaald bij seer vele siekken, die daardoor zijn en worden genesen. Ontelbare menschen zijn daardoor van de koortse verlost, en niet alleen de pest, die alderverschrikkelijkste kwaal, daardoor verdreven, maar zelfs een verdronken man weder levendig gemaakt. Siet eens, mijne beminde Catholijken, zoo veel kracht heeft dese geconsacreerde Wijn." Deze preek (zie Bijlage V) werd gehouden op den 17en Juni 1688 in het zolderkerkje van het Diggelaarsteegje, dat van 1680–1715 door den vroegeren Leuvenschen Hoogleeraar, doch toenmaals Haarlemschen kanunnik Theodorus Visscher werd bediend. Deze predikatie zal wel uit het geheugen opgeteekend zijn door den schrijver van het Verhaal van het Mirakel in het eerste begin der 18e eeuw. Doch duidelijk blijkt uit die woorden, welk een eerbied en welk een vertrouwen Alkmaars Katholieken op het eind der 17e eeuw koesterden voor die echte Reliquie van het H. Bloed, welke uit den monstrans genomen en met zulke heerlijke gevolgen naar de zieken gebracht werd.

Eindelijk rest ons nog te verhalen, welke de geschiedenis der kostbare Reliek geweest is van het begin der vorige eeuw af tot aan het huidige oogenblik. Deze is uitteraard zeer kort, en daar valt eigenlijk niets meer van te zeggen, dan dat ze voortdurend bewaard is gebleven in de Sint-Laurenskerk te Alkmaar. Hetgeen de gedrukte verhalen van het Mirakel (waarover later) uit het begin en het midden dezer 19e eeuw getuigen over dien tijd, dat zelfde getuigt de Zeer Eerwaarde Heer Deken J. H. Ruscheblatt over dezen zijn tijd: Nog altijd is die Reliquie van het H. Bloed in het bezit der Sint-Laurentiuskerk te Alkmaar, en wordt daar achter een glaasje gesloten, boven de plaats der lunula, bewaard in den verguld zilveren Monstrans. In het begin van dit jaar 1896 is door de hoog gewaardeerde zorgen van den Zeer Eerw.



Heer B. F. M. Mohr (toenmaals Kapelaan der Sint-Laurens, op heden Pastoor van Ovezande in Zeeland) in den voet van dien monstrans het jaartal 1643 gegraveerd gevonden. [1]) Evenwel naar den stijl te oordeelen is volgens verklaringen van deskundigen die voet uit het begin van deze eeuw; de zon is zeker in het middenstuk ingezet en schijnt ook uit dien tijd; doch het middenstuk zelf met de daarop geplaatste beeldjes van S. Laurens en S. Bonifacius (?) is zeker ouder dan het onderstel; het is niet onwaarschijnlijk, dat dit middenstuk gemaakt is in denzelfden tijd als het bovenstuk, hetgeen duidelijk zeer oud is. Het heeft mijn aandacht getrokken, dat dit bovenstuk met kolommetjes en rondboog enz. geen geringe overeenkomst schijnt te hebben met het houten Reliquiarium van „het blauwe paard" waarover boven is gesproken. Zou het onmogelijk zijn, dat de Reliek in *dit bovenstuk gesloten* bewaard is in dat houten Reliquiarium van 1572–1643? Dat de jongere datum van voet en nodus niets zegt tegen het gegraveerde jaartal behoeft niet betoogd, dewijl dit jaartal in de vorige constructie van een monstrans gevonden bij de vernieuwing zal zijn overgenomen, om het toch niet aan de vergetelheid prijs te geven.

Overigens oordeele de lezer zelf, want door de welwillende beschikking van de Redactie dezer Bijdragen is hiernaast eene afbeelding gegeven van dien merkwaardigen monstrans met de kostbare Reliek. Deze is een fragment van ongeveer 3 duim lengte en 3 duim breedte en bestaat uit een wolachtige met draden doorweven stof. Het zit los in den Monstrans en is volstrekt van geen zegel of iets dergelijks voorzien. Zooals uit de afbeelding wel te zien is, bevinden zich daarop rechts, in het midden

---

1) Deze ontdekking had plaats na zorgvuldige verwijdering van eene gipsaanvulling, welke zich in dien voet bevond.

en links drie in grootte verschillende plaatsen zeker van roodachtige kleur; dat deze werkelijk de drie „bloedighe droepen roet" zijn, durf ik echter noch ontkennen noch bevestigen; alle drie zijn ze van boven omzoomd en met elkaar verbonden door een zilverdraad. De kleur van het fragment onderaan, dus vlak achter den rug van den pelikaan is groenachtig; het overige gedeelte is oud-geelachtig.

Na dit alles gelooven wij de conclusie gewettigd: met moreele zekerheid kan gezegd, dat de kostbare schat van van de parochiekerk van S. Laurentius te Alkmaar waarachtig is de echte Reliek van het Mirakel van het H. Bloed in de Groote Kerk geschied an° 1429.

Bijlage I.

Vooraleer wij den tekst geven van de oudste bronnen, welke getuigenis afleggen over de geschiedenis en de Reliquie van het Mirakel van het H. Bloed te Alkmaar, is het van groot belang de waarde daarvan te leeren kennen.

Ze zijn, zooals in het begin van het opstel gezegd werd, de beide Kronieken van Jan van Leiden. Deze Joannes Gerbrandi, naar zijn geboorteplaats à Leydis geheeten, aanschouwde aldaar het eerste levenslicht omstreeks 1430, was reeds in 1455 monnik van het Karmelietenklooster te Haarlem, waarin hij als prior in 1504 gestorven is. Behalve zijne theologische- heeft hij de volgende historische werken geschreven:

Het *Chronicon Egmundanum sive Annales regalium Abbatum Egmundensium*, bijgehouden tot zijn dood.

Een *Kronijk der heeren van Brederode in Holland*, afgemaakt tot 1486.

Volgens J. Trithemius moet hij ook geschreven hebben *Sui ordinis ecclesiasticam historiam*, die waarschijnlijk is verloren gegaan.

Maar zijn voornaamste werk is het *Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum Ultrajectensium.*

Over deze kronijk zegt Prof. P. J. Blok [1]), dat het op zorgvuldige wijze en met groote kennis van zaken is beschreven: eerst in een klein opstel en later in een grootere kroniek. Wanneer zijn deze beide bewerkingen verschenen?

Het kleinere opstel verscheen volgens Blok en J. G. de Hoop Scheffer [2]) omstreeks 1450; doch dat het volstrekt niet omstreeks dien tijd behoeft uitgekomen te zijn, betuigt J. Bolhuis van Zeeburgh in zijn na de Bijdrage van De Hoop Scheffer geschreven artikel: *Hollandsche geschiedbronnen voor het Beiersche tijdvak.* [3]) Dit eerste opstel is tot nu toe nooit in druk uitgegeven.

Het tweede opstel is volgens De Hoop Scheffer in 1470, en zeker vóór het jaar 1473 verschenen. Deze bewerking werd het eerst door F. Sweertius in druk uitgegeven in zijne: *Rerum Belgicarum annales,* te Frankfort 1620; hierin heeft de autheur zelf zijn eerste bewerking als minder volledig en minder nauwkeurig verworpen, gelijk uit de Praefatio van deze gedrukte editie blijkt. Dat belangrijke Chronicon nu vermeldt bijzonderheden, die nergens anders te vinden zijn, en wordt voor Hollands geschiedenis van 1355 af gehouden voor de rijkste en beste bron. Zulks erkende o. a. ook Adrianus Kluit, terwijl Van Wijn vermeldt, hoe de auteur door dit werk ook in het buitenland den roem van geleerdheid en oordeelkunde verwierf.

Tot welk jaar echter heeft Joannes Gerbrandi zijn beide opstellen afgemaakt?

---

1) Geschiedenis van het Nederlandsche volk, Groningen 1895, II, blz. 558.
2) Studiën en Bijdragen van historische theologie, III, blz. 133—152.
3) Nijhoffs Bijdragen, N. R. VIII, p. 345—376.

Men heeft beweerd, dat noch de eerste noch de tweede redactie verder werd voltooid dan tot het jaar 1417. En ja waarlijk de gedrukte editie van Sweertius loopt maar tot 1417. Edoch hiertegenover staat 1° dat er van de eerste bewerking een Handschrift bestaat, 't welk gaat tot het jaar 1514, en 2° dat de geleerde H. Roswey de geschiedenis van het Alkmaarsche Mirakel citeert „ex Chronico Joannis Gerbrandi."

Welk is dan het ware voltooiingsjaar? Hierover is heel wat geschreven en gewreven. Prof. R. Fruin durft het pleit niet beslissen. Prof. Blok houdt zich buiten het debat. [1]) Doch De Hoop Scheffer meent, dat Joannes Gerbrandi beide opstellen heeft besloten met 1417. Waarom? De eenige grond voor deze opinie door dien geleerde aangegeven is: omdat ééne zinsnede in het eenig bestaand afschrift van het eerste opstel (welk Alkmaarsch H. S. pas in het begin der 16e eeuw afgeschreven werd), op het jaar 1417 geplaatst zeker niet door Joannes Gerbrandi, maar door een ander na het jaar 1473 neergeschreven werd, en omdat de gedrukte editie van Sweertius eensklaps op het jaar 1417 eindigt.

De verdere geschiedenis tot 1514 zou dan volgens dien geleerde zijn aangevuld door continuatoren, welke in dien tijd (1450—1520) geleefd hadden. Ook Dr. P. Scheltema [2]) was dit gevoelen toegedaan en zegt: „Dat deze [continuator] een Alkmaarder geleerde of geestelijke was, schijnt te blijken uit de menigvuldige berichten, welke hij aangaande de stad Alkmaar geeft."

Maar Bolhuis van Zeeburgh, – en met dezen geleerde

---

1) Geschiedenis van het Nederl. volk, Groningen 1895, II, blz. 558.

2) Inventaris van het Archief der gemeente Alkmaar, 1869, blz. 215. Dit gevoelen van De Hoop Scheffer en Scheltema wordt ook beaamd, evenwel zonder opgegeven redenen, door den Utrechtschen archivaris S. Muller Fz. in zijne *Lijst der Noord-Nederl. Kronijken*, 1881.

stemt overeen Pertz, Archiv. III, 452, VI, 97, XI, 710, — ontkent volstrekt de gewettigheid van die opinie en zegt stellig, dat Joannes Gerbrandi zijne Kroniek heeft voortgezet *tot op zijn tijd*, dus de eerste tot na 1450 en de tweede tot 1470 omstreeks. En met alle recht.

Immers het laatste bericht in beide bewerkingen op het jaar 1417 luidt: „Cum autem Gerardus de Zijl dominium de Pormerenda longo tempore possedisset, tandem vendidit illud Joanni de Montfordia." Hierachter staat in de uitgegeven kronijk en het Brusselsch Handschrift: „Sub cujus posteritate adhuc perseverat usque in praesentem diem." Uit dit laatste volgt, dat deze tweede bewerking van het Chronicon verschenen is zeker vóór 1473. Waarschijnlijk stond deze laatste zinsnede ook in Jan van Leidens H. S. der eerste bewerking. Doch in het Alkmaarsche H. S. staat in plaats daarvan: „Moderno autem tempore saepe dictum dominium occupant comites Egmundenses." Deze zin nu kan pas na 1473 geschreven zijn. Maar *hieruit* te bewijzen, dat Joannes Gerbrandi bij het jaar 1417 geeindigd heeft en een continuator voor goed begint, is zeker een zeer zwakke grond. Neen, maar de eenvoudigste oplossing is deze: De schrijver van het Alkmaarsch H. S., die dit stuk overschreef en eindigde omstreeks 1516, wetende dat het dominium de Pormerenda niet meer behoorde aan de nakomelingschap van Jan de Montfordia, heeft natuurlijk dit weggelaten en het bericht der toenmalige wettige eigenaars, Egmonds graven, ingelascht.

Vervolgens dat Sweertius editie staakt bij het jaar 1417, is zeer natuurlijk, want de uitgever gebruikte een incompleet Handschrift, hetzelfde nl. dat nu nog in de Bourgondische bibliotheek van Brussel staat aangegeven n° 8343 sec. XV: Chronicon Hollandiae et Ultrajecti, waarvan de Heer Ruelens schreef, dat het in het begin der 16ᵉ eeuw werd geschreven op papier en „le manuscrit

renferme exactement le texte de l'édition imprimée." Derhalve die argumenten bewijzen niets. [1])

Doch daarenboven: als de ijverige Karmeliet de kroniek der Heeren van Brederode afwerkte tot 1486, en het Chronicon Egmundanum heeft bijgehouden tot zijn dood in 1504, zal hij dan het Chronicon Hollandiae niet hebben aangevuld met de gebeurtenissen van *zijn* tijd? Als hij ter wille der vroegere geschiedenis jaren en jaren studies zich getroost heeft, zou hij dan *zijn eigen tijd* hebben vergeten? Analogie, weliswaar, blijft een zwak argument, maar deze redeneering heeft toch ook haar beteekenis. Evenwel redeneeren is niet noodig, want, gelijk ook Bolhuis van Zeeburgh zoo waar zegt, het pleit is beslecht door des auteurs eigen woorden in de Praefatio van de gedrukte editie zelve: „In quibus jam per decennium labores explevi;... et ex diversis historiis, annalibus, chronicis, codicibus etc. opus compilavi, *addendo* nihilominus ea, *quae temporibus meis contigerunt.*" Dat is duidelijke en overtuigende taal. En ten overvloede wordt het gezegde van Bolhuis van Zeeburgh feitelijk bewezen hierdoor, dat H. Roswey in zijne „Kerckelijcke Historie" (Antwerpen 1623), blz. 167 het Mirakel van het H. Bloed van Alkmaar van het jaar 1429 geput heeft „ex Chronico Joannis Gerbrandi." Dit nu kan niet het eerste opstel geweest zijn, noch het Chronicon Egmundanum, noch de Kronijk der Heeren van Brederode, noch ook de als eene vroegere redactie van Jan Gerbrandz' gemeende Kronijk van Frederik Sevender, omdat het citaat van Roswey er eenvoudig niet te vinden is, en

1) Dit eenig bekende H. S. der grootere Kroniek had Sweertius ten gebruike gekregen van den Jesuiet André Scott, aan wien het met een naastgaanden brief vereerd was door Vosmeer, den broeder van den eersten N.-Nederlandschen Vicaris Apostolicus.

nemo dat quod non habet. Derhalve moet er in 1623 een exemplaar van het tweede opstel (later verloren gegaan of onbekend gebleven) geweest zijn, dat door den schrijver der „Kerckelijcke Historie van Nederlandt" gebruikt is. [1])

Van de eerste bewerking nu van het Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum Ultrajectensium berust sinds 1627 een Handschrift — het eenige, dat den geleerden bekend is — in het archief van de stad Alkmaar. [2]) Een zeer nette copie daarvan is op de bibliotheek der Leidsche universiteit, gemerkt XVIII 912, 't welk gemaakt is in 1714 en behoort tot de afschriften van C. van Alkemade en zijn schoonzoon Mr. P. v. d. Schelling. Een uittreksel van het H. S., ten titel voerende: *Excerpta e codice vetusto sanae fidei, ducentis abhinc annos in Abbatia Hecmundana incerto auctore exarato*, is vervaardigd in het jaar 1712; vroeger was het in bezit van N. C. Kist, maar berust thans in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage (232).

Is dat Alkmaarsch H. S. nu een autographum van Joannes Gerbrandi? Neen, want deze stierf in 1504 en het H. S. is tot 1514 vervolgd en met vele Collectanea of Bijvoegsels aangevuld, met één en dezelfde keurige hand geschreven op papier in de z. g. Duitsche letter. Maar wie is dan de schrijver? Is deze de Continuator zelf, die het Chronicon na het jaar 1455 omstreeks heeft voortgezet tot 1514, wanneer het plotseling staakt? Of is de schrijver een geheel ander man dan de continuator of de

---

1) Vgl. nog hetgeen later gezegd zal worden als inleiding op het citaat van Roswey, blz. 368.

2) Dr. P. Scheltema geeft in zijn Inventaris per abuis het jaar 1597; zoo staat ook per abuis het jaar 1527 aangegeven in de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, jaarg. 1852; hlz. 152.

Dat het op den 9 Sept. 1627 aan Alkmaar gegeven is, blijkt uit de Resolutie der Staten van Holland op dien datum.

continuatoren? Het is niemand bekend. Doch dit is zeker, zegt De Hoop Scheffer, dat het zijn oorsprong nam in Alkmaar, Haarlem of daartusschen, en dat die oorsprong wel in een of ander klooster te zoeken is. C. van Alkemade schrijft positief op het titelblad van de Leidsche copie: a vetusto codice in *abbatia Haecmundensi* incerto auctore manu exarato. Wegens de nauwe relaties van den Haarlemschen prior met de abdij van Egmond is dat meer dan waarschijnlijk.

Aan het hoofd nu van het Alkmaarsche H. S. staat met een hand van veel lateren tijd geschreven: „Excerpta ex Chronico Joannis Gerbrandi Carmelitae Harlemensis." Deze titel is zeer onjuist, want het H. S. is de eerste bewerking van het echte Chronicon comitum Hollandiae etc. zelf en geen uittreksel daarvan. Het Chronicon met zijn vervolg tot 1514 staat in dit H. S. beschreven in 312 dubbele bladzijden. Na enkele blanke pagina's volgen hierachter in eene nieuwe paginatuur 36 Collectanea, alle met dezelfde hand als het Chronicon geschreven. Het 32e Collectaneum is getiteld: De miraculoso Sanguine civitatis Alcmarien. carmen heroicum. Dit is het heldendicht van den Rector der Alkmaarsche Latijnsche school, Bartholemaeus van Keulen, hetwelk in getrouwe kopie volgt in Bijlage III.

Dit Alkmaarsche Handschrift nu geeft het eerste getuigenis over de geschiedenis en de Reliquie van het Mirakel van het H. Bloed te Alkmaar. En is dit een vertrouwbaar en zeker getuigenis? Hierop zal niemand ontkennend kunnen antwoorden. Immers, al is het waar, dat wij in dit Handschrift hebben de eerste bewerking van de Kroniek, welke Joannes Gerbrandi later na dieper studie als minder volledig en minder nauwkeurig heeft verworpen, het bericht van het jaar 1429 over het Mirakel valt *zeker niet* onder die onnauwkeurigheid. Waarom niet?

Laat ons een oogenblik veronderstellen, dat er waarheid is in de meening van De Hoop Scheffer: Jan Gerbrandz. heeft gestaakt bij het jaar 1417 en de verdere geschiedenis tot 1514 is van één of meerdere continuatoren. In allen geval is die continuator of die eerste continuator, zooals zooevengenoemde historicus zegt, een geleerde of geestelijke te Alkmaar, Haarlem of daar tusschen, die geleefd heeft van 1450–1520 omstreeks. Hij is dus ongeveer een tijdgenoot van het feit van 1429, een in onmiddelijke nabijheid wonend getuige der frisch-jeugdige traditie, die blijkens zijne aangehaalde gedichten bepaalde gegevens reeds aanwezig gevonden had.

Maar het is uitgemaakt, dat Joannes Gerbrandi dit eerste opstel zijner kroniek heeft afgemaakt tot na het jaar 1450, zooals Bolhuis van Zeeburgh zegt. Ik meen te mogen zeggen, dat hij het heeft afgemaakt zeker tot 1455, gelijk dunkt mij, genoeg hieruit blijkt, dat hij op het jaar 1429 in tien eigengemaakte verzen [1]) het verdere levenslot en den dood vermeldt van den ongelukkigen priester Folkert, die zeker nog in 1455 leefde. Veel verder echter dan dit laatste jaar zal de auteur zijn werk niet hebben afgemaakt, omdat op het 1464 eene gebeurtenis wordt aangestipt, die te Alkmaar in 1516 voorviel. Welnu Joannes Gerbrandi heeft in dezelfde stad en nog wel in hetzelfde Karmelietenklooster geleefd en in nauwe betrekking omgegaan met den persoon zelf, met den nu boetvaardigen priester Folkert, met wien het Mirakel gebeurd is. Dit staat duidelijk fol. 300 in het Alkmaarsche H. S., welke tekst letterlijk vertaald luidt: „In het jaar des Heeren 1455 heeft Joannes de Soreth, de algemeene prior aller Kar-

---

1) Zie hierachter blz. 367.

melieten, het klooster der Karmelieten in Haarlem [1]) hervormd, en in voornoemde hervorming zijn gebleven: de prior IJsbrand van Delff,.... Joannes Garbrandi van Leiden,.... Folkert van Alkmaar."

Kan er dus grooter zekerheid voor een bericht gevonden worden? Daarenboven heeft de auteur *dit* bericht *niet* als minder nauwkeurig verworpen, maar integendeel met vele kostbare bijzonderheden verrijkt (evenwel zonder de aangehaalde gedichten) opgenomen in zijne tweede uitvoeriger bewerking, die omstreeks 1470 is verschenen, waarover aanstonds.

Na deze critiek volgt de getrouwe kopie van hetgeen het merkwaardige Alkmaarsche Handschrift heeft fol. 296 verso en fol. 297 recto et verso.

In conflictu autem predicto [2]) quidam Folkerus, civis Alcmariensis, adolescens admodum petulans et temerarius, quosdam Hoernensis aut necidavit aut mutilavit; et non obstante irregularitate anno mediante tercio sacerdos ordinatus sine absolutionis beneficio, primicias kalendis Maji in Alcmaria solemniter celebravit; sed ecce (quod horribile est audiendum [3]) auribus) sanguis Christi per eundem ex albo vino et aqua consecratus ad casulam fudit et colorem suscepit sanguineum; sed et sonitus terribiles sub missa audiebantur.

Anno domini Millesimo quadringentesimo vicesimo nono.

Eodem anno Folkerus [4]) quidam, quondam miles stipendarius,

---

1) Over dit klooster vond ik in het Alkm. H. S. en ook in het Leidsche H. S. van de Kroniek van Frederik Sevender deze merkwaardige bijzonderheid, dat in het jaar 1432 door Wilhelmus de IJsendoorn, te Haarlem woonachtig in de Smeetsstraat, aan dit klooster geschonken werd een echte doorn uit Christus' doornenkroon, welke kostbare reliek in plechtige processie daarheen werd gebracht, bij welke processie Frederik zelf getuigt persoonlijk tegenwoordig geweest te zijn.

2) De strijd der Alkmaarders tegen die van Hoorn in 1426.

3) De Leidsche kopie heeft: audientium.

4) De Leidsche kopie heeft: Eodem anno ipsis Kalendis Maji Folkerus etc.

sacerdocio redimitus primitias solemniter in Alcmaria celebrat, sed quo fine clauserit tradunt versus sequentes. datum [1])

Mille quadringentos Domini dum sumpsimus annos
Necnon ter denos minus uno connumeratos,
Dum festum Jacobi fuerat simul atque Philippi,
Hoc est lux prima Maji dum claruit orta,
Presbytero primam nitenti psallere missam,
Dum calicem biberet sibi nec satis ipse caveret,
Ad casulam fudit et eandem sic madefecit.
Volperdus pastorque, Scult cognomine dictus,
Atque pius Jacobus de Scoerl pastor bene doctus,
Astantes lambunt quod ibi madidum fore vident.
Parsque madens scissa fuit ignibus ustaque, missa
Ad secreta loca, docet utpote norma vetusta.
Pannus 2) concisus remanet, in eo cito visus
Est sanguis rubeus alba de vite sacratus:
Apparere due ceperunt mox bene gutte;
Major erat prima, minor altera, tertia 3) reperta
Post fuerat minima; sunt intus hic ista reclusa,
Mente coli totâ dignissima sorde remotâ.
Hinc collaudetur et in evum glorificetur
Ipseque dignetur et nobis mitificetur,
Singula qui solus disponit trinus et unus.
Nosmet mundemus, summum Patrem rogitemus
Ac ejus Natum, quem scimus ei fore gratum,
Qui, poscente pia pro nobis virgo 4) Maria,
Virginea rosa sine consimili speciosa,
Mundans immunda preciosi sanguinis unda
Evis, purgatos nos aptet, ei sociatos
Celorum regno, cui presidet ipse superno.
Sit pregustamen hîc, ast ibi cordis amamen:
Hoc sacrum Flamen det; dicat quilibet Amen. datum 1)
Int jaer ons Heren, doe men screeff
Duisent vier hondert ende dair noch an bleeff
Neghen en twintich, doe mocht men mercken

---

1) datum is in roode inkt geschreven en geldt voor onze aanhalingsteekens.

2) De Leidsche kopie evenals de kopie van het H. S. van W. Kleef heeft per abuis: Panis.

3) De Leidsche kopie evenals de kopie van het H. S. van W. Kleef heeft per abuis: terna.

4) Mij dunkt, dat virgo moet zijn virgine.

Groet wonder t Alcmaer in die 1) kercken:
Het gesciede op Meyendach:
Als ick voerwair u segghen mach:
Een priester dair zijn eerste misse sanck.
Doen hij uut die kelcke dranck,
Quam luttel op zijn ornament
Van den heilighen Sacrament,
Geconsacreert van witten wijn.
Die pastoir ende die dienre zijn
Lictent of tot dier uure
Ende sneden uut ende berndent int vure
Ende brochten doe op een heilich stede,
Als dair is een oude seede.
Doemen dat gat weder toe soude maecken:
Sachmen dair wonderlicke saecken:
Bij tgat twee bloedighe droepen roet.
Die een was cleijn, die ander was groet.
Doe men dair scarper noch toe sach,
Die darde drop dair oock bij lach.
Si was veel meer dan dander cleijn.
Dit eedel duerbair bloet ende reyn
Is in een remonstrans bewrocht.
Ten is geen wonder dattet wart versocht
Van binnen, van buiten, uit vreemde landen,
Oetmoedelick mit offerhanden.

De morte Folkeri presbyteri praedicti. 2)

Folkerus flamen animo perplexus amaro
Excessit patria nunquam rediturus in illam.
Sed quecumque suos infaustos ad oppida gressus
Flexerat, iratum semper sibi Numen habebat:
Ter, ut fertur, enim domus illius igne cremata est.
Sic tandem facti penitens Haerlem venit, atque
Carmelitarum cursu celeri subit edem,
In qua pestifero finivit funere vitam.
Iste, ut fama refert, pueris puer omnibus unus
Exstitit improbior, magis omnibus acer et audax. 3)

---

1) De Leidsche kopie heeft: der.

2) Dit onmiddellijk na het Hollandsche lied volgend opschrift is geheel in roode inkt geschreven.

3) De vertaling van opschrift en 10 volgende verzen is: Over den dood van Folkerus, den bovengenoemden priester. Folkerus de priester, door het grievend bewustzijn in verwarring geraakt, heeft zijn vaderstad verlaten om

Nog een laatste opmerking bij deze oudste oorkonde. Het latijnsche gedicht en het daaropvolgend z. g. „Memorielied van het doorluftig Mirakel" zijn niet van Joannes Gerbrandi, maar van een ander, want de auteur heeft ze met de rubriek „datum" als een anders mans werk aangehaald en opgenomen, ze zijn derhalve nog ouder dan dit eerste Chronicon. De dichter is onbekend. Maar alles wijst er op, dat ze beide zeer spoedig na de twee Mirakelen gemaakt zijn. Merkwaardig is het, hoe in het Latijnsche gedicht 28 van de 30 verzen het z. g. halfverzige rijm hebben.

De tien Latijnsche verzen na het Hollandsche Memorielied (bijna letterlijk door den Rector Bartholemaeus: zie Bijlage III overgenomen) zijn veel beter Latijn dan de voorafgaande. Zij zijn door den autheur van het Chronicon *niet* als eens anders werk door de rubriek „datum" aangehaald en derhalve zijn eigen werk, waarin hij *zijn* door de beide gedichten onderbroken bericht voortzet en reeds bij voorbaat Folkerts levensgeschiedenis beknopt voleindigt. [1]) Alle drie gedeelten vonden wij ook in de ter Alkmaars bibliotheek berustende kopie van het H. S. van Pastoor W. D. Kleef: Oudheden ende geestelijke gestichten der stad Alkmaar, blz. 42-44, 58.

De tweede der oudste oorkonden, welke getuigenis aflegt voor de geschiedenis en de Reliquie van het Mirakel van het H. Bloed te Alkmaar, is de tweede en nauwkeuriger bewerking van het Chronicon comitum Hollandiae et epis-

---

er nooit meer in terug te keeren. Maar naar welke stad hij ook zijn ongelukkige schreden richtte, altijd gevoelde hij op zich den toorn van God. Driemaal immers is zijn huis door het vuur verbrand, zegt men. Zoo is hij dan eindelijk berouw hebbend over zijn daad in Haarlem aangekomen en met haastigen tred het klooster der Karmelieten ingetreden, waarin hij aan een pestziekte is gestorven. Als knaap was hij, zooals de faam meldt, alleen ondeugender dan alle knapen, ruwer en stoutmoediger dan allen.

1) Zie vooral de toelichting van het heldendicht in Bijlage III.

coporum Ultrajectensium, dat de Haarlemsche Karmelietenprior Joannes Gerbrandi na tienjarigen arbeid eindigde bij- en dat verscheen in het jaar 1470 ongeveer. Boven hebben wij gemeld, dat Sweertius voor zijn gedukte editie een incompleet handschrift gebruikte en daarom plotseling bij het jaar 1417 eindigt. Opmerkenswaardig is nog blz. 327 in deze editie, waar te lezen staat: „Post ejusdem etiam Elisabeth obitum Phillippus, dux Burgundiae et comes Hollandiae, subjugat sibi Luxemburgiam, *ut inferius dicetur*;" waar dus de autheur zelf zegt, later, nl. bij het jaar 1440, die onderwerping van Luxemburg te zullen verhalen. Doch boven hebben wij het reeds bewezen, dat dit tweede, uitvoeriger Chronicon veel verder dan 1417 heeft geloopen. Zooals Professor Fruin mij vereerend heeft gemeld, is de enkele moeielijkheid tegen dit bewijs: dat het eenige H. S. van deze bewerking, ons overgebleven, het Brusselsche, bij 1417 staakt. Doch evenmin als Columbus, vóór hij America ontdekt had, tot de conclusie kwam dat het vijfde werelddeel niet bestond, maar aan dat bestaan bleef vasthouden op grond en gezag van zijne berekeningen, die niet konden falen; — evenmin zal wel in casu iemand willen besluiten, dat eene volledige bewerking verder dan het jaar 1417 afgemaakt door Joannes Gerbrandi niet bestaan heeft, omdat zij tot dusverre nog niet gevonden werd. Maar even consequent als Columbus, moet men aannemen, dat die volledige bewerking bestaat of ten minste bestaan heeft op gezag van niemand minder dan Heribert Roswey, die het bericht van het Alkmaarsche Mirakel van 't jaar 1429 en van verdere gebeurtenissen daarna geput en voor ons bewaard heeft uit dat tweede, vollediger Chronicon comitum Hollandiae etc. H. Roswey, te Utrecht in 1569 geboren en den 3 Oct. 1629 gestorven was, zooals bekend is, de voorlooper van

het beroemde reuzenwerk „de Bollandisten". Deze geleerde Meester in de Vrije Kunsten, van de Societeit van Jesus, gaf te Antwerpen in het jaar 1623 uit zijne „Kerckelijcke Historie van Nederlandt." Zeer zeker kende hij de gedrukte editie van den Antwerpenaar Sweertius, waarin al de Historische werken van den Haarlemsche Karmeliet duidelijk staan aangegeven. Hieruit volgt dus, dat Roswey zich niet vergist kan hebben in auteur, als hij op blz. 167 „ex Chronico Joannis Gerbrandi" ons geeft *hetzelfde bericht van de eerste bewerking* van het Chronicon (zonder de beide gedichten); doch hier is het getuigenis over het Mirakel veel vollediger en nauwkeuriger en aangevuld met tal van kostbare bijzonderheden over het tweede wonder, over het onderzoek des Bisschops, over de vereering enz. enz. terwijl het eindigt met eenzelfde bericht der eerste bewerking. Ten overvloede worde hier nog gezegd, dat juist *dezelfde tekst*, welken Roswey geeft, zich bevindt in een Handschrift van Alkmaars stedelijke Bibliotheek, waarin gezegd wordt, dat hij is overgenomen uit een *oud Handschrift*, dat helaas daar niet meer te vinden is.

Na dit alles volgt dan wat Roswey ons gelukkig bewaard heeft uit de volledige, ons onbekend gebleven of verloren gegane tweede bewerking van het Chronicon van Joannes Gerbrandi.

„In het jaer Christi 1429 is Folherdus ['t zelfde als Folkerdus], borger van Alckmaer, die eenighe jaren hier te voren in den slach was, die de Alkmaers tegen de Hoerns, Waterlanders ende Westvriesen hadden, in den welcken hij eenige soo doodt-sloegh als quetste, Priester gewyedt zonder absolutie van sijn irregulariteyt vercregen te hebben, ende heeft op den eersten dach van Mey sijn eerste Misse ghesonghen. Maer siet, wat schroomelijcker

zake om hooren isser ghevolght: 't Bloet Christi, door desen Folherdus geconsacreert, 't welck eerst witten wijn ende water was, is op sijnen cassuyffel gestort, ende terstont verandert in Bloet; daer is oock noch een vreesselijck gheluydt oft ghetier onder de Misse gehoort. Desen Folherdus, zeer verbaest sijnde door dit gherucht, ende oock niet minder door het aensien van den gheconsacreerden Wijn in bloedt verandert, heeft het stuck van den casuyffel, daar de druppelen Wijns uyt den kelck op ghestort waren, afghesneden, opdat dit niemandt mercken oft ghewaer worden en soude, en 't selve stuck neffens den autaer verborghen. Naerdat dit affghesneden stuck eenighen tijt, zonder dat iemandt daer afwiste, verduystert gheleghen hadde, heeft den Enghel Gods hem verthoont aen eenen schipper van Alcmaer, die in groot perijckel van zijn leven in de zee verseyldt was, knielende met een knie op den kant van sijn schip, ende heeft aen hem de plaetse daer het stuck van de casuyffel lach verborghen bekent ghemaeckt, segghende: Is 't dat ghij dese plaetse wilt de Clergye van Alcmaer thoonen, ende deselve met behoorlijcke eerbiedinghe besoecken, ghij zult van dit teghenwoordigh perijckel bevrijdt worden. Desen schipper heeft den last aanveert, ende is met sijn schip ongheschendt ende gesondt tot Alcmaer in de haven gekomen. Hij heeft den Pastoor alle het ghene hij ghehoort ende ghesien hadde, te kennen ghegeven. Men besoeckt terstondt de plaetse ende den costelijcken schat wort ghevonden; waervan den Bisschop van Utrecht verwitticht wort. Den Bisschop doet de plaetse ondersoecken, ende vercondicht weerdich te zijn, dat men desen schadt eere bewijse. Veel mirakelen zijn daeromtrent gheschiet. Daer is oock ter eeren derselver eene generale processie jaerlijcks inghestelt op den selven dach van de HH. Philippus ende Jacobus inde Parochie-Kercke van Alckmaer,

inde welcke den Enghel in de ghedaente soo hij den schipper openbaerde, eerst van houdt ghesneden ende versilvert, maer daernaer van fijn silver, houdende in zijne handen het voorseyde stuck van de casuyffel met het hoogweerdich Sacrament des Autaers in een monstrantie ghesloten, van den Pastoor wort omghedragen; alwaer ook jaerlijcks veel mirakelen zijn gheschiedt ende noch gheschieden. Den voorseyden Folherdus is daernaer van Godt almachtigh ghestraft gheworden: want sijn huys is voor de derde reyse verbrandt, ende ten laetsten is hij onder d'Orden van de Carmelyten ghekomen, alwaer hij in deselve seer miserabel van de peste gestorven is."

Bijlage II.

Hier geven wij den Magistratenbrief van het jaar 1501. Tengevolge van de welwillende medewerking van den Zeer Eerw. Zeer Geleerden Heer A. J. P. Oort, Predikant te Alkmaar, en van de onvermoeide zorgen van den Edel Achtbaren Heer C. W. Bruinvis zijn wij in staat gesteld geworden hier een getrouwe kopie te geven van dien brief, waarvan het origineel bewaard wordt in het archief van de Groote Kerk te Alkmaar. Dit origineel is op fransijn geschreven en heeft op den achterkant deze superscriptie: „Van den oirspronck des heiligen bloets, van de insettinge der processie ende v. des oflaets gegeven van biscop Sweer ende van geleyd twee dagen voer ende nae." En hierachter staat met latere hand geschreven: „dato den 18^{en} Martij an^{o} 1501."

Het perkament heeft aan den rechterkant iets geleden, waardoor de einden van eenige regels gemist worden. Dit is de beteekenis der puntjes.

Na deze toelichtingen volgt het letterlijke afschrift:

„Wy Schout Burghertmestren [1]) ende Scepenen der Stede van Alcmaer [2]) oirconden ende doen te weten allen luyden, hoe dat mit ons een heylich bloet is van miracule comende by roekeloesheyt eens priesters opten meye dach als hy in onser kercken sun eerste misse sanck, Ende als hy den dienste goeds soe verre gebrocht hadde dat hy dat waerde heylighe sacrament nuttichde, hy de kelcke alsoe onbehoerlyck te monde brochte dat hy daer een deell off storte opten casule. Die priesteren die daer by stonden ende daermede begaen waeren ende van vervaernisse daer off verscrycten alst reden was, licten off ende nuttichden alle dat sy daer off crigen mochten, ende sneden wt der casule alle dat sy meenden dat daer mede geraect was, worpent int vier ende brandent, Ende als sy die saecke noch bet doersaegen ende ondersochten vonden zy noch drie dropelen roede bloets noch cleuende aender casule waer off sy met anxte werden beuaen ende.... dorste.... [3]) goeds miracule ende sun wonder niet achter setten; welcke heylige bloet een yegelyck scouwen ende zien mach d..... van verre coemt [4]); tot welcker gaven goedes onse eerwaerdigher vader in goede biscop Sweers gracie heefft ged..... [5]) ende gegeuen tot salicheyt alre geloeuighen menschen dat wy ter eere goedes ende tot waerdicheyt des heyligen bloets..... een eerlycken ommeganck met processien ende met grooter reuerencien alle jaer doen ende houden sullen opten meyen dach; .....

1) Deze t is betwijfelbaar en waarschijnlijk wel een letterornament.

2) Volgens de regeeringslijsten waren in 1501: schout Jan Gerritsz., burgemeesteren Adriaan Dirksz., Gerrit Pietersz. en Barthout Gerritsz., en schepenen Jacob Florisz., Snel Claesz., Albert Ronksz., Martyn Pietersz., Claes Wijndriksz., Cornelis Basgen en Sorevel Dirksz.

3) Waarschijnlijk: ende zij dorsten.

4) " : „die van verre [d. i. van elders ter bedevaart] coemt.

5) " : gedaen.

want [1]) die tydt nu aenstaende is dat wy den ommeganck houden sullen oft god wilt ende dan groot oflaet te haelen is, want wie een pater noster ende drie aue marien mit deuotien sprect voer dat heylige bloet metten reliquien die daer s.... [2]) ende sun offerhande dair voir doet die verdient ses ende twintich hondert ende viertich dagen oflaets. Ende want daer wonderli.... [3]) groete teykenen ende miraculen off geschien die seer te verwonderen syn alsmen inden ommeganck condigen ende toenen sal. Soe ist dat wy v lieue vrienden doen te weten ofter enighe deuoete menschen waeren die myne hadden goeds bloet van miraculen te waerdigen ende reuerentie te bewysen off die daer off begeren beschermt te wesen, dat sy comen opten meye dach tot alcmaer omme dien ommeganck eerlycken ende met mynen [4]) te helpen doen en omme te hoere goeds wonder dat hy d.... dan [5]) doet ende werct, Ende off daer yemant ware die daer nyet wel comen en dorste soe gheuen wy alle den ghenen die daer comen om theylige bloet te versoucken een vry vast ende zeker geleyde opten meyendach twee daghen daer voeren ende twee dagen dair na omme veylich in onser stede te comen te merre [6]) ende weder van daer te sceyden, wtgesondert den ghenen die jeghens onsen alre genaedichsten heere besaeckt sun ende gebroect hebben mitsgaders die ballingen van die seluer stede. In oirconde van desen hebben wy schout burghermeesteren ende scepenen der stede van Alcmaer voirs. onse segelen hier beneden aen desen

---

1) Waarschijnlijk: ende want.
2) " : „sijn" = zijn.
3) " : wonderlicke.
4) „Mijnen" beteekent: minne, liefde.
5) Waarschijnlijk: daar dan.
6) Marren = toeven, verwijlen.

brieff gehangen opten achtienden dach van maerte int jaer ons heeren duysent vyff hondert ende een nae costume van scryuen des voirs. stede." [1])

Bijlage III.

Hier volgt het gedicht van Bartholemaeus van Keulen dat wij kopieerden uit het in Bijlage I besproken Alkmaarsche H. S., waarin het, zooals boven werd gezegd, als 33e collectaneum fol. 39-43 recto et verso van de nieuwe paginatuur omstreeks het jaar 1516 werd opgenomen. Ook bevindt zich dit gedicht, ofschoon door menige schrijffout en onnauwkeurigheid ontsierd, in de kopie van het H. S. van Pastoor Willem Daniel Kleef.

In het laatst der 15e eeuw was Bartholemaeus Rector der Latijnsche school achter het stadhuis gelegen. Onder

---

1) Aan het stuk hangen 7 zegels in groene was, zijnde één, het 7e in de rij, verloren gegaan. Het eerste is dat der stad, afgebeeld bij Eikelenberg, en dan volgen die der schepenen in deze volgorde: 1. Screvel Dircksz., 2. Jacob Florisz., 3. Albert Ronksz., 4. Snel Claesz., 5. Claes Wijndriksz., 6. ontbreekt, 7. Cornelis Basgen.

Men zou hier op grond der verschillende jaarstijlen kwestie kunnen maken of dit soms volgens onze telling 1502 moet zijn. Immers in de Middeleeuwen had men hier in Holland 4 verschillende stijlen: 1e den Jaardagstijl, of stilus communis of gemeenen stijl, volgens welke het jaar begon op den 1en Jan., zooals wij. 2e den sinds 1310 door den Utrechtschen Bisschop voor kerkelijke zaken voorgeschreven Kerkstijl, die begon op den 25 December. 3e den sinds 1300 voor officieele staatszaken door den graaf ingevoerden Paaschstijl, of stilus curiae of „na beloop van onzen hove", welke het jaar rekende van Paschen tot Paschen, en aanleiding was voor veel jarenverwarring. 4e den stijl van Maria-Boodschap, ook stilus Delphicus geheeten, omdat Delft dezen stijl volgde, welke het jaar begon op 25 Maart. Alle stijlen werden door den gewonen Jaardagstijl vervangen bij het plakaat van koning Philips II van 16 Juni 1575, verscherpt met strafbedreiging door eene Ordonnantie van de Staten van Holland op 1 April 1580.

Evenwel gelijk de meeste steden buiten kerk- en staatszaken, zoo zal ook Alkmaar wel den stilus communis gevolgd hebben.

hem en zijn opvolger Joës Murmellius was deze Alkmaarsche school, zooals Boomkamp in zijn Kronijk blz. 366 aanteekent, tot groot gerief van Holland en West-friesland en werd door meer dan 900 leerlingen bezocht. In het jaar 1501 of 1502 werd hij benoemd tot opvolger van den beroemden Hegius te Deventer; evenwel onze Bartholemaeus voldeed daar niet aan de verwachting, zoodat hij met behoud zijner jaarwedde zich de omruiling met den conrector moest laten welgevallen, totdat hij als rector benoemd werd te Muiden, waar hij in armoede gestorven is.

Behalve twee Latijnsche gedichtjes op de beide Patronen der Alkmaarsche parochiekerk, te vinden in de kopie van Kleefs H. S. blz. 12-22, maakte hij ook: De miraculoso Sanguine civitatis Alcmaren. carmen heroicum.

Dit merkwaardig stuk is in goed-klassiek Latijn geschreven en bevat sommige verzen die zeer krachtig en voorbeeldig schoon moeten genoemd worden. Het metrum is versus heroicus of dactylicus hexameter catalecticus in bissyblabum, evenals de Aeneas van Virgilius. Van dezen sierlijken vorm nu heeft Bartholemaeus zich bediend om het Mirakel van het H. Bloed van Alkmaar te bezingen.

Ofschoon de auteur geen ooggetuige was van het verhaal, stond hij toch betrekkelijk dicht — 70 jaar — nabij het feit, dat in dezelfde stad had plaats gegrepen, waar hij zijn gedicht opstelde. En gesteld dat zijne gegevens niet ontleend waren aan reeds bestaande oorkonden, dan blijft niettemin zijn heldendicht eene welsprekende en ons dierbare vertolking van de frissche en algemeene traditie betreffende het feit en zijne bekendwording, toenmaals bewaard en bevestigd door Clerus, Vroedschap en Poorterij van Alkmaar. De onvolledigheden en onnauwkeurigheden, welke in dit heldendicht, ofschoon zeldzaam,

voorkomen, kan men den dichter gemakkelijk vergeven; Horatius woord in zijn Ars poetica strekt tot verdediging: „Poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas." Doch ééne aanmerking mag niet achterwege blijven. Het is bekend, dat in Bartholemaeus tijd de groote beweging in de beoefening van letteren en kunst begon, die met den naam van renaissance wordt aangeduid. Het streven der zoogenaamde humanisten (onder welke de meest verschillende richtingen bestonden) om zoo klassiek mogelijk zelfs hunne meest christelijke gedachten uit te drukken, deed echter somtijds ook brave en godvruchtige mannen een offer brengen aan deze eigenaardige *mode* van hun tijd, die overigens niet zonder gevaar was voor de zuivere theologische begrippen. Als wij zelfs een man als Kardinaal Bessarion, al is het ook een enkelen keer, daartoe zien vervallen, dan moge het ons ook niet al te zeer verwonderen, als wij bij onzen dichter sommige uitdrukkingen vinden, die er eigenlijk niet goed door kunnen, die voor ons, geheel vreemd aan die *mode*, zelfs wat ergerlijk zijn. Toch zijn wij zeker, dat Bartholemaeus, waar hij in vers 104, 296, 83 God *Jupiter* en *Tonans* noemt, in vers 208 en 240 de H. Mis *orgia* (d. i. de bij nacht gevierde geheime feesten van Bacchus), in vers 248 het H. Bloed Hyacchus (mythische benaming van Bacchus te Athene en Selensis), alleen in den *vorm*, doch geenszins in de leer is afgeweken.

Gemakshalve heb ik de verzen genummerd. Tegelijk zij den lezer herinnerd, dat de verzen 142 en 143, alsook 270–277, zooals boven gezegd is, niet door Bartholemaeus gemaakt, maar uit het kleine Chronicon van Joannes Gerbrandi zijn overgenomen. Waarom? Eensdeels omdat Joannes Gerbrandi ze in zijn Chronicon niet als eens anders werk aanhaalt, en anderdeels dewijl ze, volgens mijn gevoelen met de overige verzen eenigszins in den

vorm verschillend, door den dichter, om het bericht over Folkert af te maken, zijn ingelascht na vers 269, waarachter onmiddellijk, zooals duidelijk blijkt, vers 278 aansluit.

Na deze inleiding volgt nu dat merkwaardige heldendicht in den oorspronkelijken, trouw gekopieerden tekst, tegelijk met mijne, naar ik hoop, ten minste dragelijke vertolking.

DE MIRACULOSO SANGUINE CIVITATIS ALCMARIENSIS. [1]

Admiranda Dei paucis miracula, summas
Relliquiasque cano, lateris quas arbore ab alto
Suspensus fluvio Marie diffudit alumnus.
Te precor, Anna, meum scribentis sperge liquore
Pernassi pectus propioraque numina confer.
Ipsa audita equidem memoro, quae forsan ad unguem
Non bene jam memini, patuleve fideliter aures
Non accepta tenent, vero vel plura recepi

OVER HET MIRACULEUSE BLOED DER STAD ALKMAAR.

Gods bewonderenswaardige mirakelen bezing ik en de allerhoogste Reliquiëen van hetgeen Maria's Zoon, hangend aan den hoogen kruisboom, in een stroom uit zijn zijde heeft doen neervloeien. U smeek ik, ô Anna [2]), besproei onder het schrijven mijn gemoed met het Parnassus' vocht en verleen eene goedgunstige bescherming. Hetgeen ik gehoord heb herinner ik mij wel; maar wat ik op het oogenblik mij misschien niet fijntjes herinner, of wat de open ooren niet nauwkeurig hebben opgevangen, of wat ik meer dan de waarheid heb vernomen, dát kunt Gij daarentegen mij herinneren.

---

1) Dit staat als titel geheel met roode inkt geschreven.

2) Vermoedelijk is hier de H. Anna, de Moeder der Allerheiligste Maagd, ter bescherming bij zijn zang aangeroepen door den dichter, omdat Zij met zulk gunstig gevolg door de schepelingen werd aangeroepen bij hun doodsgevaar. Vgl. vs. 67 en 69.

Tu verum meminisse potes. Te nil latet; omnia
Et multum memori majorum facta reservas
Mente. Licet seros semper latuere minores,
Te metuit Clio metuunt Cliusque sorores.
Navis erat quondam de Vlissing ducta per undas
Alto, mortales aliquot que forte vehebat.
Hec procul a terrae conspectu plena sequundis
Vela relaxabat ventis, et lata secabat
Equora, quum tremulis (justo plus) lucidus astris
Luminis immisit Phebus, charamque decore
Induit insolito germanam, prorsus et umbras
Dispulit, et gelido constrixit frigore fluctus
Eurus et inceptum preclusit euntibus actum.
Et jam tarda gradum sistit, quae gnava volabat.
Nec sibi tuta modo ponit retinacula navis,
Non latus inclinans nec se surgente procella
Tollens. Infixa penitus stabilita videtur
Rupe. Tamen facili sonuerunt murmure funes.

Voor U is niets verborgen; en in den veel gedachtig blijvenden geest bewaart Gij alle der voorvaderen daden. Ofschoon gij altijd verscholen zijt gebleven voor de minderen van lateren tijd, u eerbiedigt Clio [een der Muzen] en Clio's zusterental.

Daar stevende weleer van het zuidelijk Vlissingen een schip door de golven, 't welk juist eenige menschen overbracht. Verre uit het gezicht op het land gaf het de volle zeilen aan de voorspoedige winden en doorsneed de breede wateren, toen de schitterende Phoebus [de zon] een meer dan overvloedig licht begon toe te zenden aan de flikkerende sterren, en zijn dierbare zuster [de maan] begon te omkleeden met een ongewonen luister, de duisternissen ten eenemale verdrijvende, toen daarenboven Eurus [de zuidoostenwind] door de ijskoude vorst de golven samen begon te binden en alzoo den voortstevenenden de begonnen vaart afsloot. Traag stuit nu het schip zijn gang, dat eerst snel zeilend voortvloog. En geen zich beveiligende kabeltouwen werpt het nu uit, terwijl het noch de zijde wendt noch zich verheft bij den verrijzenden storm. Vast schijnt het geheel geloopen op een onwrikbare rots. Maar het touwwerk doet

Intereaque Ceres agria et cerevisia segnes
Nautarum exhilarant animos curasque repellunt.
Sic alique cedunt luces. Mutatur et Eurus,
Et tandem incipiunt levibus volitare per axem
Etherei summum raptim cum nubibus orbem,
Undique consurgunt venti, freta seva tumescunt
Ingentique fremunt tensi stridore rudentes.
Disjiciunt glaciem surgentes equore fluctus,
Fluctus qui celum jamjam pulsare videntur.
Et subito gravibus glacies agitata procellis
Fluctuat, ut totum fluitare revulsa per equor
Jugera jam credas, omni quoque cedere vento.
Propter et optata [1]) magnum detenta carinam
Cogitur in tumulum, superat que transtra, ratisque
Incipit attritu terebrare et rodere costas.
Navita sed tanto cupiens obstare periclo
Viribus heu frusta totis extensa furenti

een zacht gesteun hooren. En intusschen verblijden het grove brood en het bier de loom wordende gemoederen der schepelingen en verdrijven de bezorgheid. Zóó gaan er eenige dagen voorbij. Ook Eurus verandert, en als eindelijk steelsgewijze de luchten in zwierende wolken het hooge hemelgewelf beginnen rond te vliegen, dan verrijzen de winden van alle kanten, dan woeden de wilde baren, dan razen de gespannen scheepstouwen met ontzettend gedruisch. Het ijs wordt wijd en zijd weggesmeten door de golven, die opstaan uit den oceaan, de golven die den hemel nu schijnen te beuken. En plotseling stroomt het ijs door de zware stormen voortgejaagd, zoodat men zou gelooven dat losgerukte bergen heen en weer stroomen over geheel de zee en geslingerd worden door elken wind. En door het weerstand biedende vaartuig tegengehouden hoopt zich tot een grooten heuvel het ijs, dat de roeibanken overloopt en begint de zijden van het schip door de wrijving te doorboren en af te knagen.

Doch de schipper weerstand willende bieden aan zoo groot een gevaar, onttrok met alle krachten het gespannen zeildoek

---

1) Boven „optata" staat in later schrift het veel duidelijkere „oppositam."

Carbasa subtraxit vento. malumque deorsum
Jecit, et ut potuit navialibus utitur armis.
Hinc gelidum cunctis tempestas seva timorum
Incutit, et cure tristis fomenta ministrat.
Infensasque oras glacici harpago putare
Conatur frusta, et tabalas et robora prore
Nequicquam obtendunt; nam non arcere coactum
Ipsi sufficiunt glaciem, nec robora possunt
Obstare impetui; gemit et jam mole sub ampla
Navis et optatae restat spes nulla salutis.
Interea magis atque sibi semper obesse
Turbati commota maris dum numina ponti
Suspicent, sibi nilque suum prodesse laborum,
Consilii proh sero sui fuit omnia demum
Sorte gubernari, pavidumque per ossa stuporem
Traxit, et ingenti tremuerunt viscera motu.
Jamque caret rectore ratis, nec pertulit ullo
More regi, sed iniquus eam quo ventus agebat
Illuc acta suis non usibus usa ruebat.

aan den woedenden wind, helaas tevergeefs! en wierp den mast naar beneden en gebruikt zooveel mogelijk de roeiriemen. Van nu af bevangt de wilde storm allen met ijskoude vreeze en wakkert de droeve zorgen aan. Tevergeefs beproeft de ijzeren haak de vijandige ijsranden te besnoeien en vruchteloos houden zij planken en het harde hout der voorsteven er voor; want zij zijn niet bij machte het opgehoopte ijs tegen te houden en het harde hout kan den aanval niet weerstaan; en reeds zucht het schip onder het uitgestrekte gevaarte en op verbeide redding rest geen enkele hoop.

Intusschen daar zij wel vermoeden, dat de bewogen machten der ontroerde zee hen meer en meer tegenwerken en dat al hun arbeid niets uitwerkt, was het hun besluit helaas ten laatste alles maar door het lot te laten besturen, en dit wierp door het gebeente een bange verstomping en de harten beefden met ontzettend geklop. Reeds mist het vaartuig zijn roer en het liet zich op geen enkele wijze meer besturen, maar waar de vijandige wind het heen dreef, daar eilde het heen voortgedreven tot eigen ondergang. Zóó schijnt

Sic in presentem nautarum cuncta videntur
Consphirare necem, subito rupturaque filum
Atropos. Humanam sed opem ut se quaerere frustra
Cernunt, susphirant, sua numina quisque precatur
Perpetuoque [1]) vocat Mariam Marieque parentem
Orat et ante omnes populi Sothera fidelis,
Qui tum celituum matrisque avieque precatu
Atque horum victus: Quenam fiducia nostri
Eoli et oceani pressundare vocem claram
Conatur! gentem tueor, quam morte redemi.
Ipsi autem ventos leves conchasque gubernant.
Dixit et aligerum demisit nuncium ab alto
Cui mandata dedit pòpulo referenda vocanti.
Ille citus summo delapsus cardine celi
Induit aereum sub tali corpus amictu
Excidunt quali statuarii, et aera findit
Remigio alarum liquidum; dextraque levaque

alles samen te zweren tot den aanstaanden dood der schepelingen en schijnt Atropos [een der drie Parcen] aanstonds den levensdraad te zullen afsnijden. Maar als de schepelingen zien, dat zij tevergeefs menschelijke hulp verbeiden, dan verzuchten zij en een ieder smeekt tot zijne beschermheilige en roept voortdurend Maria aan en bidt tot Maria's Moeder en vóór allen tot den Zaligmaker van het geloovige volk. En Deze getroffen door het smeekgebed van de Hemelingen en van zijne Moeder en van zijne Grootmoeder en van die schepelingen, sprak: „Welk een vertrouwen op Ons poogt Eolus' en Oceanus' vérklinkend gedruisch te verdelgen! Ik bescherm het volk, dat ik door mijn dood heb vrijgekocht. Zij zelven echter beschikken kalme winden en besturen het vaartuig." Hij sprak en van den hooge zond Hij een gevleugelden bode, wien Hij de bevelen gaf om ze over te brengen aan het smeekende volk.

De Engel aanstonds neerdalend uit de hooge hemelpoort neemt een lucht-lichaam aan onder zulk een kleeding als de beeldhouwers het voorstellen, en op vleugelslag doorklieft

1) Boven dit woord staat door een latere hand geschreven het onverstaanbare cimque.

Sustinet, insignem media inter brachia gemmam [1])
Concussaque manens in prora: Tristis acerbum,
Improvisus ait, mortis removete timorem.
Fida Panomphaei praesto mandata Tonantis.
Urbs jacet arctoas suspectans ultima partes
Battavie, summi cultu praeclara Parentis
Alcmariam dicunt. Triplici defensa furorem
Contendit Frisium castro agricolamque rebellem.
Hanc Pater insolito donavit numine summus
Relliquiis leso Christi de pectore fusis
Illas si vestrum voveat se quisque aditurum
Alcmariam cultum, ponet se Doris, et auster
Optatique ferent placata per equora navem
Venti nec votis remorabitur unda redemptam;
Divinasque mea semper sub imagine servent
Alcmarie cives et honorent dicite semper.

hij de ijle lucht; en met rechter- en linkerhand houdt hij midden tusschen de armen het uitstekend kleinood [1]) en stand houdend bij de hevig geschokte voorsteven sprak hij onverwachts: „Verbant de bittere vreeze voor den droeven dood. Ik breng u de getrouwe bevelen van den alverkondigenden God. Daar ligt een laatste stad op de noordelijke grenzen van Batavia, voortreffelijk om den eeredienst tot den hoogsten Vader. Alkmaar is haar naam. Door een drievoudigen burcht verdedigd verwint zij den toorn van den Fries alsook den oproerigen landman. Door een buitengewone beschikking heeft de allerhoogste Vader haar begiftigd met Reliquieën gevloeid uit Christus gewond Hart. Zoo een ieder van u de belofte doet naar Alkmaar te gaan om die Reliquieën te vereeren, dan zal Doris [de zee] en Auster zich neerleggen en verlangde winden zullen het vaartuig voeren door kalme zeeën en de golfslag zal het verloste schip niet afhouden van de beloften. Zegt ook, dat Alkmaars burgers onder mijn beeltenis altijd het Goddelijke bewaren en vereeren moeten. Hij sprak en op de vleugelen voortgevlo-

1) Als de dichter met dit insignis gemma: uitstekend kleinood, eene afbeelding van de Reliek bedoelde — wat, dunkt mij, niet onwaarschijnlijk is, dan is dit hier, zoo onvoorbereid, niet gelukkig gezegd.

Dixit, et assumptis evanuit aere pennis.
Ille pollicitis freti subitoque salutis
Occursu leti tendunt in vota precesque:
Mortis acerba etenim nulla medicina videtur.
Seva prius nimium vires mox sensit Olympi,
Atque suas fugiens Doris compescuit iras,
Hymbriferumque suo flatum conclusit in antro
Eolus, facilis sphirant per nubila venti
Dispereuntque Jovis glaciales numine montes,
Ceu perit undanti glacies commissa lebeti
Virgea cum immensum suggessit flamma calorem.
Ut videre cito ferri illi gurgite navem
Et sibi tuta dari letis vada, vocibus oris
Concrepitant Christo grates, Pelagus sequundis
Sulcant auspiciis, Superum dum salva favore
Naves in optato figit vestigia porta.
Tum pariter solvenda suas ad vota parantes
Sarcinulas, iter arripiunt, dubiisque feracis

gen verdween hij uit de lucht. — De schepelingen nu vertrouwend op hetgeen hun was toegezegd en verheugd door het plotseling ontmoeten van redding, begeven zich tot geloften en gebeden: immers niemand komt een geneesmiddel tegen den dood bezwarend voor. De weleer zoo woedende Doris gevoelt spoedig de kracht van den Hemel en vluchtend betoont zij haar gramschap, en ook Eolus [de beheerscher van storm en onweer] sluit op in zijn spelonk den regenbrengenden stormwind, en zachte koelten ademen door de wolkjes en door de verordening van God vergaan de ijsbergen, gelijk het ijs vergaat, dat geworpen is in een gonzende kookketel, als der takkenvlam een ontzettende hitte verspreidt.

Zoodra de schepelingen zien, dat het vaartuig fluks door de zee wordt voortgedragen en dat veilige wateren hun, in hun vreugde, worden geschonken, doen zij met hunne stemmen dankliederen weerklinken Christus ter eer. Zij doorklieven de zee onder gunstige voorteekenen, totdat het vaartuig door der Hemelingen gunst behouden het anker uitwerpt in gewenschte haven.

Dan allen tegelijk hunne pakjes bereidende ter vervulling

Passibus arva petunt Hollandie opima. Sed illic
Ut venere, viam Batavi docuere rogati
Alcmariam verzus, Christi sed adesse negabant
Relliquias, claro quas fama levarat honore.
Nec magis icciroo fiducia defuit illis.
Finnittimas penetrant urbes veniuntque subinde
Alcmariam. Cives una sed adesse negabant
Illic relliquias. Urbis se nomine falsos
Hererent forsan, nisi condita castra viderent[1]) < Toerneburch Middelburch Nuburch 2)
Urbis in auxilium; sed falsa nec angeli haberi
Tante diffidunt virtutis nuncia. Templi
Propterea primum constanti mente requirunt
Mysten, quem mentis simulato motu stupore
Questio confundit, falsum didicisseque nautas
Asserit; hinc raucus loquitur navisque magister:

der geloften, aanvaarden zij de reize en zoeken met onzekere schreden de rijke velden van het vruchtbare Holland. Maar daar aangekomen, dan beweerden de Bataven, die zij vroegen den weg te wijzen naar Alkmaar, dat hier geen Reliquieën van Christus, door de faam met roemruchte eer verheerlijkt, aanwezig waren. Maar hierom verliezen zij hun vertrouwen niet. De naburige steden trekken zij door en komen vervolgens te Alkmaar. Maar eenstemmig beweeren de burgers, dat hier geen Reliquieën aanwezig zijn. Zij zouden zich misschien bedrogen wanen in den naam der stad, tenzij zij de burchten zagen der stad ter hulpe opgetrokken [2]), en zij veronderstellen ook niet dat de berichten van den Engel van zóó groot een kracht verkeerd kunnen zijn. Daarom gaan zij met een moedig hart tot den voornaamsten Priester, die door het stellen van hun vraag ontroert in een voorgewende onwetendheid en die beweert dat de schepelingen geen goed bericht hebben ontvangen. En daarom spreekt de heesche scheepsbestuurder: „Dewijl dit hier Alk-

---

1) Èn deze streepen èn deze drie woorden staan zóó in roode inkt aldaar in het H. S. geschreven.

2) Toorenburg, Middelburg en Nieuwenburg waren drie sterkten of sloten, welke de eerste vlak tegen Alkmaar aan en de twee laatste op een kwartier afstand ten oosten gebouwd waren tot bescherming der stad.

Hec quum Alcmaria est extrema Hollandiae adherens,
Quid celare juvat? Petimus quas continet ipsa
Relliquias, ut nos docuere oracula celi.
Dissimulare nephas nec dissimulare poteste;
Novit enim obstrusum qui condidit omnia solus.
Tum sua vota docet votorumque ordine causas
Explicat, eterni memorans mandata Parentis.
Obstupet, et facili fatur mox voce sacerdos,
Victus ab invicto sublimis Principe celi:
Quod latuit retegam penitus, quoque vera fatebor,
Et rem si placeat paucis ab origine pandam:

MIRACULOSI SANGUINIS CIVITATIS ALCMARIENSIS ORIGO. [1])

Indomito juvenis non multos corde superbus
Hic fuit ante dies, Folkerus nomine dictus
(Vera loqui liceat), pueris puer omnibus unus

maar is op de uiterste grenzen van Holland gelegen, wat geeft het geheim houden. Wij zoeken de Reliquieën, welke deze stad bezit, gelijk ons gezegd is door de uitspraken des Hemels. Ontveinzen is ongeoorloofd en daarenboven U onmogelijk. Want het verborgene kent Hij, Die alles alleen gemaakt heeft." Dan maakt hij zijne geloften bekend en ontvouwt geregeld de oorzaken dier geloften en vermeldt de bevelen des eeuwigen Vaders. Verstomd staat de Priester, en verwonnen door den onverwinbaren Vorst des hoogen hemels spreekt hij nu aanstonds met vriendelijke woorden: „Wat verborgen gebleven is, zal ik ten volle bekend maken, en ik zal de volle waarheid openbaren, en als het u behaagt zal ik hetgeen gebeurd is van den beginne af in weinige woorden u bloot leggen.

OORSPRONG VAN HET MIRACULEUSE BLOED VAN DE STAD ALKMAAR.

Vóór weinige dagen was hier een trotsche jongeling met een onbetoomd hart, Folkert geheeten, (vergunt mij de waarheid te zeggen), als knaap alleen ondeugender dan alle knapen,

1) Dit staat als titel geheel met roode inkt geschreven.

Exstitit improbior, magis omnibus acer et audax;
Qui sese, qui presbyteros (qui natus honesta
Stirpe) suos errore gravi confudit amicos.
Ille diu malesanus ubi sapiencia ludi
Fecta frequentasset nec ei sapientior esset
Sphiritus, utque statu se multo minoribus esse
Ludibrio, sibi dumque pares etate perenni
Dogmate praelatos meritoque videret honore; —
Mox operis sua neglecti perculsus amaro
Jura ferens animo, positis post terga libellis,
Palladis a studio rigidi se Martis ad artes
Transtulit, et multo mens est accensa furore.
Sed nondum satis ejus ad hoc induruit etas.
Qui postquam, juvenile suo dum tempore corpus
Corperis atque sui vires ac robora multum
Cescere sentiret, sese cohibere nequibat,
Propositum tentavit opus nec abhorruit ullum
Perpetrare nephas; comitatus signa tiranni

ruwer en stoutmoediger dan allen, die zich zelven en de hem bevriende priesters (als zijnde geproten uit aanzienlijken stam) door een ergerlijk bedrog ten schande heeft gemaakt. Nadat die dwaas lang de speelhuizen had bezocht, en ook zijn geest niet in de wetenschap gevorderd was, zoodat hij zag, dat hij tot spot was voor die veel minder waren in stand en dat zij die toch zijns gelijken waren in levensjaren hem vooruitgesneld waren in wetenschap en welverdiende eer, — zeide hij aanstonds, tot mondigen leeftijd gekomen, met bitteren afkeer voor zijn verwaarloosd werk vervuld, den boeken vaarwel en liep over van den dienst van Pallas [beschermster der wetenschap en kunst] tot den eeredienst van den ruwen Mars [krijgsgod] en zijn geest werd ontvlamd door hevigen ijverzucht. Maar nog was daarvoor zijn leeftijd niet genoeg verhard. Maar als hij bemerkt dat ten zijnen tijde het jeugdige lichaam en de krachtige sterkte des lichaams aangroeide, en nadat hij zich zelven dan niet meer kan betoomen, dan grijpt hij het voorgenomen werk aan en schrikt voor het bedrijven van geen enkele ongeoorloofde daad meer terug; de oorlogsvanen van een sterfelijken dwingegeland vergezellend, is hij nu van vaan en aanvoerder ge-

Marcia mortalis mutavit signa ducemque.
Ere merebat enim; caput objectare periclis
Vivere et ex rapto libuitque ditescere furtis
Quum sera succendit lituus certamina cantu.
Juvit et adversam telis agitare cohortem;
Nam fugitare nephas, festina morte piandum.
Nec furor infesto permittit percere cuiquam.
Proh malesana diu juveni sic degitur etas.
Interea multis ubi taliter ille diebus
Vixisset rationis inops, et ut impia tandem
Mens expleta gravi saciataque Martis amore est,
Miliciam fugiens sacris interritus audet
Ordinibus redimiri. Et non quia forsitan acti
Penituit sceleris, sed ut absque labore senilem
Duceret etatem (que curis ocia mavult),
Ut propius genio securus duceret evum,
Ipse sacerdotis sceleratus nomine miles
Ornari optavit. Patrum male jura recusans

heel veranderd. Want hij dient voor soldij; hij vindt er zijn lust in het hoofd bloot te stellen aan gevaren en te leven van roof en zich te verrijken met diefstal, zoolang de krijgshoorn door zijn geluid de gevechten tot laat toe aanvuurde. Het was zijn vermaak het vijandelijke leger met pijlen op te jagen; want te vluchten was een misdaad, te boeten met een haastigen dood. En zijn dolzinnigheid deed hem geen enkelen vijand sparen. Helaas! zoo bracht de jongeling lang zijn leven in dwaasheid door.

Als hij intusschen op die manier, zonder verstand vele dagen heeft geleefd, en als eindelijk zijn boos hart vervuld en verzadigd is door de zwaar vallende liefde voor den krijgsgod, dan ontvlucht hij den krijgsdienst en onbevreesd waagt hij het zich te laten omkransen met de H. Wijdingen. En niet om reden dat hij misschien berouw heeft gevoeld over de gepleegde euveldaden, maar met het doel om den ouden dag (die rust verkiest boven zorgen) zonder arbeid door te brengen, om veilig een gemakkelijk leven te leiden, — daarom verlangde de misdadige krijgsman zich met den titel van Priester te sieren. Boos de voorschriften der Vaderen in den wind slaande, meende hij misschien zóó de eene

Crimine sic crimen redimi fortasse putavit
Concidit aut animo scelerum caligine mersus.
Nec jam priscus eum belli perterruit error,
Prelia nec terrent omnino, sed immemor horum,
Immemor effusi penitus quoque sanguinis instat;
Qui tamen excelsum cessavit ad ethera nunquam
Conclamare suis vindictam cladibus optans;
Quo Deus audito fusi clamore cruoris,
Commotus gravitate mali (quum talia nunquam
Irreprachensa sinat) non irreprachensa reliquit
Haec etiam. Verum tacita sub imagine nocte
Horrida turbatis immisit somnia somnis;
Et licet heu visis immobilis ille figuris
Officii male propositi processit ad actum.
Non ab eo divina tamen se flexerat ira,
Sed Deus in paucas vindictam distulit horas.
Nam quo tarda magis, tanto gravioribus urget
Ira Dei stimulis, ea nec remorata quiescit,
Sed mora dilatam tarda gravitate oneravit.

euveldaad door eene andere euveldaad te kunnen afkoopen, of was hij in den afgrond der misdaden verzonken verblind geworden van geest. Hij wordt niet afgeschrikt door zijn afdwalingen in den oorlog noch door de veldslagen, maar ongedachtig aan dat alles, geheel en al ongedachtig ook aan het vergoten bloed gaat hij voort. Maar steeds bleef hij tot den hoogverheven hemel roepen en vragen om wraak over zijne toegebrachte rampen. God hoorde dit wraakgeroep van het vergoten bloed en bewogen door de zwaarte van het kwaad heeft Hij, Die zulke dingen nooit onbestraft laat, ook deze niet onbestraft gelaten. Maar des nachts zond Hij in een stilzwijgend beeld onder de verwarde droomen schrikaanjagende droomen, doch ondanks het gezicht daarvan ging hij helaas! onbeweegbaar voort tot de volvoering van zijn boos voorgenomen dienstwerk. Maar Gods gramschap had zich niet van hem afgewend, maar God stelde zijn wraak uit tot over weinige uren. Want hoe later, des te scherper prikkelt Gods toorn, en ofschoon uitgesteld rust deze niet, maar het vertoef verzwaarde dien uitgestelden toorn met langzame gestrengheid. Want spoedig beklimt Folkert de

Summi etenim properans veneranda cacumina scandit
Ordinis, etheree simulans vestigia vite.
Ordinis ante tamen contra quam jura recepti
Primitias faceret, reprobo de more futurum
Ipse parans epulum laqueos et rethia nummis
Tendebat, populi cupidus captabat et aures.
Quumque viri linquens thalamin Thitonia conjux
Lucentis media stellas sub nocte fugaret
Optatumque diem veheret, quo prima novellus
Orgia feret [1]) (statuit celebrare sacerdos)
Prolis; adest agilis largo convivio, cuji
Qui cocus instrueret est et qui ferculo ponant.
Hinc etiam plures servato more ministri,
Cura quibus mensalis erat, semesa reponunt
Fercula, certantes afferre recencia mensis;
Vinaque depromunt vasis et inania replent
Pocula, concivas donec submergit Hyacchus.
Exhilarant animos cuncti plausumque ministrant

eerbiedwaardige trappen van de hoogste Wijding, voorgevend een hemelsch leven te volgen. Maar vooraleer hij de eerstelingen gaat brengen van de Wijding tegen de kerkelijke voorschriften ontvangen, bereidt hij zelf volgens een verkeerd gebruik den aanstaanden feestmaaltijd, spande strikken en netten met zijn geld en betooverde begeerig de ooren van het volk.

En als de echtgenoote van Tithon [de Aurora] ontwakend de midden in den nacht schitterende sterren op de vlucht sloeg, en den verlangden dag aanbracht, waarop de nieuweling de eerste Geheimen van zijn jeugd zal gaan vieren, — de priester had besloten de Mis op te dragen —, dan is hij gezwind bij het rijke maal, waarbij aanwezig zijn die als kok alles bereidt en die de spijzen opdisschen. Volgens gebruik waren er derhalve ook meerdere dienaren, belast met de zorg voor de tafel, die de halfgebruikte gerechten wegdragen en om strijd weer versche opdienen op de tafels, en die de wijnsoorten putten uit de vaten en de ledige bokalen weder vullen, totdot Jacchus [mythische naam van

1) Vermoedelijke lezing van dit in het H. S. onduidelijk geschreven woord.

Et strepitum fecere pedes, vocesque canebant
Carmen, et ingenti resonans clangore cacumen
Omnibus audito salientium murmure clangit.
Et facili repetita manu cytharedus agebat
Plectra sue cythare; crebro quoque buccina cantu
Gaudia pertentat, litui quoque gaudia spondet.
Et qui sepe tubam comitatus miles in hostem
Irruit, ecce tubam comitans delubra sacerdos
Libaturus adit. Monet hunc non conscia multi
Mens sceleris nuper jaculataque tela per hostem.
Ante tum quam Missa suum sibi sumeret ortum
Egressus (ceu moris erat) quibus ara superbit
Circum templa tulit; et mox ubi limina trivit,
Et cavas toto tenebras inducit Olympo
Hymbri madens magno nubes casumque minatur
Precipitem, tonitruque sonnans immurmurat aër
Sepeque trajecto rupit se fulmine celum.

Bacchus] de gasten verzadigt. Allen worden blij van hart en hunne handen doen geklap en hunne voeten geschoffel en hunne stemmen gezang hooren, en de hoogte, doorgalmd van het luide trompetgeschetter, weerschalt ook van het door allen gehoord gedruisch der dansenden. En met vlugge hand bestuurde de citherspeler zijn citherpen; ook de tritonshoorn doet door herhaald geluid zijn vreugdetonen hooren en vertolkt tevens de vreugdetonen van den krijgshoorn.

En Folkert die dikwerf als krijgsman in het gezelschap van de trompet op den vijand losstormde, zie hij gaat in het gezelschap van de trompet als priester naar het heiligdom om te offeren. Hij wordt niet vermaand door zijn geweten, dat aan vele misdaden schuldig is, noch door de eertijds op den vijand afgeschoten pijlen. Dan, vooraleer de Mis haar aanvang nemen zou, toog hij uit, gelijk de gewoonte was, en droeg hij de gaven waarmee het altaar prijkte rondom den tempel; maar weldra als hij de drempels heeft overschreden, bedekte een van zware slagregen bezwangerde wolk heel den hemel met duisternis en dreigt loodrecht te zullen neervallen, en van den donder weergalmend rommelt de lucht en de hemel spleet door den telkens weergeslingerden bliksem. Omdat bij het sterker worden

Quod crescente notho magis increbrescere cepit
Aëris hinc densi tempestas atra, vagantes
Terruit: ergo simul templi sibi tecta requirunt.
Infelixque sacris indutis vestibus aras
Accedit, multique manent altaria circum
Summystes, largique ferunt sua munera cives
Et queque bono succedunt vota favore.
Sedulus ille Jovis peragit post orgia ficta,
Devotos simulans in celum mente recessus.
   Tandem ubi divinis sacratum viribus Orbem
In tria divisum paulatim libavorrasset
Exhaurire parans frustra (mirabile dictu)
Frustrato patulum trepidus calicem admovet ori.
Nam superinfusus salit ut Carchesia Bacchus
Ante tamen Thetis quam summa impleverat ora,
Sic cruor ora fugit, mystisque madescit Hyaccho
Barba. Per humectum sulcans vestigia mentum
Sanguis in extremas sacrati fidit amictus
Oras, quem fallax casulam modo dicit abusus.

van den zuidenwind ook daardoor de zwarte storm der opeengepakte lucht heviger wordt, worden zij die daar buiten rondgaan met schrik geslagen: zij zoeken derhalve tegelijk de beveiliging des tempels. De rampzalige priester nadert met de H. Genaden omkleed het altaar; vele medepriesters blijven het omringen, en de milde burgers brengen hunne gaven, en hunne vroome gebeden stijgen in goedgunstigheid ten hemel op. Vervolgens voltrekt Folkert de H. Geheimen Gods met ijver, veinzend met den geest in den Hemel te vertoeven. Als hij eindelijk de door de goddelijke krachten geheiligde Hostie, Die in drieën was verdeeld, langzaam als offerspijze had genuttigd, dan brengt hij ('t is wonderbaar het te zeggen) vol siddering te vergeefs ter nuttiging den breeden kelk aan den teleurgestelden mond. Want gelijk de ingegoten Bacchus de Carchesische bekers ontspringt, vooraleer echter Thetis [een der Nereïden] ze tot boven aan den mond gevuld had, zoo ontvlucht het Bloed priesters mond en zijn baard wordt besproeid met den geconsacreerden Wijn. En zich een weg banend langs de bevochtigde kin vloeit het Bloed op de bovenste gedeelten van het heilige gewaad,

Qui juveni senior curis majoribus astat
Suspicit hec, gestumque sacrum sorbere labrorum
Fungitur humorem, casu perculsus acerbo.
Protinus astamus, fluidumque per ora cruorem
Faucibus excipimus, mentumque quoque lambimus ejus.
Qui infecit sacrum pannis abolemus amictum,
Quantum abolere datur; studio verum obstat Jesus
Nostro, ne plures contemnant Numen olympi,
Neve sui posthac cuiquam fomenta ministret
Ridendi, exemplum spectentur et illius omnes.
  Attonitus, roseoque odeo sudore madescens
Presbyteros tremula conclusit et orgia voce.
Exuitur sanctus firmaque reponitur archa
Vestitus. Multusque ruit conviva sub edes
Mystis; et infaustus ad quos non attinet ejus
Eventus, jam rite dapes et pocula sumunt

hetwelk het gebruik verkeerdelijk de kazuifel[1]) noemt. Hij die als oudste den jongeling tot de voornaamste diensten bijstaat, ziet dit en verslagen door het treurig voorval doet hij zijn best met de lippen de heilige vloeistof op te drinken. Aanstonds staan wij daarbij en het langs den mond gevloeide Bloed vangen wij met onze tong op en lekken ook zijn kin af. Wat het heilig gewaad gedrenkt heeft nemen wij met doeken op, voor zooverre dit mogelijk is; maar Jesus belet onzen toeleg, opdat niet meerderen den God des Hemels zouden verachten, en opdat niemand later stof zou hebben Hem te bespotten, en opdat allen zich zouden spiegelen in het voorbeeld van dien priester.

Verslagen en met zijn bloozend zweet zelfs de medepriesteren bevochtigend, besluit hij de H. Geheimen met sidderende stem. Het heilige gewaad wordt uitgetrokken en weer geborgen in een veilige kast. Vele gasten snellen naar het huis van den Priester, en zij, die in geen betrekking staan tot diens ongeluk, genieten nu op behoorlijke wijze spijzen en drinkbekers en doen onder verscheiden gezang blijde

1) Kazuifel, fr. chasuble, eng. chasuble, lat. casula. Deze benamingen worden gehouden voor afleidsels van 't lat. casa = hut, quasi minor casa eo quod totum hominem tegat. Vooral bij den ouden vorm van de kazuifel is deze uitlegging zeer begrijpelijk.

Et vario leti pertentant jubila cantu,
Gressus conglomerant, vitulorum saltus amatur.
Ille, ut fama refert, animo perplexus amaro
Excessit patria nunquam rediturus in illam.
Sed quecumque suos infaustus ad oppida gressus
Flexerat, iratum semper sibi Numen habebat:
Ter, ut fertur, enim domus illius igne cremata est.
Sic tandem facti penitens Haerlem venit, atque
Carmelitarum cursu celeri subit edem,
In qua pestifero finivit funere vitam. [1])

MIRACULOSI SANGUINIS CIVITATIS ALCMARIENSIS INVENTIO. [2])

Paulopost solitos prolatus amictus ad usus
Sanguine nimirum maduit, plus atque sacratum

jubeltonen hooren, zij zetten de voeten bij elkander en men schept genoegen in de dansen der jonge runderen. Folkert heeft, zooals de faam meldt, door het grievend bewustzijn in verwarring geraakt, zijn vaderstad verlaten om er nooit weer in terug te keeren. Maar naar welke stad hij ook zijn ongelukkige schreden richtte, altijd gevoelde hij op zich den toorn van God: Driemaal immers is zijn huis door het vuur verbrand, zegt men. Zoo is hij dan eindelijk berouw hebbend over zijn daad in Haarlem aangekomen en met haastigen tred het klooster der Karmelieten binnengetreden, waarin hij aan eene pestziekte het leven heeft geeindigd. [1])

HET VINDEN VAN HET MIRACULEUSE BLOED DER STAD ALKMAAR.

Als korten tijd hierna het gewaad voor het gewone gebruik voor den dag werd gehaald, was het waarlijk voch-

1) Zooals boven in Bijlage I reeds gezegd is, zijn de laatste acht verzen van den auteur van het Chronicon comitum Hollandiae etc., Joannes Gerbrandi, maar hier zijn ze door den dichter Bartholemaeus overgenomen en als tusschenzin ingevoegd om Folkerts verdere levensgeschiedenis beknopt af te maken. Vers 278 sluit onmiddellijk aan achter vers 269.

2) Dit staat als titel geheel met roode inkt geschreven.

Clarius ostendit quam fecerat ante liquorem.
Nos nova perturbant nimium miracula. Nullis
Artibus imbibitum, nullis auferre cruorem
Possumus illeso vestitu viribus. Omnes
Deducti in Syrtes nescimus quid faciendum
Praestet, et absentis causamur crimina mystis.
Prime sanguinensem facto praecidimus ore
Tandem consilio pannum, casula et reperatur
Primaque perfabre facies inducitur illi,
Abscissumque sacro radiat qui Sanguine pannum
Prorsus in obstruso sine honore recludimus antro,
Usque Sacramentum residet quo, mentis Alumnum,
Quod tenet et levi sacratum marmore chrisma. [1])
Sic sine honore latet. Deformis araneus ipsum
Obduxit telis, invasit forte situsque.
Hic reor humano jubet afficiatur honore
Juppiter, et justis fraudatum laudibus usque

tig van het Bloed, en vertoonde nog meer en nog duidelijker dan te voren de geheiligde Vloeistof. Buitenmate ontroeren ons de nieuwe wonderen. Door géen kunstmiddelen, door géen inspanning is het ons mogelijk het ingedrenkte Bloed weg te nemen zonder het kleed te beschadigen. Allen raken wij ten einde raad en wij weten niet wat het beste is te doen, en wij praten over de zonden van den afwezigen Priester. Na een besluit genomen te hebben snijden wij eindelijk het met Bloed besproeide stuk uit het bovenste gedeelte, en de kazuifel wordt hersteld en herkrijgt op kunstige wijze haar eersten vorm; het uitgesneden stuk, hetwelk prijkt met het H. Bloed, sluiten wij geheel zonder eerbewijzing in een verborgen kastje, nabij de rustplaats van het Sacrament, het voedsel der ziele, dat van glad marmer vervaardigd ook het H. Chrisma bewaart. Zoo blijft het zonder eerbewijzing verborgen. De leelijke spin heeft het met haar webben misschien overdekt en de schimmel het aangetast. Dit stukje nu, meen ik, beveelt God, dat met der menschen eerbewijzing moet worden vereerd; en het misbaagt

1) Meest verklaarbare lezing.

Displicet. Hec vobis praeclara negocia mandat.
Hunc modo, sic animus si fert, ex marmoreo antro
Expromam; quo digna Jovis peragatis honeste
Jussa recepta diu solventes vota precesque. —
Hec ubi dicta, peregrinorum lata colorem
Mutans immensam frons testabatur amico
Leticiam vultu, Superis gratesque ferebant.
Haud mora, presbyterum comitati magna beati
Laurenti subeunt leti delubra, beatum
Matthiam sibi jam socium qui gaudet haberi,
Demonum ut expugnet melius molimina et omues
Insidias. Illic conspersus Sanguine pannus
Promitur, et roseis turba mirante choruscat
Guttis; textura nec aranea leserat ipsum,
Nec vitii quicquam; sed ei custodia celi
Adfuerat, figulo figmentum parueratque.
Moxque genu flexo tocius riteque gestu

Hem dat het steeds verstoken blijft van rechtvaardige lofbetuigingen. En deze voortreffelijke zaak gelast God aan u. Als gij het dus begeert, zal ik dat stukje uit het marmeren kastje te voorschijn halen, opdat gij daarvoor de Gode waardige onlangs ontvangen bevelen op passende wijze zoudt kunnen volbrengen door het voldoen aan uwe geloften en gebeden."

Na deze woorden veranderde het breed gelaat der vreemdelingen van kleur en bewees door de vriendelijke trekken hun ongemeten vreugde, en zij zeiden den Hemelingen dank. Zonder toeven volgen zij den Priester en betreden verheugd het grootsche heiligdom van den H. Laurentius, die nu op dit oogenblik tot medgezel heeft den H. Matthias om beter de booze plannen en alle hinderlagen der duivelen te verwinnen. Daar wordt het met Bloed besproeide stuk te voorschijn gehaald en onder bewondering der schare schittert het met de roode druppelen; en het weefsel der spinne had het niet beschadigd en geen spoor van bederf was aanwezig; maar de bescherming des hemels was daar tegenwoordig geweest en het aardewerk had den Pottenbakker gehoorzaamd. En aanstonds wordt het in de hoogte geheven en met gebogen knie en houding van het geheele lichaam plechtig

Corporis elatum nautarum cetus adorat,
Et pro servata pendit soteria vitâ.
Jam tum: Nostro Patri, dicunt, promissa tonanti
Solvimus et vestro commissa negocia civi
Mittimus, ethereusque tuis persolvat Jesus
Optamus meritis grates, jam nosque reducat. —
Convocat extemplo cives, quecumque tulisset
Antea commemorans illic vidisset et ipse.
Presbyteros suadetque Dei mandata capessant.
Rerum mirantes illi novitate, supraemas
Justo Relliquias fraudari laudis honore,
Delegata sui nec obire negocia regis,
Infandum scelus esse rati, fusore vocato
Exhibita statuam findi fecere figura,
Scilicet et roseo fulgentem Sanguine pannum
Conclusum sub ea. Leto cum carmine laudis
Antri tuta sera sacri intra limina ponunt,
Magno ubi multa diu gens est venerata timore.

vereerd door de vereeniging der schepelingen, die voor het geredde leven haar geschenken betaalt. Dan spreken zij: „Wij volbrengen onze geloften aan onzen Vader en God, en de opgelegde taak dragen wij op aan uwe burgerij, en wij hopen dat Jesus in den Hemel belooning schenke aan uwe persoonlijke verdiensten en dat Hij ons nu veilig teruggeleide."

Oogenblikkelijk roept de Priester de burgers te zamen, verhalende wat daar te voren gebeurd was en hij zelf aanschouwd had. De Priesters vermaant hij, dat zij Gods geboden getrouw zouden ter harte nemen. En zij, verwonderd staande bij deze nieuwe gebeurtenis, zijn van meening, dat het een groote misdaad zou wezen, als men de zoo hoog verheven Reliquieën verstoken liet van de passende lof en eer, en als men de opgedragen taak van hun Koning niet zou aanvaarden, en zij lieten den beeldhouwer komen en deden volgens het aangewezen voorbeeld een beeltenis maken en het kasuifelstuk, dat luisterrijk prijkt met het roode Bloed, daaronder besluiten. Onder een vreugdevol loflied plaatst men het Eerbiedwaardige binnen de veilige drempels van het heilige kastje, alwaar veel volk het langen tijd met groot

Suspensoque tholo soteria multa pependit
Vota ferens illuc. Curantur languida sepe,
Mortua sepe etiam revocant sibi corpora vitam;
Grana tulere simul magno cum fenore sulci;
Et sua spicate ruperunt horrea messes;
Flavaque multiplices tendebant mella cavernas;
Jussus et innocuos immisit in aëra flatus
Eolus, et placidi pulsarunt littora fluctus;
Pax aluit vires et conciliavit Olympo
Mortales, pepulitque Deus Mavortis amorem.
Tanta nunc sequitur [1]) divinos semper honores
Gracia, et in cunctis successus rebus amatus.

ontzag heeft vereerd en onder het zwevend koepeldak vele geschenken heeft opgehangend tot vervulling hunner geloften. Kwijnende lichamen worden dikwijls genezen, en in de gestorvenen wordt ook dikwijls het leven teruggeroepen. Eveneens hebben de akkervoren graankorrels voortgebracht met groote winst; de oogsten van de korenaren hebben de schuren tot barstens gevuld; de goudgele honigsoorten vulden de talrijke korven; ook Eolus heeft volgens bevel onschadelijke koelten uitgezonden in de lucht en kalme golven hebben de oevers gekust. Vrede heeft de krachten gevoed en de stervelingen met den Hemel verzoend en God heeft de liefde voor den oorlog verdreven.

De eerbewijzingen aan het Goddelijke gebracht worden nu gevolgd door zoo groot een gunstbetoon en door een vurig verlangde uitkomst in alle omstandigheden.

Bijlage IV.

Hier geven wij de letterlijke kopie van den tot verschillende steden en dorpen gerichten brief, waarvan de kerkmeesteren der Alkmaarsche Sint Laurens anno 1545 vijfhonderd (waaronder 8 op fransijn) lieten prenten ten koste van 9 carolus' guldens. Het origineel, op fransijn

---

1) Door een latere hand staat in het H. S. „nunc sequitur" doorgekrapt, en daarvoor is zeer dom en knoeierig in de plaats geschreven „sequaebatur."

geschreven, waarschij
in de pastorie van de
zich ook nog twee ve
kopieën van dat zeer
in het opstel gezegd
origineel eene met w
bekende Engelenbeel
diadeem bekroonde e
vliesridders omgeven
het wapen van Alkm
kleurd zijn. De Reda
lend geweest eene re
opvouwen beschadigd
de kopie van Kleefs H

Dit is waerachtige g
bloet van Miraculen d
goedertierentheit Goede
te laten tot vertroostin
ghebrekelike menschen
sacraments, dat daer is
onse heilige kersten ge

Item alsoe als dat va
achticheit gemerct is t
wercken ende verdienste
loef is t fundament en c
breken, soe heeftet beli
menihvoudige teykenen
ende litteykenen hier op
gaende pricipaliken dat
ende duerbaren bloets on

1) Dit geheele opschrift staat
drukletters geschreven.







DIT IS WAERACHTIGE GETVYCHNISSE VAN THEILIGE WAERDIGE BLOET VAN MIRACVLEN DER STEDE VAN ALCMAER TWEK DIE GOEDERTIERENTHEIT GOEDES BELEFT HEE THIER IN DESER STET ONS TE LATEN TOT VERTROOSTINGE ENDE BEHVLAMICHEIT ONS ARME GHEBREKE LIKE MENSCHEN ENDE TOT VESTINGE DES HEILIGEN SACRAMENTS DAT DAER IS FVNDAMENT ENDE DIE SOMME VAN ONSE HEILIGE KERSTEN GELOVE

Item alsoe als dat vaste starcke geloef sonder twifelachticheit gemeect is tfundamet van alle doechdelike werke en verdiente. en cranke twifelachtige geloef is tfudamet en oersaeck va alle soden en gebreke soe heeftet belieft die goedertierenhen Goeds soe menichvoudige teykene en waerachtige getuychenisse en litteyke dat heilige sacramet des lichaems en duerbare bloets ons

ende die somme van t geloef, ende dat tot vertroostinge der Christen menschen, ende tot bestraffinge ende beschaminge der ongeloviger menschen, ende meest der ketteren ende der Joeden, die welcke daerin alder meest twifelen, ende doer twifellachticheit des sacraments van onsen gelove getogen ende belet worden, ende oec doer twifellachticheit ende bespottinge van dien dat si menichsins ende soe dicwil besocht hebben mittet heilige sacrament dat si valschelicken gecregen hebben om te zieden, te braeden, te doersteken, ende hebbent nochtans doer wonderlinge vertoeninge van bloedinge ende anderssins waerachtich gevonden, alst blijct uuttet heilige bloet te Sterneburch, te Wilsnack, ende in Vrancrijc, in Engelant ende in veel ander plaetsen; twelc al tsamen God belieft heeft laten te geschien totter ongeloviger beschaminge ende tot vertroestinge der goeder Christen menschen ende tot bestraffinge der quader twifelachtige Christene menschen die dat heilige sacrament soe weynich achten, eren en ontsien, tot welker bestraffinge God belieft heeft theilige sacrament ende theilige bloet van miraculen daer van oersprongeliken gecomen in soe menich verscheyen plaetsen te laten, als te Bergen ende bysonder in die stede van Alcmaer, als hiernae verclaert staet ende wonderlic is te hoeren ende God daer of is te danken. [1])

Int [2]) jaer ons Heren als men screeff duisent vierhondert neghen ende twintich op Sinte Philips ende Jacops die minner dach den eersten dach in Meye, soe ist gheboert, dat een priester biden name genoemt heer Volkert syn eerst misse sanck Talcmaer in der kercken, de welcke

1) Dit voorwoord is ook in staand schrift, met dikke doch minder groote letters dan van het opschrift geschreven.

2) Geheel het vervolg is in eenigszins loopend schrift, maar met kleinere letters dan het vorige geschreven.

als hi dat waerdige bloet ons Heren uutter kelken nuttyghe soude, dat hi in witte wyn gheconsecreet hadde, soe heeft hi onbehoedelyken ende versumeliken een deel bi syn lippen laten nederloepen ende drupen tot opte casuffel onder syn keel; welcke ghestortingen hebben die ductoer ende wiser, een guet priester genoemt Heer Jacop pastor van Scoerl, ende Heer Volpert pastoer van Alcmaer ofghelict als si best mochten ende hebben die bestorten plaets des casuffels uutghesneden, ende alst ghewaschen ende in der sonne gedroecht was ende in den vuer gheleyt is gheweest om te verbranden, soe doer Gods crachten ist onverbrant ende ongequetst ghebleven; ende alsmen t kasuffel scarper besach, soe syn daer gesien noch drie dropelen roet bloets; en syn alt samen gheleyt in een heimelike en betamelike plaets als reliquien, gheliken als dat die geestelike rechten ghebieden; twelck een wonderlick werck is dat Gods chracht ende moegentheit vertoent heeft en mit alre ende opperste eerwaerdicheit te eeren is; want gelikerwys als die reden eyschet, waert sake datmen int seker wiste dat in enighe plaets omtrent ons tlichaem of een arm of een been of een ander deel van een apostel of van ander een heilich waer, wy souden ons groteliken verbliden ende mit alle reverencie dat eeren hopende daer doer in onse noet vertroest toe worden. Hoe veel te meer syn wi dan sculdigh theilige waerdige bloet van miraculen te eeren, dat twaerachtige bloet ons Heeren was, soe lang als die ghedaente des consecreede witte wijn duerde, ende nu in roede droepelen bloets verwandelt is ende theilige bloet van miraculen is ende mit soe menich schoen miraculen doer Gods beliefden bewarrijt ende verclaert is ende noch daghelics tot troest ons ghebrekelike menschen verclaert wort doer veel miraculen.

Item als dese costelike reliquien des heiligen waerdi-

ghen bloets van miraculen in een heimelike eerlike plaets gheleyt syn, als dat die geestelike rechten gebieden, ende die meninge der priesteren was heimeliken ende verburgen te houwen, soe heeftet Gods anders belieft; ende is geboert daer nae niet lang, datter scipluden bi die stat van Vlissinge in Zeelant syn overmits groete ysganc in die noot des doets gheweest, gheen hoep hebbende dat si den doot mochten ontgaen, soe heeftet God belieft datter een gedaente van een engel is omtrent hoer scip sienlick gecoemen ende heeft hem luyden vermaent Talcmaer in Hollant te versoeken theilige bloet van miraculen mit hoer offerhanden ende souden uut hoer groete noot des doots verlost wesen, twelck si beloeft hebben ende syn alsoe verlost; ende als si Talcmaer quamen ende noch alle ding aengaende theilige bloet verburghen was ende si niet en sagen noch vonden, soe syn si totten pastoer gegaen vertellende die groete oppenbaringhe Gods die hem luyden geschiet was begerende te weten ende sien, dat si wisten uut die vermaninghe des engels int seker daer te wesen; twelck angemerct, soe en heeftment niet langer verburgen doeren houwen, mer men heeftet achter dien tijt verkundicht ende vertoent, ende men heeftet in alsulcken gelikenisse eens engels besloten eerwaerdelijken als die guede scipluden bewesen hebben, ende wort noch opten dach van huden al soe vertoent.

Item daer nae heeftet God belieft dit heilige waerdige bloet van miraculen Talcmaer willen kondich worden ende openbaer tot troost der menschen en vestinge des Christen geloefs van den heilige sacrament, twelck men niet voleeren mach ende heeftet verciert mit menichvoudighe groete costelike miraculen, als vertroestende den menschen in menigerleye noetsaeken, sieckten ende gebreken des lichaems: als gevanghen luyden te verlossen die boyen of vallende ende die doere open doende, verdroncken

menschen weder te lyve makende, gescoerde menschen curerende, die geen die van den steen lang gequelt syn geweest verlossende, pockige menschen genesende, de in perikel des waters waren vertroestende, ende de pestilencie verdrivende ende wech doen gaende ende voert van menigerhande gebrecken ende siecten des lichaems verlossende, alsmen Talcmaer wel bevinden mach, ende sonderlinge vrouwen die in arbeyt gaen, twelck hoer meeste noet is, vertroestende ende verblidende, als men bewijst mit die kindertgens mit wyn ende weyt op te weghen &c. &c. Item want dit heilige bloet van miraculen syn oerspronck in een eerste misse ghenomen heeft op den Meyendach, alst voerseyt is, soe hout men alle Jaers op Meyendach een eerlike processie ende dragent om, in welcke processie gaen menich menschen in linnen cleeren ende in pansijsers [1]), diet theilige bloet gheloeft hebben ende daer doer vertroest syn ende noch hoepen vertroest te worden.

Ende wantet Gods wil is datmen syn lof verbreden sal, soe ist dat men tot diversche steden, dorpen ende plaetsen dese brieven senden, opdat die menschen in perikel, gebreck, siecte ende noot wesende, moeghen Gods vertroestinghe doert heilighen bloet van miraculen verkrieghen. Io. C. 1545.

Bijlage V.

In den Inventaris [2]) van het Archief der gemeente Alkmaar, afdeeling der Handschriften, staat n° 37 aangege-

---

1) Het pansijserpantser, was oorspronkelijk het gedeelte der wapenrusting, dat diende tot bedekking van den buik; ital. pancia, fransch panse.

2) Opgesteld door Dr. P. Scheltema.

ven een H. S. in 12°, hetgeen bevat: 1° de beschrijving (met afbeelding) van een in het jaar 1692 geslagen gedenkpenning, eindigend met dit Latijnsche naschrift: Ex communicatione Cornelii Geursen van Elsloo J. C., tunc discipuli, nunc vero amici optimi, maximi, postridie Nonas Januarias 1693. Hieronder staat $17\frac{8}{4}02$.

Het bevat 2° van blz. 25—46 een Verhaal van het storten des heiligen Bloeds enz. enz.

Het bevat 3° een onafgewerkte biographie van den Alkmaarschen philosoof C. J. Drebbel. Dit laatste werd geschreven vóór het jaar 1705; want op blz. 61 wordt gesproken over „den tegenwoordig regeerenden Leopold", den Duitschen keizer, den kleinzoon van Ferdinand II, welke keizer Leopold regeerde van 1657–1705.

Hieruit besluit ik, dat het geheele H. S. vóór 1705, waarschijnlijk wel in het jaar 1702 geschreven is. Wie de auteur is? Zooals blijkt, de vroegere leermeester, misschien als Rector der Latijnsche School, van Corn. Geursen van Elsloo; mij dunkt, dat hij katholiek was, doch den naam heb ik niet kunnen achterhalen.

Van *veel* belang vind ik dit, na omstreeks 300 jaar geschreven, en onvolledig verhaal niet. De „Bekentmaakinge", die er achter volgt, verschilt in redactie met die van Boomkamp, aan wien in dit geval meer vertrouwen dient geschonken; de Predikatie van den onbekenden Pater op 17 Junij 1688, is waarschijnlijk door den auteur van dit handschrift uit het geheugen opgeteekend; deze predikatie bevat, mijns inziens, nog de meeste merkwaardigheid, omdat uit dien tekst duidelijk blijkt, welk een eerbied en welk een vertrouwen Alkmaars Katholieken op het eind der 17^{e} eeuw koesterden voor de hun dierbare Reliek van het Mirakel van het H. Bloed.

Na deze inleiding volgt de getrouwe kopie van blz. 25–46 uit laatstgenoemd handschrift:

„Verhaal van het storten des heiligen Bloeds, geschiet in de groote kerk tot Alkmaar, op den eersten Mey des jaars duisend vier hondert negen en twintig.

In het jaar na de geboorte onzes Heeren en Saligmakers Jesu Christi duisend vierhondert negen en twintig op den eersten Mey, synde den dag van de Heilige Apostelen Philippus en Jacobus, heeft een jong priester, genaamd Heer Volkert, die syne eerste dienst tot Alkmaar in de groote kerk soude doen, door onervarentheid of ontsteltenis (het verhaal berustende in de laade der Heeren Kerkmeesteren seid onstuurigheid) de kelk te haastig of onvoorsigtig aan de mond gebracht, zoo dat'er iets van de geconsacreerde Wyn by syn kin is nedergeloopen. De drie andere priesters, daar tegenwoordig, dit siende hebben de selve terstond eerbiediglijk daaraf gelekt. Onder anderen syn der drie druppelen op de heilige cassuiffel gevallen, die welke daarom tot verscheide reisen gewassen synde, die voorschreeve druppelen bloeds daar echter even vers in syn blyven staan. Derhalven sy het geheele voorkleed uit de voorsz. cassuiffel gesneeden, en op 't vuur geworpen hebben; doch 't selve is (o nooit gehoord wonder!) niet verbrand. Weshalven de Priesters eindelijk beslooten hebben 't selve heimelijk op een heilige plaats te bewaaren: maar dit heeft den almogenden God alsoo niet belieft, door wien bestieringe het geschiet is in wintermaand des selven jaars, dat er een schip voor Stavoren in groot gevaar van blyven was. De schipper, siende geen andere uitkomst, als Moses sag, wanneer den koning Pharao met zyn gansche heir achter hem was, en het roode meer van vooren, heeft zyn herte en handen opgeheven tot God almachtig. Waarop tot hem gekomen is een stemme uit den hemel, die tegen hem seide: Schipper, gij sult dese reis geen levensgevaar uit-

staan. De schipper opsiende heeft gesien de gedaante eenes engels, die andermaal tot hem seide, dat God syn gebed verhoord had, en hem en die met hem waren het leven geschonken. Doch, zeide den engel, gaat na Alkmaar, en doet uw' offerhande van dankbaarheid aan 't heilig bloed, dat aldaar gestort is in de groote kerk. De schipper te lande gekomen synde heeft hy verscheide voorname burgers en Heeren uit de regeering na het heilig bloed gevraagt; doch niemand konde hem daar eenige onderrigtinge van doen. Eindelyk is hy na de priesters gegaan, die in 't eerst sich veinsden daar niets van te weeten. Doch als de schipper haar openbaarde, dat hy de gedaante van een engel gesien had, die hem naar Alkmaar gesonden had, om syne offerhande van dankbaarheid te doen aan 't heilig bloed, hebben sy gesien, dat het de almachtige God beliefde dat heerlyk en hoogwaardige mirakel van 't heilig bloed niet alleen aan haar, maar ook selfs aan de geheele wereld bekend te maken. Waarom sij 't selve bloed den schipper eerbiediglyk hebben voorgesteld, dewelke daar syne offerhande van dankbaarheid aan gedaan heeft, beneffens alle, die daar tegenwoordig waaren.

Bekent-maakinge.

Wy Schout, Burgermeesteren, Regeerders der stad Alkmaar doen te weten, dat Wy na een naaukeurig ondersoek hebben bevonden de waarheid van het hoogwaardige Mirakel des heiligen Bloeds, 't welk alhier tot Alkmaar in de groote kerk is gestort door een jong Priester, genaamd Heer Volkert, in den jare duisent vierhondert negen en twintig op den eersten Mey. Weshalve wy na rype deliberatie van rade hebben goedgevonden te ordonneeren en statueeren, gelyk wy ordonneeren en statueeren mits desen, dat van nu voortaan, alle jaaren een solem-

neele processie ofte ommegang zal gehouden werden, ter gedachtenisse van 't voorsz. hoogweerdige mirakel, met vertooninge van 't voorsz. bloed aan alle geloovige Katholyken, ende dat op Philippi en Jacobi dag, synde den 1en Mey naastkomende. Waartoe wij door desen tegenwoordigen alle geloovige Katholyken nodigen, om des selve zonder eenige bekommeringe van arresten te moogen bijwoonen.

Aldus gedaan ende gearresteert by Schout, Burgermeesteren, Scheepenen en gansche Raad der stad Alkmaar op den 4 February Anno 1501.

Predicatie van Pater .... 1),
Den 17 Juny 1688.

Beminde Catholyken, is dit niet een groot mirakel? 't welk God almachtig heeft belieft ons te laaten sien in dese onse stad. God heeft dat ook nog eens laaten sien tot Aken, tot Capernaum en tot Venetien. Maar, soude men seggen, dat is lang geleden en verre hier vandaan geschiet, dat soude men niet wel konnen gelooven, of ten minsten eenige redenen meenen te hebben om daaraan te twijffelen; maar dit, als in dese onse stad geschied zijnde, moet men niet alleen gelooven, maar word zelfs geen de minste rede gevonden om daaraan te twijffelen. Dit heilig bloed is hier dikwils vandaan gehaald, en word nog dagelyks gehaald by seer veele siekken, die daardoor syn en worden geneesen. Ontelbare menschen syn daardoor van de koortse verlost, en niet alleen de pest, die alderverschrikkelijkste kwaal, daardoor verdreven, maar selfs een verdronken man weder levendig gemaakt. Siet eens, myne beminde Catholyken, soo veel kracht heeft dese geconsacreerde Wyn" enz. enz.

---

1) De naam van den Pater, misschien een geestelijke van een statie buiten Alkmaar, staat oningevuld.

Nog van twee zaken dient ten slotte na deze Bijlagen gewag gemaakt. Vooreerst: ook de kronijkschrijver Gijsb. Boomkamp verhaalt – doch op *zijne* wijze – het Wonder met verdere bijzonderheden in zijne kronijk: *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen uit de nagelatene papieren van Simon Eikelenberg*, uitgegeven Rotterdam 1747.

Hij neemt, dunkt mij, den schijn aan zijn bericht te hebben geput uit H. Roswey en D. Mudzaerts, doch in werkelijkheid heeft hij, behoudens vele uitlatingen, overgeschreven van het H. S., waarvan wij in Bijlage V de kopie gaven. Hij vermoedde niet de aanwezigheid van het Chronicon in zijne onmiddelijke nabijheid.

Zijn er vervolgens *gedrukte* verhalen van het Mirakel van Alkmaar in omloop? Ja, doch in slechts weinige exemplaren: 1° wat tusschen de jaren 1820–1842 werd uitgegeven door G. Nieuwenhof, en 2° wat binnen 1842-1868 verscheen bij de Wed. M. C. Hoogvorst, geb. Seitz op de Laat te Alkmaar. Beide edities, gedrukt op Hollandsch papier in dubbel folio, waarvan in het stedelijk Museum aldaar (n°s 510 en 511 van den Catalogus) twee exemplaren bewaard worden, verschillen slechts hierin, dat de oudste drie houtsnêe- en de jongste drie steendrukprentjes heeft.

Deze gedrukte verhalen hebben tot opschrift in vette letters: Beschrijving van het Mirakel des Heiligen en Waardigen Bloeds binnen de stad Alkmaar in Noord-Holland op den 1^en^ Meidag van het jaar onzes Heeren Jesus Christus 1429: *volgens oude geloofwaardige handschriften, berustende in de kerk van den H. Laurentius aldaar.*

Hieronder staan de drie prentjes met het bovenschrift: Afbeelding der drie schilderijen van het bovengemelde Mirakel, zooals zij hangen in bovengenoemde kerk. Deze kerk nu was de oude Sint Laurens aan het Diggelaar-

steegje. Zooals reeds vroeger werd gezegd, waren de twee stukken, waarvan de uiterste prentjes eene afbeelding geven, in lijsten gevatte schilderstukken, die aan de muren dier kerk hingen, doch het middelste prentje is eene afbeelding van het bovenste gedeelte van het altaarstuk in die kerk, dat vervaardigd werd door J. P. van Horstok, en, naar ik meen, na afbraak der kerk in Amsterdam is verkocht [1]).

Het prentje rechts stelt het ongeluk van Folkert bij de nuttiging voor, het middelste vertoont de redding der schepelingen door den Engel, terwijl het prentje links voorstelt het vruchteloos verbranden van het kazuifelfragment met de 3 druppelen.

Onder het eerste staat:

Gelukkig ongeluk, waardoor ten overvloed
Blijkt, dat God in de Mis verandert Wijn in Bloed.

Onder het middelste:

Als men steunt op 't geloof in vreeze van vergaan,
Wordt hier het duister licht op d'ijsvolle Oceaan.

En onder het derde leest men:

Het vuur verliest zijn' kracht omtrent dit wonderwerk,
Omdat het groot geacht zou worden in Gods Kerk.

Onder de prentjes volgen in drie kolommen: 1° het verhaal van het Mirakel enz., dat met verandering van taal en spelling eene zeer trouwe kopie is van den kerkmeesterenbrief van 1545; evenwel de afbeelding van den Engel en van de twee wapens ontbreekt en ook het

---

1) Volgens vereerende mededeeling van den Heer J. F. M. Sterck berusten er in het Museum-Amstelkring te Amsterdam een aantal oude houtsnêe-blokjes, die gediend hebben tot het drukken van de plaatjes van het Mirakel van het H. Bloed. Ook is daar aanwezig een afdruk van deze plaatjes en eene vrij uitvoerige, bij de houtblokjes behoorende verklaring der geschiedenis van het Wonder. Deze heeft echter geen historische waarde, omdat zij niet ouder is dan de opening van genoemd Museum in 1887.

voorwoord van kerkmeesterenbrief is weggelaten; in plaats van het jaartal 1545 vindt men hier aan het eind: „daarom is er vrij en vast gelei twee dagen voor Mei en twee dagen na Mei, gelijk als het is eene vrije markt."

Achter dit verhaal volgt in ons gedrukt stuk 2° de Brief van Schout, Burgemeesteren en Schepenen van Alkmaar: een in vernieuwde spelling letterlijke kopie van het origineel, dat op fransijn geschreven en met acht groen-wassen zegelen voorzien nog op heden bewaard wordt in de kerkmeesterskamer van de Groote kerk te Alkmaar, en waarvan eene accordeerende kopie berust in de nieuwe Sint-Laurentiuskerk aldaar.

Achter dezen brief heeft de gedrukte editie een *Bijvoegsel*, waarin gesproken wordt over het bewaren der Reliek van het H. Bloed in den kleinen verguld-zilveren monstrans, over de wekelijksche gezongen H. Mis en over het jaarlijksch voorlezen van het Verhaal van het Wonder. Daarachter volgt nog eene *Aanmerking*, waarin gesproken wordt over het oude H. S. ter Stads Boekerije, dat denzelfden tekst heeft als Roswey, die uit het nauwkeuriger Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum Ultrajectensium geput heeft.

Eindelijk het slotwoord. En dit is een beleefd en dringend verzoek aan den welwillenden lezer, om, wat hij als onnauwkeurigheden gevonden of als nieuwe aanvullingen te geven mocht hebben, aan den schrijver van dit opstel te willen bekend maken.

Hageveld. E. H. RIJKENBERG.



DE STATIE VAN ST. LAURENS
TE
ALKMAAR.

In 1613 zond de vicaris *Vosmeer* een tweeden wereldlijken geestelijke met name KRIJN KOSTER (*Quirinus Costerus*), die hier woning vond bij *Sijmen Jacobsz. Boom*, aan de Laat. Hij was geboren te Assendelft, licentiaat in de godgeleerdheid, kanunnik van Haarlem, even nederig als geleerd, ervaren in het grieksch en latijn, een goed dichter en toonkunstenaar. Als zoodanig werd hem in 1626 door het haarlemsche kapittel een onderzoek en vergelijking der roomsche gezangboeken opgedragen, ten gevolge waarvan dat kapittel en het utrechtsche op zijn advies den doornikschen en mechelschen zang aannamen, en hij te zamen met den haarlemschen pastoor *Jan Albert Ban* eene nieuwe uitgaaf bewerkte. Vóór deze het licht zag, overleed hij reeds den 25 Juli 1632, 45 jaren oud, bij zijn testament van 3 dagen vroeger hetgeen hij door soberheid overgegaard had ten voordeele der statie vermaakt hebbende. Zijn portret werd gegraveerd door *A. Matham* naar het geschilderde van *C. van Rossem;* zijn daarop voorkomend wapen toont een duif en heeft tot devies *candide.* In 1631 had hij een kapelaan met name *Pauw*, en na zijn dood trad mr. *Nicolaus* als provisor op.

Als *Kosters* opvolger werd den 29 Juli benoemd en den 12 October bevestigd mr. JOHAN DE KATER, door *Westphalen* van Haarlem afkomstig genoemd, volgens de *Batavia Sacra* te Antwerpen uit een alkmaarsch oud-

burgemeesterlijk geslacht, volgens de *Oudheden en Gestichten* te Alkmaar geboren. Hij was meester in de vrije kunsten, licentiaat in de godgeleerdheid, lid van het haarlemsche kapittel en aartspriester van Noordholland. *Westphalen* teekent hem als een geleerd doch hoofdig priester, nederig en onkostelijk, een hater van inhalen, ornementen, vreemde priesters en monniken-kwestiën. Voor zijne scherpzinnigheid pleiten zijne bedenkingen tegen de wijsgeerige *Meditationes* van *Cartesius*. Voor het overige meenen wij, dat hij, als eertijds meer wereldlijke priesters, de werkzaamheid der ijverige ordes-geestelijken met leede oogen aanzag, en dat hij niet vreemd was aan de vele moeilijkheden, door den pater-predikheer *Dirk Hermansz.* te Alkmaar ondervonden; immers, toen de omstandigheden voor dezen, ten gevolge der bemoeiing van zijn neef *Matthijs Oudensteyn*, president van den Hoogen Raad, gunstiger werden, moest *Kater* de stad ruimen, tenzij hij binnen 2 maal 24 uren *f* 900 bijbracht tot lossing der indertijd in beslag genomen en aan den schout *de Vos* toegewezen goederen van den pater.

De Kater kocht het huis van *Boom* en bezat het op naam van *Marieke Jans*, zoo wij meenen diens vrouw; het geld daartoe was voor een deel herkomstig van pastoor *Koster* en werd voorts verschaft door *Jacob Nobels*, zoodat *Boom* zich een ander huis aan de Oudegracht kon koopen. *Westphalen* meldt, dat dit in 1633 gebeurd is en *Kater* later groote onkosten aan het huis gedaan heeft; wellicht in 1638, althans eene aanteekening zegt, dat in dit jaar de St. Laurenskerk in de huizen van den heer *van Torenburg* gesticht werd. Volgens *van Heussen* was *Katers* voornaamste werk het recht der catholieke geestelijken te handhaven, en werd hij wegens dezen ijver den bisschoppelijken stoel waardig geacht; daarmede bedoelende, dat hij een der 6 personen was, die den 6 Mei

1637 door de utrechtsche en haarlemsche kapittels werden voorgesteld om den hoogbejaarden aartsbisschop *Rovenius* te vervangen. Ten aanzien van dien ijver, door hem en *Balduinus Cats* betoond, bleef in de *Batavia Sacra* de zegswijze bewaard: „de kat en de kater miauwen beiden voor 't kapittelrecht." *De Kater* overleed den 17 Juli 1656.

Judocus Verkampen, geboren te Zijdewind, bachelier in de godgeleerdheid en te Leuven de eerste in de wijsbegeerte, werd de derde pastoor der statie, kanunnik van Haarlem en aartspriester van Noordholland. *Westphalen* noemt hem deken van Westfriesland en een vroom, geleerd, voorzichtig, zeer nederig en algemeen bemind man. Hij overleed reeds den 15 November 1664, slechts 36 jaren oud, een ongedrukt geschrift nalatende over den toestand der kerk onder zijn aartspriesterschap.

Ook Arnoud Kuisten, geboortig van 's Hertogenbosch, bachelier in de godgeleerdheid, pastoor te Aalsmeer aleer hij hier gezonden werd en sedert aartspriester, stierf jong, op 37-jarigen leeftijd, den 4 December 1667, en werd in *Westphalen's* graf, naast diens vader, „als een edelman" te ruste gelegd. Genoemde aanteekenaar, die hem *Alardus* noemt, beschrijft hem als een „welspreekent en werels begaefft, doch ijverich en eerlijck priester, de zielen me als *Verkampen* soeckende, doch dene teologice dander politice".

Evenmin lang leefde Cornelis Keesman, licentiaat in de godgeleerdheid, een lakenkooperszoon van Grootebroek, wiens broeder nog in 1688 pastoor der St. Pancraskerk te Enkhuizen was. Van zijne geboorteplaats werd hij als pastoor naar Alkmaar verplaatst [1]). Ook hij was aartspriester en kanunnik en bovendien administrateur van het

1) *„in locum venit loco D. sceppio amsterdami celebri"* zegt *Westphalen.*

collegie *Pulcheria* der hollandsche bursalen te Leuven. Hij overleed den 30 September 1680, 43 jaren oud, en werd ter aarde besteld in de Groote kerk, in het graf van *Jan Boon*.

Westphalen wist van hem niet anders te zeggen dan „*doctus*", om over zijn opvolger meer uit te weiden en daarmede zijn oordeel over Alkmaars geestelijke herders te besluiten. Dat deze niet steeds in zijn zin handelden, mogen wij opmaken uit de volgende aanteekening: „nota sedert 1650 zijn alle vijff catolycke huyskerken soo vergroot en verandert, oock vertimmert met 25 duysent guld. ruym vergroot en moy gemaeckt dat de oude priesters ootmoedich veel sparen de armen gaven na en soo tovergaerde voor een qua tijt nu weder onnut veel werden quyt met veel zielen en catolijcken op nijdt". Dit alles schijnt op een versje uit te loopen, dat evenmin voor des schrijvers dichtvermogen als voor zijn helder denkvermogen pleit; en wel vreemd mag het heeten, dat hem een reden van ergernis was 't geen elken catholiek een reden tot blijdschap moest zijn. Wellicht dat hij, naarmate de statiën vaster en bloeiender gevestigd werden, met spijt zijn rol van beschermend edelman zag ten einde spoeden.

Den 15 October werd gezonden en den 18 aanvaardde hier zijne bediening THEODORUS DE VISSCHER, zoon van een tabaksverkooper te Amsterdam, voor wiens deur op een stok een visscher prijkte met het onderschrift:

GEEN BETER ISSER
ALS IN DE VISSER.

Hij had het baccalaureaat te Leuven verkregen, was daar in 1665 professor in de wijsbegeerte geworden, in 1666 kanunnik te Haarlem, 2 jaren later naar Amsterdam teruggekeerd en vervolgens 10 jaren pastoor te

Purmerende, alsook aartspriester van Waterland en West-friesland geweest, zooals hij het te Alkmaar van Noord-holland en Drechterland werd. In het rapport van den provicarius *Cousebant* van 1688 heet *de Visscher: vir zelosus, doctus, jucundi eloquii et vivacis ingenii*, terwijl zijn toenmalige kapelaan *Lambertus Schaep* een *vir modestus, gravis et pius* wordt genoemd. *Westphalen*, die er zich op beroemde in 1685 den zóó aan koortsen lijdenden pastoor, dat de geneesheer „*Croen*" ten einde raad was, naast God en den geneesheer *Ooms* van den dood te hebben gered [1]), liet zich later lang niet gunstig over hem uit in deze aanteekening: „1689 leefft noch *decanus bonus etc. sed ut nunc moris*, timmeren, inhalen, *bene vivere, parum pauperes invisere, vel derelictos consolare, mittere novos sacerdotes pro beneplacito non sine obloquio et ni ego conciliassem rusticos, mala obvenissent et remicissent. herenkarspel, zijtwint, scage. etc.*

In de zaak van den vicarius *Codde* maakte *de Visscher* met 4 andere kanunniken de meerderheid uit in het kapittel, die den 17 Mei 1701, tot groote ergernis der jansenisten, een verzoekschrift richtte aan de Staten van Holland, om den amsterdammer *Adam Daemen*, kanunnik der kerk van Keulen, als apostolisch vicaris toe te laten. Pastoor *de Visscher* overleed den 6 Mei 1715, in den ouderdom van 72 jaren en 8 maanden, en werd als pastoor en kanunnik opgevolgd door zijn kapelaan JOHANNES RINGERS.

Deze, te Zuidscharwoude geboren en door zijne weduwe geworden moeder te Schagen opgevoed, was door den

---

1) *Johannes Croone*, med. doct., overleed in 1689. *Simon Ooms*, med. doct., huwde den 6 Mei 1674 in de S. Franciscuskerk met *Agatha Groenen, filia devota dni pastoris.*

aartsbisschop *Codde* tijdens diens vertoef in Noordholland tot de studie opgewekt, had te Hoogstraten en vervolgens onder de oratoren te Mechelen het latijn, om den oorlog in Brabant te Munster de wijsbegeerte, daarna in het Hollandsch Collegie te Leuven de godgeleerdheid beoefend, was in 1710, weder om den krijg, naar Keulen geweken, aldaar door den nuncius *Joannes Baptista*, aartsbisschop van Tarsen, buitentijds gewijd, den 2 October de tonsuur en den 9 November de 3 priesterlijke wijdingen ontvangende, waarop hij, naar Noordholland gezonden, den 25 November te Schagen zijn eerste mis gezongen had en weinig tijds later *de Visscher* tot hulp toegevoegd was.

Toen den 7 November 1726 de haarlemsche kanunnik en aartspriester van Noordholland *van der Velden*, rustend pastoor van Purmerende, in zijne geboorteplaats Grootebroek overleden was, wenschte het kapittel hem door *Ringers*, voor wiens benoeming reeds 3 jaren eerder gewerkt was, te vervangen. Maar de apostolische vicaris *Joannes van Bijlevelt* werkte het wederom tegen, vast besloten geen lid van het haarlemsche kapittel voor te stellen, vooral niet *Ringers*, die zelfs met *Nanning*, zijn mede-kanunnik, durfde beweren, dat de zendingen van den nuncius in het oud-bisdom niet geldig waren zonder toestemming van het kapittel. Nadat evenwel *Johannes van den Steen* in 1728 de eerste aartspriester van Holland, Zeeland en Westfriesland was geworden, heeft *Ringers* van deze het begeerde aartspriesterschap verworven. Van zijne gemeente – in 1729 296 communicanten tellende – zeer bemind, vierde hij den 25 November 1735 zijn 25-jarig priesterschap, bij welke gelegenheid pastoor *Brikkenaar* van Oudorp de predicatie hield, 8 gedichten in het hollandsch en 1 in het latijn het licht

zagen [1]). Te Schagen bezat hij nog al land, waarover een der aanzienlijkste Schagers zijn rentmeester was. Door een poliep of neusgezwel en hevige koortsen aangetast, ontsliep hij zacht den 19 Augustus 1748, volgens het achter zijn portret geschrevene (dat Schagen als geboorteplaats noemt) 64, volgens het doodenboek 65 jaren oud. *Brikkenaar* hield den 26 de lijkrede, naar aanleiding van Matth. 5, 13.

Na *Ringers'* verscheiden trad als pastoor, aartspriester en kanunnik op AMANDUS DE WEERT, geboren te Kuilenburg in 1691 [2]), die door den internuncius *Spinelli* den 30 October 1727 naar Wormer gezonden was. Van hem wordt gezegd, dat hij vriendelijk en spraakzaam en nauwgezet op den tijd voor de godsdienstoefening was, korte maar verstaanbare, leerzame en zeer opwekkende leerredenen hield. In 1757 deed hij, uit eenige daartoe gemaakte kapitalen, de kerk en het daarnevens op den hoek van het Diggelaarssteegje staande huis *de Bloempot* afbreken en alles opnieuw herbouwen tot één geheel, zoodat de kerk zich boven de pastorie en het hoekhuis uitstrekte. Terwijl den 13 Juni met de afbraak begonnen was, kon de pastoor reeds den 18 December in het nieuwe gebouw de eerste mis doen, bij welke gelegenheid hij tot tekst bezigde Luc. 3, vs. 5 en 6. In het volgende jaar stond op den patroondag, 10 Augustus, de nieuwe communiebank, vervaardigd door *Anthonie Rensman* en een Amsterdamsch meester, voor de eerste maal bloot,

1) *Vreugde-zangen op het geestelyk zilverfeest van den zeer aanzienelyken en wel eerwaarden heer Johannes Ringers kapittelheer der bisschoppelyke kerk van Haarlem aartspriester en pastoor van Alkmaar gevierd binnen Alkmaar den* XXV *van Slagtmaand* MDCCXXXV. 28 blz. gr. 4°, ongepagineerd.

2) In een handschrift van pastoor *J. ten Dam* heet hij een geboren Antwerpenaar.

werd den 10 September het nieuwe, door *N. N. Gildeman* te St. Cornelis Munster bij Aken vervaardigde orgel, 10 registers sterk, het eerst voor de gemeente bespeeld (den 27 werd het door den stads-organist en klokkenist *Adrianus Winckel* beproefd en goedgekeurd), en werden den 29 de nieuwe, in Brabant in hout gesneden beelden van de H. Maagd en *St. Laurens* aan weerszijden van het altaar geplaatst. Communiebank, orgel en beelden waren bekostigd uit milddadige giften der gemeente. Nog werd in het laatst van hetzelfde jaar 1758 door *Gerrit Gautier* gegoten en in de kerk opgehangen een kaarskroon van 3 transen, elk van 7 armen.

De Weert overleed in 1769; kort vóór zijn dood had de hoogbejaarde man onder het zingen van het evangelie een toeval gekregen, zoodat hij achterover van het altaar sloeg; wat bekomen zijnde meende hij den dienst te hervatten, maar hij werd door zijne helpers weêrhouden, en pater *Hendrik Booten*, van de St. Franciscuskerk, van het ongeval verwittigd, deed terstond de mis.

Nog ouder, 80 à 81 jaren, werd zijn opvolger JOHANNES CARTEL, geboren te 's Gravenhage en hier gekomen van Krommeniedijk. Deze zette, veelal ten koste van mr. *Gerardus Bernardus Heymenbergh*, de verbetering van kerk en huizing voort, o. a. ten opzichte van glasramen, biechtstoel en het schilderstuk boven het altaar. Het bovendeel daarvan stelde eene episode voor uit de geschiedenis van het Alkmaarsche mirakel (het vaartuig in nood op de Schelde), in 1773 geschilderd door *J. P. van Horstok*, het grooter benedendeel den marteldood van *St. Laurens* naar *Rubbens*, hetzij toen mede door *v. Horstok* vervaardigd, hetzij uit de oude kerk herkomstig.

Na *Cartel's* overlijden werd in de kerk een marmersteen geplaatst met het opschrift:

**TER GEDAGTENIS
VAN HET
VIJFTIG JARIGE PRIESTER SCHAP
VAN DEN EER WAARDIGEN HEER
JOHANNES CARTEL
GEVIERD
OP DEN 21 JUNIJ 1792
EN VAN ZIJN EER WAARDIGE VIJF EN
TWINTIG JARIG PASTOOR SCHAP
IN DEZE GEMEENTE
OP DEN 20 APRIL 1794
OBIIT 17$\frac{4}{18}$99.**

Engelbertus Vinckestein, geboren te Voorschoten, achtervolgens pastoor aan den Helder, te Grootebroek en te Alkmaar, kwam hier in het jaar, dat voor de sedert 1795 door inkwartiering en heffingen reeds zoo getroffen stad, door de invasie der engelschen en russen dubbel schadelijk was. Geen wonder, dat de gaven der geloovigen minder waren geworden dan te voren, dat het onderhoud van kerk en pastorie hieronder geleden had. Men zou verplicht geweest zijn tot het noodig herstel geld op te nemen, maar zag geen kans voor rente en aflossing beiden te zorgen; daarom werd bij den pastoor en bij den notaris *J. van Riet* te Amsterdam de inschrijving opengesteld op 55 aandeelen van *f* 100 in eene negociatie bij wijze van tontine, en zulks, naar het schijnt, met goed gevolg; want in 1802 werd de kerk opnieuw gestucadoord, met de hoofden der 4 evangelisten in medaljons aan het gewelf, de doopvont overgebracht naast het altaar alwaar het H. Bloed placht te staan, werden de beelden nevens het altaar weggenomen en door anderen in de nieuwe nissen vervangen, de gaanderij, het zaaltje, de keuken en een woonhuisje afgebroken en tot

erf en tuin gemaakt. Te gelijker tijd, zoo niet reeds vroeger, deed de pastoor eene „fraaie tombe" maken, naar wij vermoeden een voorstuk voor het altaar van opgespannen doek, waarop in blauwgrijs marmer een sarcophaag geschilderd was, zooals wij in meerdere kerken gekend hebben.

Vinckestein, even als zijn voorganger kanunnik der kerk van Haarlem, overleed den 2 September 1819, 65 jaren en ruim 7 maanden oud, opgevolgd wordende door den pastoor van Oudorp en deken van Noordholland JOANNES KOK, geboren te Rotterdam den 11 Maart 1760, die reeds 3 jaren later, den 10 September 1822, aan de gemeente door den dood ontviel.

In October werd daarop het herderambt aanvaard door BERNARDUS JOSEPHUS GERVING [1]), die den 5 April 1782 te Wessum in Munsterland geboren, in 1802 bij de hollandsche zending overgeplaatst, in 1805 als priester gewijd en naar Amsterdam gezonden en in 1813 pastoor te Monnikendam geworden was [2]). In 1824 werd hij tot landdeken in het district Noordholland, 10 jaren later tot aartspriester van Holland, Zeeland en Westfriesland verheven, en als zoodanig in 1835 overgeplaatst in de statie van *S. Jozef* te Amsterdam. Gedurende de 13 jaren te Alkmaar doorgebracht, getuigde de *Alkmaarsche Courant* na zijn overlijden, verwierf hij door getrouwe vervulling zijner plichten, door nederigheid in wandel en liefderijken omgang met allen, zich de liefde en hoogachting van alle ingezetenen. Dat de door hem hier ontvangen indrukken wederkeerig gunstig waren geweest mag hieruit afgeleid

---

1) Den 29 plechtig ingeleid en in het bezit der statie gesteld door den H.E. heer aartspriester *Johannes van Banning*.

2) Te Purmerende verscheen in 1822: *Het laatste vaarwel of Afscheidswoord van B. J. Gerving. thans roomsch-catholyk pastoor te Alkmaar. aan zijne eerste gemeente te Monnickendam. voor- en opgedragen.*

worden, dat hij, na van 1839 tot 1842 president van het seminarie te Warmond te zijn geweest, in November van laatstgenoemd jaar herwaarts metterwoon terugkeerde, maar om reeds den 12 der volgende maand op ruim 60-jarigen leeftijd tot de eeuwige rust in te gaan. Drie dagen later werd hij onder groot betoon van belangstelling op het r. c. kerkhof te Heiloo begraven [1]). Naar zijn met de orde van den Nederlandschen Leeuw prijkend portret, geschilderd door *P. Plas*, is eene gravure vervaardigd door *C. H. Wentel*.

Jacobus Gregorius Willebrordus van Mierlo, geboren den 7 November 1798, die hem in Juni 1835 als pastoor had vervangen, werd in 1841 verplaatst naar Gouda, tevens als deken van Schieland, en stierf daar in den zomer van 1848. Zijn opvolger in Juni 1841 was Joannes van Gent, de latere pastoor der parochie van den *H. Laurentius*, van wien wij reeds in ons artikel over de statie van *St. Matthias* gesproken hebben.

Bij de opheffing der statie tengevolge der parochiale indeeling telde zij 700 communicanten. In de kerk, die aanvankelijk als hulpkerk in gebruik bleef, werd de laatste godsdienstoefening gehouden den 15 September 1861. Den 2 October volgde de verkoop tot afbraak van pastorie, kerk, bergplaats en woonhuis aan de Laat, van 3 huisjes aan de oostzijde van het Diggelaarssteegje en

---

1) De lijkrede werd gehouden door den landdeken van Rijnland, in tegenwoordigheid van den bisschop van Curium, de landdekens van Amstelland, Schieland, Kennemerland en Westfriesland, de hoogleeraren en provisoren van Warmond en Hageveld en eene talrijke priesterschaar, al welke personen vervolgens het lijk naar Heiloo begeleidden.

Iets zeer ongewoons bij deze begrafenis was het luiden der klokken van het in 1857 afgebroken klokkenhuis nabij de Groote kerk, die zich anders slechts na het overlijden en bij het begraven van leden van het Vorstelijk Huis deden hooren.

van nog een huis aan de Laat. Op het verkregen terrein en den tot de Breestraat strekkenden tuin werd sedert de nieuwe kerk gebouwd der parochie van den *H. Dominicus.* De altaarschilderijen werden te Amsterdam te gelde gemaakt.

Een paar maal maakten wij met een enkel woord gewag van het H. Bloed of het H. Sacrament van mirakel, dat in de St. Laurenskerk bewaard en gevierd werd, en waarvan de geschiedenis, behalve boven het altaar, ook nog op 2 schilderijen was voorgesteld. Opzettelijk zeggen wij daarover niet meer, wetende dat van een bekwame hand eene studie over dit onderwerp te wachten is. Daarentegen willen wij nog iets mededeelen over de genoemde 3 huisjes, in een waarvan in onze jeugd een of twee klopjes woonden, het zoogenaamde hofje van *Heymenbergh.* Het was oorspronkelijk, bij beschikking van 1618, voor 4 arme maagden gesticht aan de Kitsteeg door *Aletta Boon*, wier fraai geschilderd portret nog in het r. c. weeshuis hangt. De collatoren waren achtervolgens *Catharina Boon* (wellicht gehuwd met een *van der Laan* en vandaar de oude naam *van der Laans* Provenhuis), hare moeder *Maria van Kuyl*, weduwe van *Jacob Boon*, en dezer den 28 Januari 1687 benoemde executeur-testamentair, de notaris *Cornelis Jaspersz. Heymenbergh*, die het gesticht op zijn naam deed stellen en het den 20 Februari d. a. v. opdroeg aan zijne vrouw *Agatha Croone* en zijne kinderen *Johannes*, *Theodorus* en *Alida* bij opvolging van ouderdom. Hij verkocht de bouwvallig geworden huisjes voor *f* 200 en deed 3 anderen aanleggen aan de Breestraat en het Diggelaarssteegje. *Theodorus* wees den 17 October 1727 zijne schoonzuster *Catharina Croone* en zijne (hare ?) 3 kinderen voor het beheer aan. *Agatha* (*Catharina?*) *Croone* deed den 4 Juni 1751 in de Zijpe afstand ten behoeve van *Agatha Catharina*, gehuwd

met *Hendrik Bernardus van Wijk*, en werd opgevolgd door haar eenig overgebleven zoon mr. *G. B. Heymenbergh*, die den 13 Juli 1773 het beheer na zijn overlijden surrogeerde aan *Johannes Cartel* en volgende pastoors.

In het begin onzer eeuw genoot elke inwoneres nog *f* 30, twaalf ton turf en een kinnetje boter per jaar. In 1811 bedroeg het kapitaal ten gemeenelandskantore Alkmaar *f* 9350; de pastoor bezat toen geenerlei andere acte dan die van 1773, en hoopte de rente te blijven ontvangen. Toen de huisjes afgebroken werden om voor de nieuwe St. Dominicuskerk plaats te maken, zijn 3 anderen gebouwd aan de Looiersteeg op het Groot-Nieuwland, welke thans door het r. c. wees- en armbestuur beheerd en door 3 oude vrouwen om niet bewoond worden.

De reeks geschilderde pastoorsportretten der besproken statie berust in de pastorie der parochie van den *H. Laurentius*.

C. W. BRUINVIS.



PASTOOR BUYCK'S TREURZANG.

Pastoor Buyck .... *und kein Ende!* riep onlangs de overigens wel wat partijdige en oppervlakkige recensent in den *Ned. Spectator* uit; en inderdaad het kon den schijn krijgen of er aan 't gehaspel over Mr Buyck's uitzetting niet alleen, maar ook over zijn vreedzaam klaaglied op den afval zijner geboortestad geen einde kwam. Daarom wenschte ik, na al wat van en over dit laatste tot heden verschenen is [1]), hier eindelijk den volledigen tekst der beide lezingen zijner verdienstelijke elegie te geven en even verbeterend terug te komen op hetgeen omtrent die dubbele lezing in eene voorgaande aflevering dezer *Bijdragen* door mij beweerd is. Door de volgorde namelijk der handschriften van Pastoor Buyck van 't spoor gebracht, meende ik in den korteren vorm van zijn treurdicht (n° 25 van het IIIe deel van den catalogus) eene eerste lezing en in den langeren (*sub* n° 26 aldaar) de tweede, door hem uitgebreide lezing van den treurzang te moeten zien. Dank der welwillende voorlichting van Dr Fruin, blijkt mij de zaak nu echter juist andersom gelegen: Buyck schreef eerst zijn gedicht in 26 disticha en trok deze later tot 12 samen. Dit wordt duidelijk wanneer men opmerkt hoe al de verbeteringen, door den dichter in de uitgebreidere lezing aangebracht, in de kortere door hem zijn overgenomen en in 't algemeen deze laatste met recht, althans voor den vorm, eene verbeterde

1) Zie *Bijdragen*, Dl. VIII, blz. 425—32; Jaarb. v. Alb. Thijm, 1891. blz. 48 en 58; *Bijdragen*, Dl. XXI, blz. 44—48; *Studiën op godsd., wet, en letterk. gebied*, Dl. XLVI, blz. 332—34.

lezing heeten moet. In denzelfden brief, waarin ZHGel. daarop mijne aandacht vestigde, deelde D[r] Fruin mij tevens, tot mijne voldoening, mede, dat de lezing, door mij in de *Studiën* en thans hier afgedrukt, juist dezelfde was, welke hij-zelf, met vriendelijke hulp van D[r] De Vries, als de echte, oorspronkelijke lezing van Buyck's gedicht had vastgesteld. Beide bewerkingen dan van des ballings treurzang, de eerste, als men wil, in 't langere „klad", de tweede, in 't kortere „net", worden hier den lezer aangeboden en daarmede is het eerste *stadium* der episode-Buyck waarschijnlijk afgesloten.

AD MISERAM PATRIAM,

CULPA ET NEGLIGENTIA SUPERIORUM PERDITAM.

Tradita, non victa es, mea patria, tradita ab illis,
Queis commissa salus et tua vita fuit.
Tradita es a propriis (quis posset credere) amicis,
Quos in honore paris, quos pia mater alis.
Hi dum *nudarant* te lana, vellere, lacte,
Objecere feris viscera et ossa lupis [1]).
Impia Quimpenas tunc juramenta colorans
Ad perjurandum civibus auctor erat.
Non ego te potui solus defendere: tecum
Trador, et exilii taedia malo pati.
Interea numquam nostro de corde recedes,
Absens, quam curam debeo pastor, agam.
Saepe tuos doleo non ficto pectore casus,
Defleo saepe tuas cum Daniele vices. [2])
Non ego ob exilium tristor, mea damna moleste
Non fero, nam merces maxima Christus erit.
Conqueror objectos crudelibus hostibus agnos,
Deploro patriam sic periisse meam.

---

1) Mich. 3, 3.
2) Daniel 9 deplorat populi sui miseriam et orat pro eo.

Sensimus auxilium Domini, superavimus hostes,
Quando repugnandi tempus et ardor erat.
Vidimus unanimes cives tunc, vidimus acres,
— Fida gerunt Regi pectora, fida Deo —
Cunctis pro patria, pro templis fundere vitam,
Dulce videbatur pro pietate mori.
Sola magistratus deerat vigilantia, sola
Curia Catholicam perdidit emporium.
Regnandi faciebat amor, faciebat habendi,
Sed periit proprio proditor ipse dolo.
Non mora longa, *boni* [1]) pelluntur ab urbe patroni,
Coguntur pavido vertere corde solum.
O utinam soli paterentur! at omnia nutant,
Relligio cadit et gens quoque tota perit.
Supra urbes alias tu foelix sola fuisses,
Te nisi turba senum prostituisset iners.
At nunc, quis putet hoc, frustra es tot passa labores,
Mutasti longo gaudia cuncta metu.
Ecce iaces, spoliata Deo, spoliata salute,
Ablata est capitis pulchra corona tui.
Heu quantum est facies veteris mutata pudoris!
Fit subito meretrix quae modo virgo fuit.
Relligione, fide, virgo inviolata fuisti,
Sed nunc haereseon foetida lena manes.
Aspera iam te virga manet, manet exitus ater,
Imminet et capiti poena cruenta tuo. [2])
Tanta Deus Justus numquam impunita reliquit
Crimina, ni verus moeror amorque lavet.
Me licet injusta patriis e sedibus ira
Expuleris, rebus bis spolianda meis,
Attamen ex animo faveo tibi et opto salutem,
Deprecor omne malum, deprecor omne bonum.
Respiciat Christus te vultu, quaeso, sereno,
Et placidus solita te bonitate juvet;
Daemonis a vinclis saevaque tyrannide tandem
Liberet ablato tristia colla jugo.

---

1) Ironia.
2) Variant: Te, nisi tempestiva sapis, manet exitus ater,
Impendet capiti virga cruenta tuo.

Teque suum Pastor Clemens ad ovile reducat,
  Ne fias stygiis sordida praeda lupis.

In tweede, blijvende lezing:

Tradita, non victa es, mea patria, tradita ab illis,
  Queis commissa salus et tua vita fuit.
Hi dum *nudarant* te plumis, vellere, lacte,
  Objecere feris viscera et ossa lupis.
Impia Duncanus tunc juramenta probando
  Ad perjurandum civibus auctor erat.
Non ego te potui solus defendere: tecum
  Traditus exilii taedia disco pati.
Interea numquam nostro de corde recedes,
  Quamque tibi curam debeo pastor agam.
Namque graves doleo non ficto pectore casus
  Et deploro tuas cum Daniele vices.
Non ego ob exilium tristor, mea damna moleste
  Non fero, nam merces maxima Christus erit.
Conqueror objectos crudelibus hostibus agnos,
  Defleo te patriam sic periisse meam.
Supra urbes Batavas quam felix sola fuisses,
  Te nisi *turba senum* prostituisset iners!
At nunc (quis putet hoc?) furum ac spelunca latronum es,
  Errorum domus et daemonis hospitium.
Respiciat Christus vultu tu, quaeso, sereno
  Et placidus solita te pietate juvet.
Daemonis a vinclis, ferrêaque tyrannide tandem
  Liberet ablato tristia colla jugo!

AAN MIJN RAMPZALIGE VADERSTAD,

DOOR SCHULD EN VERZUIM HARER OVERHEID IN 'T VERDERF GESTORT.

Verraden zijt ge, niet verwonnen, Vaderstad!
  Verraden door wie u ten burg en borstweer dienden,
  Verraden (kan het zijn?) door uw vertrouwdste vrienden,
Door 't kroost, dat gij in eer gebaard, gevoedsterd hadt!
Hun eigen hand ontroofde u wol en melk en vacht,

Wierp woesten wolven uw gebeente en merg te vreten!
Toen heeft de Kempenaar [1]) hun eeden goed geheeten
En ach! uw burgerij ten schande en val gebracht.
'k Vermocht u niet alleen te schutten in den strijd:
Verraden ben 'k als gij, gedoemd tot ballingssmarte;
Doch geen geweld rukt ooit uw beeld mij uit het harte:
Werd ik mijn kudde ontscheurd, mijn zorg blijft haar gewijd.
In ongeveinsde smart betreur ik vaak uw val
En schrei met Daniël om 't noodlot u beschoren,
Niet om mijn ballingsoord, om wat mij ging verloren,
Daar Christus zelf mijn loon voor eeuwig blijven zal.
'k Beklaag het lam, ten prooi aan wreede wolventand,
'k Beween u, o mijn stad, dus in 't verderf gezonken!
Want ja! de vijand week, God heeft ons hulp geschonken,
Toen elk vol geestdrift vloog ten wakkren wederstand.
Wij zagen ze eensgezind, de burgers, en vol moed,
Met harten aan hun God, hun Koning trouw gebleven,
Voor stad en voor altaar om strijd het leven geven:
Te sterven voor 't geloof der vadren scheen hun zoet.
Dan, 't waakzaam oog ontbrak. Geen ander dan uw Raad,
O Katholieke vest, richtte al uw bloei ten gronden,
Uw Raad, door lage zucht naar macht, naar goud verslonden....
Doch reeds in eigen net verstrikt is 't sluw verraad.
Een wijl nog en de gunst dier *goede* meesters wijkt;
Ik zie met pooplend hart hen vlieden uit uw wallen....
O leden zij alleen! Maar alles dreigt te vallen,
De zuil der godsdienst wankt en gansch een volk bezwijkt.
Geen stad, wier star niet dook waar uwe heilzon rees,
Deed lafheid van uw Raad niet al uw luister dooven;
En thans — vergeefs gezwoegd! thans, ach, wie kan 't gelooven?
Sterft al uw vreugde weg in lange, bange vrees.
Daar ligt gij neer, beroofd van God, van al uw heil!
Men rukte u de eerekroon baldadig van den schedel!
Helaas, wie schond aldus die trekken kuisch en edel?
Van reine maagd werdt gij een deerne vuig en veil.
Ja, maagdlijk hadt ge uw trouw 't aloud geloof bewaard;
Thans hebt ge trouw en eer aan 't wangeloof versmeten...

---

1) „De Kempenaar" is Duncanus (Maarten Danck), geboren te Kempen, pastoor der Nieuwe-Zijde.

Reeds wacht de scherpe roe, reeds rammelt de ijzren keten,
Reeds hangt u boven 't hoofd der Godswraak bloedig zwaard!
Neen, Gods gerecht heeft nooit zóo tergende euveldaân,
Tenzij geboet door liefde en harteleed, vergeven!
Al hebt ge in dwazen toorn mij uit mijn erf verdreven
En moest ten tweeden maal mijn have u dus ontgaan,
Toch blijft mijn ziel en zin u en uw heil verpand.
Dat, vrij van alle ramp, u alle goed verzade!
Schenk' Christus u een blik van vrede en heilgenade
En reike u, als weleer, zijn liefdevolle hand,
Die eindlijk van de boei en wreeden overmoed
Des Satans u verlosse en 't schandlijk juk doe vallen!
De Goede Herder voere u weder tot zijn stallen
En schutte u voor den klauw van 't helsche wolvenbroed!

Verraden zijt gij, niet verwonnen, Vaderstad!
Verraden door wie elk uw steun en stut geloofde,
Terwijl hun hand u pluim en vacht en melk ontroofde
En uw gebeente en merg 't verslindend wolfdier vrat.
Duncanus, dat uw taal die ontrouw heeft geschoord
Dat gij de burgers drongt 't verpande woord te schenden!...
Alleen vermocht ik niet, mijn stad, dien slag te wenden
En sleep, als gij verraân, nu 't kruis eens ballings voort.
Doch nimmer wordt uw beeld mij uit het hart gerukt;
Als herder blijf ik u mijn trouwe zorgen wijden;
In ongeveinsde smart beween 'k uw bitter lijden,
Met Daniël het lot, dat loodzwaar op u drukt.
'k Treur niet om ballingschap, verlies van ambt noch schat,
Want Christus is mijn loon, Hij zal mij ruim vergoeden;
Maar 'k jammer om het lam, waar wreede tijgers woeden,
'k Beschrei uw diepen val, o mijn geboortestad!
Uw heilstar overblonk al Hollands steden ver,
Had lafheid van uw Raad u de eerkroon niet ontstolen;
Thans bergt gij (ach, kan 't zijn?) slechts moord- en rooversholen,
Een doolhof werd uw vest, verblijf van Lucifer.
O strale uit Christus' blik u vrede en nieuw geluk!
Zijn minnend vaderhart, zoo dikwerf u gebleken,
Helpe u de boei der hel, den ijzren dwang verbreken
En vrije uw fieren hals van 't schandlijk slavenjuk!

DEN HAAG, 15 Aug. '96. J. C. ALB. THIJM, S. J.

HET AARTSPRIESTERSCHAP

VAN

JOANNES VAN DEN STEEN.

(Vervolg van Deel XX, blz. 276).

IX. *Katholieken en Clerezy.* (1731).

Reeds vroeger zijn de bijzonderheden behandeld betreffende de zoogenaamde bisschopskeuze van Donkers en de pogingen door deze bij de Regeering van Holland aangewend, om als geestelijk hoofd te worden toegelaten [1]). Daartoe had hij den 20 Aug. 1728 een request bij de Staten ingediend, hetwelk dienzelfden dag in handen eener commissie was gesteld „ter fine van rapport." Dit rapport verscheen, eerst twee jaren later, 19 Julij 1730 en adviseerde „dat weder een vicaris, behoorlijk gequalifi„ceert, en aan haar Edele Groot Mog. aangenaam, welke „in het stuk der Missie, en in al wat verder desselfs „functie raakt, soude gehouden zijn na te koomen de „Placaaten en Ordres van haar Ed. Gr. Mog." enz. Die vicaris zou bovendien een „gebore Hollander" moeten zijn en ook in de provincie Holland wonen: verder zou hij „tot meerdere gerustheid" slechts voor drie jaren worden aangesteld. Dit gold de Katholieken: de aanhangers der clerezy, zoo vervolgde het rapport, zouden vrij blijven om den vicaris niet te erkennen en zich mogen houden aan Barchmann en Donkers, „welke niet souden „mogen gemolesteert worden weegens het excerceeren van

1) Deel XX, blz. 282 volgg.

„haar kerkelijke functie onder die van haar Partije." Welk doel de opstellers van dit rapport met hunne schijnbare welwillendheid hadden, blijkt uit de bijgevoegde beweegreden: „dat seer veel Geordende en vreemde Priesters „hier te Lande zijn ingedrongen en dat de gemeene rust „en dienst van haar Ed. Gr. Mog. vereisschen, dat alle „vreemde missien geweerd worden gelijk voor deesen" [1]).

Twee jaren van beraad schenen echter nog niet voldoende om de zaak tot een goed einde te brengen: men besloot de beslissing nog wat uit te stellen en eerst de meening der Principalen (de stedelijke Regeeringen) te raadplegen.

Ook van katholieke zijde schijnt om dezen tijd een request te zijn ingediend. Hoe dit echter in zijn werk is gegaan is niet met zekerheid te zeggen. Alleen weten wij, dat v. d. Steen het stuk eerst naar den Nuntius zond ter beoordeeling: deze maakte er eenige aanmerkingen op, welke v. d. Steen echter niet bevielen en volgens hem het request onmogelijk maakten: ten slotte werd het ingediend, maar door wie, in welken vorm en met welk gevolg, weten we niet. Een reeks van brieven tusschen v. d. Steen en zijne vrienden gedurende dezen tijd gewisseld toonen blijkbaar dat men den moed nog niet opgaf: zij zijn echter van geen belang, om ze te behandelen.

---

1) Vergel. Dr. W. P. C. Knuttel: *De Toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek.* Tweede Deel, 's Gravenhage, 1894, blz. 139. Een kleine aanteekening zij ter dezer plaatse veroorloofd. Van den beginne is het ons plan geweest zoo objectief mogelijk de zaken naar de ons ten dienste staande bronnen te behandelen. Wij zullen ons dus niet inlaten met eene bestrijding van de onjuistheden, die in bovengenoemd werk voorkomen: alleen maken wij een dankbaar gebruik van hetgeen daar *volgens de officieele staatsbescheiden* is neergeschreven. Voor een beoordeeling van het boek verwijzen wij naar *de Katholiek*, 1895, Deel 107, pag. 216.

In Juni 1731 werd de zaak der admissie wederom in de Staten-vergadering ter sprake gebracht, maar ondanks de pogingen van den raadpensionaris was de vergadering nog niet te bewegen een beslissing te nemen: alleen werd besloten, de commissie, aan wie het onderzoek was opgedragen tot spoed aan te zetten [1]).

Ook den Clerezy-mannen ging het niet naar wensch. In Julij 1731 overleed Th. Donkers, de zoogenaamde benoemde bisschop van Haarlem, zonder eenig antwoord op zijn Request ontvangen of ooit iets in zijne gewaande waardigheid verricht te hebben. Tot zijn opvolger, als pastoor te Amsterdam werd een zekere Beverling benoemd, die nog slechts één jaar priester was: de reden van deze wonderlijke benoeming was, dat Beverling de eenige onder de studenten van Amersfoort was, die Barchmann's constitutie over den *census utrimque redimibilis* [2]) had aangenomen en onderteekend. Een groote opschudding en ontevredenheid vooral onder de Amsterdamsche pastoors der clerezy was het gevolg hiervan: ook trachtte de partij in Haarlem wederom een bisschop te verkrijgen, maar Barchmann werkte deze pogingen uit alle macht tegen, altijd om de rente-quaestie. De bijzonderheden van deze tweespalt in den boezem zelf der *Utrechtsche kerk*, die ons onwillekeurig het Goddelijk Woord voor den geest brengt: *per quae peccat quis, per haec et torquetur*, vinden we in een tweetal brieven van den beroemden penningkundige G. van Loon, die om hunne belangrijkheid hier volgen. „Ik heb uyt mijnen Broeder ontdekt dat de bewuste Heeren onder 't Haarlemsche Bisdom waarlijk een Bisschop hebben willen verkiezen, dan dat Berkman [Barchmann] dit hun voornemen

1) Vergel. Dr. Knuttel t. a. p. blz. 142.
1) Vergel. Deel XX, blz. 232, noot 1, blz. 235.

verstaande te post van Utrecht te Amsterdam gekomen is, om dat door de hulp dier regeeringe te beletten, dat hij dit zijn oogmerk bereykt heeft, en dit hem weer aangemoedigd heeft om aldaar een huys te huuren, zoo om zich onder de bescherming van die zoo magtige regeeringe stellende, te meer ook hare gunst te winnen, als om te nader bijzijnde op het hem althans verdacht geworden gedrag dier Heeren een waakzaam oog te houden" [1]). Het tweede schrijven luidt aldus: „Nieuws heb ik niet geschreeven, omdat ik geen straatnieuws wil schrijven, dan waarop men staat kan maken. Des gelieve Uw Ed. te weeten: dat er na de dood van Donker geen request gepresenteerd of wedergegeeven is, maar wel over seer langen tijd toen zij Donker wilden aanstellen. Des is de zaak aldus geleegen. Berkman heeft een constitutie ontworpen aangaande de usurae en begeert niemand te weyen, of hij moet die tekenen en aanneemen; dit heeft die van Utrechtsche Kapittel zoo onthutst, dat zij Broeders [2]) voorheen al naar Amersfoort hebben gezonden, en de aldaar zijnde meesters, die uit Vrankrijk gekomen zijn door hem hebben laaten insinueeren dat zij niet verstaan dat er aan hun discipulen iet van de usurae gemeld wordt op poene van ze hun leerampt te zullen ontneemen. Echter is er een student geweest, welke die Berkmansche constitutie heeft aangenomen [3]), welke dan ook, zoodra Donker dood was, op 't onvoorzienst in deszelfs opengevallen pastory is gesteld. Dit onverwacht gedrag bragt

---

1) Brief van G. v. Loon aan C. Hoynck, 16 Oct. 1731.

2) Nic. Broedersen, zoogenaamd aartspriester, pastoor van Delft, schrijver van verschillende werken, gaf in 1743 een lijvig boek tegen Barchmann uit; getiteld: *De usuris licitis et illicitis vulgo nunc compensatoriis et lucratoriis* etc. Vergel. Lijst van eenige boeken en brochuren, door J. A. van Beek.

3) De bovenvermelde Beverling.

geene kleyne vrees en afkeer bij de andere Amsterdamsche pastoren te weeg, van welken ieder, als zijnde de vetste pastory, zich de begiftiging toeleyden. Des staaken die op hun weekelijksche consiliabulum de hoofden bijeen, en wierdt Meyers [1]) gemagtigd om bij die van het Utrechtsche Kapittel raad te vraagen. Dit geschiedde en wierd besloten twee actens op te stellen, met welke Meijers is rondgereyst en heeft die door alle de Jansenìste Pastoren van 't Haarlemsche Kapittel doen tekenen, 't geen zij dan ook alle gedaan en denzelfden Meijers gecommitteerd hebben om die twee acten den Bisschop te insinueeren. Hij begaf zich dan in gezelschap van een wereldlijk Heer genaamd Odée en nog een wiens naam ik niet weet en insinueerde hem de eerste acte, waarbij zij naa de ellende die zij nu zoo lang uytgestaan hebben, voor oogen gesteld te hebben, zich ten hoogste wegens den sub- en obreptive vervulling van de plaats van Donker [beklaagden] en derhalve mids de meesten naauwlijks bestaan konnen door 't verloop der gemeenten, alle verklaarden af te leggen [hunne demissie te nemen] dewijl zij door zijn stijfhoofdigheyt het alles zagen ten val hellen. Hierover als zulks niet hebbende verwacht, ontstelde hij zoo dat hij naauwlijks van beving op zijn voeten staan kon blijven: echter verzocht hij hen de pastoryen zoo onverhoeds niet te willen verlaaten, als in geen staat zijnde die te kunnen vervullen: 't welk zich Meyers wel liet welgevallen, doch hij een tweede declaratie bekend maakte, dat zij de Pastoryen houdende, dan op zoodanigen voet niet meer wilden behandeld worden en dierhalven besloten te hebben, volgens dezelfde gronden, waar langs hij was aangesteld, een eygen bisschop te zullen kiezen. Dit verricht hebbende is Meyers met de gemelde Odée heel

1) Pastoor in de kerk van de Barndesteeg te Amsterdam.

Gelderland doorreysd, en de Bisschop als ik de eer heb gehad UEd. te berichten, naar Amsterdam vertrokken om op het gedrag dier Heeren acht te geeven. Ingevolge van deeze aantuyging is het Utrechtsche Kapittel en die Heeren extraordinair, van deeze week, vergaderd om eenen Bisschop van Haarlem te kiezen, waartoe, mids hij niet zal gewijd worden, zij zeggen de Staatsche approbatie niet noodig te hebben, dewijl zij niet van zin zijn hem te laten wyen, en hij echter dus benoemd zijnde in staat zoude zijn van de missoriaalen te konnen geven om daarvan Berkman te ontzetten" [1]).

Het beruchte plakkaat van 21 Sept. 1730 [2]) bleef voor de Katholieken nog steeds een bron van vele en groote moeielijkheden: wel werd art. 2, hoe streng het ook alle functie van „monniken" vooral van de Jezuieten verbood, niet in al zijn scherpte toegepast, wel was het formulier door art. 3 voorgeschreven door alle priesters onderteekend, maar niettegenstaande dat alles bleven er nog bepalingen over, die voortdurend de grootste onrust in de Hollandsche Missie konden te weeg brengen. Een voorbeeld hiervan geeft het jubilé van 1731.

De lezer zal zich herinneren, dat genoemd plakkaat bij art. 5 de bepaling bevatte, dat het den priesters verboden was van Bullen, Brevetten, Decreeten, Mandementen of andere bevelen hunner geestelijke Overheid, gebruik te maken of die te publiceeren, tenzij veertien dagen, nadat zij aan de Regeering vertoond zouden zijn, en deze hiertoe hare goedkeuring zou gegeven hebben [3]). Ditzelfde jaar nu had Clemens XII bij zijn troonsbestijging naar oud gebruik voor geheel de christenheid een

1) Brief van G. v. Loon aan C. Hoynck, 30 Nov. 1731.
2) Zie Deel XX, blz. 251 volgg.
3) Deel XX, blz. 281.

jubilé uitgeschreven. Geen wonder dus, dat de Hollandsche geestelijken met deze bepaling zeer in de war zaten, daar zij niet gaarne de geestelijke voordeelen van zulk een algemeen jubilé voor zich en hunne gemeenten wilden missen, doch evenmin gezind waren de tyrannieke bepalingen van het plakkaat op te volgen, en het placet van de Regeering te vragen voor een zaak, die deze hoegenaamd niet aanging.

De Mechelsche vicaris C. Hoynck had reeds dadelijk de moeielijkheden voorzien en den nuntius aangeraden het jubilé voor Holland eenigen tijd uit te stellen en den daarop betreffenden Bul niet af te zenden. De nuntius dacht er echter anders over en zond den aflaat-bul aan v. d. Steen, maar legde hem tevens op het jubilé niet publiek te vieren. De geestelijken, wien de aartspriester dit mededeelde, achtten het echter onmogelijk om zulk een zaak geheim te houden: men besloot dus gezamentlijk een brief aan Spinelli te schrijven, waarin de onmogelijkheid van dezen maatregel aangetoond en hem verzocht werd, de toestemming van den magistraat, volgens de bepaling van art. 9, te mogen vragen. Als antwoord schreef Spinelli aan v. d. Steen terug, dat hij ten sterkste het voorstel der geestelijken afkeurde, en zelfs in ronde en duidelijke woorden verbood de goedkeuring van de Regeering aan te vragen.

Dezen brief hield v. d. Steen – waarom, weten wij niet – voor zich, zoodat men steeds in onzekerheid bleef. Alleen ging het gerucht – ook dit komt ons onbegrijpelijk voor – dat de nuntius zich noch goed-, noch afkeurend over de zaak had uitgelaten. Vooral de Amsterdamsche pastoors gaven zich veel moeite om de meening van den nuntius te kennen, maar de aartspriester Dierout wilde of kon hun geen volledige zekerheid verschaffen.

Dat alles verdroot den voortvarenden pastoor Schouwen

van 't Duifje in hooge mate: hij besloot zelf maar te handelen en door te tasten. Persoonlijk ging hij naar den Schout en vroeg hem, of hij het jubilé in zijn parochie vieren mocht. Nadat zonder de minste zwarigheid zijn verzoek was toegestaan, schreef hij den vicaris C. Hoynck om een jubilé-bul, kondigde deze echter niet openlijk in zijne kerk af, maar deelde alleen aan zijn gemeente mede, dat gedurende de Pinksterdagen het jubilé van paus Clemens XII, volgens de gewone voorwaarden zou kunnen verdiend worden.

Zoo openlijk had niemand het durven doen, vele pastoors hadden dan ook grooten spijt, dat zij aldus niet gehandeld hadden; geen wonder ook, dat de zaak spoedig in opspraak en den nuntius ter oore kwam. Deze natuurlijk verbolgen, dat zijn uitdrukkelijk verbod zoo openlijk was overtreden, verzocht den vicaris C. Hoynck, die als vriend van Schouwen bekend stond, om inlichtingen. Met kwalijk verborgen wrevel schreef de vicaris aan zijn broeder den advocaat [1]): „Ik heb een hoop gebruy over dat feit van W. Schouwen. Men zoud het op mijn wel willen vreken, omdat hij mijn vrind is. Ik heb er nu al vijf brieven over gehad en het sal nog met een half dozijn niet gedaan zijn..... Ik verklaar u dat het mijn verveelt gestadig belemmert te worden met kladden en vodde van de Missie en ik kan de conduite van de overste ook niet altijd goed maken. Ik heb genoeg voorsegt datter onbehoorlijkheden zouden gebeuren, en had mijnen raad gevolgt geweest, het Jubilé zou niet afgesonden geweest hebben. Binnen een paar jaren zou het al so goet geweest hebben als nu."

Ook past. Schouwen bleef niet in gebreke zijn handelwijze te verdedigen en op zijn eigenaardige krachtige en

1) Brief van 31 Mei 1731.

zaakrijke manier stelde hij den vicaris Hoynck op de hoogte van den toestand. Verdere gevolgen schijnt de zaak voor Schouwen wel niet gehad te hebben, maar zij bewijst genoeg, dat de toestand in de Hollandsche Missie, ook wat de verhouding onder de clergé betrof, nog verre van rooskleurig was. Ter karakteriseering diene nog het volgend schrijven van past. Schouwen [1]):

„Het gaat Amplissime Domine, soo krom in de Missie, dat ik oordeele, dat die wel te gronde moet gaan (celeberrimam illam olim Missionem non posse non interire). Want de Nuntius heeft zig niet gewaardigt, om het corpus sacerdotum Amstellodamensium tum saecularium tum regularium met een antwoord te verwaardigen op den brief aan Zijn Doorl. gesonden. Ampl. Steenius hout sig buytens schoot, en Dieroutius durft niets seggen, nog ons op de vragen antwoorden. Hoe kan dit Rijk bestaan? hoe kan een yder zijnen eygen weg moetende soeken, wij moraliter loquendo op een uytweg uytkoomen? De Romeynsche studenten [2]), bijsonderlijk drie waaronder Hr Reynierse, hier pastoor [3]), zijn krachtig op de Nuntius gebeeten, en de genoemde heeft ten dien eynde met Steenius nu ook verschil, en ondertusschen gaan die Historiën al naa Roomen." 't Was dus niet alleen geharrewar onder de geestelijken onderling, maar zelfs tegenover den Nuntius begonnen verscheidenen uit de geestelijkheid een minder vriendschappelijke houding aan te nemen. En geen wonder: Spinelli had, gedreven door zijn begeerte om de Hollandsche missie wederom onder een algemeen geestelijk bestuur gesteld te zien, van den

---

1) Brief aan Vic. C. Hoynck, 25 Mei 1731.

2) Dit zijn de geestelijken die te Rome aan de Propaganda hunne opleiding hadden genoten.

3) nl. van 't Haantje of de St. Nicolaaskerk.

beginne af al zijne krachten ingespannen voor de benoeming van een Apostolischen Vicaris. Maar juist doordat hij, om dat doel te bereiken, zich te veel de belangen van het Kapittel van Haarlem aantrok, en te veel ijverde voor de benoeming van v. d. Steen, had hij velen onder de geestelijken, vooral onder de Regulieren, zich tot vijanden gemaakt.

't Zal dan ook niet weinigen onder dezen tot eenige vreugde geweest zijn, toen het bericht verspreid werd, dat hij als nuntius zou aftreden. Inderdaad den 16 Juni 1731 verliet hij Brussel, werd den 15 Dec. 1734 aartsbisschop van Napels en 18 Jan. 1734 tot het Kardinalaat verheven. Ondanks de ongunstige stemming echter, die velen, vooral in de laatste jaren van zijn bestuur, tegen hem hadden opgevat, valt het toch niet te miskennen, dat hij onschatbaar veel voor de Hollandsche Missie gewerkt en tot stand gebracht heeft. Van 1721 af ijverde hij onafgebroken om den Hollandschen Katholieken een zelfstandig bestuur te geven: dat hij niet slaagde is aan de ongunstige omstandigheden, niet aan Spinelli te wijten. Wij kunnen dan ook best de lofprijzing begrijpen, die v. d. Steen van hem gaf, dat hij was: „un superieur prudent, aimable, aimant tendrement la Mission" [1]). Hij werd opgevolgd door Sylvius Valenti de Gonzaga, aartsbisschop van Nicee i. p. i., die den 11 Jan. 1732 te Mechelen aankwam, alwaar hij als administrator Apostolicus over de Hollandsche Missie, benevens over Engeland, tot 19 Maart 1736 zijn ambt bekleedde.

X. *Eene Aprilbeweging.* (1732).

Ook de vorige eeuw, even als deze, heeft hare Aprilbeweging gehad. Wel gold het toen niet eene zaak van

1) Brief aan R. Hoynck, 8 Juni 1731.

zooveel gewicht als het herstel van de Kerkelijke Hierarchie, wel was er slechts eenvoudig sprake van de toelating van een apostolischen vicaris, zooals de Hollandsche Missie reeds sinds jaren had bezeten, maar toch was de strijd niet minder hevig, de toon tegen Rome en hare dienaren aangeheven niet minder scherp, de aanvallen tegen de vermeende Roomsche heerschzucht niet minder vurig. Inderdaad beide bewegingen, in Aprilmaand begonnen, toonen, hoewel door een tusschenruimte van meer dan een eeuw gescheiden, zeer veel punten van overeenkomst en het komt ons niet ondienstig voor, eenigszins langer te blijven stilstaan bij dezen strijd, die onze vaderen te doorworstelen hadden, het aan den lezer overlatend te beoordeelen, of de benaming hierboven al of niet met grond gegeven is.

Zooals boven gezegd is, had de raadpensionaris de Regeering in de Statenvergadering van Juni 1731 tot geen andere beslissing kunnen brengen, dan dat de commissie, aan wie het onderzoek over de toelating van een vicaris was opgedragen, tot spoed werd aangespoord.

Eenige maanden later, 18 Dec., diende deze commissie haar rapport in, waarin werd voorgesteld, om ter voorkoming der „buitenlandsche sendingen" eenige voorname priesters te ontbieden en hun te gelasten „dat binnen dry maanden aan de Heeren Gecomitteerde Raden worden gepresenteert een of meerder Persoonen, behoorlijk gequalificeert, om daar uit een als vicaris te admitteeren." Deze vicaris zou zich geheel en al naar de plakkaten enz. hebben te gedragen, een geboren Hollander moeten zijn en in de provincie Holland verblijven. Tot meerdere geruststelling zou de acte van admissie slechts voor drie jaren worden gegeven, om daarna, volgens goedkeuren der Staten, te worden vernieuwd. De vicaris zou moeten beloven „sig nu nog namaals in geene deele te sullen be-

moeien met de statien of kerken, welke jegenwoordig bediend worden door Priesters, die men Jansenisten noemt." Ook zou Barchman den titel van Aartsbisschop van Utrecht of eenig ander bisdom niet mogen aannemen: verder zou geen onderdaan der Staten in zaken den vicaris betreffende. zijn toevlucht mogen nemen tot eenige buitenlandsche kerkelijke overheid. Eindelijk adviseerde het rapport om de resolutie van 10 Mei 1704, over het dienst doen van priesters in andere parochiën, in zoo verre te verzachten „dat sij [de priesters] in het stille sullen mogen administreeren de sacramenten van de Roomsche Kerk aan bedleegerige kranken van haar Partye, welke sulx sullen versoeken" [1]).

De vicaris C. Hoynck had dit geheim rapport weten machtig te worden tot groote verwondering van v. d. Steen en zijn vrienden, die maar niet konden begrijpen, welke middelen de vicaris bezat om achter de geheimen der Regeering te komen. Hoynck zond het rapport naar v. d. Steen met enkele opmerkingen en twijfelingen, die bij hem waren opgekomen omtrent de goedkeuring van de H. Stoel. v. d. Steen zond het aan Hoynck terug met eenige aanteekeningen van zijn kant. Evenals de vicaris had hij het meeste bezwaar tegen de tijdelijke benoeming van drie jaar: ook de bepaling, dat de vicaris zich niet zou mogen bemoeien met de parochien, aan wier hoofd priesters van Barchman's partij stonden, beviel hem niet, maar hij troostte zich met de verzachtingen, die door het rapport er bij waren gevoegd. Zoodra Hoynck het rapport ontvangen had maakte hij er een Latijnsche vertaling van, voegde daar zijne opmerkingen bij, die vooral moesten dienen om de H. Stoel gunstig te stemmen, en

1) Vergel. Knuttel, t. a. p. blz. 148.

zond het aldus op naar Rome, alles uit naam en op gezag van den aartsbisschop van Mechelen Kard. d'Alsace: de brief, dien de Kardinaal hierbij aan den staatssecretaris schreef [1]), bewijst hoe gunstig hij over een aanstaande oplossing dacht.

Den 17 Jan. 1732 kon C. Hoynck aan v. d. Steen berichten, dat de Kard. d'Alsace en de nieuwe nuntius het rapport naar Rome hadden opgezonden en zich zeer beijverden om den Paus gunstig er voor te stemmen. Dit schrijven was blijkbaar bestemd om onder de oogen van den Raadpensionaris gebracht te worden en trachtte vooral de beperking der vicaris-benoeming voor drie jaren op te heffen [2]). Alvorens den brief volgens het verlangen van

---

1) Zij is te vinden onder de stukken door Dr. G. Brom in de Bijdragen ingezonden als „bouwsteenen voor het Aartspriesterschap van J. v. d. Steen." Zie Deel XX, blz. 207.

2) De brief luidt aldus: „C'est par ordre de son Eminence Monseigneur le Cardinal d'Alsace, Archeveque de Malines, mon maitre, que j'ai l'honneur de vous communiquer qu'il y a quatorze jours qu'on a informé S. E. de la bonne disposition, qu'il y auroit pour admettre un vicaire pour les Catholiques Romains en Hollande, en suite d'une Resolution nouvellement prise ou projettée dans l'Assemblée des Nobles et Grandes Puissances Mess.[rs] les Etats d'Hollande et de Westfrise. Son Em[e] a cru en devoir informer le Cour de Rome, afin d'être en état a pouvoir concourir à la bonne intention de l'Etat, et faciliter les moiens pour parvenir à une oeuvre si désirable et propre à rétablir la tranquillité et le repos entre les sujets de l'Etat, qui sont de notre Religion, et à cette fin Elle a taché le plus efficacement qu'il lui a été possible, de faire entrer le Pape dans les vues que M.M. les Etats pourroient prendre pour s'assurer de l'obeissance et de la soumission que le Vicaire doit à leurs ordres et à leurs ordonnances, qu'il conviendra de respecter et d'executer dans le gouvernement de nos Catholiques. Son Eminence se persuade qu'il ne deplaira pas a leur N. et G. P. qu'en cas de quelque difficulté vous en passiez rapport a Elle, pour vous voir mettre en etat de pouvoir conclure cette affaire, Son Eminence ne se proposant rien tant que de correspondre entierement en homme raisonnable à tout ce que M.M. les Etats pourront exiger du futur Vicaire. Et comme le choix devra tomber sur une personne egalement agreable aux

den vicaris aan den Raadpensionaris kenbaar te maken, raadpleegde v. d. Steen den advokaat R. Hoynck, die hem ten stelligste afried hieraan gevolg te geven, vooral omdat het schrijven steunde op de kennis van het geheime rapport, welks bekendmaking de Staten ongetwijfeld zeer ontevreden zou stemmen. Den dag voordat het rapport in de Statenvergadering zou behandeld worden, schreef de advocaat aan v. d. Steen [1]: „Het scheeldt nu eygentlijk nog *alleen* aan Leyden en Rotterdam, waar toe devoire gedaan werden om die mede te winnen, als wanneer alles, sonder eenige verdere oppositie zal afloopen op den voet van dat fraye stukje [2], en men sal oock op het triennium niet blijven staan." De Statenvergadering van 28 Febr. 1732 kwam, maar van beslissing was nog geen spraak: helaas de zaken, stonden wanhopiger dan ooit te voren: Dordrecht, Leiden en Rotterdam bleven

---

Etats et au Pape, par lequel il doit être qualifié et pourvu des pouvoirs nécéssaires selon les principes de notre Religion, Son Em^e se flatte que son admission sera accordée sans aucune limitation de tems, chose facheuse et perilleuse pour un supérieur et impraticable par rapport au caractère Episcopale dont il devra être revêtu comme du passé, et lequel est nécessaire pour accomplir son devoir et ses fonctions, n'étant d'ailleurs pas à craindre, que le Vicaire, étant établi par l'agrement de l'Etat, leur donne sujet de regretter la grace qu'on lui fera apres tant d'obstacles et apres un si grand laps de tems. Le nouveau Nonce Mgr Valenti Gonzaga est arrivé ici et logé chez son Emce depuis sept jours. J'ai reconnu en lui des moeurs commodes et aisées, et la même disposition a concourir sans aucun obstacle, aux dessins que M.M. les Etats se sont proposés. Or il ne se melera en rien en cette affaire. Et S. E. lui ayant fait ouverture de ses sentiments, il est persuadé, qu'on doit aller au devant les bonnes intentions de l'Etat, depuis que les choses en sont venues la. Au reste mon cher cousin, vous ferez chose agreable a S. E. et utile au bien public de de notre religion, en faisant connoitre ces sentiments de S. E. a M. le grand Pensionaire."

Brief aan J. v. Steen, 11 Jan. 1732.

1) Brief van 29 Febr. 1782.

2) Het boven behandelde rapport van 10 Dec. 1781.

steeds nog „difficile": de slotsom was, dat ook nu weer de uitspraak werd verdaagd tot een volgende vergadering [1]).

Toch was deze vergadering niet zonder gewicht voor de Katholieken van Holland, wegens het voor hen gunstige besluit, dat er genomen werd, betreffende de in het rapport voorgestelde verzachting van het verbod van het toedienen der H. Sacramenten in vreemde parochiën. Men had nl. goedgevonden „bij conniventie toe te laeten aan de geadmitteerde priesters, de Sacramenten van de Roomse Kerk in het stille te moogen administreren, buyten haer district ofte Parochie aen bedleegerige kranken en aen andere van haare gesinten welke sulks van haer zullen verzoeken".... Zonder twijfel had de raadpensionaris Slingeland een groot aandeel in deze gunstige bepaling [2]); terwijl nog bijzondere voorvallen, b. v. de Geschiedenis van Zaandam, waar pastoor Willebrink door de clerezymannen was verdreven [3]) er veel toe hebben bijgedragen, zooals duidelijk blijkt uit een schrijven van past. Schouwen [4]): „Tot dit Placaat heeft aanleydinge gegeeven *Sandam* van waar de Heer Willebrink weeder verdreeven zijnde, de Boeren na den Haag gingen om te versoeken een tweede kerk te hebben en bij weygeringe, zoo versogten zij, in een vrij land op sterven liggende, ten minsten dan een ander Priester te mogen halen ('t welk te voren verboden was) en dit is toegestaan en zal de Jansenisten grooten afbreuk doen."

Terwijl aldus de admissie van een apostolischen vicaris nog steeds hangende was, en de zaak vooral door eene ongesteldheid van den raadpensionaris vertraagd werd,

---

1) Knuttel t. a. p. 143 –145.
2) " " p. 145.
3) Zie Bijdr. I, 177 volgg.
4) Aan C. Hoynck, 21 Maart 1732.

brak de geweldige storm die wij boven „de Aprilbeweging" noemden over de Hollandsche Missie los. 't Waren niet slechts de clerezy-mannen, neen ook de predikanten of dominees gingen zich thans met de zaak bemoeien en men begrijpt, dat de strijd daardoor niet minder fel en vinnig werd. Reeds in 't begin van het jaar 1732 schreef de advokaat Hoynck aan zijn broeder en v. d. Steen [1]): „Daar zijn, behalven de Jansenisten, meer andere opposanten geweest, onder anderen de predicanten, maar die zijn reeds dusdaanigh wel gericipieert, dat die reeds haar bekomst hebben." De advokaat scheen dus de zaak niet zwaar te tillen, maar al spoedig bleek, dat de dominees hun bekomst nog lang niet hadden. V. d. Steen zond den 21 Maart, te gelijk met een kopie van de geheime resolutie een schrijven aan C. Hoynck, waarin hij meldde, dat van de kansels reeds openbare gebeden werden uitgeschreven, om het dreigend onheil van een vicaris van Holland af te weren, dat de predikanten in de steden zich tot de Regeering hadden gewend, maar geen al te vriendelijk antwoord hadden ontvangen [2]). Nadere bijzonderheden daaromtrent vinden wij in een schrijven van den reeds genoemden G. van Loon [3]): „Wat de groote zaak zelf aanbelangt, die loopt dagelijks terug. Dominee Velzen

1) Brief van 27 Febr. 1732.

2) „Les ministres reformés s'en mêlent aussi: même il y en a qui ont preché publiquement, qu'il falloit prier Dieu, afin qu'il voudroit inspirer à nos Seigneurs les Etats de n'admettre un Vicaire Apostolique: dans les villes ils se sont adressés aux magistrats, à la Haye au G. Pensionaire et autres membres des Etats: mais ils ont eu a essuier ce compliment pas trop obligeant, qu' ils feroient bien de se mêler de leur chaire et laisser la politique aux Etats, qui scauroient assez, ce qu'il faut faire, et quand ils auroient besoin de leurs avis, ils les feroient appeller. Les Jansenistes font de tout bois flêches et disputent bien la victoire."

Brief van 21 Maart 1732.

3) Aan C. Hoynck, 18 Maart 1732.

zoo befaamd om zijne baersche welsprekenheyd, heeft er openlijk in den Haag tegen gepreekt en zijne toehoorders aangemaandt om God te bidden ten eynde de oogen der regeering wilde openen opdat zij geenszins een zoo schadelijk besluyt neemen. Dit is 't min, hij heeft zelf aan 't Synode, 't gene toen juyst te Alkmaar vergaderd was, geschreeven en het stremme dier zaak gerecommandeerd, zulks dat dit dan ook met algemeene stemmen beslooten wierdt en de Deputati van 't Synode gelast met dat oogmerk aan alle de Dominees der stemhebbende steeden te schrijven, ten eynde ieder in zijne stad de regeering zou trachten te diverteeren. Dit is van die uitwerking geweest, dat op denzelfden dag, als men daarover stondt te delibereren, die van Schoonhoven eene buytengewoone expresse derwaart afzonden met last van voor het aanvangen der Vergadering aldaar te moeten zijn, door welken zij aan den Heer Katwijk bevel zonden om dat besluyt uyt al zijn vermogen zoo niet te doen stremmen, ten minste naar het voorbeeld van Rotterdam en Leyde, overneemende op te schorten en inmiddels andere steden te winnen. Diergelijken last meent men, dat door die van Schiedam aan hunne gedeputeerden heeft gezonden; zulks de Raadpensionaris, welke die zaak meest bevorderde, dien dag uyt de vergadering bleef: echter is een besluyt genomen, waarbij vrijheid vergund is om in elkanders pastoryen de sacramenten aan de zieken toe te bedienen. Men zegt zelfs dat er een gedrukt boekje onder de Dominees rondgaat, door den gemelden van Velzen opgesteld, waarna ik al heb vernomen, dan heb het tot nog toe niet kunnen bekomen. Te Delft ook, 't gene de zaak bevorderde, is ook Valkenburg [1]) bij den Pensionaris ontboden om deswege zijne gravamina in te brengen, 't gene

---

1) Een priester van de clerezy.

te meer te verwonderen is, omdat Hoornbeek zich sedert een wijl tegen de Jansenisten verklaard heeft uit revengeeren, dat zij het voornemen in die zaak van zijnen broeder den Grootpensionaris eertijds gestremd hebben. Oordeel hieruyt hoe de zaaken staan, ja, zoo ik mijn hart recht uyt mag spreken, geloof ik dat nog zwaardere buyen dan ooit voorheen, voor de deur staan."

Zoo naderde April 1732: en waarlijk van Loon's voorgevoel had hem niet bedrogen: de zware „buyen" braken met volle hevigheid los: hooren wij hem zelf in een volgenden brief [1]: „'t Gene ik de eer hadt van UEw. laatstelijk te melden wegens de Dom[s] heeft op den laatsten Bédag alom zijn effect gedaan, de preekstoelen hebben gedaverd, de gemeente was alom zoodanig in beweeging dat mijne domestiken 't huys komende daarvan den mond vol hadden. Dit heeft veroorzaakt dat Enkhuyzen ook de zaak heeft overgenomen. De naam van Vicaris klinkt hier bij de Regeering te haatlijk in 't oor: kon men dezelfde zaak een anderen naam geven, ik achtte de zaak gewonnen, ja zou dan wel kans zien om zelfs de Jansenisten uit hunne Pastoryen te helpen, ten minste de meeste gemeenten tegen hen te doen verklaaren."

Vooral was het fanatisme opgewekt en aangewakkerd door een lasterschrift, dat reeds in Julij van het vorige jaar uitgegeven, en nu voor deze gelegenheid herdrukt en alom verspreid was geworden [2]. Hoe goed de dominees op de hoogte der katholieke zaken waren, of beter, hoe jammerlijk zij door de vijanden van de H. Stoel werden misleid, blijkt uit den onzin, die in dat boekje aan den

---

1) Aan C. Hoynck, 5 April 1732.

2) Knuttel 145. cf. noot 3. Dit geschrift berust ook op 't archief van ons bisdom. Of dit hetzelfde is, als door v. Loon in zijn voorgaande brief bedoeld werd, durven wij niet verzekeren.

man gebracht werd. Om bijv. te bewijzen, wat een ramp het voor Holland wezen zou, indien een zoogenaamd pausgezinde vicaris werd aangesteld, geeft het als reden aan: dat die vicaris voor de Pausgezinden, niet door het Kapittel van Utrecht zou aangesteld worden, zooals tot dusver was geschied, maar door den Paus, hetgeen nog nooit was voorgekomen. Die vicaris zou natuurlijk geheel Holland doen overstroomen met pausgezinde-jezuietische priesters; en al waren deze geen geordende, ze zouden toch dezelfde verderfelijke en voor de Staat heillooze maximes verkondigen. Vooral de dreigende ondergang der clerezy-partij scheen voor de predikanten een hoofdmotief om de toelating van een vicaris te doen mislukken. Na al die fraaiheden bevatte het boekje nog vooreerst eene *remonstrantie* van de Leidsche predikanten aan de burgemeesteren hunner stad: de inhoud van dit protest was ongeveer dezelfde als van genoemd schotschrift: vervolgens een zelfde *remonstrantie* van de Rotterdamsche predikanten, die zich ook „na 't voorbeeld van andere Predikanten in stemmende steden" geroepen gevoelden om „op 't allernederigst te remonstreeren": ook hier wederom dezelfde uitvallen tegen Paus en Jezuieten. Zij beweerden o. a. dat de Bulle Unigenitus „duydelijk leert, dat de Paus bevoegt is alle onderdaenen te ontslaen van den eed van getrouwigheid aan alle Moogentheden en Regenten buyten de Kerk": dat de Katholieken moeten „staande houden", dat de vrees van een onrechtveerdige ban ons niet moet wederhouden van ons pligt te doen, gevolgelijk dat alleen de vrees voor de pauselijke Ban, al was ze zelfs onregtveerdig ons moet afhouden van onze plicht te doen, van onze wettige overheden te gehoorzamen [1]).

---

1) Tegen deze *remonstrantiën* kwam van Katholieke zijde een waardig antwoord in 't licht: „Verantwoording voor de Roomsche Priesters, en

De lezer begrijpt welk een indruk zulke pamfletten in de voorgaande eeuw moesten maken op een volk, dat toch al zoo weinig noodig had, om in haat tegen de paapsgezinden te ontbranden. De storm was dan ook algemeen: de kansels dreunden van de ophitsingen en uitvallen der dominees; zelfs gingen de ijveraars zoo ver, dat het Hof van Holland meende tusschen beiden te moeten komen [1]); en dat alles om een zaak, die nog in de verste verte niet beslist was; want eerst den 30en April zou de zaak in de Statenvergadering bepleit worden.

XI. *Mislukt.*

Zoo was dus heel het land in rep en roer, toen de Raadpensionaris in de Statenvergadering van 30 April 1732 het zooveel beweging makende onderwerp ter sprake bracht en te gelijk den leden het uit naam der Gecommitteerde Raden uitgebrachte rapport voorlegde [2]). Daarin werd eerst den dominees gevoelig de les gelezen over hun voortvarendheid en onbesuisden ijver, die zelfs zoo ver gegaan was, dat het Hof een oogenblik er aan gedacht had om tusschen beiden te komen. Zij moesten begrijpen, en dit moesten ook de commissarissen-politiek den leden van de aanstaande Zuid- en Noord-Hollandsche Synoden duidelijk aan 't verstand brengen, dat de Regeering alleen in staat was te beslissen, hoe het best de aanwas van het pausdom kon worden tegengegaan: mochten er echter nog predikanten zijn, die de beslissingen der overheid

---

Roomsch-Katholieken deser Landen op de lasteringen tegen hen verspreid." Vergel. Knuttel. t. a. p. Vergel. *Lijst van eenige boeken en brochuren* etc. p. 95 en 96.

1) Knuttel t. a. p. pag. 145.

2) Vergel. Knuttel, p. 146. Om de belangrijkheid laten wij hierachter den text van het rapport volgen als Bijlage.

„souden moogen blijven taneeren", dan moesten zij eenvoudig tot hun plicht gebracht worden.

En om alle misverstand uit den weg te ruimen, geeft het rapport vervolgens een klein stukje kerk-geschiedenis ten beste: sinds de Reformatie was het geestelijk bestuur over de Katholieken hier te lande in handen geweest van zoogenaamde apostolische vicarissen, die tevens den bisschopstitel droegen, niet van Utrecht maar i. p. i. [1]). In de later ontstane geschillen had de Regeering zich eerst niet gemengd, maar de zaken kwamen zóó ver, dat de partij, die zich tegen de onbepaalde macht des pausen verzet „en welke daarom de meeste conniventie geniet" (!), gevaar liep ten onder te gaan. Om dit te verhinderen waren de plakkaten van 1702 en 1709 uitgevaardigd; doch zonder gevolg: vervolgens verschafte de partij zich een aartsbisschop van Utrecht, maar ook al „met weinig effect", daar „ver uit de meeste Roomsche gezinden hier te Lande geweigert hebben en blijven weigeren, de minste kerkelijke gemeenschap met hem en met zijne aanhangers te houden", met dit gevolg, dat het plakkaat van 1709 niet kon worden uitgevoerd „sonder alle excercitie van Religie te benemen aan ver uit het grootste deel der Rooms-gesinde ingeseetenen."

Bij dezen stand van zaken stond de Regeering voor het alternatief òf den Katholieken een vicaris toe te staan op de bekende voorwaarden [2]), òf wel bij oogluiking den toestand te laten, zooals zij was, dat nl. de missie door den nuntius te Brussel bestuurd werd. De meeningen der leden, zoo vervolgde het rapport, waren hierover oneens en daar de Staten geen besluit zouden willen nemen, dan onder algemeene goedkeuring, werd den leden

1) In de Staten scheen men in die dagen beter op de hoogte van de Kerk-Geschiedenis dan menig zich noemende geschiedschrijver van lateren tijd.

2) Vergelijk boven.

in bedenking gegeven, om „hangende de deliberatie" de volgende voorstellen aan te nemen. Vooreerst zou het plakkaat van 21 Sept. 1730 [1]) betreffende de toelating der priesters en het eedformulier in al zijne gestrengheid worden gehandhaafd. Vervolgens zou in statiën of kerken door priesters der Clerezy bestuurd geen geestelijke worden toegelaten, die niet beloofde aan Jansenist en Katholiek de sacramenten toe te dienen. Ten slotte zou men de nog aanhangige voorstellen om den aanwas van het pausdom tegen te gaan, met name die betreffende de gemengde huwelijken, zoo spoedig mogelijk tot oplossing trachten te brengen [2]).

Ziedaar het gewichtige rapport, waarmede de Staten zich vereenigden en waardoor de groote zaak der admissie van een apostolischen vicaris voorloopig, of liever voor goed was afgedaan. Want al werd beweerd, dat de „deliberatie" nog hangende was, feitelijk was de zaak beslist. Van dezen ongunstigen uitslag, die zooals de meeste besluiten der Staten eerst later bekend werd, scheen v. d. Steen en zijne vrienden niet het minste te weten of te vermoeden zelfs. In zijne brieven van dien tijd is hij nog vol goede verwachtingen, hij rekent nog altijd op een spoedige en gunstige beslissing; zelfs schreef hij aan den advokaat Hoynck, dat hij stellig vernomen had, dat de Staten de admissie van een vicaris hadden goedgekeurd op voorwaarde, dat deze overal priesters zou zenden, die aan beide partijen, Katholiek en Clerezy de sacramenten zouden toedienen [3]). Ook pastoor Schouwen verkeerde in

---

1) Vergel. Bijdr. Deel XX, blz. 251, 278, Bijlage B.

2) Vergel. Knuttel t. a. p. blz. 148.

3) Brief van 12 Mei 1782. „La nouvelle se confirme. L'Admission du Vicaire est arrêtée omnium votis mais à condition, que le Vicaire envoyera dans toutes les stations vacantes des prêtres, qui administreront les Sacraments aux deux partis, aux Jansenistes si bien que aux Catholiques."

een zelfde dwaling: hij schreef nl. aan den vicaris Hoynck [1]): „en terwijl UAmpl. seekerlijk bekent zal zijn, dat van daag 8 dagen [dus 8 Mei] de Staat een Vicarius Apostoliek heeft toegestaan, so hoope Uw Ampl. haast met Ampl. a Lapide zijne promotie (quia ipse fiet omnium votis) te feliciteeren." De oorzaak van deze dwaling vinden wij in een later schrijven van denzelfden pastoor [2]), waaruit blijkt dat men misleid was door een valsch gerucht. De bepaling nl., dat de priesters, die in statiën kwamen, *aan de clerezy toebehoorende*, aan allen zonder uitzondering de sacramenten zouden moeten toedienen, had men uit misverstand veralgemeend op *alle* priesters, en tevens gemeend, dat dit de voorwaarde was voor de admissie van een vicaris. Deze misleiding heeft dan ook aanleiding gegeven tot een drukke correspondentie tusschen v. d. Steen en den vicaris Hoynck, die voor onze stof minder van belang is.

Allengs echter werd de ware toedracht bekend, zeker tot groote droefheid van alle weldenkende Katholieken. De Clerezy, geholpen door de fanatieke predikanten, hadden hun doel bereikt. Wil men weten, hoe het in die dagen toeging, men leze wat de advokaat Hoynck daarover aan zijn vriend schrijft [3]): „Daar zal vooreerst (en ik vreeze noyd) van 't Vicariaat niets vallen, ofschoon de Heer Raadpensionaris daar seer voor geparteert is ende ter vergaaderinge daagelijkx daarvan spreekt, soo blijve *Leyden en Rotterdam dat werk nog al ophouden* [4]) niet alleen, maar hebben *die van Dordrecht* ook genoegsaam gebracht in haar sentiment. De Predikanten houden haar

1) Brief van 16 Mei 1732.
2) Aan Vic. Hoynck, 11 Julij 1732.
3) Brief aan v. d. Steen, 15 Juni 1732.
4) Cursiveering van den schrijver.

nu wel stil, en derven 't zedert de laatste resolutie [1]) dat werk *publiquelijk* niet meer roeren, edog *zij stooken het gemeen dusdaanig op, dat men voor tumulte bedugt werd.*

De Jansenisten haar met de Predikanten verstaande, doen alomme alderhande haatelijkheden, soo in publicque Nouvelles als lietjes langs de straaten publiceeren ende onder het volk stroyen als het oog zalft, en sententie van den Predikant Duroud etc. etc. [2]). Daar werden ook briefjes onder de deure van voorname Regenten gestooken, contineerende seer verregaande bedrijginge onder anderen *dat men de tijden van De Witten* wederom soude doen herleven, die voors. en meer andere diergelijke beweeginge doen de Heeren Staaten seer omsigtigh weesen om ietwas naders wegens den aan te stellen Vicaris te beraamen,

Werdende ondertusschen van den anderen kant *den Persoon* daar op den Souverain het oog heeft [3]) seer beklad, alsof die soude zijn een Jansenist, dat Roomen dierhalve denselven noyt en soude admitteeren; dat het bovendien onnoodigh is tegenwoordigh een Vicaris aan te stellen en dat de voornaamste Catholyke princen zulck oock niet gaarne souden sien; en waar toe, om nam. die voors. admissie te beletten, dan oock door verscheyde aansienlijcke wereldlijcke persoonen (Emissarissen der Jesuiten) sollicitatien bij verscheyde Regenten werden gedaan: dewelcke daaromtrent ende tot sooverre het met de Dominees en de Jesuiten eens zijn [4]).......

Daar is mijn in bedenking gegeven of UEd. naar het eyndigen van deze vergaadering, die de volgende week

1) Het rapport van April.
2) Deze liedjes of pamfletten zijn ons niet bekend.
3) v. d. Steen nl.
4) Over de tegenwerking der Jezuieten en andere Regulieren later.

nog zal continueeren niet persoonelijk behoorde over te koomen en de H[r] Raadpens. over den jegenwoordigen toestand zelfs komen onderhouden: maar dat soude soo half incognits dienen te geschieden, ter saake van de beweeginge, die althans hier is, en verder gaat als UEd. sig kan imagineeren.

Ik ben ook seer serieus geraden van mijn bijsonder stil te houden, alsoo dat is een algemeen praatje zelfs in de hooge Collegien en vergaaderinge alhier, dat ik ben het hooft, en alle de paapen onder mijn staan en diergelijke meer: daar zijn er zelfs die mijn in facie hebben derven seggen, dat ik de tweeden Raadpens. ben en den autheur van alle dat werck en moeyelijkheden daaruyt ontstaande, dog waar aan mijn tot nog toe in 't allerminste niet hebben gekreunt, nogte ook aan kreune soude indien mijn op 't gunt voors. op heden niet en was wedervaren.

Het werk van Crommenie Dijk [1]) soude UEd. maar raaden in stilte af te doen, soo als UEd. best sal konnen, sonder de Regeeringe alhier daarmeede het alderminste te moeden. Mijn groote *bekommeringe is althans, dat het gemeen alhier zal gaande werden, soo ras 't Hof daartoe specialijk gelast ende ook geresolveert, zal willen ageeren tegens den eersten Minister, die contrarie de bewuste resolutie yetwas van den voors. saake op den preekstoel* zal komen te vermaanen, want, als wanneer men op heeden met de voors. sententie, en daar achterstaande lietjen door de straat, alwaar ik woone liep en schreuwde, rottede aanstonds een heel deel volk bij malkander en waarvandaan ook aanstonds kennisse heb gegeeven aan Court, die oordeelde, dat den Heer Bailluw alhier dat omloopen met diergelijke libellen behoorde te beletten."

---

1) Om nl. aldaar een Katholiek priester te plaatsen.

Wat vreemder is, het praatje liep — wij vinden er reeds in voorgaanden brief, een toespeling op —: dat ook de Regulieren de hand in het spel hadden, ja, dat zij zelfs de predikanten geholpen hadden, om de admissie van een vicaris tegen te werken. Hoewel de berichten daaromtrent zeker veel overdreven werden en vooral in de correspondentie tusschen den advokaat Hoynck en zijn vriend, den aartspriester, vele bijzonderheden te sterk gekleurd zijn, schijnt toch — 't valt bij de overvloedige bewijzen niet te ontkennen — het een en ander waar geweest te zijn [1]).

De vicaris C. Hoynck schijnt die tegenwerking der Regulieren het eerst ontdekt en een brief daaromtrent aan zijn broeder den Haagschen advokaat geschreven te hebben, waarvan wij den text ongelukkig niet bezitten, hoewel de inhoud er van uit een antwoord van laatstgenoemde wel is op te maken. Dit antwoord luidde aldus [2]): „Ik verbeele mijn dat niet alleen Neef van den Steen, maar ook de Heer Raadpensionaris Uwen brief moeten leesen, zijnde den eersten niet in staadt om sigh deswegens te bedroeven, boven en behalven dat wij zulk wel hebben te gemoedt gesien, en ook seer wel weeten dat die fraters voor den Ambassadeur van Vranckrijck en meer anderen zelfs bij den Staadt wercken en aanhouden ten eynde geen vicaris zouden worden geadmitteert, ja zelfs meendt men hier, dat die paters door haere Emissarissen de Respective Bailluws hebben weeten op te maacken om zelfs de gereformeerde Predicanten aan te setten tegens die voors. admissie, en zulk dat de Jezuiten zelfs d'indirecte oorsaacke souden weesen van alle

1) Over de vermoedelijke oorzaak dier tegenwerking heb ik reeds vroeger mijn meening uiteengezet. Vergel. Deel XX, blz. 264, noot 1.

2) Brief van R. Hoynck aan zijn broeder den Vicaris, 20 Mei 1732.

de beweeginge deswegens bij de Dominees gemaackt: hoe verre gaadt d'intrige niet al? en het welcke vervolgens den Souverain heeft bewoogen tot het neemen van soodanigh een resolutie, daar UwEd. seekerlijck al van zal gehoord hebben"....... Ook past. Schouwen schrijft daaromtrent eenige bijzonderheden [1]): Pater Longas [de bekende Franciscaner-pastoor te Amsterdam] et alii monachi maken nu de gemeentens op teegens een Vicaris. Ik spreek uyt den mond van Ampl. Dierout, Grasper en mij zelfs. Om die twee Heeren daar te laaten, soo is mij selfs van een munniksgesinde gescreeven. „Wat wil je met een Vicaris doen? Is de Nuntius niet goed genoeg? maar het is maar al te doen om de munniken uyt het land te hebben. Pater Longas heeft uitgestroyt, dat wij een Request in de Haag hadden ingeleevert, om hen uyt het Land te jaagen, en seyt voorders: als wij weg sijn, wie zal U dan bedienen, etc. non ipse solus hoc spargit: sed et alii".......

En in een lateren brief schrijft hij [2]): „Wij hebben bij provisie geen Vicaris: paeana canunt Jansenistae et Monachi. Een onder de laatste sorteerende vroeg mijn onlangs, of ik zelfs wel zoude kunnen goedkeuren, dat wij een Vicaris kreegen? waarop niets antwoordde, als dat de Paus ons altijd een Vicaris had gegeeven, en dat wij niet bestiert konden worden, soo wij geen een van Zijn Heiligheit geauthoriseert en van de Staat geadmitteert hooft hadden, en nu altijd in 't geheym en met vreede ons aan den Nuntius konden adresseeren etc. Hij ging weg: obmutuit"...... Van bijzonder belang in deze zaak is het verslag der correspondentie van den gewezen nuntius Spinelli, medegedeeld aan de Congr. de Prop.

---

1) Brief aan Vic. Hoynck, 29 Mei 1782.

2) Aan denzelfden, 11 Julij 1782.

Fide en den Staats-secretaris in de Congreg. part. van 18 Aug. 1732 [1]).

Daarin wordt eerst gewag gemaakt van de Resolutie van 18 Dec. 1731 [2]) en de verwachtingen daardoor opgewekt. „Maar, zoo vervolgt het verslag, door verloop van tijd werden die verwachtingen zoo veranderd, dat Mgr. de Nuntius 't hoogst wenschelijk geacht heeft, dat alle onderhandeling over die zaak geheel gestaakt werd, om te voorkomen, dat het gezag van de H. Stoel veil gegeven en de Missie verwoest zou worden [3]). Na de tegenwerking der clerezy vermeld te hebben, luidt het verder: „Maar dat is nog niet al het kwaad geweest, wijl zelfs onze Missionarissen in groot getal en bijzonder de Regulieren hebben meegeholpen tot het rondstrooien van lasteringen en insinuaties, wijl de eerste blij zijn, dat zij vrij blijven van die onderdanigheid, welke een tegenwoordig hoofd en overste hun zou opleggen, terwijl de laatsten een afschrik hebben van de superioriteit van een uit de seculiere clerus gekozen vicaris.... Wijl nu op die manier de zaken in een toestand van de hoogste verwarring gekomen zijn zoowel van den kant der Staten, als van de Jansenisten en veel meer nog van de Regulieren, die, zonder eenig oog voor het heil en de voortgang der Katholieke Godsdienst en behept met een zucht naar onafhankelijkheid en eigenbelang, alles ondernemen en in 't werk stellen, de een tegen den ander en bijzonder

---

1) Medegedeeld door Dr. Brom in de *Bouwsteenen* etc. Zie Deel XX, p. 210.

2) Zie boven.

3) Ma queste speranze col progresso del tempo son andate debilitandosi di tal maniera, che Monsignor Nunzio ha creduto sommamente desiderabile, che si sopprimesse affato agni ulteriore trattato su questa materia per non vedere defatto prostituita l'autorita della S. Sede e rovinata la Missione. Bijdr. Deel XX, blz. 211.

tegen de seculiere Clerus, alsof het (om de woorden van Mgr. den Nuntius te gebruiken) verschillende secten waren en niet verschillende instellingen.... daarom heeft dezelfde Mgr. de Nuntius zich gedrongen gezien, om met de grootst mogelijke nauwgezetheid te zorgen, dat iedere onderhandeling over genoemde toelating van een Vicaris zou gestaakt worden, om nog grootere onheilen, die de Missie ten gronde zouden richten, te verhoeden.... Aldus, zoo besluit het verslag, is het gevoelen niet alleen van vele verstandige Katholieken, maar ook van vele gunstig gezinde leden der Staten, die meenen, dat men voor een tijd althans alle beslissing moet opschorten, om het volk nog niet meer aan te hitsen: 't is dus het beste de zaak aan de Goddelijke Voorzienigheid over te laten, die ten bekwamen tijde de verwarde Missie te hulp zal komen [1]).

Eindelijk viel de beslissing. Twee maanden, nadat het

---

1) Ma ciò non è stato tutto il male, piochè anche i nostri missionari in buon numero e specialmente i Regolari hanno veremente concorso ad insufflare delle moleste insinuazioni, godendo i primi di esser liberi dalla soggezione, che potrebbe loro apportare un capo e Superiore presente ed abhorrendo i secondi la superiorità di un Vicario desunto dal clero secolare.... Essendo pertanto guente le cose ad uno stato di somma perturbazione, cosi per la parte degli Stati, come per quella de' Gionzenisti e molto più de' regolari, che senz' alcun risguardo al bene o pregnidizio della Cattolica religione e troppo straordinariamente impegnati nell' attaco alla propria ambizione ed interesse, tutto introprendono ed operano l'un contro l'altro e signolarmente contro il clero secolare, come se fossero (per usare i termini de Monsignor Nunzio) di diverse sette, non che di diverso instituto.... perciò lo stesso Monsignor Nunzio si e veduto necessitato ad usare ogni maggior diligenza per far in modo, che ogni trattato circo la sudetta ammissione del Vicario si ponga affato in silenzio per ovviare a' maggiori sconcerti, che potrebbono con violenza portar la Missione all' rovina.

Tale assicura essere il sentimento ancora non solo de' piu savi e ben' intenzionati Cattolici, ma altresi degli stessi deputati delle Provincie Unite piu sensati, i quali si studiano d'insinuare, che non si debba fare alcun decreto da esporsi al pubblico sulla materia delle nostre Missioni agitata nelle passate assemblee, acciochè il populo non abbia a dare alcun fomento,

boven behandelde ongunstige rapport [1]) was ingediend, werd een nieuwe Staten-vergadering gehouden [2]). Drie dagen lang beraadslaagde men: vele gedeputeerden verklaarden zich in krasse bewoordingen tegen de agitatie, door de predikanten op touw gezet om pressie op de Regeering uit te oefenen; enkelen zelfs waren van meening, dat men juist om die reden de toelating van een Vicaris moest goedkeuren: alles te vergeefs. De meeste leden waren, ondanks al hunne betuigingen van het tegendeel, wel degelijk onder den indruk der April-beweging. Bij een resolutie van 26 Juni 1782 werd verklaard: „dat nademaal de discrepante sentimenten van de Leeden die voorslag [de toelating van een Vicaris] impracticabel maakten, als waar op nog voor nog tegen kan geconcludeert worden met de vereischte harmonie, naader sal worden overlegt door de Heeren van de Ridderschap en verdere haar Edele Groot Mog. Gecommitteerden tot de kerkelijke saaken, door welke middelen het heilsaam oogmerk van de voorschreeve voorslag sal konnen worden bereikt, en dat de Vergadering vervolgens daar op sal worden gedient van der selver consideratien en advis" [3]).

„nè ad una parte, nè ad altra, che continui a tener vivo il presente disturbo".... Het eenige opbeurende in dit verslag is het aantal bekeerlingen in de loop van 1781—1782: dit bedroeg het aanzienlijke cijfer van 244. Verg. Bijdr. l. c. 211—213.

1) Zie hierboven.

2) Juni 1782.

3) In het *Handboekje voor de Zaken van R. K. Eeredienst*, blz. 28, staat een Resolutie afgedrukt, gedateerd 26 Juni 1782, waarin een geheel tegenstrijdige beslissing door de Staten genomen wordt. (Vergel. ook Knuttel l. c. blz. 152, noot 1). Wij zijn het met dezen schrijver eens, dat hier een vergissing van den datum in spel — en deze Resolutie in 1723 genomen is, toen v. d. Steen reeds door Rome tot Vicaris benoemd en door de Gecommitteerde Raden als zoodanig was toegelaten. Zooals bekend is, mislukte toen de zaak, door den onwil der Staten en vooral door de tegenkantingen van den Leidschen Gedeputeerde. Vergel. hierover *Bijdr.* IV, blz. 331 volgg. 353 volgg.; XX, blz. 8. Knuttel, blz. 112 volgg.

De tijding van deze beslissing was wel in staat om aan v. d. Steen en zijne vrienden alle hoop te ontnemen: zelfs de advokaat Reinier uit den Haag, die tot nu toe de beste verwachtingen gekoesterd had, gaf den moed op. En toch ondanks de teleurstellingen, wanhoopte de aartspriester niet, om desnoods met andere middelen de droevige staat der Hollandsche Missie te verbeteren.

Wij laten een brief volgen, dien hij aan den Vicaris C. Hoynck zond te gelijk met het schrijven, dat hij den 15en Juni van den advocaat had ontvangen [1]). „Mons. et tres honoré cousin. Voici une lettre de Mons. votre frère, qui apporte des autres nouvelles, que nous avons eu il y a quelque tems, et qui fait voir que l'admission de Vicaire pend au croc; que le bon Dieu pardonne à ceux, qui en sont la cause. Cependant il ne faut plus y penser, mais d'autant plus au bien de la Mission et à la conservation de la Religion. Mon cher cousin, ne seroit il tems que Rome sougât à quelque autre moyen pour donner du soulagement à la Mission: il y a tant de fideles Catholiques qui n'ont reçu le St. Sacrem. de la confirmation: on vit, on meurt sans ce Sacrement; de 7 Provinces unies la seule Hollande s'oppose à l'admission d'un Vicaire. Rome ne pourroit elle faire quelqu' un Vicaire dans les autres Provinces et le faire consacrer Evêque; qui dans le commencement se tiendroit dans les autres Provinces et tout doucement avec le tems en Hollande; il pourroit gouverner ouvertement les autres Provinces et y donner la Confirmation; et regir la Hollande comme Mr Bijnevelt a fait et Mr Le Nonce fait presentement: et peutêtre que les villes, qui sont pour l'admission d'un Vicaire ne seroient plus difficiles à admettre un tel Vicaire

---

1) Zie hierboven.

au moins tacitement et ainsi apres quelque tems il seroit Vicaire comme les autres ont été.

On objectera: d'ou subsistera un tel Vicaire? R. d'ou auroit subsisté un autre, qui n'auroit des biens patrimoniaux. Dominus providebit: il faut se confier à la Divine Providence, et quand aux moyens humains 1° il faudroit que le Vicaire dans le commencement seroit menager, et les gens de ce quartier la, sont plus faits au menage que les Hollandais. 2° Rome, qui a plusieurs années reçu les revenues que Monsieur le Vicaire Cock a legué pour les Vicaires pourroit donner largement au moins les premiers ans. 3° quand quelque bonne cure viendroit a vaquer, le Vicaire pourroit y mettre quelque pension. 4° Je ne doute pas ou, au cas que le Vicaire seroit brave homme qui aimoit son clergé, ou trouveroit en Hollande des genereux prêtres qui contribueroient beaucoup à la subsistance du Vicaire.

Voilà mon cousin, des pensées en l'air: si vous les trouvez bon, vous pouvez en parler à son Eminence, ou si vous jugez plus à propos d'attendre quelque tems pour voir comment les choses tourneront, vous eu êtes le maitre."

't Is inderdaad jammer, dat men in Rome niet op dit voorgestelde plan is ingegaan: ons bedunkens had het in deze omstandigheden ongetwijfeld veel kans van slagen gehad: wij vinden er echter in volgende brieven geen woord meer van gerept [1]).

1) In het reeds meermalen genoemde *Schema Chronologicum causae Missionis Hollandicae ab initio saec. XVIII*, lezen wij over deze zaak nog het volgende: „Jansenistis igitur spe sua elusis [betreffende de gevolgen van het plakkaat van 21 Sept. 1730, zie Bijdr. XX, blz. 251 volgg.] et confirmata apud Ordines Romano-Catholicorum subditorum fide et obedientia, ac clerico Catholico (frustra in suspicionem vocato) jam aliqua apud supremam potestatem gratia volente, judicavit magnus Pensionarius adesse

Moet in het mislukken van zoo ijverige en gedurende zoovele jaren volgehouden pogingen, om een Vicaris Apostolicus te zien toegelaten, niet het plan der Goddelijke Voorzienigheid erkend worden? Zeker de toestand der Hollandsche Missie was allertreurigst: een geestelijk bestuur was er niet om de steeds aangroeiende verdeeldheid in den boezem zelf der Kerk het hoofd te bieden: een algemeen erkend, krachtig hoofd, zoo noodzakelijk vooral in tijden van tweedracht en strijd, ontbrak: maar indien de zaak gelukt was, indien na al dat schipperen en onderhandelen een Vicaris door de Regeering was benoemd of althans toegelaten geworden, zou het dan niet al te zeer te vreezen geweest zijn, dat deze slechts nederig dienaar van den Staat en de slaafsche uitvoerder van de bevelen der bewindsmannen zou geworden zijn? En zoo

---

obtinendi admissionem Joannis van den Steen in Vicarium Apostolicum. Novi proinde conatus adhibiti fuêre anno 1731. Facta est igitur propositio a magno Pensionario in Ordinum coetu prudentiae simul et zeli pro re catholica pleno, quae tam placidis auribus excepta fuit, ut nemo contradiceret et omnium vota viderentur *in admissionem* Vicarii Apostolici conspiratura. Dilata tamen fuit conclusio in proximum ordinum congressum.

Sed cum secretum non servaretur, duo statim adversariorum genera experti sumus: primi fuerunt Jansenisti, secundi, iique supra modum formidandi ministri acatholicorum, seu Praedicantes, qui tam privatis, quam publicis e suggestu clamoribus commoverunt plebem, mentientes Reip. periculum, si tantae Papistarum multitudini daretur intra Provinciam Rector et caput: et quinimo dira sunt impecrati magno Pensionario Papistarum, uti vociferabantur, fautori, qui admonitus ab amicis, ne subiret discrimen praedecessoris sui Joannis de Wit, qui ab irata plebe anno 1672 e medio sublatus fuit, dies non paucos a publicis abstinere coactus fuit, atque exinde consilium *admittendi Vicarium Apostolicum* depositum fuit, nullo unquam tempore resumendum, nisi sub alio nomine alioque titulo. Vicarii enim apellatio adeo facta est odiosa, ob metum plebis et Praedicantium ut nomen illud nullus Rectorum Reip. proferre audeat.

Interim Joannes van den Steen nomine ac titulo Archipresbyteri utitur, et Hollandiae ac Zelandiae dumtaxat praeëst juxta facultates sibi concessas, et a Nuntii Bruxellensis arbitratu pendet, magno sui periculo et rei catholicae incommodo."

ja, dan schrijven wij hier met volle instemming de woorden neder, waarmede Mgr. Vregt zijne studie over dit punt besluit: „Gebrek aan een krachtig bestuur, hoe treurig ook in zich zelve, heeft wellicht minder noodlottig gewerkt, dan het bestuur zou gedaan hebben, dat onder den plak zat der Regeering en een soort van staatspriesters en placebo-zangers [1]) in het leven zou geroepen hebben, en hoe treurig de toestand der Missie ook was, toch is het Katholieke leven niet alleen behouden gebleven, maar ook krachtig opgewassen tot die Katholiciteit, waarin wij ons nu nog, Gode zij dank, mogen verheugen."

Hageveld. J. J. DE GRAAF.

BIJLAGE.

EXTRACT UYT DE RESOLUTIEN VAN DE HEEREN STAATEN VAN HOLLANDT ENDE WEST-VRIESLANDT, IN HAAR ED. GROOT MOG. VERGADERINGE GENOMEN OP

Woensdag den 30 *April* 1732.

De Heeren Gecommitteerde Raaden hebben door monde van den Raadpensionaris ter Vergadering voorgedraagen, dat sommige Prædikanten in deese en geene Steeden van deese Provincie seedert eenige tyd, by gebrek van genoegsaame informatie, of uit een verkeerde bevatting, op de Preedikstoelen gereflecteert hebben op de deliberatien van haar Edele Groot Mog. over het werk van het Pausdom, en particulierlijk over het weeren der buitenlandsche Sendingen door het weeder toelaaten van een Vicaris onder de noodige præcautien: dat dit soo ver gaat, dat het Hof in beraad geweest is om daar in te voorsien, immers hier in den Haage, maar dat sulx onder de hand gediverteert is om af te wagten de byeenkomst van de Vergadering van haar Edele Groot Mog: en dat sy amptshalven nu in bedenken geeven, of niet best en gevoeglijkst

---

1) Deze woorden werden in de dagen der Duitsche *Kulturkampf* neergeschreven.

soude weesen, dat aangeschreeven wierd aan Burgermeesters en Regeerders van de respective Steeden, dat sy, voor soo veel sy het sullen noodig oordeelen, de Prædikanten informeeren van de waare meening van haar Edele Groot Mog., en van het heilsaam oogmerk van der selver deliberatien, en de geenen, welke des niettegenstaande souden moogen blyven taxeeren de deliberatien van haar hooge Overheid, houden tot haar devoir:

En nademaal de beide Synoden deeser Provincie eerlang staan te Vergaderen, of niet soude behooren gerecommandeert te worden aan de Commissarissen politicq, de Leeden van deselve by bequaame geleegentheid, en soo veel sy sullen vinden dienstig en noodig te weesen, meede te onderregten van de waare meening van haar Edele Groot Mog., en voorts aan deselve te verstaan te geeven, dat de hooge Overheid alleen bequaam is om te oordeelen, wat na omstandigheeden van tyden en saaken kan, en behoord, in het werk gesteld te worden tegen den aanwas van het Pausdom, welke haar Edele Groot Mog. niet minder als de Synoden apprehendeeren, en om de waare Gereformeerde Religie, met de Belijders der selve, te beschermen tegen de machinatien van het Hof van Roomen, en van des selfs Suppoosten: ten welken einde tot informatie en instructie van de Commissarissen politicq ontrent deese materie soude konnen dienen, dat uit de Geschriften der Roomschgesinden, welke in het ligt gekoomen zyn seedert de bekende quæstien van de Capittelen van Utregt en Haarlem met het Hof van Roomen over de Kerkelijke Regeering, voorkomt, dat deselve seedert de Reformatie geweest is in handen van een soo genaamde *Apostolische Vicaris*, welke, om te konnen verrigten de Bisschoppelijke functien na het gebruik van de Roomsche Kerk, de titul had van *Bisschop*, hoewel niet van Utregt, of van eenige andere Kerk hier te Lande, maar van deese of geene Kerk *in partibus infidelium:* dat haar Edele Groot Mog. sig niet gemoeit hebben met het werk van den Vicaris, nog met de quæstien tusschen den Paus en de Capittelen van Utregt en Haarlem, tot dat die quæstien soo ver gegaan zyn in het begin van deese jeegenwoordige eeuw, dat haar Edele Groot Mog., considereerende dat de Partye, welkers maximen strydig zyn met de onbepaalde magt, die de Paus sig aanmaatigt, en welke daarom de meeste conniventie verdiend, gevaar liep van geheel en al geopprimeert te sullen worden, geordonneert hebben by Placaat van den 17 Augusty 1702, en nog nader by dat van den 16 April 1709, *dat niemand voor Vicaris sal worden erkent als die geene, die na ordre van deese Landen gebruikelijk behoorlijker wyse geëligeert, en by de Heeren Gecommitteerde Raaden geadmitteert soude weesen:* dog dat die Placaaten byna geen andere uitwerking gehad hebben, als dat de Paus, om sijn onbepaald gesag te mainteneeren, het bestier der Room-

sche Kerke hier te Lande, met den aankleeve van dien, overgebragt heeft in handen van sijn *Internuntius* te Brussel, een Italiaan, geheel independent van haar Edele Groot Mog. en van der selver ordres: dat de andere Partye wel getragt heeft die schaadelijke onderneeming onnut te maaken door het aanstellen van een Aartsbisschop van Utregt, sustineerende het Capittel daar toe na het Canonicque regt bevoegd te weesen: gelijk het selve dan ook effectivelijk een Aartsbisschop aangesteld heeft, en middel gevonden om deselve, schoon niet geconfirmeert zynde door de Paus, te doen inwyen, niet sonder hoop dat de Regeering het met conniventie soude aansien, gelijk seedert gedaan is, hoewel met weinig effect: want dat de Paus de nieuwen Aartsbisschop geëxcommuniceert hebbende, daar op gevolgt is, dat ver uit de meeste Roomschgesinden hier te Lande geweigert hebben en blyven weigeren, de minste kerkelijke gemeenschap met hem en met sijne Aanhangers te houden, en, ver van te ontfangen Priesters, welke haar sending van hem hebben, deselve aansien voor onwettig, en de Sacramenten, door haar bediend wordende, voor nul en kragteloos: dat de saaken soodanig staande, het verbod tegen het erkennen van Priesters *haar sending hebbende*, *van wie het ook soude moogen weesen*, *die niet alvoorens sal weesen geadmitteert door de Heeren Gecommitteerde Raaden*, vervat in het Placaat van den 16 April 1709, niet kan worden geëxecuteert sonder alle exercitie van Religie te beneemen aan ver uit het grootste deel der Roomschgesinde Ingeseetenen: soo dat in de jeegenwoordige gesteldheid der saaken de vraag, of het eigentlijk point van deliberatie geworden is, welk van de twee volgende quaaden het minste is, *te doen de noodige voorsiening ten einde dat de soo genaamde Jansenisten niet verder geopprimeert worden door de Aanhangers van het Hof van Roomen*, *en dat dien onvermindert de verdere Roomschgesinden*, *welker getal veel grooter is als dat van de soo genaamde Jansenisten*, *als voor deesen gediend worden door een Vicaris*, *weesende tot gerustheid van de Regeering een geboore Hollander*, *die sijn vaste woonplaats sal moeten houden in deese Provincie*, *die daar door weesen sal onder het bereik van de Resolutien en Placaaten van haar Edele Groot Mog.*, *die maar by provisie soude toegelaaten worden voor dry jaaren*, *en die men sal konnen straffen*, *of interdiceeren*, *en het Land uitsetten*, *soo ras hij komt te misdoen tegen de ordres van de Regeering*, *of tegen sijne gedaane beloften:* of wel, uit consideratie dat men geen gerustheid kan hebben dat hy onaangesien de bovenstaande en alle andere præcautien niet sal volgen, soo veel in hem is, de geest en influentie van het Hof van Roomen, *het bestier van de Roomsche Kerken hier te Lande*, *en specialijk meede het geeven der Sendingen*, *by oogluiking*, *als eenige jaaren herwaarts*, *te laaten aan eenen Italiaan*, *die buiten*

het bereik van haar Edele Groot Mog., en van der selver Resolutien en Placaaten zynde, en niets van haar te vreesen hebbende, onbeschroomt, self, en door Emissarissen en Gesubdelegeerden, welke onder sijn naam schuilen, alles kan onderneemen, wat het Hof van Roomen en sijn Italiaansche gronden en maximen aan hem inspireeren.

Dog dat alle de Leeden niet van een sentiment zyn ontrent de voorenstaande alternative, of ontrent het geen, dat daar ontrent behoord gedaan, of gelaaten, te worden:

En nademaal de Heeren Gecommitteerde Raaden vaststellen, dat haar Edele Groot Mog. niet als met onderlinge harmonie sullen koomen tot een finaale resolutie over deese saak, dat sy derhalven in bedenken geeven, of deselve, om hangende die deliberatie niets te onderlaaten, dat kan dienen tot bevordering van het heilsaam oogmerk van alle de Leeden, zynde het tegengaan van den aanwas van het Pausdom, en particulierlijk het weeren van Jesuiten en geordende Priesters, niet souden behooren vast te stellen.

Eerstelijk, dat het Placaat van den 21 September 1730, raakende onder anderen de qualificatie der Roomsche Priesters, en de voet en conditien van der selver toelaating tot het bedienen der Roomsche Kerken, of Statien, punctueelijk gepractiseert sal worden, sonder by conniventie, of anders, daar van te dispenseeren, directelijk, of indirectelijk, en dat ten dien einde niet alleen aangeschreeven sal worden aan de Burgermeesters en Regeerders van de Steeden, en aan de Bailliuwen, daar aan met de uiterste applicatie de hand te houden, maar specialijk meede aan Præsident en Raaden van den Hoove, naauwkeurig te letten op het gedrag der Officieren in deese, en sonder oogluiking te procedeeren, en te doen procedeeren, tegen de geenen, welke souden moogen bevonden worden nalaatig te weesen in het waarneemen van haar Ampt omtrent de executie van het voorsz. Placaat.

Ten anderen, dat by vacature van Statien, of Kerken, welke jeegenwoordig bediend worden door soo genaamde Janseniste Priesters, geen Priesters sullen geadmitteert worden in deselve, als die boven en behalven de beloften, die de Priesters moeten doen volgens het Placaat van den 21 September 1730, sullen belooven, dat sy de Sacramenten niet sullen weigeren aan eenige van haar Parochiaanen ter saake van de sweevende differenten tusschen de soo genaamde Jansenisten en andere Roomschgesinden, nog ook ter saake dat deselve souden moogen swaarigheid maaken van de Pausselijke Constitutie *Unigenitus* te erkennen voor een regul van haar geloof.

En ten derden, dat de voorslaagen, by voorige Rapporten gedaan tegen den aanwas van het Pausdom, maar tot nog toe gebleeven buiten conclusie, en particulierlijk het verbod van Huuwe-

lijken van Gereformeerden met Roomschgesinden, sonder langer uitstel sullen gearresteert worden.

Waar op gedelibereert zynde is goedgevonden en verstaan, de Heeren Gecommitteerde Raaden te bedanken voor de sorg en oplettentheid by haar in deese aangewend voor de waardigheid van de Regeering, en voor de conservatie van de gemeene rust in deese Provincie:

En is voorts goedgevonden en verstaan, dat aangeschreeven sal worden aan Burgermeesters en Regeerders van de respective Steeden, dat sy, voor soo veel sy het sullen noodig oordeelen, de Prædikanten informeeren van de waare meening van haar Edele Groot Mog., en van het heilsaam oogmerk van der selver deliberatien, en de geenen, welke des niettegenstaande souden moogen blyven taxeeren de deliberatien van haare hooge Overheid, houden tot haar devoir:

En dat gerecommandeert sal worden aan de Commissarissen politicq, dat sy de Leeden van de beide Synoden deeser Provincie, welke eerlang staan te vergaderen, by bequaame geleegentheid, en soo veel sy sullen vinden dienstig en noodig te weesen, meede onderregten van de waare meening van haar Edele Groot Mog., en voorts aan deselve te verstaan geeven, dat de hooge Overheid alleen bequaam is om te oordeelen, wat na omstandigheeden van tyden en saaken kan, en behoord, in het werk gesteld te worden tegen den aanwas van het Pausdom, welke haar Edele Groot Mog. niet minder apprehendeeren als de Synoden, en om de waare Gereformeerde Religie met de Belijders der selve te beschermen tegen de machinatien van het Hof van Roomen, en van des selfs Suppoosten: en dat ten dien einde sal dienen tot informatie en instructie van de Commissarissen politicq het geen, dat op deese materie vervat is in de bovenstaande Propositie van de Heeren Gecommitteerde Raaden:

En, nademaal het onseeker is, wanneer haar Edele Groot Mog., weegens de discrepantie van de sentimenten, sullen koomen tot een finale resolutie op dat subject, dat, om ondertusschen niets te onderlaaten dat dienen kan tot bevordering van het heilsaam oogmerk van alle de Leeden, zynde het tegengaan van den aanwas van het Pausdom, en particulierlijk het weeren van Jesuiten en geordende Priesters, gestatueert sal worden, gelijk haar Edele Groot Mog. statueeren by deese:

Eerstelijk, dat het Placaat van den 21 September 1730, raakende onder anderen de qualificatie der Roomsche Priesters, en de voet en conditien van der selver toelaating tot het bedienen der Roomsche Kerken, of Statien, punctueelijk gepractiseert sal worden, sonder by conniventie, of anders, daar van te dispenseeren, directelijk, of indirectelijk, en dat ten dien einde niet alleen aan-

geschreeven sal worden aan de Burgermeesters en Regeerders van de Steeden, en aan de Bailliuwen, daar aan met de uiterste applicatie de hand te houden, maar speciaalijk meede aan Præsident en Raaden van den Hoove, nauwkeurig te letten op het gedrag der Officieren in deese, en sonder oogluiking te procedeeren, en te doen procedeeren, tegen de geenen, welke souden moogen bevonden worden nalaatig te weesen in het waarneemen van haar Ampt ontrent de executie van het voorsz. Placaat:

En ten anderen, dat by vacatuure van Statien, of Kerken, welke jeegenwoordig bediend worden door de Cleregie die men Janseniste noemt, geen Priesters sullen geadmitteert worden in deselve, als die boven en behalven de beloften, die de Priesters moeten doen volgens het Placaat van den 21 September 1730, sullen belooven, dat sy de Sacramenten niet sullen weigeren aan eenige van haar Parochiaanen ter saake van de sweevende differenten tusschen de voorschreeve Cleregie die men Janseniste noemt, en andere Roomschgesinden, nog ook ter saake dat deselve Parochiaanen souden moogen swaarigheid maaken van de Pausselijke Constitutie *Unigenitus* te erkennen voor een regul van haar geloof.

Wordende de Leeden versogt te doen de noodige devoiren by de Heeren der selver respective Principaalen, ten einde dat meede sonder langer uitstel finaalijk mooge worden geresolveert op de voorslaagen, by voorige Rapporten gedaan tegen den aanwas van het Pausdom, voor soo veel die tot nog toe zyn gebleeven buiten conclusie, en daar onder particulierlijk het verbod van Huuwelijken met Roomschgesinden.

ERRATA.

Blz. 305 staat: Zie blz. 218, lees: 211.
" 305 " " " 217, " 210 en 212.
" 306 " " " 219, " 212.

In de lijst der geconsacreerde kerken ontbreekt op blz. 318 Heerhugowaard (69).

Blz. 318 staat: Groningen (H. Joz. 91), moet zijn: Groningen (H. Joz. 87).

ALPHABETISCH REGISTER.

C.

D.

I.

L.

N.

P.

S.

EINDE VAN HET EEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.


UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06227 8471


UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06227 8471